

CENTRAL ASIAN ECONOMIC REVIEW

NARXOZ
UNIVERSITY

ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

**CENTRAL ASIAN
ECONOMIC REVIEW
VOLUME 3 (168)**

2026

Central Asian Economic Review

Журнал Қазақстан Республикасының
Ақпарат және коммуникация
министрлігінде тіркелген

Қуәлік № 16353-Ж
23.02.2017 ж.

NARXOZ
UNIVERSITETI

№3 (168) 2026
1996 жылдан бастап
шыға бастады

Негізін қалаушы
«Нархоз Университеті» КеАҚ
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

«Нархоз Университеті» КеАҚ
Central Asian Economic Review ғылыми-редакциялық кеңесі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Святов Серік Аманжолович	–	э.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры; – журналдың бас редакторы;
Арыстанбаева Сауле Сабыровна	–	э.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры; – бас редактордың орынбасары;
Арғынбаева Жанар Жұмағалиқызы	–	PhD докторы, Нархоз университетінің ғылым және коммерцияландыру жөніндегі вице-президенті;
Доскеева Гулашар Жармагамбетовна	–	э.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры;
Елшибаев Рақымжан Қамытбекұлы	–	э.ғ.к., Нархоз университетінің қауымдастырылған профессоры;
Казанцев Андрей Анатольевич	–	с.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры;
Нургалиева Алия Мияжденовна	–	э.ғ.к., PhD докторы, Нархоз университетінің қауымдастырылған профессоры;
Уандыкова Мафура Кусмановна	–	э.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры;
Умирзаков Самажан Ынтыкбаевич	–	э.ғ.д., Нархоз университетінің профессоры;
Симанавичене Жанета (Zaneta Simanaviciene)	–	э.ғ.д., Миколас Ромерис университетінің профессоры (Вильнюс қ., Литва);
Рахман Махфузур (Rahman Mahfuzur)	–	PhD докторы, Шаригат университетінің профессоры (БАӘ);
Ислам Реазул (Islam Reazul)	–	PhD докторы, Альбухари халықаралық университетінің ассистент-профессоры (AIU), Малайзия.
Каскарауова Анар Даулетовна	–	Ғылыми зерттеу жұмысы бөлімінің аға координаторы, Нархоз Университеті, журналдың техникалық редакторы

Central Asian Economic Review

Журнал зарегистрирован в
Министерстве информации и
коммуникаций Республики Казахстан

Свидетельство № 16353-Ж
23.02.2017 г.

NARXOZ
UNIVERSITETI

№3 (168) 2026

Издается с 1996 года

Учредитель
НАО «Университет Нархоз»
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401

Редакционный совет
Central Asian Economic Review
НАО «Университет Нархоз»

РЕДКОЛЛЕГИЯ

- Святов Серик Аманжолович** – д.э.н., профессор Университета Нархоз; – главный редактор журнала;
- Арыстанбаева Сауле Сабыровна** – д.э.н., профессор Университета Нархоз; – заместитель главного редактора;
- Аргынбаева Жанар Жұмағалиқызы** – доктор PhD, Вице-президент по науке и коммерциализации Университета Нархоз;
- Доскеева Гулашар Жармагамбетовна** – д.э.н., профессор Университета Нархоз;
- Елшибаев Ракымжан Камытбекулы** – к.э.н., ассоциированный профессор Университета Нархоз;
- Казанцев Андрей Анатольевич** – д.п.н., профессор Университета Нархоз;
- Нургалиева Алия Мияжденовна** – к.э.н., доктор PhD, ассоциированный профессор Университета Нархоз;
- Уандыкова Мафура Кусмановна** – д.э.н., профессор Университета Нархоз;
- Умирзаков Самажан Ынтыкбаевич** – д.э.н., профессор Университета Нархоз;
- Симанавичене Жанета (Zaneta Simanaviciene)** – д.э.н., профессор University of Mycolas Romeris, (г. Вильнюс, Литва);
- Рахман Махфузур (Rahman Mahfuzur)** – доктор PhD, профессор University of Shariah (ОАЭ);
- Ислам Реазул (Islam Reazul)** – доктор PhD, ассистент профессора международного университета Альбукхари (AIU) Малайзия.
- Каскарауова Анар Даулетовна** – старший координатор Отдела НИИР, Университет Нархоз, технический редактор журнала

Central Asian Economic Review

This Journal is Registered in the Ministry
of Information and Communication of
The Republic of
Kazakhstan

Document №16353-Ж
23.02.2017 year

NARXOZ
UNIVERSITETI

Volume 3 No. (168) 2026

*The journal has been published
since 1996*

The Founder
NP JSC «Narxoz University
ISSN 2789-4398
e-ISSN 2789-4401»

Editorial Board Central Asian Economic Review NP JSC «Narxoz University»

EDITORIAL BOARD:

Serik Amanzholovich Svyatov	– <i>Doctor of Economics, Professor at Narxoz University; – Editor-in-Chief of the journal;</i>
Saule Sabyrovna Arystanbayeva	– <i>Doctor of Economics, Professor at Narxoz University; – Deputy Editor-in-Chief;</i>
Zhanar Zhumagalikyzy Argynbayeva	– <i>PhD, Vice President for Science and Commercialization at Narxoz University;</i>
Gulashar Zharmagambetovna Doskeeva	– <i>Doctor of Economics, Professor at Narxoz University;</i>
Rakymzhan Kamytbekuly Elshibaev	– <i>Candidate of Economic Sciences, Associate Professor at Narxoz University</i>
Andrey Anatolyevich Kazantsev	– <i>Doctor of Political Sciences, Professor at Narxoz University;</i>
Aliya Miyazhdenovna Nurgaliyeva	– <i>Candidate of Economic Sciences, PhD, Associate Professor at Narxoz University;</i>
Mafura Kusmanovna Uandykova	– <i>Doctor of Economics, Professor at Narxoz University;</i>
Samazhan Yntykbaevich Umirzakov	– <i>Doctor of Economics, Professor at Narxoz University;</i>
Zaneta Simanaviciene	– <i>Doctor of Economics, Professor at Mykolas Romeris University (Vilnius, Lithuania);</i>
Rahman Mahfuzur	– <i>PhD, Professor at University of Shariah (UAE);</i>
Reazul Islam	– <i>PhD, Assistant Professor at Albukhary International University (AIU), Malaysia.</i>
Kaskarauova A. D.	– <i>Senior Coordinator of the Research Department, Narxoz University, Technical Editor of the journal</i>

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ

ЖАҢАЛАНУ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ
ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ

DECARBONISATION OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY: FROM CLIMATE GOALS TO PRACTICAL OUTCOMES L. Mergaliyeva, K. Beketova, A. Gizzatova	7
--	---

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ БИЗНЕС: БАСҚАРУ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ
ГОСУДАРСТВО И БИЗНЕС: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА УПРАВЛЕНИЯ

CONSTRUCTION OF NUCLEAR POWER PLANTS IN KAZAKHSTAN: ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SCIENTIFIC IMPLICATIONS D. D. Tumabekova, G. B. Amangaliyeva	28
ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЕТ ӨНІМДЕРІНІҢ ЭКСПОРТЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ӨСУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ Н.Т. Кальбаева, А. Н. Айтымбетова, Э. Юхневичюс	50

ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА: ДАМУ БАҒЫТТАРЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА: ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИИ МОЛОДЕЖИ НА РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА Ж. Ж. Аргынбаева	71
INTER-REGIONAL MOBILITY OF SCHOOL STUDENTS: TRENDS AND EVIDENCE FROM KAZAKHSTAN K. Tleuzhanuly, K. Moldashev, D. Tleuzhan	82
ETHNOCULTURAL TOURISM POTENTIAL OF ALMATY: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGIES Г. Ырысбай, Ж. М. Асипова, А. С. Ақтымбаева	94

БИЗНЕС ЖӘНЕ БАСҚАРУ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ШЕШІМДЕР
БИЗНЕС И УПРАВЛЕНИЕ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

ПРОМЫШЛЕННЫЕ РЕВОЛЮЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРУДА: СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ И СЦЕНАРИИ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА Е. В. Варавин, М. В. Козлова, Г. И. Ислям	112
ЗАНЯТОСТЬ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ М. Д. Дінғазиева, Р. К. Сабирова, Р. У. Мугауина	127
YOUTH EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN: LABOR MARKET CHALLENGES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS A. B. Utebayeva	141
ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И УРОВЕНЬ ОПЛАТЫ ТРУДА: РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ А. Б. Хасанов	158

**ИНВЕСТИЦИЯЛАР, ҚАРЖЫ ЖӘНЕ ЕСЕП
ИНВЕСТИЦИИ, ФИНАНСЫ И УЧЕТ**

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ТРАНСМИССИИ ДОХОДОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКУЮ СИСТЕМУ Б. К. Купешова, С. С. Арыстанбаева.....	174
ФИНАНСИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ Б. С. Омирбаева, Е. К. Жакупов.....	196
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЭКОСИСТЕМНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ БАНКОВ КАЗАХСТАНА: ИНТЕГРАТИВНЫЙ ОБЗОР И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ Л. Т. Копбаева	209
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУ ОРНЫҚТЫ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРІБЕ МЕН МҮМКІНДІКТЕР Н. С. Нуркашева, М. С. Досманбетова, У. А. Мырзаева.....	234
ӨЛЕУМЕТТІК САЛА ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП: ӨДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ А. А. Рыскелдиева, Г. Д. Аманова	252

CONTENT

GLOBALIZATION AND CENTRAL ASIA

DECARBONISATION OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY: FROM CLIMATE GOALS TO PRACTICAL OUTCOMES L. Mergaliyeva, K. Beketova, A. Gizzatova	7
--	---

STATE AND BUSINESS:
THEORY AND PRACTICE OF MANAGEMENT

CONSTRUCTION OF NUCLEAR POWER PLANTS IN KAZAKHSTAN: ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SCIENTIFIC IMPLICATIONS D. D. Tumabekova, G. B. Amangaliyeva	28
--	----

THE TURKESTAN REGION'S MEAT EXPORT: CURRENT STATUS, INTEGRATION OPPORTUNITIES, AND GROWTH PROSPECTS N. T. Kalbayeva, A. N. Aitymbetova, E. Juchnevicius	50
---	----

NATIONAL ECONOMY: DEVELOPMENT VECTORS

THE IMPACT OF YOUTH MIGRATION ON THE REGIONAL DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN Zh. Argynbayeva	71
--	----

INTER-REGIONAL MOBILITY OF SCHOOL STUDENTS: TRENDS AND EVIDENCE FROM KAZAKHSTAN K. Tleuzhanuly, K. Moldashev, D. Tleuzhan	82
--	----

ETHNOCULTURAL TOURISM POTENTIAL OF ALMATY: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGIES G. Yrysbay, Zh. Assipova, A. Aktymbaeva	94
--	----

BUSINESS AND GOVERNANCE: ISSUES AND SOLUTIONS

INDUSTRIAL REVOLUTIONS AND THE TRANSFORMATION OF LABOR: SOCIAL CONSEQUENCES AND DEVELOPMENT SCENARIOS FOR KAZAKHSTAN Ye. V. Varavin, M. V. Kozlova, G. I. Islyam	112
--	-----

EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES IN ATYRAU REGION: ANALYSIS OF CURRENT STATE AND PROSPECTS R. K. Sabirova, M. D. Dingaziyeva, R. U. Mugauina	127
---	-----

YOUTH EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN: LABOR MARKET CHALLENGES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS A. B. Utebayeva	141
--	-----

HUMAN CAPITAL AND WAGE LEVEL: REGIONAL ASPECT A. B. Khassanov	158
--	-----

INVESTMENT, FINANCE AND ACCOUNTING

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON HOUSEHOLD INCOME TRANSMISSION THROUGH THE BANKING SYSTEM B. K. Kupeshova, S. S. Arystanbayeva	174
--	-----

FINANCING OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN KAZAKHSTAN: CURRENT CHALLENGES AND WAYS FOR IMPROVEMENT B. Omirbayeva, E. Zhakupov	196
--	-----

DIGITAL TRANSFORMATION AND ECOSYSTEM EVOLUTION OF KAZAKHSTAN'S BANKS: AN INTEGRATIVE REVIEW AND CONCEPTUAL MODEL L. T. Kopbayeva	209
--	-----

ENVIRONMENTAL TAXATION AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN N. S. Nurkasheva, M. S. Dosmanbetova, U. A. Myrzayeva	234
---	-----

ACCOUNTING IN SOCIAL SECTOR ORGANIZATIONS: METHODOLOGICAL ISSUES AND AREAS FOR IMPROVEMENT A. A. Ryskeldieva, G. D. Amanova	252
---	-----

MPHTI: 004.896: 620.91

JEL Classification: Q01

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-7-27>

DECARBONISATION OF KAZAKHSTAN'S ECONOMY: FROM CLIMATE GOALS TO PRACTICAL OUTCOMES

L. Mergaliyeva^{1*}, K. Beketova², A. Gizzatova¹

¹M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

²Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – This study examines the decarbonization implementation gap in resource-rich Kazakhstan, understood as the distance between formally stated climate ambition and observed emissions outcomes. Using the United Kingdom as a contrasting governance benchmark, it investigates how legal anchoring, policy-instrument coherence, Emissions Trading Scheme (ETS) credibility, and enforcement capacity shape the translation of climate pledges into measurable low-carbon outcomes.

Methodology – The paper employs comparative institutional analysis, combining policy document review, case-based evidence, and secondary statistical data. It compares Kazakhstan and the United Kingdom across a governance pathway linking climate targets, legal frameworks, policy instruments, monitoring, reporting and verification systems, enforcement mechanisms, and emissions trajectories.

Originality/value of the research – The study contributes to comparative climate-governance literature by shifting attention from climate ambition to implementation capacity. It extends the implementation-gap perspective to decarbonization as a governance challenge, particularly for resource-rich economies exposed to fossil-fuel dependence, carbon-intensive exports, and external climate-trade pressures such as Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM).

Findings – The analysis shows that Kazakhstan's implementation gap is shaped by weak legal anchoring, fragmented policy instruments, limited ETS effectiveness, uneven Monitoring, Reporting and Verification (MRV) capacity, and limited enforcement credibility. The UK case demonstrates how legally binding carbon budgets, independent oversight, coherent instruments, credible carbon pricing, and MRV systems can narrow the gap between pledges and delivery.

Keywords: decarbonization, governance, policy implementation, Kazakhstan, United Kingdom, energy transition.

INTRODUCTION

Reconciling decarbonization with continued dependence on hydrocarbon wealth is among the most demanding policy challenges facing resource-rich states. These economies are expected to accelerate the low-carbon transition while simultaneously safeguarding growth, fiscal stability, export competitiveness, and social resilience [1; 2; 3]. The difficulty is not only technological or financial; it is also institutional. Announcing ambitious climate targets is comparatively straightforward, but converting those targets into measurable emissions reductions depends on legal frameworks, policy instruments, and enforcement systems that many resource-dependent economies have not yet fully developed. Examining how, and how far, such economies translate climate ambition into measurable outcomes is therefore both analytically important and policy relevant.

Kazakhstan exemplifies this challenge. It has pledged carbon neutrality by 2060 and introduced a growing number of institutional reforms to strengthen environmental governance, yet it remains a hydrocarbon-reliant, export-oriented economy in which decarbonization has so far been expressed more through strategic commitments than through measurable change. Climate targets are embedded largely in strategies and government concepts rather than in binding law, and the systems required to make them credible, in particular monitoring,

reporting, and verification (MRV), remain unevenly developed. These weaknesses are no longer only a matter of reputation. Under the European Union's Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), the credibility of a country's emissions measurement and carbon pricing increasingly shapes the competitiveness of its exports. The World Bank estimates that Kazakhstan could lose more than USD 250 million a year in export earnings under CBAM, with these losses potentially rising toward USD 1.5 billion should the mechanism be extended to oil and gas [2]. For a carbon-intensive exporter, the distance between stated climate ambition and actual implementation therefore carries a direct and growing economic cost.

The United Kingdom provides a useful contrasting benchmark because it combines a history of North Sea hydrocarbon production with a mature climate-governance architecture, including legally binding carbon budgets, independent oversight, and a functioning carbon-pricing regime. The comparison is not intended to present the UK as a directly transferable model for Kazakhstan. Rather, it uses the UK as a governance benchmark to identify which institutional mechanisms help convert climate ambition into measurable decarbonization outcomes. Both Kazakhstan and the United Kingdom are parties to the Paris Agreement and have adopted long-term net-zero or carbon-neutrality commitments: the UK has legally committed to net-zero greenhouse-gas emissions by 2050, while Kazakhstan has adopted a national strategy to achieve carbon neutrality by 2060 [3; 4; 5; 6]. Yet the two countries occupy opposite ends of the resource-transition spectrum. Kazakhstan remains highly dependent on fossil fuels, with oil and gas central to export revenues and coal accounting for around half of total energy supply and more than 60% of electricity generation [2; 7]. By contrast, the UK has substantially reduced the role of fossil fuels in electricity generation and expanded renewable electricity, with renewables accounting for just over half of UK electricity generation in 2024 and low-carbon sources reaching nearly two-thirds of generation [8; 9]. This contrast allows the paper to examine which fiscal, regulatory, and governance mechanisms help accelerate decarbonization in fossil-fuel-dependent economies.

In Kazakhstan, policy ambition often collides with governance gaps, including shortfalls in rule clarity, monitoring, reporting and verification (MRV), enforcement, administrative capacity, data transparency, sanction credibility, and investor standards [10; 11; 12]. In this setting, the quality of governance determines whether exporters sustain competitiveness as carbon costs are increasingly priced into cross-border trade [1; 13]. By contrast, the United Kingdom is often cited as a paradigmatic case of “governance-led” decarbonization. Since 1990 it has roughly halved its territorial greenhouse gas (GHG) emissions while sustaining economic growth, largely through power-sector decarbonization and a dense web of climate-policy instruments. The Climate Change Act introduced legally binding carbon budgets and established the independent Climate Change Committee (CCC), while the UK Emissions Trading Scheme (UK ETS), Contracts for Difference (CfD) for low-carbon power and sector-specific regulations have created a relatively predictable environment for investors and regulated entities [14; 15; 16; 17].

This study addresses the following research question: How do governance mechanisms shape the decarbonization implementation gap between climate ambition and observed emissions outcomes in resource-rich economies? We address this question through a structured comparison of Kazakhstan and the United Kingdom. Kazakhstan represents a resource-rich economy facing the challenge of translating long-term climate ambition into implementation, while the United Kingdom serves as a contrasting governance benchmark where legally anchored targets, independent oversight, and mature policy instruments have helped narrow the implementation gap. This paper situates Kazakhstan's decarbonization efforts within the broader comparative political-economy literature on resource wealth, institutional quality and climate policy. Building on work on the resource curse [18; 19; 20] and on national institutions and corporate environmental performance [21; 22; 23], we argue that governance structures and policy instruments condition the translation of climate pledges into outcomes.

Existing scholarship on Kazakhstan's low-carbon transition has concentrated on renewable-energy potential and technical mitigation scenarios, leaving decarbonization largely untreated as a problem of institutional implementation; comparative climate-governance research, in turn, has rarely examined how external carbon-border measures interact with weak domestic governance. Addressing these gaps, this paper makes three contributions. First, it extends the implementation-gap perspective – developed in research on policy implementation, organizational decoupling, and climate-pledge delivery – to resource-rich economies, a setting where

it has not previously been applied and where fiscal dependence on carbon-intensive sectors gives the gap distinctive political-economy roots. Second, it develops a governance-pathway framework that decomposes the gap into three observable stages – legal anchoring, policy-instrument coherence, and MRV and enforcement credibility – and applies it comparatively to two economies at opposite ends of the resource-transition spectrum, converting a diffuse gap between ambition and delivery into a stage-by-stage diagnostic transferable to other cases. Third, it reconceptualizes an external trade instrument – the EU's CBAM – as a *de facto* enforcement mechanism: by attaching a material cost to weak domestic carbon pricing and unverifiable emissions data, CBAM compresses an implementation gap that, in a purely domestic setting, could remain low-cost and largely symbolic. Together, these contributions reframe decarbonization in resource-rich economies as a question of institutional credibility, not climate ambition alone.

Literature review. *Resource wealth and decarbonization constraints*

Resource-rich economies face distinctive decarbonization constraints because climate transition affects not only energy systems but also fiscal revenues, export structures, industrial policy, and state–business relations. Hydrocarbon dependence can slow decarbonization by creating fiscal reliance on fossil-fuel rents, strengthening incumbent interests, and increasing the political cost of rapid transition. In such contexts, the problem is not only whether renewable technologies are available, but whether institutions can manage the distributional and fiscal consequences of moving away from carbon-intensive development. Kazakhstan exemplifies these constraints. Its economy remains strongly connected to fossil-fuel production, carbon-intensive electricity generation, and export structures exposed to changing global climate-trade rules. This makes decarbonization a governance challenge as much as a technological or investment challenge.

International research highlights that hydrocarbon wealth and institutional quality jointly shape the pace and direction of decarbonization. Studies on the “resource curse” show how oil and gas dependence interacts with governance to generate Dutch-disease effects, fiscal volatility and political obstacles to reform [18; 24]. Recent cross-country evidence further suggests that oil-rich countries are, on average, less inclined to adopt and implement stringent climate-change policies than more diversified economies, even when vulnerability to warming is high [20]. Together, this literature implies that technology and income levels are not sufficient to explain decarbonization trajectories; the structure of state–business relations and the distribution of resource rents are critical. Complementary research on the integration of artificial intelligence into renewable-energy deployment in Kazakhstan further shows that technological potential alone is insufficient without supportive institutional capacity, data infrastructure, and governance coordination [25].

A second strand of work examines border carbon adjustments (BCAs) as a response to carbon leakage under unilateral climate policy. Model-based simulations and meta-analyses indicate that BCAs can reduce leakage and competitiveness losses for carbon-constrained economies, but they also redistribute adjustment costs toward trading partners and raise complex legal and administrative questions [26; 27; 28]. For exporters of emissions-intensive goods, the design of BCAs such as the EU's CBAM therefore represents both an environmental and a trade policy shock, especially when domestic MRV systems and carbon-pricing regimes are weak or poorly aligned with international standards.

Climate pledges and the implementation gap

A growing body of climate-governance research shows that national climate pledges do not automatically produce emissions reductions. Many governments announce net-zero targets, a nationally determined contributions, and sectoral strategies, but implementation depends on the institutions that translate ambition into binding commitments, incentives, monitoring systems, and enforcement. The idea that formally adopted commitments need not translate into corresponding practice is well established across several literatures. Research on policy implementation has long examined the implementation gap between legislated intent and administrative delivery [29]. Institutional scholarship analyzes the same phenomenon as decoupling – the separation of formal policy from operational practice – and distinguishes policy-practice decoupling from means-ends decoupling [30; 31]. In climate governance, the distance between pledges and delivery is tracked as an implementation or ambition gap [32; 33]. The decarbonization implementation gap used here builds directly on these traditions; its contribution is not the general idea of a gap, but its operationalization for resource-rich econo-

mies and its connection to the external enforcement pressure exerted by carbon-border measures. We define the decarbonization implementation gap as the distance between formally stated climate ambition and observed emissions outcomes, conditioned by the institutional mechanisms that translate targets into enforceable policy, investment incentives, and behavioral change.

For Kazakhstan, a growing literature documents the technical and economic potential of renewable energy and the barriers to its deployment. Reviews of the national energy system highlight high carbon intensity, dependence on ageing coal-fired power plants and significant wind and solar potential [34; 35; 36]. Scenario analyses and policy simulations show that substantial emission reductions would require large-scale investment in low-carbon generation and stronger regulatory signals, including more predictable carbon pricing and support schemes [2; 3; 37]. Other studies emphasize governance constraints in the renewable-energy sector, such as unstable support instruments, complex permitting and weak coordination across ministries and regions [11; 12; 38]. In the Kazakhstani context, prior research on innovative economic policy suggests that transition-oriented reforms require coordinated institutional support rather than isolated policy instruments [39].

Institutional and management research reinforces the salience of governance quality. Work on emerging markets stresses how institutional voids, political uncertainty and corruption affect investment and corporate social performance [21; 22; 40; 41]. Studies of Kazakhstan link corporate-governance reforms and disclosure practices to improvements in environmental, social and governance (ESG) outcomes [23] and highlight persistent challenges of “bad enough governance” in post-Soviet regimes [42]. Research on global supply chains and private regulation shows that codes of conduct, third-party auditing and buyer pressure can complement state regulation in driving environmental and labor-standard compliance [43; 44; 45; 46]. The implementation gap is particularly salient in resource-rich economies because long-term climate targets often coexist with fossil-fuel dependence, carbon-intensive exports, and fragmented administrative capacity. In such contexts, climate ambition may be politically attractive at the level of strategy, but difficult to operationalize through binding rules, credible instruments, and firm-level compliance.

Governance mechanisms that narrow the gap

A rich literature evaluates climate policy instruments in advanced economies, including the UK. Analyses of carbon taxes and emissions trading schemes find that well-designed price-based instruments can reduce emissions without large competitiveness losses and can stimulate low-carbon innovation [15; 16; 17; 47]. The UK’s framework of legally binding carbon budgets, independent oversight by the Climate Change Committee and long-term contracts for low-carbon power (Contracts for Difference) is widely regarded as an institutional model for embedding climate targets into policy processes [14; 48; 49; 50]. More broadly, research on innovation and regulatory ecosystems suggests that sustainable transition requires not only new technologies or financial instruments, but also governance arrangements capable of balancing innovation, oversight, market development, and public-interest objectives [51].

There is also an extensive institutional literature on how national governance systems shape corporate environmental and social performance [22; 23; 52]. This work shows that transparency requirements, enforcement capacity and civil-society pressure can complement formal climate policy in steering firms toward lower-carbon practices. Studies of private regulation and global supply chains - codes of conduct, third-party auditing and disclosure mandates - reinforce the idea that “governance” encompasses both state and non-state instruments [43; 45; 46; 53].

Kazakhstan, CBAM, and external pressure

CBAM has moved beyond proposal and transition. Its transitional, reporting-only phase ran from October 2023 to December 2025, and its definitive regime began on 1 January 2026. Ahead of that phase the EU adopted a simplification ('Omnibus') amendment – Regulation (EU) 2025/2083, in force from October 2025 – which introduced a single mass-based de minimis threshold of 50 tonnes per importer per year (replacing the former €150 value exemption), postponed the purchase and surrender of CBAM certificates to February 2027, and reduced quarterly compliance obligations. Although certificate purchases are deferred, financial liability accrues for goods imported from January 2026 [54].

CBAM creates an external test of domestic decarbonization governance because it links trade exposure to the credibility of emissions measurement, carbon pricing, and sectoral transition policies [28; 55]. For ex-

porters such as Kazakhstan, the issue is not only whether national climate targets exist, but whether domestic carbon-pricing, MRV, and sectoral decarbonization systems are credible enough to be recognized by external markets [2; 3; 13]. In this sense, CBAM transforms domestic implementation weaknesses into trade-competitiveness risks, especially for emissions-intensive exporters whose market access increasingly depends on verifiable carbon performance [27; 28; 55]. Where MRV systems are weak, exporters may struggle to demonstrate product-level emissions performance, and where carbon-pricing systems are unstable or poorly aligned with international standards, domestic climate effort may not translate into reduced CBAM exposure [3; 13; 33]. CBAM therefore increases the cost of the implementation gap by linking export competitiveness to verifiable emissions governance [55; 56]. For Kazakhstan, this is especially important because EU-bound exports remain concentrated in carbon-intensive sectors, while CBAM-covered products such as aluminum, iron and steel create concentrated regulatory risk despite representing a smaller share of total export value [57; 58]. Even where CBAM-covered sectors represent a limited share of total export value, they expose firms and policymakers to a new form of regulatory pressure: climate credibility becomes a condition of market access [2; 3; 59].

Viewed through the decoupling lens, symbolic climate commitments are sustainable mainly when they are inexpensive and unverified: where no external actor prices or audits the gap between pledge and practice, decoupling can persist [31]. CBAM removes both conditions. It attaches a material cost to weak domestic carbon pricing and conditions market access on verifiable, product-level emissions data. In this sense CBAM functions as an external enforcement mechanism for domestic decarbonization governance, compressing a gap that domestic institutions alone have been unable, or unwilling, to close.

Research gap and analytical positioning

Building on this definition, the literature suggests that implementation gaps emerge when climate ambition is not matched by binding legal commitments, coherent policy instruments, credible MRV/enforcement, and investment incentives capable of changing firm and sectoral behavior. Existing studies provide important insights into Kazakhstan's energy transition, resource dependence, and the UK's climate-governance architecture. However, existing work has not applied the implementation-gap lens to resource-rich economies through a structured governance pathway, nor theorized how external carbon-border measures act as enforcement mechanisms for domestic climate decoupling. This paper addresses that gap by examining how legal anchoring, policy-instrument coherence, and MRV/enforcement credibility shape the translation of climate ambition into observed decarbonization outcomes in a resource-rich economy. The UK is not used as a direct model for replication, but as a contrasting governance benchmark that helps identify mechanisms through which the implementation gap may be narrowed.

RESEARCH DESIGN

Governance pathway framework

To analyze decarbonization governance comparatively, we employed a five-stage pathway that links high-level commitments to observable outcomes. Each stage is populated with country-specific institutions and instruments (e.g. the Climate Change Act, CCC, UK ETS and CfDs in the UK; the Environmental Code, KAZ ETS and renewable-energy auctions in Kazakhstan). This structure (Table 1) allows us to move beyond a simple comparison of targets or emissions and instead diagnose where along the pathway implementation gaps emerge.

Table 1 – Five-stage pathway for operationalizing the decarbonization implementation gap

Element of definition	How this paper observes it
Formally stated climate ambition	NDCs, net-zero pledges, national strategies
Institutional mechanisms	Legal anchoring, policy instruments, MRV/enforcement, investment incentives
Firm and investment responses	ETS participation, renewable-energy investment, sectoral policy response, CBAM readiness
Observed emissions outcomes	CO ₂ /GHG trajectories, per-capita emissions, power-sector mix
Implementation gap	Divergence between ambition and realized outcomes
Note – compiled by the authors	

Rather than testing pre-specified hypotheses, the comparative case design structures a disciplined, stage-by-stage comparison of the two cases, from which a set of propositions is developed. The framework is informed by classic institutional and organizational theories of implementation and isomorphism [60; 61; 62], as well as by recent work on political and administrative capacity in post-Soviet settings [42] and on climate-policy implementation in complex governance systems [12].

Each stage of the governance pathway was assessed qualitatively against the criteria set out in Table 2. For each country, the governance dimensions – targets and strategy, legal anchoring, policy instruments and coherence, carbon-price credibility, and MRV and enforcement – were classified as strong, partial, or weak relative to the indicators in the rubric, drawing on the regulatory documents, independent scorecards, and statistical sources described above. To limit subjectivity, classifications were cross-checked against independent third-party assessments – the ICAP ETS factsheets, Climate Action Tracker country assessments, and OECD reviews – rather than resting on the authors' judgment alone. The coding is qualitative and interpretive; the rubric is provided to make the basis of each classification explicit and the comparison replicable.

Table 2 – Criteria for assessing the governance pathway

Governance dimension	Indicators of strong governance	Indicators of weak governance
Targets & strategy	Long-term net-zero/neutrality target with binding or quasi-binding status; defined intermediate milestones; sectoral decarbonization pathways	Long-term aspiration expressed in strategy or declaration only; no enforceable intermediate milestones; limited sectoral specification
Legal anchoring	Target and intermediate trajectories codified in framework climate legislation; statutory independent advisory/oversight body; mandatory, regular progress reporting to the legislature	Targets located in strategies, government concepts, or executive decrees rather than framework law; no independent statutory oversight; reporting ad hoc or discretionary
Policy instruments & coherence	Carbon pricing, regulatory standards, and financial/support instruments form a mutually reinforcing package, coordinated across ministries, with stable and predictable rules	Instruments fragmented or working at cross-purposes; weak inter-ministerial coordination; frequent, unpredictable changes to rules and support schemes
Carbon-price (ETS) credibility	Tightening emissions cap; allowances allocated by auctioning or stringent benchmarks; price high and stable enough to influence investment; broad sectoral coverage	Loose or frequently revised cap; largely free allocation; low or volatile price with limited effect on investment; narrow coverage
MRV & enforcement	Detailed MRV rules and technical guidance; independent accredited verification; complete registry; defined compliance cycles; proportionate sanctions applied consistently; adequate regulator capacity	MRV rules adopted but data reliability uncertain; verification weak or not independent; enforcement uneven across regions/sectors; sanctions weak or inconsistently applied; limited administrative capacity
Note – compiled by the authors		

Congruence is assessed as the degree of alignment across the pathway – between stated ambition, the institutional mechanisms intended to deliver it, and observed outcomes. The implementation gap is judged large where high ambition coexists with weak delivery mechanisms and outcomes diverge from the stated trajectory, and small where ambition is matched by strong mechanisms and outcomes track the trajectory. The gap is therefore read from the consistency between ambition, mechanisms, and outcomes, not from emissions levels alone.

Comparative case design and data

Empirically, we triangulate public regulatory documents, independent scorecards and international statistical sources. On the regulatory side we review Kazakhstan's 2021 Environmental Code, its implementing by-laws and official MRV and ETS circulars, as well as UK climate legislation and guidance issued by the UK ETS Authority and the Environment Agency and devolved administrations. These sources are complemented by cross-national scorecards (International Carbon Action Partnership ETS factsheets; OECD and EU transparency portals) and macroeconomic and trade datasets (IMF World Economic Outlook for fiscal buffers; World Bank, IEA and Energy Institute data for emissions, energy use and carbon intensity; UN Comtrade and UNCTAD for EU-bound exports in CBAM-covered HS chapters).

Using these sources, we construct descriptive trajectories of total and per-capita CO₂ emissions for Kazakhstan and the UK, compare national climate targets and recent emissions, and qualitatively code key governance features including target-setting, legal anchoring, policy instruments, MRV/enforcement, and observed outcomes. The analysis focuses on identifying congruence between targets, instruments, and outcomes, and on assessing which elements of the UK governance model are plausibly adaptable to Kazakhstan's institutional context.

We conceptualize decarbonization governance as a pathway that links high-level climate pledges to observable outcomes through five stages: Targets and strategy – long-term climate goals, intermediate milestones and sectoral transition strategies. Legal anchoring – the extent to which targets and mandates are codified in binding legislation and enforceable rules. Policy instruments – the mix of carbon pricing, regulatory and financial tools (e.g. ETS, taxes, feed-in tariffs, Contracts for Difference). MRV and enforcement – monitoring, reporting and verification systems, sanctioning mechanisms and administrative capacity. Outcomes – realized trajectories of emissions and the power-sector mix over time. This pathway serves as an a priori but provisional framework [63]: it guides the comparison stage by stage without fixing the analysis in advance, and it is refined in light of the case evidence. Because absolute emissions levels are shaped by income, economic structure, and energy endowment, the analysis focuses on the mechanisms in the governance pathway rather than on the size of the emissions gap itself; it asks whether each stage plausibly translates ambition into outcomes, not how much of the observed gap governance explains.

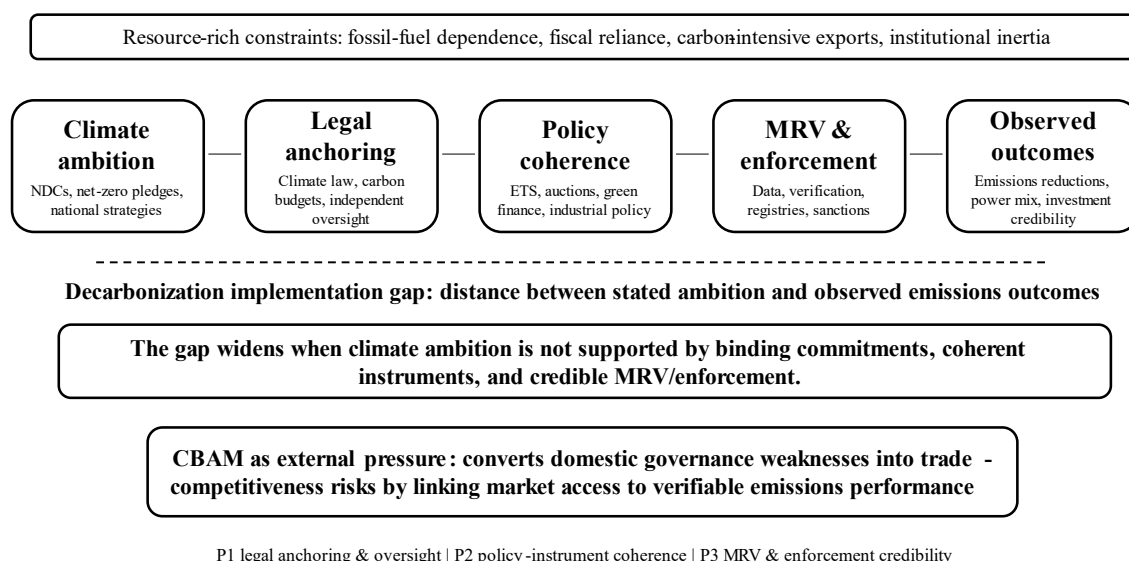

Figure 1 – Decarbonization implementation gap framework

Note – compiled by the authors

The framework shows how resource-rich constraints widen the gap between climate ambition and observed outcomes. Legal anchoring, policy coherence, and MRV/enforcement credibility operate as governance mechanisms that can narrow this gap, while CBAM increases external pressure by linking market access to verifiable emissions performance. Figure 1 sets out the five stages – targets and strategy, legal anchoring, policy instruments, MRV and enforcement, and outcomes – and how differences in institutional design help explain divergent decarbonization trajectories.

The two cases differ on dimensions other than governance, and these differences must be acknowledged. The United Kingdom is a high-income, service-oriented economy whose post-1990 territorial emissions decline was driven substantially by structural factors – the 1990s shift from coal to gas in power generation, the long-term contraction of heavy industry and the offshoring of some emissions-intensive production, and the decline of domestic coal – as well as by climate policy. Kazakhstan, by contrast, carries a post-Soviet

inheritance of an energy-intensive, coal-dependent capital stock, a colder climate and larger distances, lower income, and an economy structurally dependent on hydrocarbon extraction. The comparison therefore cannot isolate the causal effect of governance on emissions outcomes; it is used to illustrate and refine governance mechanisms, not to estimate their independent contribution.

RESULTS

The analysis follows the governance pathway, reporting for each country its stated ambition, the institutional mechanisms intended to deliver it, and observed outcomes. Each governance dimension is classified as strong, partial, or weak against the rubric in Table 2; the section closes by drawing these classifications together into a summary of the implementation gap.

Stated climate ambition: targets and commitments

Both countries have adopted long-term net-zero or carbon-neutrality commitments alongside intermediate reduction targets (Table 3). The difference lies less in the existence of targets than in their institutional status. In the United Kingdom, the long-term target is set in primary legislation and underpinned by legally binding interim carbon budgets. In Kazakhstan, climate ambition is expressed through a Nationally Determined Contribution (NDC), strategic documents, and the 2060 carbon-neutrality strategy, but the legal and institutional mechanisms for delivery are far less developed.

Table 3 – Comparative decarbonization targets, the United Kingdom and Kazakhstan (1990–2060)

Country	Base Year	Target Year	Target	Level
United Kingdom	1990	2030	Economy-wide GHG reduction (NDC)	≥ 68% below 1990
	1990	2035	GHG reduction (NDC, submitted Jan 2025)	~ 81% below 1990
	1990	2050	Net-zero GHG (Climate Change Act)	Net Zero
Kazakhstan	1990	2030	Unconditional GHG reduction (NDC)	-15% below 1990
	1990	2030	Conditional GHG reduction (NDC, with international support)	-25% below 1990
	-	2060	Carbon neutrality (national strategy)	Net Zero

Note – Compiled by the authors based on [5; 6; 33; 64].

Institutional mechanisms: legal anchoring, policy instruments, and MRV

Table 4 reports the governance pathway for both countries, with each dimension classified against the rubric. The United Kingdom is rated strong at every stage. Kazakhstan is rated partial or weak throughout: targets exist but are not anchored in framework law, the instrument mix is fragmented, and MRV and enforcement remain uneven. The contrast is not one of ambition but of the institutional machinery that converts ambition into enforceable obligation.

Table 4 – Governance pathway from decarbonization targets to outcomes in the United Kingdom and Kazakhstan

Pathway stage	United Kingdom	Kazakhstan
Targets & strategy	Strong – net-zero by 2050 in the Climate Change Act; multi-decade pathway of five-year carbon budgets advised by the independent CCC.	Partial – NDC targets and a 2060 neutrality strategy with sectoral "green economy" concepts, but milestones set out in strategy rather than law.
Legal anchoring	Strong – Climate Change Act 2008 gives legal force to the target and carbon budgets, establishes the CCC, and requires reporting to Parliament.	Weak – the 2021 Environmental Code regulates ETS and MRV, but climate targets sit in strategies and decrees rather than framework climate law; no independent statutory oversight.
Policy instruments & coherence	Strong – UK ETS, Contracts for Difference, carbon price support and efficiency standards form a coordinated, predictable package.	Weak – KAZ ETS, renewable-energy auctions, green finance and Best Available Techniques (BAT) obligations exist but are fragmented and not embedded in a coherent cross-ministerial framework.

Carbon-price (ETS) credibility	Strong – tightening cap, partial auctioning, a price high enough to influence investment, broad coverage.	Weak – generous free allocation, modest cap stringency, low and volatile prices, narrow coverage.
MRV & enforcement	Strong – detailed MRV rules, accredited independent verifiers, electronic registry, clear compliance cycles and credible penalties.	Partial – MRV rules updated under the 2021 Environmental Code, but data reliability is uneven, enforcement varies by region, and sanctions are weak or inconsistently applied.
Outcomes (emissions & power mix)	Territorial GHG emissions roughly half of 1990 levels; low-carbon sources about 65% of electricity in 2024.	Emissions only modestly below 1990 levels; coal still dominant; renewables about 5–6% of electricity in 2023–2024.
Note – compiled by the authors based on [13; 33; 48; 50; 64; 65].		

A central difference lies not in the existence of emissions trading but in the credibility of the carbon-price signal. Kazakhstan operates an ETS, but generous allowance allocation, modest cap stringency, low and unpredictable prices, and limited sectoral coverage mean it has not yet created a strong incentive for firms to abate; in rubric terms it is classified weak. The system therefore functions more as a formal instrument than as a binding constraint on carbon-intensive producers. This bears directly on CBAM exposure: where the domestic carbon price is weak, or not recognized as equivalent to external regimes, exporters remain liable for carbon costs at the EU border.

Observed outcomes: emissions trajectories and power-sector transition

Table 5 reports total greenhouse-gas emissions per capita at selected years. Between 1990 and 2023, the United Kingdom's per-capita emissions fell by about 58% (13.3 to 5.5 t CO₂e); Kazakhstan's fell by about 21% (21.0 to 16.6 t CO₂e) and remain well above the UK level.

Table 5 – Total greenhouse-gas emissions per capita in Kazakhstan and the United Kingdom (selected years, 1990–2023)

Country	1990 (t CO ₂ e per capita)	2000 (t CO ₂ e)	2010 (t CO ₂ e)	2023 (t CO ₂ e)	Change 1990–2023 (%)
United Kingdom	13.3	11.7	9.3	5.5	–58.6
Kazakhstan	21.0	11.8	19.4	16.6	–21.0
Note – Compiled by the authors based on [5; 33].					

Figure 2 shows the continuous trajectory of carbon-dioxide emissions per capita and complements Table 5 by displaying the full 1990–2024 path. The per-capita values in Figure 2 are lower than those in Table 5 because Figure 2 reports carbon dioxide only [66], whereas Table 5 reports total greenhouse gases in CO₂-equivalent terms, including methane and other gases; the two series are therefore not directly comparable. The figure shows a steady, sustained decline for the United Kingdom and a higher, slowly declining path for Kazakhstan that remains close to its 1990 level.

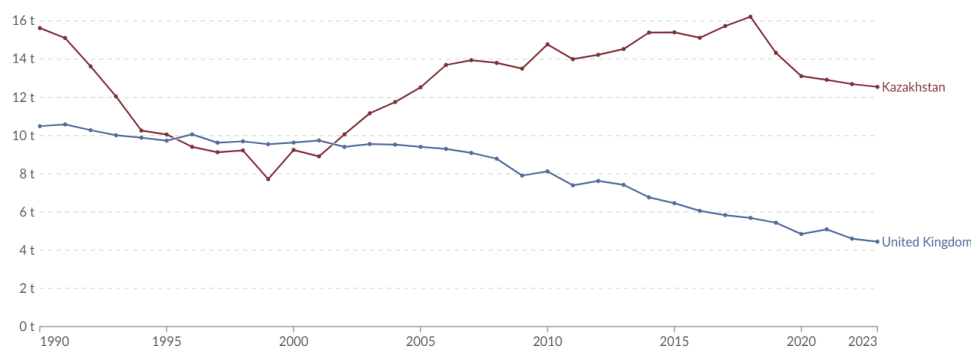

Figure 2 – Carbon-dioxide emissions per capita, Kazakhstan and the United Kingdom, 1990–2024.

Note – Compiled by the authors based on [66].

Part of the UK's territorial decline reflects the contraction of heavy industry and greater reliance on imported goods, so that some emissions were displaced abroad rather than eliminated; on a consumption basis, UK emissions have fallen considerably less than the territorial figures suggest [4]. Read against the pathway, both countries express clear ambition, but the United Kingdom's outcomes track its targets far more closely than Kazakhstan's.

Trade exposure under CBAM

Table 6 reports Kazakhstan's goods exports to the EU by product group and their CBAM status. EU-bound trade is overwhelmingly concentrated in fuels and mineral products, which are not directly covered by CBAM, while the CBAM-covered sectors – aluminum, iron and steel, and fertilizers within chemicals – account for a small share of export value. Their importance is disproportionate to that share: because CBAM liability depends on verified, product-level emissions, exposure in these sectors concentrates regulatory risk on precisely the governance weaknesses identified above – ETS credibility and MRV.

Table 6 - Kazakhstan's exports to the European Union by main product group (goods, 2024)

Product group (exports from Kazakhstan to EU)	EU imports from Kazakhstan, 2024 (EUR million)	Approx. share of total EU goods imports from Kazakhstan (%)	CBAM exposure status (definitive regime, from 2026)
Fuels and mineral products	31,800	~95.0	Not directly covered by CBAM, but strongly affected by EU climate and energy policy
Non-ferrous metals (incl. aluminum)	410	~1.2	Partially covered (aluminum products, Harmonized System HS 76)
Iron and steel	204	~0.6	Covered
Chemical products	667	~2.0	Partially covered (fertilizers)
Other semi-manufactures	95	~0.3	Not currently covered
Machinery and transport equipment	60	~0.2	Not currently covered

Note – Compiled by the authors based on [57; 58]. A December 2025 Commission proposal would extend CBAM to downstream products from 2028; not yet adopted

Diagnosing the implementation gap

Drawing the classifications together, Figure 3 summarizes the implementation gap by pathway stage. The United Kingdom is strong across all dimensions; Kazakhstan is partial on targets and MRV and weak on legal anchoring, policy coherence, and ETS credibility. The gap is therefore widest at the stages that convert ambition into enforceable obligation – legal anchoring, instrument coherence, and carbon-price credibility – and narrower, though still present, on target-setting and MRV.

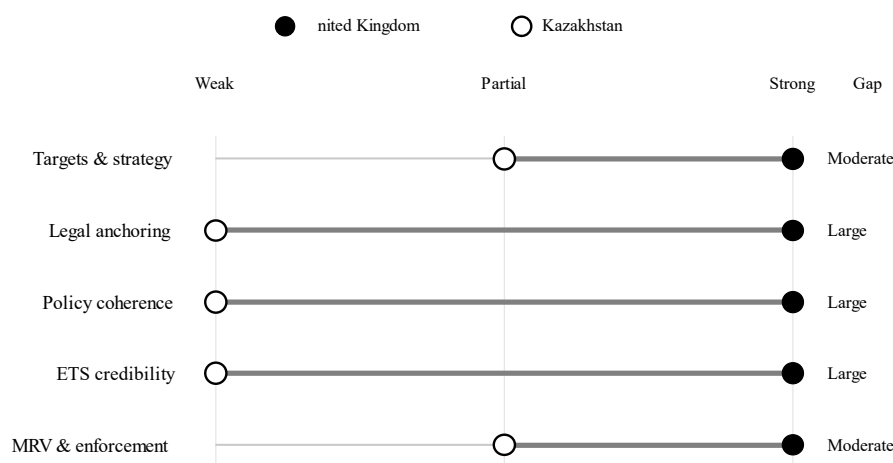

Figure 3 – The decarbonization implementation gap by governance pathway stage.

Note – compiled by the authors

Figure 3 makes the pattern visible: the UK column sits flush at "strong" throughout, while Kazakhstan's markers fall away in the middle three stages – legal anchoring, policy coherence, and ETS credibility – which is exactly where the gap is widest. The two "moderate" stages (targets and MRV) bracket the three "large" ones, so the figure shows that the gap is concentrated in the delivery mechanisms, not in ambition or measurement.

DISCUSSION

The comparative evidence points to a clear implementation gap in Kazakhstan's decarbonization strategy. Despite adopting long-term neutrality goals and operating one of the first emissions trading systems in the region, Kazakhstan has not yet achieved substantial reductions in either total or per-capita emissions [3; 33]. By contrast, the United Kingdom combines similar net-zero aspirations with an institutional architecture that constrains short-term policy choices and investment decisions in line with long-term targets [14; 64]. Three governance lessons emerge from the comparison.

Legal anchoring narrows the commitment gap

Legally binding carbon budgets and independent oversight help translate targets into credible commitments [14]. In the UK, the Climate Change Act establishes multi-year carbon budgets that are set well in advance and reviewed by an independent Climate Change Committee; government departments must prepare policies consistent with these budgets, and periodic progress reports provide a transparent basis for course correction [64]. Kazakhstan's strategies and ETS caps are more discretionary and have been revised frequently, which weakens expectations and hampers long-term planning by firms [13; 33]. Introducing medium-term emission-reduction trajectories anchored in law, supported by an independent advisory body and regular public reporting, would narrow the space between high-level goals and day-to-day decision-making. This reasoning – that binding legal anchoring, medium-term carbon budgets, and independent oversight reduce the distance between stated targets and day-to-day policy choices – is developed formally in Proposition 1, below.

Policy coherence narrows the investment gap

Kazakhstan's ETS should be treated as a central mechanism in narrowing the implementation gap, but at present it does not yet provide a sufficiently credible carbon-price signal to drive large-scale decarbonization [2; 13]. This creates a policy contradiction: Kazakhstan formally operates a domestic carbon-pricing instrument, yet exporters may still face CBAM-related costs because the domestic system does not fully protect them from external carbon-pricing pressure [28; 55]. In this sense, CBAM exposes the weakness of domestic ETS implementation. It transforms what appears to be a domestic governance issue – weak caps, uncertain prices, limited enforcement and uneven MRV – into an external competitiveness problem [27].

Coordination between climate policy, industrial policy and trade policy is therefore critical under CBAM [28]. CBAM increases the cost of the implementation gap by linking export competitiveness to verified emissions performance, so the issue for Kazakhstan is not only whether domestic climate targets are ambitious, but whether MRV systems, carbon-pricing rules, and sectoral decarbonization policies are credible enough to be recognized in external markets. The UK has linked its carbon-pricing regime to support instruments such as Contracts for Difference, industrial decarbonization funds and innovation programs, thereby aligning incentives for utilities, heavy industry and investors [47; 48]. Kazakhstan has launched important initiatives – the Environmental Code, green-finance instruments and renewable-energy auctions – but they are not yet embedded in a coherent cross-ministerial framework [11; 38; 65]. For a CBAM-exposed exporter, aligning climate and industrial policy means prioritizing decarbonization in sectors covered by the mechanism (steel, aluminum, fertilizers, electricity), integrating MRV requirements into export strategies and using public finance to de-risk low-carbon investment in these value chains. This contrast – between a coherent mix of credible carbon pricing, sectoral support, and investment incentives and a set of fragmented, unstable instruments – provides the basis for Proposition 2, below.

MRV/enforcement narrows the credibility gap

Robust MRV and enforcement systems are central both to domestic credibility and to external recognition of climate effort. The UK's MRV framework rests on clear technical guidance, accredited verifiers and proportionate but credible sanctions for non-compliance [49; 50]. Kazakhstan has made progress in updating its MRV rules under the 2021 Environmental Code and subsequent regulations, yet implementation capacity remains uneven across regions and sectors, and sanctions are often weak or inconsistently applied [33; 65; 67].

Strengthening MRV institutions – through clearer guidelines, capacity-building for regulators and verifiers, and a transparent registry of installations and emissions – would improve data quality, support the ETS and facilitate the demonstration of CBAM-relevant performance to EU partners. This logic – that transparent MRV, independent verification, and credible enforcement turn climate targets into operational constraints for firms and regulators – is captured in Proposition 3, below.

Synthesizing the three governance mechanisms examined above, the comparison yields three propositions that generalize beyond the two cases. Because they rest on a polar-type, two-country comparison, they are offered as analytically grounded claims for testing on larger and more diverse samples [63].

Proposition 1. Legal anchoring and the commitment gap. Resource-rich economies that embed climate targets in binding legal frameworks, medium-term carbon budgets, and independent oversight mechanisms will experience a smaller decarbonization implementation gap than those relying primarily on non-binding strategies or executive declarations.

Proposition 2. Policy coherence, ETS credibility, and the investment gap. Resource-rich economies that align a credible ETS, renewable-energy support, industrial policy, and investment incentives into a coherent policy mix will experience a smaller decarbonization implementation gap than those with fragmented instruments, weak carbon-price signals, or unstable regulatory incentives.

Proposition 3. MRV/enforcement and the credibility gap. Resource-rich economies with transparent MRV systems, independent verification, and credible enforcement mechanisms will experience a smaller decarbonization implementation gap because climate targets become operational constraints for firms, regulators, and investors.

The implementation gap is therefore visible not only in Kazakhstan's slower emissions decline, but also in the limited credibility of the domestic instruments intended to translate ambition into behavioral and investment change – a pattern of policy–practice decoupling in which formal commitments are adopted without the institutional capacity to enact them [30; 31]. Weak ETS effectiveness, uneven MRV, and limited enforcement mean that CBAM functions as an external test of domestic implementation capacity [55]. These lessons need to be adapted to Kazakhstan's political economy, fiscal constraints and administrative capabilities [42]. However, the comparison suggests that incremental improvements in governance – embedding binding budgets, aligning policy instruments and upgrading MRV and enforcement – could have outsized effects on decarbonization outcomes, even before large-scale technological shifts materialize.

For Kazakhstan, the comparison suggests several priorities:

1. Embedding medium-term emission-reduction trajectories in law, for example through carbon-budget-like mechanisms, would narrow the gap between long-term neutrality targets and short-term decision-making.
2. Establishing or empowering an independent advisory and oversight body – perhaps anchored in an existing institution but with a clear mandate to assess progress and advise on policy adjustments – would strengthen accountability.
3. Stabilizing and clarifying the ETS and renewable-energy policy frameworks, including predictable auction schedules and transparent allowance-allocation rules, would reduce regulatory risk and encourage low-carbon investment.
4. Investing in MRV capacity and enforcement, particularly at regional level, would improve data quality and send a clearer signal that environmental rules are not merely symbolic.

These steps do not require Kazakhstan to replicate the UK model wholesale. Rather, they involve adapting core governance principles – binding commitments, transparency, independent scrutiny and policy coherence – to Kazakhstan's constitutional structure, political economy and administrative capacity.

LIMITATIONS

This study has limitations. It compares two deliberately contrasting cases, which sharpens the governance comparison but limits generalizability and means governance cannot be separated from co-varying differences in income, economic structure, energy endowment, and historical starting point. The design supports no counterfactual estimate of how Kazakhstan would have performed under different institutions. For these reasons, the propositions are presented not as tested findings but as analytically grounded claims for assessment on larger and more diverse samples.

CONCLUSION

This paper has conceptualized Kazakhstan's decarbonization challenge as an implementation gap between climate ambition and observed emissions outcomes. Kazakhstan's neutrality pledge and 2030 targets are broadly in line with international expectations, yet they risk remaining aspirational unless embedded in binding medium-term commitments and associated with credible enforcement. Institutional architecture matters. The UK experience suggests that combining framework legislation, independent oversight, robust instruments (UK ETS, CfDs) and strong MRV can create a feedback loop in which climate policy is regularly assessed and adjusted rather than episodic or symbolic. For Kazakhstan, the key challenge is not only to maintain climate ambition, but to make domestic carbon pricing credible enough that CBAM does not function as an external penalty for weak implementation. Strengthening institutional linkages, clarifying roles and enhancing accountability may deliver substantial emissions reductions at relatively low fiscal cost, particularly when combined with international support for capacity-building and investment.

In this sense, CBAM does not simply impose an external trade cost; it reveals whether domestic climate-governance systems are credible enough to translate pledges into measurable emissions performance. The paper therefore contributes to comparative climate-governance research by showing how the implementation gap in resource-rich economies is produced not by ambition alone, but by the credibility of the institutional mechanisms that connect ambition to emissions outcomes.

REFERENCES

1. United Nations. The Sustainable Development Goals Report 2024. – New York : United Nations, 2024.
2. World Bank. Kazakhstan: Country Climate and Development Report. – Washington, DC : World Bank, 2022.
3. World Bank. Kazakhstan CCDD: Updates and related policy notes. – Washington, DC : World Bank, 2024.
4. Office for National Statistics. Net zero and the different official measures of the UK's greenhouse gas emissions. – London : ONS, 2019.
5. UNFCCC. Strategy of the Republic of Kazakhstan on achieving carbon neutrality by 2060. – Bonn : UNFCCC, 2024.
6. UNEP. Presidential Decree No. 121 validating the Strategy for achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060. – UNEP Law and Environment Assistance Platform, 2023.
7. International Energy Agency. Kazakhstan 2022: Energy sector review. – Paris : IEA, 2022.
8. Department for Energy Security and Net Zero. Digest of United Kingdom Energy Statistics 2025. – London : DESNZ, 2025.
9. RenewableUK. Energy bible confirms renewables now provide over half of the UK's electricity generation. – RenewableUK, 2025.
10. OECD. Responsible business conduct for sustainable infrastructure in Kazakhstan, Mongolia and Uzbekistan. – Paris : OECD Publishing, 2025.
11. Mouraviev N. Renewable energy in Kazakhstan: Challenges to policy and governance // Energy Policy. – 2021. – Vol. 149. – 112051. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112051>.
12. Poberezhskaya M., Danilova N. Reconciling climate change leadership with resource nationalism and regional vulnerabilities: A case study of Kazakhstan // Environmental Politics. – 2021. – Vol. 31, No. 3. – P. 429–452. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1920768>.
13. ICAP. Kazakhstan Emissions Trading System: Factsheet. – International Carbon Action Partnership, 2024.
14. Ross A. It's time to get serious: Why legislation is needed to make sustainable development a reality in the UK // Sustainability. – 2010. – Vol. 2, No. 4. – P. 1101–1127. – DOI: <https://doi.org/10.3390/su2041101>.
15. Aldy J. E., Stavins R. N. The promise and problems of pricing carbon: Theory and experience // Journal of Environment & Development. – 2012. – Vol. 21, No. 2. – P. 152–180. – DOI: <https://doi.org/10.1177/1070496512442508>.
16. Martin R., de Preux L. B., Wagner U. J. The impact of a carbon tax on manufacturing: Evidence from the UK // Journal of Public Economics. – 2014. – Vol. 117. – P. 1–14. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2014.04.016>.

17. Dechezleprêtre A., Sato M. The impacts of environmental regulations on competitiveness // *Review of Environmental Economics and Policy*. – 2017. – Vol. 11, No. 2. – P. 183–206. – DOI: <https://doi.org/10.1093/reep/rex013>.
18. Bahar D., Santos M. A. One more resource curse: Dutch disease and export concentration // *Journal of Development Economics*. – 2018. – Vol. 132. – P. 102–114. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2018.01.002>.
19. Domjan P., Stone M. A comparative study of resource nationalism in Russia and Kazakhstan, 2004–2008 // *Europe-Asia Studies*. – 2009. – Vol. 62, No. 1. – P. 35–62. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09668130903385374>.
20. Tadadjeu S., Njangang H., Woldemichael A. Are resource-rich countries less responsive to global warming? Oil wealth and climate change policy // *Energy Policy*. – 2023. – Vol. 182. – P. 113774. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113774>.
21. Henisz W. J. The institutional environment for economic growth // *Economics & Politics*. – 2000. – Vol. 12, No. 1. – P. 1–31. – DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-0343.00066>.
22. Ioannou I., Serafeim G. What drives corporate social performance? The role of nation-level institutions // *Journal of International Business Studies*. – 2012. – Vol. 43, No. 9. – P. 834–864. – DOI: <https://doi.org/10.1057/jibs.2012.26>.
23. Orazalin N. Corporate governance and CSR disclosure in an emerging economy: Evidence from commercial banks of Kazakhstan // *Corporate Governance*. – 2019. – Vol. 19, No. 3. – P. 490–507. – DOI: <https://doi.org/10.1108/CG-09-2018-0290>.
24. Benigno G., Fornaro L., Wolf M. The global financial resource curse // *American Economic Review*. – 2025. – Vol. 115, No. 1. – P. 220–262. – DOI: <https://doi.org/10.1257/aer.20211792>.
25. Mergaliyeva L., Beketova K., Primbetova S. Opportunities of integrating artificial intelligence into the exploitation of renewable energy in Kazakhstan // *Central Asian Economic Review*. – 2024. – No. 3. – P. 114–131. – DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-3-114-131>.
26. Böhringer C., Balistreri E. J., Rutherford T. F. The role of border carbon adjustment in unilateral climate policy: Results from a model comparison // *Energy Economics*. – 2012. – Vol. 34, Suppl. 2. – P. S97–S110. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.10.003>.
27. Branger F., Quirion P. Would border carbon adjustments prevent carbon leakage and heavy industry competitiveness losses? Insights from a meta-analysis of recent economic studies // *Ecological Economics*. – 2014. – Vol. 99. – P. 29–39. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.12.010>.
28. Mehling M. A., van Asselt H., Das K., Droege S., Verkuil C. Designing border carbon adjustments for enhanced climate action // *American Journal of International Law*. – 2019. – Vol. 113, No. 3. – P. 433–481. – DOI: <https://doi.org/10.1017/ajil.2019.22>.
29. Pressman J. L., Wildavsky A. Implementation. – Berkeley : University of California Press, 1973.
30. Meyer J. W., Rowan B. Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony // *American Journal of Sociology*. – 1977. – Vol. 83, No. 2. – P. 340–363. – DOI: <https://doi.org/10.1086/226550>.
31. Bromley P., Powell W. W. From smoke and mirrors to walking the talk: Decoupling in the contemporary world // *Academy of Management Annals*. – 2012. – Vol. 6, No. 1. – P. 483–530. – DOI: <https://doi.org/10.5465/19416520.2012.684462>.
32. UNEP. Emissions Gap Report 2024. – Nairobi : United Nations Environment Programme, 2024.
33. Climate Action Tracker. United Kingdom and Kazakhstan country assessments. – Berlin : Climate Analytics / NewClimate Institute, 2024.
34. Karatayev M., Clarke M. A review of current energy systems and green energy potential in Kazakhstan // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2016. – Vol. 55. – P. 491–504. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.078>.
35. Dyussembekova G., Bayandina G., Sartova R., Kalmenova M. The electric energy sector of Kazakhstan: State and vision given international trends // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2019. – Vol. 9, No. 3. – P. 179–186. – DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.7741>.
36. Temirgaliyeva N., Junussova M. Renewable electricity production and sustainability of national and regional power systems of Kazakhstan // *Silk Road: A Journal of Eurasian Development*. – 2020. – Vol. 2, No. 1. – P. 35–53. – DOI: <https://doi.org/10.16997/srjed.15>.

37. Kerimray A., Baigarin K., Miglio R., Tosato G. Climate change mitigation scenarios and policies and measures: The case of Kazakhstan // *Climate Policy*. – 2015. – Vol. 16, No. 3. – P. 332–352. – DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2014.1003525>.
38. Mazina A., Syzdykova D., Myrzhykbayeva A., Raikhanova G., Nurgaliyeva A. Impact of green fiscal policy on investment efficiency of renewable energy enterprises in Kazakhstan // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Vol. 12, No. 5. – P. 491–497. – DOI: <https://doi.org/10.32479/ijeep.13437>.
39. Tlesova A., Mergaliyeva L., Sultanguzhiyeva A., Sharafutdinova A. Improvement of innovative economic policy // *Journal of Applied Economic Sciences*. – 2018. – Vol. 13, No. 6. – P. 1648–1655.
40. Khanna T., Palepu K. *Winning in emerging markets: A roadmap for strategy and execution*. – Boston, MA : Harvard Business Press, 2010.
41. Cuervo-Cazurra A. Who cares about corruption? // *Journal of International Business Studies*. – 2006. – Vol. 37, No. 6. – P. 807–822. – DOI: <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400223>.
42. Melville A., Mironyuk M. "Bad enough governance": State capacity and quality of institutions in post-Soviet autocracies // *Post-Soviet Affairs*. – 2015. – Vol. 32, No. 2. – P. 132–151. – DOI: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2015.1052215>.
43. Gereffi G., Lee J., Polaski S. Global supply chains and compliance with labor standards // *Governance*. – 2009. – Vol. 22, No. 4. – P. 585–608. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2009.01457.x>.
44. Locke R. M., Amengual M., Mangla A. Virtue out of necessity? Compliance, commitment, and the improvement of labor conditions in global supply chains // *Politics & Society*. – 2009. – Vol. 37, No. 3. – P. 319–351. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0032329209338922>.
45. Toffel M. W., Short J. L., Ouellet M. Codes in context: How states, markets, and civil society shape adherence to global labor standards // *Regulation & Governance*. – 2015. – Vol. 9, No. 3. – P. 205–223.
46. Duflo E., Greenstone M., Pande R., Ryan N. Truth-telling by third-party auditors and the response to regulation: Evidence from India // *Quarterly Journal of Economics*. – 2013. – Vol. 128, No. 4. – P. 1499–1545. – DOI: <https://doi.org/10.1093/qje/qjt024>.
47. Calel R., Dechezleprêtre A. Environmental policy and directed technological change: Evidence from the European carbon market // *Review of Economics and Statistics*. – 2016. – Vol. 98, No. 1. – P. 173–191. – DOI: https://doi.org/10.1162/REST_a_00470.
48. Department for Energy Security and Net Zero. *Contracts for Difference: Policy overview and allocation rounds*. – London : UK Government, 2024.
49. UK ETS Authority. *2023 review of the UK Emissions Trading Scheme*. – London : Department for Energy Security and Net Zero; Scottish Government; Welsh Government; DAERA, 2023.
50. Environment Agency. *Chief Regulator's report: Evidence annex 2023–24*. – Bristol, UK : Environment Agency, 2025.
51. Mergaliyeva L., Primbetova S. Sustaining innovation and regulation: The eco-system of decentralized and centralized finance // *The Economy: Strategy and Practice*. – 2025. – Vol. 19, No. 4. – P. 20–37. – DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-4-20-37>.
52. Christmann P. Multinational companies and the natural environment: Determinants of global environmental policy standardization // *Academy of Management Journal*. – 2004. – Vol. 47, No. 5. – P. 747–760. – DOI: <https://doi.org/10.2307/20159616>.
53. Locke R. *The promise and limits of private power: Promoting labor standards in a global economy*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013.
54. European Parliament and Council. Regulation (EU) 2025/2083 of 8 October 2025 amending Regulation (EU) 2023/956 establishing a Carbon Border Adjustment Mechanism // *Official Journal of the European Union*. – 2025.
55. UNCTAD. *A European Union Carbon Border Adjustment Mechanism: Implications for developing countries*. – Geneva : UNCTAD, 2023.
56. UNITAR/UN PAGE. *Assessment of impacts of the EU Carbon Border Adjustment Mechanism: Kazakhstan*. – Geneva : United Nations Institute for Training and Research / Partnership for Action on Green Economy, 2021.

57. European Commission. EU trade relations with Kazakhstan. – Brussels : European Commission, 2024.
58. UN Comtrade. European Union imports of aluminum from Kazakhstan, HS 76, 2024. – United Nations Comtrade Database, 2025.
59. UNCTAD. Energy sector for green transitioning: Kazakhstan. – Geneva : UNCTAD, 2025.
60. DiMaggio P. J., Powell W. W. The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields // *American Sociological Review*. – 1983. – Vol. 48, No. 2. – P. 147–160. – DOI: <https://doi.org/10.2307/2095101>.
61. Oliver C. Strategic responses to institutional processes // *Academy of Management Review*. – 1991. – Vol. 16, No. 1. – P. 145–179. – DOI: <https://doi.org/10.5465/amr.1991.4279002>.
62. Kostova T., Roth K. Adoption of an organizational practice by subsidiaries of multinational corporations: Institutional and relational effects // *Academy of Management Journal*. – 2002. – Vol. 45, No. 1. – P. 215–233. – DOI: <https://doi.org/10.5465/3069293>.
63. Eisenhardt K. M. Building theories from case study research // *Academy of Management Review*. – 1989. – Vol. 14, No. 4. – P. 532–550.
64. UK Parliament. Climate Change Act 2008. – London : The Stationery Office, 2008.
65. Government of Kazakhstan. Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. – Astana : Government of Kazakhstan / WECOOP, 2021.
66. Friedlingstein P., et al. Global Carbon Budget 2024 // *Earth System Science Data*. – 2024. – Vol. 17, No. 3. – P. 965–1039. – DOI: <https://doi.org/10.5194/essd-17-965-2025>.
67. Ministry of Ecology and Natural Resources of Kazakhstan / CAREC. Chapter 20: MRV — summary of enactment and entry into force. – 2025.

REFERENCES

1. United Nations. (2024). The Sustainable Development Goals Report 2024. New York: United Nations.
2. World Bank. (2022). Kazakhstan: Country Climate and Development Report. Washington, DC: World Bank.
3. World Bank. (2024). Kazakhstan CCDD: Updates and related policy notes. Washington, DC: World Bank.
4. Office for National Statistics. (2019). Net zero and the different official measures of the UK's greenhouse gas emissions. London: ONS.
5. UNFCCC. (2024). Strategy of the Republic of Kazakhstan on achieving carbon neutrality by 2060. Bonn: UNFCCC.
6. UNEP. (2023). Presidential Decree No. 121 validating the Strategy for achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060. UNEP Law and Environment Assistance Platform.
7. International Energy Agency. (2022). Kazakhstan 2022: Energy sector review. Paris: IEA.
8. Department for Energy Security and Net Zero. (2025). Digest of United Kingdom Energy Statistics 2025. London: DESNZ.
9. RenewableUK. (2025). Energy bible confirms renewables now provide over half of the UK's electricity generation. RenewableUK.
10. OECD. (2025). Responsible business conduct for sustainable infrastructure in Kazakhstan, Mongolia and Uzbekistan. Paris: OECD Publishing.
11. Mouraviev, N. (2021). Renewable energy in Kazakhstan: Challenges to policy and governance. *Energy Policy*, 149, 112051. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.112051>
12. Poberezhskaya, M., & Danilova, N. (2021). Reconciling climate change leadership with resource nationalism and regional vulnerabilities: A case study of Kazakhstan. *Environmental Politics*, 31(3), 429–452. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1920768>
13. ICAP. (2024). Kazakhstan Emissions Trading System: Factsheet. International Carbon Action Partnership.
14. Ross, A. (2010). It's time to get serious: Why legislation is needed to make sustainable development a reality in the UK. *Sustainability*, 2(4), 1101–1127. <https://doi.org/10.3390/su2041101>

15. Aldy, J. E., & Stavins, R. N. (2012). The promise and problems of pricing carbon: Theory and experience. *Journal of Environment & Development*, 21(2), 152–180. <https://doi.org/10.1177/1070496512442508>
16. Martin, R., de Preux, L. B., & Wagner, U. J. (2014). The impact of a carbon tax on manufacturing: Evidence from the UK. *Journal of Public Economics*, 117, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2014.04.016>
17. Dechezleprêtre, A., & Sato, M. (2017). The impacts of environmental regulations on competitiveness. *Review of Environmental Economics and Policy*, 11(2), 183–206. <https://doi.org/10.1093/reep/rex013>
18. Bahar, D., & Santos, M. A. (2018). One more resource curse: Dutch disease and export concentration. *Journal of Development Economics*, 132, 102–114. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2018.01.002>
19. Domjan, P., & Stone, M. (2009). A comparative study of resource nationalism in Russia and Kazakhstan, 2004–2008. *Europe-Asia Studies*, 62(1), 35–62. <https://doi.org/10.1080/09668130903385374>
20. Tadadjeu, S., Njangang, H., & Woldemichael, A. (2023). Are resource-rich countries less responsive to global warming? Oil wealth and climate change policy. *Energy Policy*, 182, 113774. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113774>
21. Henisz, W. J. (2000). The institutional environment for economic growth. *Economics & Politics*, 12(1), 1–31. <https://doi.org/10.1111/1468-0343.00066>
22. Ioannou, I., & Serafeim, G. (2012). What drives corporate social performance? The role of nation-level institutions. *Journal of International Business Studies*, 43(9), 834–864. <https://doi.org/10.1057/jibs.2012.26>
23. Orazalin, N. (2019). Corporate governance and CSR disclosure in an emerging economy: Evidence from commercial banks of Kazakhstan. *Corporate Governance*, 19(3), 490–507. <https://doi.org/10.1108/CG-09-2018-0290>
24. Benigno, G., Fornaro, L., & Wolf, M. (2025). The global financial resource curse. *American Economic Review*, 115(1), 220–262. <https://doi.org/10.1257/aer.20211792>
25. Mergaliyeva, L., Beketova, K., & Primbetova, S. (2024). Opportunities of integrating artificial intelligence into the exploitation of renewable energy in Kazakhstan. *Central Asian Economic Review*, (3), 114–131. <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-3-114-131>
26. Böhringer, C., Balistreri, E. J., & Rutherford, T. F. (2012). The role of border carbon adjustment in unilateral climate policy: Results from a model comparison. *Energy Economics*, 34(Suppl. 2), S97–S110. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2012.10.003>
27. Branger, F., & Quirion, P. (2014). Would border carbon adjustments prevent carbon leakage and heavy industry competitiveness losses? Insights from a meta-analysis of recent economic studies. *Ecological Economics*, 99, 29–39. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.12.010>
28. Mehling, M. A., van Asselt, H., Das, K., Droegge, S., & Verkuijl, C. (2019). Designing border carbon adjustments for enhanced climate action. *American Journal of International Law*, 113(3), 433–481. <https://doi.org/10.1017/ajil.2019.22>
29. Pressman, J. L., & Wildavsky, A. (1973). *Implementation*. Berkeley: University of California Press.
30. Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363. <https://doi.org/10.1086/226550>
31. Bromley, P., & Powell, W. W. (2012). From smoke and mirrors to walking the talk: Decoupling in the contemporary world. *Academy of Management Annals*, 6(1), 483–530. <https://doi.org/10.5465/19416520.2012.684462>
32. UNEP. (2024). *Emissions Gap Report 2024*. Nairobi: United Nations Environment Programme.
33. Climate Action Tracker. (2024). *United Kingdom and Kazakhstan country assessments*. Berlin: Climate Analytics / NewClimate Institute.
34. Karatayev, M., & Clarke, M. (2016). A review of current energy systems and green energy potential in Kazakhstan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 55, 491–504. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.10.078>
35. Dyussembekova, G., Bayandina, G., Sartova, R., & Kalmenova, M. (2019). The electric energy sector of Kazakhstan: State and vision given international trends. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(3), 179–186. <https://doi.org/10.32479/ijeep.7741>

36. Temirgaliyeva, N., & Junussova, M. (2020). Renewable electricity production and sustainability of national and regional power systems of Kazakhstan. *Silk Road: A Journal of Eurasian Development*, 2(1), 35–53. <https://doi.org/10.16997/srjed.15>
37. Kerimray, A., Baigarin, K., Miglio, R., & Tosato, G. (2015). Climate change mitigation scenarios and policies and measures: The case of Kazakhstan. *Climate Policy*, 16(3), 332–352. <https://doi.org/10.1080/14693062.2014.1003525>
38. Mazina, A., Syzdykova, D., Myrzhikbayeva, A., Raikhanova, G., & Nurgaliyeva, A. (2022). Impact of green fiscal policy on investment efficiency of renewable energy enterprises in Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(5), 491–497. <https://doi.org/10.32479/ijeep.13437>
39. Tlesova, A., Mergaliyeva, L., Sultanguzhiyeva, A., & Sharafutdinova, A. (2018). Improvement of innovative economic policy. *Journal of Applied Economic Sciences*, 13(6), 1648–1655.
40. Khanna, T., & Palepu, K. (2010). *Winning in emerging markets: A roadmap for strategy and execution*. Boston, MA: Harvard Business Press.
41. Cuervo-Cazurra, A. (2006). Who cares about corruption? *Journal of International Business Studies*, 37(6), 807–822. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jibs.8400223>
42. Melville, A., & Mironyuk, M. (2015). "Bad enough governance": State capacity and quality of institutions in post-Soviet autocracies. *Post-Soviet Affairs*, 32(2), 132–151. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2015.1052215>
43. Gereffi, G., Lee, J., & Polaski, S. (2009). Global supply chains and compliance with labor standards. *Governance*, 22(4), 585–608. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2009.01457.x>
44. Locke, R. M., Amengual, M., & Mangla, A. (2009). Virtue out of necessity? Compliance, commitment, and the improvement of labor conditions in global supply chains. *Politics & Society*, 37(3), 319–351. <https://doi.org/10.1177/0032329209338922>
45. Toffel, M. W., Short, J. L., & Ouellet, M. (2015). Codes in context: How states, markets, and civil society shape adherence to global labor standards. *Regulation & Governance*, 9(3), 205–223.
46. Duflo, E., Greenstone, M., Pande, R., & Ryan, N. (2013). Truth-telling by third-party auditors and the response to regulation: Evidence from India. *Quarterly Journal of Economics*, 128(4), 1499–1545. <https://doi.org/10.1093/qje/qjt024>
47. Calel, R., & Dechezleprêtre, A. (2016). Environmental policy and directed technological change: Evidence from the European carbon market. *Review of Economics and Statistics*, 98(1), 173–191. https://doi.org/10.1162/REST_a_00470
48. Department for Energy Security and Net Zero. (2024). *Contracts for Difference: Policy overview and allocation rounds*. London: UK Government.
49. UK ETS Authority. (2023). *2023 review of the UK Emissions Trading Scheme*. London: Department for Energy Security and Net Zero; Scottish Government; Welsh Government; DAERA.
50. Environment Agency. (2025). *Chief Regulator's report: Evidence annex 2023–24*. Bristol, UK: Environment Agency.
51. Mergaliyeva, L., & Primbetova, S. (2025). Sustaining innovation and regulation: The eco-system of decentralized and centralized finance. *The Economy: Strategy and Practice*, 19(4), 20–37. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-4-20-37>
52. Christmann, P. (2004). Multinational companies and the natural environment: Determinants of global environmental policy standardization. *Academy of Management Journal*, 47(5), 747–760. <https://doi.org/10.2307/20159616>
53. Locke, R. (2013). *The promise and limits of private power: Promoting labor standards in a global economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
54. European Parliament and Council. (2025). Regulation (EU) 2025/2083 of 8 October 2025 amending Regulation (EU) 2023/956 establishing a Carbon Border Adjustment Mechanism. *Official Journal of the European Union*.
55. UNCTAD. (2023). *A European Union Carbon Border Adjustment Mechanism: Implications for developing countries*. Geneva: UNCTAD.

56. UNITAR/UN PAGE. (2021). Assessment of impacts of the EU Carbon Border Adjustment Mechanism: Kazakhstan. Geneva: United Nations Institute for Training and Research / Partnership for Action on Green Economy.
57. European Commission. (2024). EU trade relations with Kazakhstan. Brussels: European Commission.
58. UN Comtrade. (2025). European Union imports of aluminum from Kazakhstan, HS 76, 2024. United Nations Comtrade Database.
59. UNCTAD. (2025). Energy sector for green transitioning: Kazakhstan. Geneva: UNCTAD.
60. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
61. Oliver, C. (1991). Strategic responses to institutional processes. *Academy of Management Review*, 16(1), 145–179. <https://doi.org/10.5465/amr.1991.4279002>
62. Kostova, T., & Roth, K. (2002). Adoption of an organizational practice by subsidiaries of multinational corporations: Institutional and relational effects. *Academy of Management Journal*, 45(1), 215–233. <https://doi.org/10.5465/3069293>
63. Eisenhardt, K. M. (1989). Building theories from case study research. *Academy of Management Review*, 14(4), 532–550.
64. UK Parliament. (2008). Climate Change Act 2008. London: The Stationery Office.
65. Government of Kazakhstan. (2021). Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. Astana: Government of Kazakhstan / WECCOOP.
66. Friedlingstein, P., et al. (2024). Global Carbon Budget 2024. *Earth System Science Data*, 17(3), 965–1039. <https://doi.org/10.5194/essd-17-965-2025>
67. Ministry of Ecology and Natural Resources of Kazakhstan / CAREC. (2025). Chapter 20: MRV — summary of enactment and entry into force.

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫН ДЕКАРБОНИЗАЦИЯЛАУ: КЛИМАТТЫҚ МАҚСАТТАРДАН НАҚТЫ НӘТИЖЕЛЕРГЕ ДЕЙІН

Л. Мерғалиева^{1*}, К. Бекетова², А. Гиззатова¹

¹М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

АНДАТПА

Мақсаты – Зерттеу ресурстарға бай Қазақстандағы декарбонизацияны іске асырудағы алшақтықты талдауға арналған. Бұл алшақтық ресми түрде жарияланған климаттық мақсаттар мен шығарындылардың нақты көрсеткіштері арасындағы айырмашылық ретінде түсініледі. Біріккен Корольдік контрасттық басқару эталоны ретінде пайдаланыла отырып, мақсаттарды заңнамалық бекіту, саясат құралдарының үйлесімділігі, шығарындылармен сауда жүйесінің сенімділігі және құқық қолдану әлеуеті климаттық міндеттемелердің өлшенетін төмен көміртекті нәтижелерге айналуын қалай айқындайтыны зерттеледі.

Әдіснамасы – Жұмыста салыстырмалы институционалдық талдау қолданылады; ол бағдарламалық және нормативтік-құқықтық құжаттарды талдауды, нақты жағдайларды (кейстерді) зерттеуді және қайталама статистикалық деректерді біріктіреді. Қазақстан мен Біріккен Корольдік климаттық мақсаттарды, нормативтік-құқықтық базаны, саясат құралдарын, мониторинг, есептілік және верификация жүйелерін, құқық қолдану тетіктерін және шығарындылар динамикасын байланыстыратын басқару траекториясы бойынша салыстырылады.

Түпнұсқалығы/құндылығы – Зерттеу салыстырмалы климаттық басқару саласындағы әдебиетке үлес қосады: ол назарды климаттық мақсаттардан олардың іске асырылу әлеуетіне ауыстырады және

іске асыру алшақтығы тұжырымдамасын декарбонизацияға, оны басқару міндеті ретінде қарастыра отырып, кеңейтеді. Бұл әсіресе қазба отынға тәуелді, экспорты көміртегі сыйымды және сыртқы климаттық-сауда қысымына, атап айтқанда Еуропалық одақтың Шекаралық көміртекті реттеу тетігі (СВАМ) ықпалына ұшыраған ресурстарға бай экономикалар үшін маңызды.

Нәтижелері – Талдау Қазақстандағы іске асыру алшақтығының климаттық мақсаттарды әлсіз заңнамалық бекітумен, саясат құралдарының бытыраңқылығымен, шығарындылармен сауда жүйесінің шектеулі тиімділігімен, мониторинг, есептілік және тексеру жүйелерінің біркелкі дамымауымен және құқық қолданудың жеткіліксіз сенімділігімен айқындалатынын көрсетеді. Біріккен Корольдіктің тәжірибесі заңды түрде міндеттейтін көміртек бюджеттері, тәуелсіз қадағалау, үйлесімді құралдар, сенімді көміртекті бағалау және мониторинг, есептілік пен тексеру жүйелері міндеттемелер мен олардың орындалуы арасындағы алшақтықты қысқартуға қалай мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Түйін сөздер: декарбонизация, басқару, саясатты іске асыру, Қазақстан, Біріккен Корольдік, энергетикалық көшу.

ДЕКАРБОНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА: ОТ КЛИМАТИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ К ПРАКТИЧЕСКИМ РЕЗУЛЬТАТАМ

Л. Мерғалиева^{1*}, К. Бекетова², А. Гиззатова¹

¹Западно-Казахстанский Университет имени М.Утемисова, Уральск, Казахстан

²Кызылординский университет имени Коркыт ата, Кызылорда, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Настоящее исследование посвящено анализу разрыва в реализации декарбонизации в ресурсно-обеспеченном Казахстане, понимаемого как расхождение между официально декларируемыми климатическими целями и фактической динамикой выбросов. Используя Соединённое Королевство в качестве контрастного управленческого ориентира, статья рассматривает, каким образом законодательное закрепление климатических обязательств, согласованность политических инструментов, надёжность системы торговли выбросами, а также институциональный потенциал определяют способность государства трансформировать климатические обязательства в измеримые низкоуглеродные результаты.

Методология – В исследовании применяется сравнительный институциональный анализ, сочетающий изучение программных и нормативно-правовых документов, кейс-ориентированный анализ и вторичные статистические данные. Казахстан и Соединённое Королевство сопоставляются через призму управленческой траектории, связывающей климатические цели, нормативно-правовую архитектуру, инструменты политики, системы мониторинга, отчётности и верификации, механизмы правоприменения и фактическую динамику выбросов.

Оригинальность/ценность исследования – Исследование вносит вклад в сравнительные исследования климатического управления, смещая аналитический акцент с формулирования климатических целей на институциональную способность к их реализации. В статье концепция разрыва реализации применяется к декарбонизации как к управленческой задаче, требующей не только стратегических обязательств, но и действенных правовых, регуляторных и институциональных механизмов. Такой подход особенно значим для ресурсно-обеспеченных экономик, характеризующихся высокой углеродоёмкостью экспорта и растущим внешним давлением со стороны климатически ориентированной торговой политики, включая Механизм трансграничного углеродного регулирования Европейского союза (СВАМ).

Результаты – Анализ показывает, что разрыв в реализации декарбонизации в Казахстане обусловлен недостаточно прочным законодательным закреплением климатических целей, фрагментарностью политических инструментов, ограниченной результативностью системы торговли выбросами, неравномерным развитием систем мониторинга, отчётности и верификации. Опыт Соединённого

Королевства демонстрирует, что юридически обязательные углеродные бюджеты, независимый институциональный надзор, согласованные инструменты политики, надёжное ценообразование на углерод и развитые системы мониторинга, отчётности и верификации позволяют сократить разрыв между заявленными обязательствами и их практическим выполнением.

Ключевые слова: декарбонизация, управление, реализация политики, Казахстан, Соединённое Королевство, энергетический переход.

ABOUT AUTHORS

Mergaliyeva Liliya Igorevna – Doctor of Economic Sciences, Professor, M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan; email: l.mergaliyeva@ps.wku.edu.kz; ORCID ID: 0000-0001-6753-1533.*

Beketova Kamar Nazarbekovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan; email: Beketova@korkyt.kz, ORCID ID: 0000-0001-5094-9140.

Gizatova Alla Islamovna – Doctor of Economic Sciences, Professor, M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan; email: alla-gizatova@mail.ru; ORCID ID: 0000-0002-7282-9382.

MPHTI: 06.81.12; 87.01.75; 06.58.55

JEL Classification: Q42

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-28-49>

CONSTRUCTION OF NUCLEAR POWER PLANTS IN KAZAKHSTAN: ECONOMIC, ENVIRONMENTAL AND SCIENTIFIC IMPLICATIONS

D. D. Tumabekova^{1,2*}, G. B. Amangaliyeva^{1,2}

¹Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

²Narxoz University, Almaty Kazakhstan

ABSTRACT

This article reveals the main goals of international experience in nuclear power plant (NPP) construction, analyses of benefits and risks that NPP operations may have on the economy and the development of a country's scientific potential and examines annual report data.

The article's methodological approach examines the full range of opportunities and prospects not only in energy production but also in the development of new technologies, medicine, environmental protection, and promotion of scientific and technological progress.

The originality and value of the article analyze the economic, environmental, and social aspects of NPP construction, focusing on safety, greenhouse gas emissions, includes NPV analysis to assess the investment attractiveness, as well as institutional risks, potential advantages and comparative analysis of the RK electricity development scenarios.

The article finds out that nuclear energy contributes to increased national energy security, creation of high-tech companies which are involved into the energy research, creation and providing people with working places, as well as the development of start-ups.

Keywords: nuclear, energy, emissions, reactor, benefits

INTRODUCTION

World Nuclear Association says that there are about 400 nuclear reactors in 32 countries in the world. Among with this, about 60 nuclear reactors are under construction and about 100 more are in the process of development. At the same time, over the past 20 years, just over 100 reactors have been decommissioned due to wear and tear and obsolescence of equipment. As it seen, the process of building nuclear reactors is constantly in a dynamic state. International experience shows that the decisions made on the construction of nuclear power plants are very different. The head of state's decision to advance the construction and further development of nuclear energy is influenced by many factors. As practice shows, many states are inclined to hold a national referendum and vote in Parliaments. The results of such votes lead to a decision on the construction, continued use or closure of the nuclear power plant. The consequences of such elections will determine the future development of not only the energy sector, the economic development of the country but also the issues of industrial safety and industrialization of the country in general. Among other things, most countries namely the world's top countries in the development of nuclear energy (the USA, Great Britain, China, France) are still inclined to choose energy security and independence. It is important to note that this issue is accompanied by the maintenance of the peaceful use of the nuclear industry and mainly under the control of the governments and leaders of countries who directly make decisions on the construction of nuclear power plant units.

Modern authors from international and national scientific community actively researching issues related to the role of nuclear energy and renewable energy sources.

Literature review. The authors of Kazakhstan reveal their research regarding the national interests, energy policy, development of nuclear power plants in the country, as well as the legal regulation of this sector. Nuku-

sheva and Umarhalinova et al. propose to improve the regulatory framework and control system in the nuclear sphere [1]; Martok-Tynysy [2] and Lada.kz [3] emphasize that nuclear power plants bring a certain economic effect, increases the number of working places, and contributes to the development of regions. RK Government reveals the issue of reducing dependence on coal and the possibility of developing low-carbon technologies [4]. IEA [5] and KEGOC [6] highlight the electric power system of Kazakhstan. According to the RK Law “On the Use of Atomic Energy as of 2016 the regulatory framework related to nuclear energy connected with the use of nuclear energy, environmental safety for the population, and the biological system.

Research work on the nuclear energy and renewable energy sources is also reviewed in the works of foreign authors. Sabine et al. emphasize the role of oceans as carbon dioxide sinks [7]. Thomas et al. and Rosenzweig et al. examined climate change and its impact on biodiversity and the decline in agricultural activity [8, 9]. The Paris Agreement aims to implement recommendations related to emission reductions [10]; the Convention on Nuclear Safety 1994 [11] and the Vienna Convention 1963 [12] address the need for strict regulation and risk management. Ciais et al. and NOAA study climate change due to greenhouse gases and CO₂ [13,14]. The IPCC report focuses on the factor of greenhouse gas emissions and climate change [15,16]. Meadows et al. (1972) explain economic growth and environmental sustainability [17,18]; U.S. EIA [19], World Bank [20,21], and World Energy Council [22] consider the issues of global energy resources, hydropower fundamentals, and world water and energy indicators. Data from REN21 [23,24] and IRENA [25] show a growing interest in the global status of renewable energy as a stable energy source; Kaunda et al. and Kibler & Tullos base their study on the potential of small hydropower plants and the environmental impacts of hydropower [26,27]. The World Nuclear Association emphasizes the reliability of nuclear power plants [28,29]. At the same time Brook and Bradshaw note the impact of nuclear power plants on reducing pressure on ecosystems and biodiversity [30].

The purpose of the study is to analyze, examine the data of annual reports and identify the economic advantages and prerequisites for the development of the country’s scientific potential in the context of the construction of a nuclear power plant for the future.

The scientific novelty of this research topic lies in the study of various approaches, technologies and international experience in the construction of nuclear reactors to identify the benefits and risks that can lead to confusion in society and cause a negative attitude. Analysis of the economic efficiency of these process and previous social factors help to study in more depth and develop a strategy to improve interaction with the population and thereby strengthen public support. The construction of nuclear power plants covers a range of technical, economic and social aspects is aimed to optimizing the overall vision and developing new opportune in nuclear energy.

Research methods. To achieve the stated goals and objectives, unstructured observation, statistical analogy, and data sampling, a comprehensive analysis of the research object, and a generalization method were used. Unstructured observation is a qualitative method where the researcher does not follow fixed checklists but observes and analyzes phenomena flexibly. In this study, it was used to examine international examples of nuclear power plant construction and operation, enabling the identification of emerging patterns, risks, and benefits. A generalization method was used in order to synthesize the various results into broader conclusions. International experience and data in the field of nuclear energy allow us to identify the risks and benefits of nuclear energy in the Republic of Kazakhstan. Discounted cash flow analysis, specifically the calculation of net present value (NPV), was also used to assess the investment attractiveness of nuclear power construction. Furthermore, the analytical block was supplemented by a consideration of institutional risks and the potential benefits of project implementation.

MAIN BODY

A special report and analysis of the hydropower market conducted by the International Energy Agency (IEA) showed that energy demand growth will raise over the next few decades [31]. Furthermore, population growth, urbanization, and industrial expansion will contribute to this process [32]. It should be noted that the forecast in the “Limits to Growth” report showed a decreasing volume of fossil fuel consumption, while, at the same time, it showed an increasing fuel’s life use [17]. However, the recent data from the International Energy Agency (based on reserve estimates from BP and the International Energy Agency) have shown the raise of fuel use, which leads

to its rapid depletion. This irrational approach clearly highlights the problem of fossil fuels shortages. In addition, the continued importance of hydropower is considered. Beyond that, international assessments of renewable energy (such as REN21 global status report) highlight the role of hydropower as a source of renewable electricity. As well, it should be noted that hydropower can provide a stable, adjustable supplement to fluctuating energy sources [23, 24]. It merits attention that hydropower's purpose is not limited to energy production alone; it also offers benefits in irrigation, large-scale dam construction, and flood control. Hydroelectric power plants also develop river waterways and support logistics between the periphery and the center.

For instance, China's Three Gorges Dam flood mitigation, shipping and agricultural irrigation in addition to power generation; the Itaipu Dam in Brazil/Paraguay has been key to regional energy security and cross-border cooperation; and the Grand Ethiopian Renaissance Dam (GERD) is intended not only to supply electricity but also to support economic growth and regional integration in East Africa.

Compared to previous periods, for example, in 2020 the hydropower market grew, mainly due to the added capacity of China by 24% [23, 24]. This would have been more dynamic, but the consequences of the COVID-19 pandemic made their own adjustments: construction was suspended, equipment supplies were also stopped, and in general, the demand for energy fell [33]. However, the total hydropower generation worldwide increased by 1.5% and is estimated to be 4,370 TWh, which is about 16.8% of the total world supply [34]. The most significant contribution was made by China with 12.6 GW of hydropower capacity [23]. To increase the capacity of hydropower, modernization of technologies and increase in the productivity of the least resource protentional are included [23]. If we look at the frequency of construction of hydroelectric power plants, we can see the following:

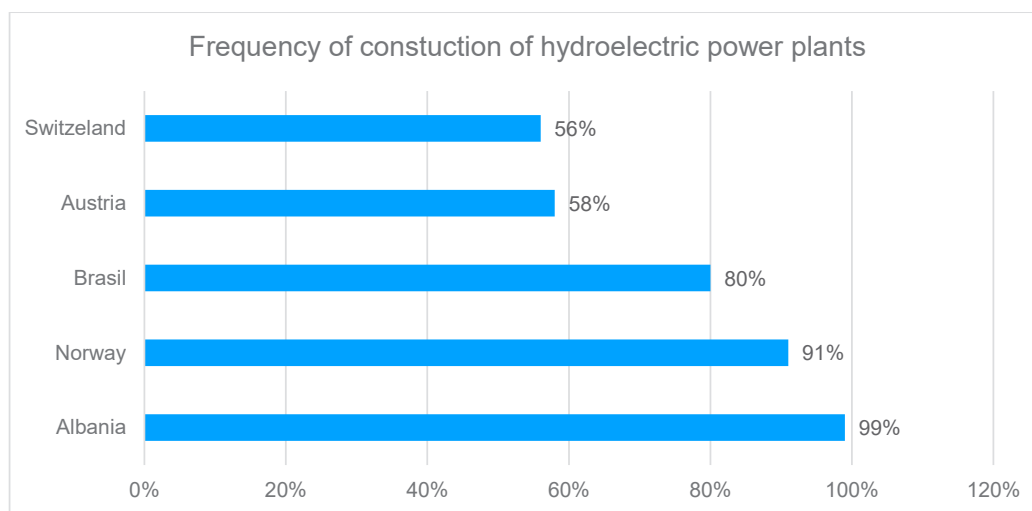

Figure 1– Frequency of construction of hydroelectric power plants

Note – compiled by the authors based on [26].

In general, hydropower is a traditional form of energy along with alternative sources [26]. The term traditional form of energy in this context refers to long-established renewable technologies such as hydropower, which has been exploited for centuries, compared to newer alternatives like wind or solar [31]. One of the key advantages of hydrogen is that it does not lead directly to CO₂ emissions [35]. Hydroelectric power plants are a low-carbon source of energy and accordingly have a minimal harmful impact on the environment and the release of toxicity to humans [15, 31]. In the CIS countries, as well as throughout the world, hydropower is recognized as one of the most common renewable sources of electricity [25]. Water supply by rivers is almost always stable, the current is not fast, and the territory of most countries is flat [20]. Most rivers in the countries of the former Soviet Union are up to 100 km long, but only 25% of this water is involves in the water management balance [36]. Nevertheless, small rivers play a significant role in the life of the country's population, as they

provide up to 95% of the total length of water supply [37]. Water and energy are quite interdependent when it comes to energy production [38]. The process of building a hydroelectric power plant begins with choosing a reservoir location and selecting options and types of hydraulic structures, which is the most voluminous type of work and takes a lot of time [27]. All construction risks are considered before construction. On average, over the last 20 years, the commissioning of hydroelectric power plants (HPPs) in the world has been more than 25 GW annually [39]. The total capacity of HPPs is around 1,330 GW [32]. According to forecasts, by 2030, the total capacity of hydropower facilities will increase to around 1,555 GW, which is approximately a 17% rise [40]. The development of hydropower on a global scale continues because it has the lowest long-term cost of electricity compared to other types of power plants and, accordingly, is one of the lowest-carbon sources of generation [31,15]. The largest hydroelectric power plants in the world belong to China, with the Three Gorges Dam (22.5 GW), Baihetan Dam (16 GW), and Xiluodu Dam (13.9 GW), together totaling around 47.4 GW of installed capacity [41].

In particular, the Itaipu Dam in South America, jointly operated by Brazil and Paraguay, has a capacity of 14 GW [42]. Other South American dams also produce GW of power: the Guri Dam in Venezuela produces 10.2 GW, and the Tucuruí Dam in Brazil produces 8.37 GW [25] (IRENA, 2021). The Grand Coulee Dam in North America, with a capacity of 6.8 GW, is the largest hydroelectric power station in the United States [43] (U.S. Energy Information Administration, 2021). The Eurasian continent is marked by other dams in Russia, such as the Sayano-Shushenskaya and Krasnoyarsk. In implementation, the capacity of large hydroelectric power stations, including dams, contains approximately 12.4 GW [22].

Hydroelectric systems contribute the energy necessary for economic growth. However, it is now noted that some developed world regions have already achieved high levels of renewable hydropower generation. For example, 75% of renewable hydropower is in Europe, and approximately 70% is in the North America [31]. Africa and Asia account for 25% of global hydroelectric power generation. This fact indicates that hydroelectric capacity will expand in the future on the continents of Africa, South America, and Asia [25]. The Republic of Kazakhstan is not the exception in the issue of electricity generation. Kazakhstan has large hydroelectric power plants in the East Kazakhstan region, such as the Shulbinsk, Ust-Kamenogorsk, and Bukhtarma hydroelectric power plants, as well as the Kapchagay hydroelectric power plant in the Almaty region [6]. However, Kazakhstan, which produces over 80% of its electricity, relies on coal for power generation. Natural gas accounts for approximately 7%, and hydropower for only about 8% [32]. Thus, in the coming years Kazakhstan needs to optimize and diversify its energy production and consumption, according to these highlighted percentages.

At the same time, operating hydroelectric power plants is more expensive than constructing them [27]. This proves that hydropower is not entirely harmless. According to IRENA, by 2021, the range of available alternative energy sources has sufficient potential to develop strategies that meet the country's economic, environmental, and political needs.

In addition, it is necessary to note the close connection between alternative energy sources (RES), which include wind, solar and hydropower in Kazakhstan [44].

Along with nuclear energy, there is a close interconnection of it with RES. Moreover, they can complement each other in generating energy sources. However, nuclear power plants (NPPs) in the Republic of Kazakhstan will provide the state with a stable energy system and low electricity tariffs. All these factors allow the country to decide economic, technical, and environmental issues. Furthermore, the presence of NPPs in the state will provide the national economy with the balanced energy supply to all regions of Kazakhstan. It is interesting to mention the fact that activity of NPP is not dependent on natural conditions, unlike renewable energy sources.

The nuclear power plant is considered a complex and expensive project. Its construction requires large costs such as human, technological and natural resources. OECD-NEA, 2016 says: "This process, which, having started, must be completed, because the costs of decommissioning the power plant exceed the costs of putting it into operation".

Nuclear electricity generation leads to emission of greenhouse gases. Observation shows that nuclear reactors produce a smaller percentage of greenhouse gas emissions compared to emissions produced by coal or gas-fired thermal power plants [45]. According to this fact, it is necessary to reduce CO₂ emissions, i.e. to carbon neutrality, which relates to the possibility of being absorbed naturally by vegetation, forests and other

natural absorbers. Taking this matter into consideration Kazakhstan adopted the “Strategy of achieving carbon neutrality by 2060” [66]. Due to the set strategy, Kazakhstan will solve a few important goals aimed at improving the country’s economic growth.

Upholding and sustaining world temperature increase to well below 2°C was discussed by the 2015 Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change [10].

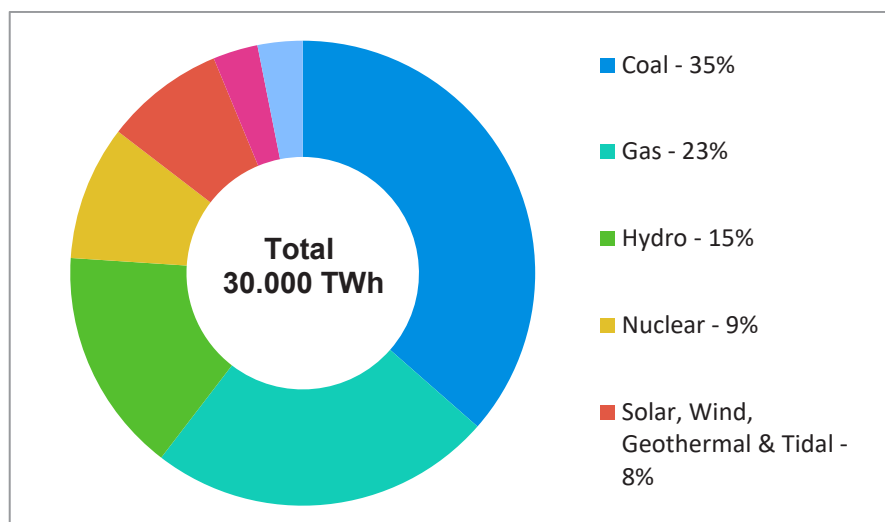

Figure – 2 World electricity Production by Source 2023

Note – compiled by the authors based on [46].

As it is seen, the world’s energy production still predominates from fossil resources. In this regard, the active use of nuclear technology will help to control the spreading of diseases, promote the advancement of human health research and the identification of risks and diagnosis of patients, and of course, achieve higher goals such as space exploration.

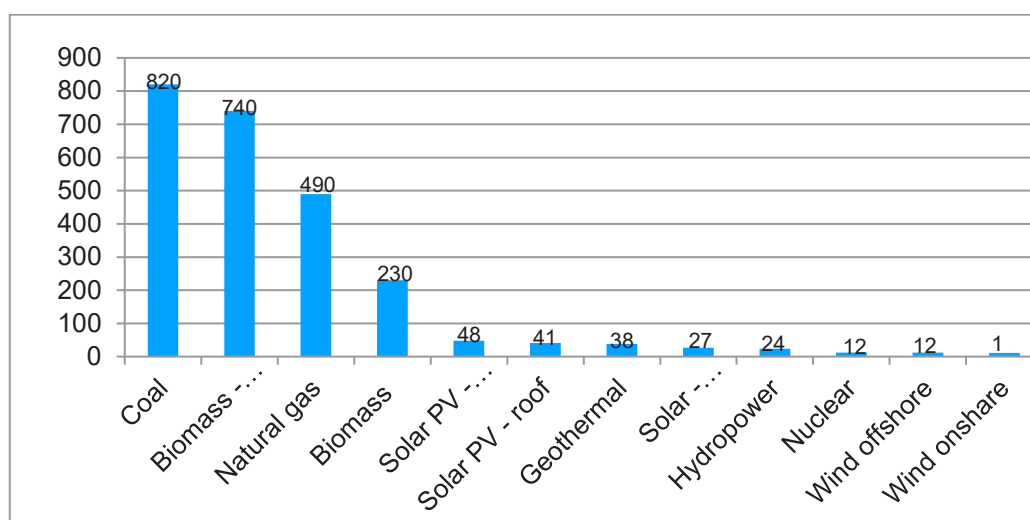

Figure – 3 Average life cycle CO₂ equivalent emissions

Note – compiled by the authors based on [15].

Furthermore, it is noted that coal-fired power generation accounts for the largest volume of CO₂ emissions, while nuclear power emits a small amount of CO₂ [15, 65]. This statement requires understanding of the

retention time and dispersion of greenhouse gases in the atmospheric air. Accumulation of greenhouse gases in the atmosphere leads to the greenhouse effect, warming, melting of glaciers, and increasing number of natural disasters such as hurricanes, droughts, and floods [16]. Moreover, analysis has shown that the world's oceans absorb approximately 25% of emitted CO₂, while carbon dioxide is absorbed by plants through photosynthesis [47]. Greenhouse gases have several negative consequences:

- limited use of water resources in the agro-industrial complex.
- intensification of migration.
- changes in ecosystem variety and shortening number of species.

Regarding this issue, climate imbalance depends on greenhouse gas emissions. Atmospheric greenhouse gas release affects the surrounding air, oceans, terrestrial ecosystems, and the planet's socioeconomic system [48]. Nuclear power is considered as a low-carbon energy source after hydroelectric power [31, 15]. Furthermore, the need for nuclear energy is strategically important for many countries. The UK and European countries are committed to reducing greenhouse gas emissions from energy production [28].

The COVID-19 represents a pivotal stage, separating the world into periods before and after outbreak. Nuclear reactor use in countries with nuclear power was stable before 2019, but the situation changed after COVID-19. The decline in interest and negative public attitudes toward the construction of nuclear power plants emerged just after COVID-19. Interest in renewable energy sources and their rapid development played a significant role here.

Greenhouse gas output could be reduced by 80% with the widespread use of solar batteries and wind turbines, while 20% could be given to the use of nuclear energy [76].

Economically developed countries are interested in nuclear power plants. It is generally accepted that 5-10 years are given to the plant and reactors construction. For example, France spent 5-8 years on this process, while the United States spent 5-7 years, and China 5-6 years. The entire construction process consists of several stages, including engineering, obtaining operating permits, and reactor construction, as well as the availability of resources and service of an experienced engineering company.

Development of a nuclear power station in Kazakhstan is attainable if the following factors are considered: an experienced engineering company for nuclear reactor construction, ensuring public and environmental safety, as well as a profitable operation for Kazakhstan.

Hence, Kazakhstan explores the adoption of services of an experienced engineering company in the construction of nuclear reactors, and it is holding a tender. The Republic of Kazakhstan defines the fact that there are several companies specializing in this field worldwide.

However, there are other problems besides finding the right company which can construct a nuclear power plant in Kazakhstan.

An analytical synthesis of the advantages of constructing a nuclear power plant in Kazakhstan can be presented as follows:

The foundations of the energy sector and its sustainable development in Kazakhstan directly depend on the construction of nuclear power plants. Importantly, this sector offers a number of strategic, economic, and environmental advantages. First, its primary objective is to ensure energy security and reduce dependence on hydrocarbon resources [31]. Second, it should be noted that, in line with Kazakhstan's climate agenda and international commitments, nuclear energy in the country can provide a stable energy supply with low greenhouse gas emissions [15].

Furthermore, from an economic perspective, the construction of a nuclear power plant provides a boost to various related industries, such as construction, science, engineering, and education, and creates new highly qualified personnel with advanced knowledge of nuclear energy technologies [29]. Thus, nuclear energy, supported by the state and appropriate tariff regulation, will help attract investment in the energy sector and can guarantee the stability of long-term energy costs [31].

Moreover, nuclear energy will strengthen the country and help Kazakhstan to gain a stronger position on the global stage, expand cooperation with other countries, develop science, and transition to environmentally friendly energy sources. This approach will expand opportunities for the integration of scientific and technological progress and, consequently, the transition to a low-carbon economy. Therefore, the construction

of nuclear power plants in Kazakhstan brings economic benefits, guaranteeing the stability of the country's energy system.

In order to evaluate the benefits further, we will conduct a scenario analysis that will examine alternative paths for the development of the energy industry in Kazakhstan and conduct a comparative analysis of these scenarios.

Let us consider three basic scenarios for the development of Kazakhstan's energy infrastructure in the medium-long term [31, 4].

1st baseline scenario “without NPP”: this development scenario assumes predominantly coal-fired power generation. Among the risks is that increased electricity demand will lead to capacity strain, much of which is significantly depreciated [31]. This will most likely lead to an electricity crisis, a return to import dependence, and an increase in CO₂ concentrations, which is at odds with sustainable development goals and decarbonization policies [31].

2 nuclear-inclusive scenarios “with NPP”: input exploitation nuclear power plants generally provide reliable energy generation and minimize dependence on external supplies from neighboring countries. In terms of environmental development, they contribute positively to the advancement of sustainable development goals [49]. Despite long-term development and high investment costs, this scenario offers more predictable energy security, price stability, and a reduction in carbon emissions [31].

3 renewable energy - dominated scenario: This trajectory shifts the emphasis toward renewable energy sources, specifically wind and solar power. This approach is fully consistent with current decarbonization trends, but has several unique characteristics: generation fluctuations, the need for sustainable capital investment, and climate sensitivity [34]. Without baseload generation, there is a risk of grid failure, which could lead to outages, power outages, and power supply instability [87].

Next, we will compare the proposed scenarios for energy development in Kazakhstan and conduct a comparative analysis.

Table 1 – Comparative analysis of electricity development scenarios in Kazakhstan

Criteria	Scenario “without nuclear power plants”	Scenario “with nuclear power plants”	Green Transition Scenario
Energy stability	↓ threat of import shortages	↑ constant base generation	→ climate dependence
Generation order	prevalence of coal	Diversity (NPP + coal + renewable energy)	predominantly renewable energy sources
CO₂ emissions	↑ high	↓ low	↓ very low
Infrastructure development costs	Without extra costs	Very high	High costs
Energy saving safety	Deteriorates due to equipment wear and tear	Tall and stable	Unstable without the use of energy storage systems
Implementation period	Short-term	Long-term	Medium-term
Investment efficiency	Moderate	Not high, but with potential to increase in the long term	Sensitivity to the volume of subsidies
Price stability in the energy sector	↓ low (linked to coal power)	↑ high (stable power generation)	→ average (price volatility)
Environmental impact	unfavorable	positive	favorable
Innovative development	Restrained	High	High
Systemic risks	Deteriorating infrastructure, carbon pressure	Regulatory and investment risks	Inadequacy of technological and infrastructure base
Note – compiled by the authors based on [31].			

Brief conclusion:

According to a comparative analysis, the baseline scenario is not designed for the long term, including achieving sustainable development and energy security goals. The renewable energy trajectory is the most environmentally friendly but also requires high capital investment and a balancing grid system. At the same time, the development model with the launch of nuclear power offers the most balanced structure of operational

reliability, environmental sustainability, and strategic stability. This forecast plan is a priority for Kazakhstan within the combined model of energy infrastructure and industry development.

Thus, despite the availability of alternatives in Kazakhstan's energy industry, the nuclear power scenario offers several advantages, including stable electricity generation, decarbonization, enhanced energy security, and technological process improvement. Based on this, an analytical synthesis of the advantages of constructing a nuclear power plant in Kazakhstan substantiates the advisability of considering nuclear energy as a key component of a long-term strategy.

To more thoroughly analyze the need and feasibility of constructing a nuclear power plant in Kazakhstan, we applied the net present value (NPV) method, which is widely used to evaluate capital-intensive infrastructure projects with long operating periods. This calculation method allows us to calculate not only the initial investment but also the distribution of cash flows over time, considering the present value of future payments.

The baseline scenario is based on a typical unit capacity of 1200 MW, which corresponds to modern Generation III+ reactor technology. According to international estimates from the International Energy Agency and the World Nuclear Association, capital costs for such projects range from USD 4,500 to USD 6,500 per kW of installed capacity, making the adopted investment level realistic for a large-scale project.

Initial calculation parameters:

installed capacity: 1,200 MW

capital expenditures (CAPEX): USD 6 billion

construction period: 40 years (generally accepted calculation period)

capacity utilization rate: 85%

electricity price: USD 0.07/kWh

operating expenses: USD 120 million/year

discount rate: 8% (average)

Annual electricity generation calculation:

$$E = 1,200 \times 0.85 \times 8,760$$

Thus, the annual generation is:

≈ 8.93 billion kWh

Annual revenue calculation:

Annual revenue is determined based on the average selling price of electricity:

$$R = 8.93 \times 109 \times 0.07$$

≈ USD 625 million per year

Operating expenses and cash flow

Operating expenses for nuclear power generation costs are relatively stable and include operation, maintenance, personnel, and fuel turnover:

$$OPEX = 120 \text{ million USD/year}$$

Net operating cash flow:

$$CF = 625 - 120$$

CF ≈ 505 million USD annually

Discounted and present value of revenues

$$\frac{1 - (1 + 0.08)^{-40}}{0.08}$$

At an 8% discount rate, this is approximately:

A ≈ 11.92

Present value of future cash flows:

$$PV = 505 \times 11.92$$

PV ≈ 6.02 billion USD

Net present value of the project

$$NPV = 6.02 - 6.00$$

NPV ≈ 0.02 billion USD

Analysis of results:

According to the results, the nuclear power plant construction project is formally investment-acceptable, but it is costly. Consider that its economic viability remains low. Capital cost calculations are the most vulnerable. On the other hand, according to research by the IEA, economic deviations or budget overruns of 20-30% are common risks for such nuclear initiatives, which in turn pushes the NPV into unfavorable territory [31]. However, nuclear generation has significant characteristics, such as low marginal costs of electricity production and constant productivity, which creates a stable cash flow structure in the long term. This reality affects these projects, making them more resilient to changes in fuel prices compared to coal and gas generation.

Thus, the results of the study allow us to conclude that, given the initial data obtained, the nuclear power plant construction project in Kazakhstan remains within the limits of economic feasibility, but at the same time does not generate a high level of profitability.

In this context, within the framework of the long-term and prospective development of the energy sector in Kazakhstan, it is proposed to consider the construction of nuclear power plants not as an investment initiative, but rather as an aspect of strategic policy aimed at diversifying energy generation sources, improving the level of energy security and promoting the sustainability of national energy complexes.

The obtained net present value (NPV) calculation results provide a starting point for assessing the project's economic feasibility. However, given the high capital intensity of initial investments in nuclear energy, we propose an additional analysis of the project's resilience to risk factors.

Risks.

Kazakhstan will be in touch with the following risks which are divided into units:

The first unit contains:

- safety ensuring.
- crash of the reactor during its activity.

Examples of such problems are the explosion of the reactor of the Chernobyl Nuclear Power Plant in 1986 and the catastrophe of the Fukushima Daiichi Nuclear Power Plant in 2011 [50, 51]. Crash of nuclear reactors illustrates the clear threat that humanity could be in touch with. Moreover, crash will be the reason to radiation emissions into the atmosphere, which in turn could cause environmental imbalances in the surrounding area and even lead to transboundary radiation contamination.

- issues of technical safety. There are several levels of special protection methods to ensure the safe operation of a nuclear reactor and avoidance of operational problems, [52].

- insignificant uranium reserves worldwide.

Statistics of the World Nuclear Association show that only a few countries have enough uranium reserves. For example, Kazakhstan had the first position in 2020 with 45.1% of the world's uranium production [22].

Further, 28% of the world's natural uranium reserves are mined in Australia, 15% in Kazakhstan, 9% in Canada, while Uzbekistan has 2% of the world uranium reserves and is on the 11th position [91] (OECD-NEA and IAEA, 2020).

Table 2 – Kazakh Uranium Production

Year	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Tonnes U	21,317	22,451	23,127	23,607	24,586	23,321	21,705	22,808	19,477	21,819	21,227	21,112	21,27	25,800

Note – compiled by the authors based on [53].

Geographical location. One should be observed that geographic location of a nuclear power station holds substantial importance. This location is crucial relevance, as the reactors must be constructed in a manner that meets seismic safety standards, must have access to water sources, and does not affect harmfully on the climate of the region.

The second unit contains the matters of radioactive waste utilization:

- Radioactive waste can be active for centuries, so it is essential to run its long-term, environmentally safe storage. Long-term storage of nuclear waste requires specific design processes and nuclear industry technologies [52].

- Careless delivery of nuclear materials to reactors can lead to accidents and cause damage to the environment and human health [54].

- Coming generation will bear financial expenses and liabilities. All risks must also be considered by means of the long-term planning [55] (Schneider and Froggatt, 2019).

- Further, the issues of economic development and country efficiency are revealed.

- The costing of a nuclear power plant project considers not only financial investments but also equipment repairs and service costs. Nuclear power plant construction requires significant financial investments, much greater than those for renewable energy sources [56].

- Governments prioritize in building nuclear power plants, so they inject funding into this sector of the economy. It follows that, countries of Asia, Africa, and South America build nuclear power plants with the help of state investment [22].

- Cessation of a nuclear power plant is more expensive than starting it up. Closing and dismantling of nuclear power plants is a costly long-term process [52].

Political and social resistance.

The Republic of Kazakhstan is under considerable strain.

- Political uncertainty:

According to Nukusheva, the construction of a nuclear power plant cannot proceed effectively if there are a state instability and crisis. [1].

- Public distrust: Major accidents at nuclear power plants around the world have led to public distrust and protests. This phenomenon may become an obstacle for the construction of nuclear power plants and can break trust to the project implementation [57].

- The international situation in regions with tense situations, i.e. issues of non-proliferation of nuclear potential [58].

Economically active population. Nuclear power plant construction requires highly qualified specialists with internationally recognized qualifications in nuclear energy [58].

Reliance on nuclear energy inputs. As applied, countries with nuclear power complexes are often dependent on countries that possess nuclear raw materials. Thus, resource constraints are not an obstacle to the development of nuclear energy. However, they can also lead to political crises and financial vulnerability [28].

Digital dependency. Integration of technologies and devices from abroad can make a country dependent on supply sources. This, in turn, leads to additional costs and accounts payable, creating strain on the economy [55].

These circumstances suggest that the development of nuclear energy is a multifaceted process and requires consideration of potential risks and limitations for future power plant construction.

Economic benefits for Kazakhstan. Regarding long-term investments in large-scale public projects, which can encompass not only economic but also technological and social determinants, the implementation of a nuclear power plant may become a key moment.

One of the notable benefits of the nuclear industry is its low carbon emissions, which makes it possible to achieve the global decarbonization goal. One of the most important strength and economic attractiveness of nuclear power units is their relatively low maintenance costs, stable tariffs, and long service life. This ensures a guaranteed and timely return on investment and a balanced price [60]. While clean energy production is dependent on natural factors and chaotic, nuclear power plants generate energy reliably, ensuring the stability of the energy system and the manufacturing sector [28].

In conjunction with providing a stable energy supply, nuclear power plants expand the labor force by creating new jobs, optimizing the economic and engineering sectors, and developing a pool of qualified personnel, thereby strengthening human capital. This also optimizes regional infrastructure and increases tax revenues [56].

Taken together, Kazakhstan possesses significant scientific potential to position itself as an active player in international nuclear cooperation in the future, provided investment activity and the systematic development of legal institutions are maintained [61].

In the group of environmental and economic values, low levels of carbon dioxide emissions into the atmosphere are primarily emphasized. Nuclear power plants generate small amounts of greenhouse gases, and this is becoming a key factor determining priorities in strengthening climate initiatives and the introduction of a carbon tax [15, 31]. In this sense, nuclear energy is a driver of technological progress, strengthening the industrial sector, and developing information technology, which in turn opens new strong point and key contributing factor for the state [54].

Access to affordable energy sources increases the competitiveness of the economy, both domestically and globally. Stable energy generation from nuclear reactors ensures profits for industrial enterprises [32].

Evidence provided by the World Nuclear Association demonstrate that entire nuclear generation potential increased by 1 GW to 392 GW [29]. The assessments also note that the average reactor utilization index increased by 1% over the previous period to 81.5. These metrics and characteristics demonstrate the strength and stability of the nuclear sector. These trends indicate that reactor efficiency remains stable and even optimizes over time as they age.

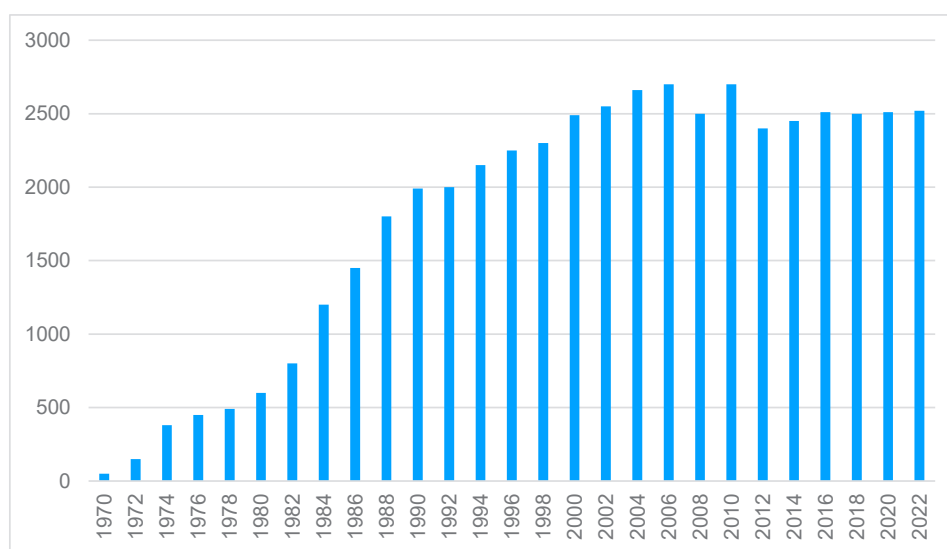

Figure – 4 Total Nuclear Electricity Production by Reactor Age

Note – compiled by the authors based on [29].

Confronted with global transformations, humanity has always strived to find less resource-intensive solutions to global problems. In this regard, the construction of a nuclear power plant (NPP) in Kazakhstan could improve economic development. First, it will ensure energy independence and security through a well-functioning symbiosis of international and national laws. Second, it will create optimal mechanisms for protecting the environment from environmental disasters that have been accumulating in everyday life for years, harming human health, destroying ecosystems, and disrupting agriculture. Third, it will reduce dependence on and instability from fluctuations in oil and gas prices on global markets [2].

Scenarios and concepts of this magnitude, indeed, attract significant and robust investment, which in turn expands development opportunities for the provinces [3]. Overall, the nuclear industry has a beneficial impact on virtually all sectors of the economy. For example, the EU, through the implementation of legal instruments,

places emphasis on compliance with environmental standards, and as a result, this inspires public confidence in the nuclear sector as the main energy supplier [62].

With the guidance of International Atomic Energy Agency (IAEA), which oversees nuclear safety worldwide, numerous international treaties have been drafted and adopted.

The establishing document is the Treaty on the Non-Proliferation of nuclear weapons (NPT). The treaty's core concept is the peaceful use of nuclear energy. Thus, Article IV of the Treaty stipulates that member states may conduct research and utilize nuclear energy to improve their national economies and advance technology, subject to the assurance of maintaining safety. Furthermore, cooperation with the IAEA accelerates the implementation of modern approaches and practices and ensures protection in accordance with global safety standards. Over and above that, compliance with international requirements obliges national legislation not only to formally comply with established norms but also requires the systematic development of national legislation, incorporating IAEA international practices. Additionally, within the framework of international law, the relevance and significance of international cooperation and the risk-free use of the nuclear industry's potential are emphasized [63].

Beyond any doubt, the Convention on Nuclear Safety occupies a leading position, overseeing legal instruments for ensuring safety during the design, construction, and commissioning of nuclear reactors. Environmental and social risks must not be ignored [64]. The 1997 Vienna Convention defines the norms and rules for compensation for damage and replenishment of losses, as well as ensuring safety in the field of nuclear energy supply.

The implementation of nuclear power plant in Kazakhstan will be carried out in accordance with international standards and national legislation, including the Law "On the Use of Atomic Energy", which establishes the legal basis for the use of radioactive materials, substances, and oversight of licensing and regulation in the field of nuclear energy and technology. The impact on the ecosystem and compliance with international radiation safety requirements are also assessed. It should be noted that the construction of nuclear power units depends largely on the transparency of processes and the availability of information, the degree of environmental impact, and compliance with legislation on the processing of radioactive waste [1].

A tangible illustration of evidence-based implementation is Russia's experience, particularly the Russian Federation Law "On the Use of Atomic Energy" (1995). This law regulates strict licensing and oversight procedures for the construction and operation of nuclear power plants [1]. France also offers another successful example, where approximately 70% of energy needs are met by nuclear power plants, while China continues to expand its nuclear power capacity to supply the country with energy and reduce carbon dioxide emissions.

The establishment of nuclear power stations requires strict adherence to international safety standards within the framework of national legislation. Effective legal regulation is the foundation for the safe and sustainable use of nuclear energy. Thus, Kazakhstan will be able to increase its energy independence and strengthen its position internationally, provided that the regulatory framework and international agreements are implemented.

Scientific potential.

Nuclear power plants have a significant impact on the development and promotion of research in the field of the country's scientific potential, namely the educational system, international relations and strengthening diplomacy between countries. Even during the age of renewable energy, nuclear energy can be quite competitive, especially nuclear hybrid power [65]. Nuclear energy contributes to the development of nuclear physics, even though now this definition is often tried to be bypassed in many countries with an acute political situation, this opportunity should be considered more broadly, as a benefit and prospects for strategic research of future generations. Training of highly qualified specialists in various fields - ecologists, engineers, chemists. In any country in the world, education is the engine of national progress, therefore, the integration of scientific research in the field of nuclear energy is becoming part of the educational programs of universities, which provide a platform for training and advanced training of students and young scientists.

It is evident that scientific and technological development extends beyond the establishment of experimental facilities in nuclear physics. Moreover, it creates the preconditions and opportunities for the younger generation to participate in international exchange programs and project groups and fosters an academic community for dialogue and mutual learning. We believe that the technological evolution of scientific approaches in the nuclear sector also contributes to the development of medicine, particularly through improved diagnostics

for various diseases, as well as the production of medical equipment to improve and maintain public health. Reactors for research purposes and associated laboratories at nuclear power plants offer an exclusive platform with a rich infrastructure and advanced facilities for conducting various applied and fundamental experiments in physics and space exploration.

In this regard, Kazakhstan, positioned as a country with considerable resource endowment, has a nuclear industry with every prospect and opportunity to develop environmental solutions related to climate change. Therefore, advances in nuclear energy contribute significantly to strengthening economic development while guaranteeing the safety of energy production.

The manifestation of a nuclear infrastructure in a country with growth potential is empirical confirmation that the energy generated by nuclear reactors is used for peaceful purposes. In this case, security risks will be balanced against favorable prospects for economic, social, political, and technological development. Therefore, it is assumed that a key aspect of scientific and technological development is building international cooperation with states that have developed nuclear industries, while also having feasibility and public demand.

This aspect deserves attention that a significant portion of countries continue to focus on developing the nuclear industry. For example, Brook and Bradshaw highlight its positive impact on biodiversity conservation among its significant advantages [30]. While this impact is not direct, it does indirectly influence:

- reduction in greenhouse gas emissions
- cut of fossil fuel utilization
- intensive energy consumption, while using a smaller area, compared to vast agricultural energy zones
- reduction in water consumption, while preserving ecosystems for future generations. Consequently, nuclear power indirectly lowers carbon emissions, mitigates the impact of anthropogenic factors on the environment, and stabilizes the climate, which ultimately shapes socio-economic patterns.

Kazakhstan is progressively integrating into global arena of creating and developing the nuclear energy sector, as a country consolidating its resource potential through participation in international innovative cooperation. As it is shown in the table below, Kazakhstan, along with Argentina, Armenia, Slovakia, and Slovenia, is aiming to build one nuclear reactor.

Table 3 – Involvement of countries in the development of nuclear energy

Country	Nuclear electricity generation 2023		Reactors operable		Reactors under construction		Reactors planned		Reactors proposed		Uranium required 2024
	TWh	% e	No.	MWe net	No.	MWe gross	No.	MWe gross	No.	MWe gross	Tonnes U
Argentina	9.0	6.3	3	1641	1	29	1	1150	1	750	219
Armenia	2.5	31.1	1	416	0	0	0	0	1	1060	55
Bongladesh	0	0	0	0	2	2400	0	0	2	2400	371
Belarus	11.0	28.6	2	2220	0	0	0	0	0	0	357
Belgium	31.3	41.2	5	3908	0	0	0	0	0	0	516
Brazil	13.7	2.2	2	1884	1	1405	0	0	8	8000	339
Bulgaria	15.5	40.4	2	2006	0	0	2	2300	0	0	334
Canada	83.5	13.7	19	13.699	0	0	2	400	9	5700	1455
China	406.5	4.9	56	54.362	30	34.661	37	39.860	158	186.450	13.132
Czech Republic	28.7	40.0	6	4241	0	0	1	1200	3	3600	715
Egypt	0	0	0	0	4	4800	0	0	0	0	0
Finland	32.8	42.0	5	4394	0	0	0	0	0	0	616
Iran	6.1	1.7	1	915	1	1057	2	1417	6	5200	153
Japan	77.5	5.6	33	31.679	2	2756	1	1385	8	11.562	2180
Kazakhstan	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1200	0
Korea RO (South)	171.6	31.5	26	25.825	2	2680	2	2800	0	0	4309
Mexico	12.0	4.9	2	1552	0	0	0	0	2	2000	237
Netherlands	3.8	3.4	1	482	0	0	0	0	2	2000	69
Pakistan	22.4	17.4	6	3262	0	0	1	1170	0	0	555

Country	Nuclear electricity generation 2023		Reactors operable		Reactors under construction		Reactors planned		Reactors proposed		Uranium required 2024
Poland	0	0	0	0	0	0	3	3750	26	10.000	0
Romania	10.3	18.9	2	1300	0	0	2	1440	6	462	185
Russia	204.0	18.4	36	26.802	4	3988	14	8930	36	37.716	5436
Saudi Arabia	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2900	0
Slovakia	17.0	61.3	5	2308	1	471	0	0	1	1200	527
Slovenia	5.3	36.8	1	688	0	0	0	0	1	1200	127
South Africa	8.2	4.4	2	1854	0	0	0	0	2	2400	277
Spain	54.4	20.3	7	7123	0	0	0	0	0	0	1218

Note – compiled by the authors based on [66].

CONCLUSION

Throughout the period of its modern development, Kazakhstan has placed special emphasis on developing the humanities and applied sciences and continues to cultivate a pool of specialists in law and economics. Marketing specialties are actively sought after, and medicine and engineering have recently seen particularly strong growth. Alongside the development of the national economy, the state is also emphasizing the development of nuclear physics and digital technologies, as the construction of nuclear power plants is a multifaceted process designed for the long term. At the same time, it is worth noting that the dividends from this construction will be high-quality and significant for the entire country. The expansion of nuclear reactors requires the meticulous training of qualified specialists and a very high level of safety. Kazakhstan must approach this process responsibly. If work begins as expected, nuclear energy will provide impetus for our country's path to energy security, climate protection, and sustainable development. The implementation of a nuclear power plant as a long-term economic project not only provides an advantage for the development of alternative energy, but also significantly advances scientific and technological progress, increases the national economy, strengthens the country's position on the global stage, enhances energy independence and the use of its own uranium reserves, and strengthens international cooperation. New jobs are created in the domestic market, and employment levels rise, primarily in technical fields.

In the context of this study, a Net Present Value (NPV) analysis was also conducted, it revealed that the nuclear power plant construction project is economically feasible but requires a stable tariff policy and diversification of energy sources. In long-term planning, the project demonstrates the potential for sustainable development and may be justified in terms of strategic and environmental initiatives. Therefore, we believe that its implementation should follow a comprehensive, balanced, and well-structured strategy that considers not only financial but also systemic aspects.

Furthermore, the investigation reveals the other matter that included a comprehensive analysis of the integrated assessment of nuclear power plant construction. Analytical meanings of benefits and comparative analysis of the RK electricity development scenarios show that constructing of a nuclear power plant in Kazakhstan provide the country both with the stable energy supply and low greenhouse gas emissions and can give minimization of dependency on external supplies from neighboring countries.

Thus, its implementation requires a balanced approach considering not only financial factors but also institutional and sustainability-related dimensions.

We must acknowledge the setbacks encountered in unfavorable experiences and tragedies of humanity associated with the disasters at the Fukushima and Chernobyl nuclear reactors, as well as nuclear explosions in the Semipalatinsk region. These examples once again emphasize the importance of adhering to all international safety norms and standards throughout the entire construction period, from commissioning to decommissioning.

The anticipated trajectory of nuclear energy expansion for the implementation of nuclear energy facilities in Kazakhstan inspire great hope for the country's positioning as a leader in clean and alternative technologies. This enhances the overall competitiveness of the economy, creates reliable energy security, promotes the development of related industries such as innovative energy, and enhances environmental stability, and generally

contributes to sustainable development. Under these circumstances, Kazakhstan can position itself as a country of clean energy technologies, particularly in the field of renewable energy sources.

Simultaneously, coal remains responsible for 80% of energy production, making the country one of the world's largest greenhouse gas emitters. Since 1994, Kazakhstan has been the 121st member of the International Atomic Energy Agency (IAEA). To protect the public and the environment, IAEA safety standards establish principles and measures to control human radiation exposure and releases of radioactive materials. These principles pursue the overall goal of protecting the life and health of the population and preventing environmental disasters. Kazakhstan formally joined the Paris Agreement in 2016, agreeing to reduce greenhouse gas emissions by 15% by 2030.

Accordingly, the establishment of a nuclear power station is one step toward achieving the ambitious goal set for the Kazakh government by the head of state. The President has repeatedly emphasized the need for nuclear energy, which is a part of national security, and the nuclear industry provides a powerful boost to the economy and facilitates the search for effective solutions to address the energy crisis [67]. The Minister of Energy of the Republic of Kazakhstan noted that the construction of a nuclear power plant can ensure the country's energy self-sufficiency [68].

Ultimately, we should highlight that the conceptual focus on constructing a nuclear power station in Kazakhstan is more than just strategic. The key idea of the project is to strengthen the country's energy security, ensure technological sovereignty, and further advance and maintain economic growth.

Predictably, the project encounters opposition which resists the development of a nuclear power plant, but we are convinced that with careful consideration to nuclear safety, transparency in decision-making, and mandatory public awareness of social and environmental risks, doubts will be reduced. We do not rule out the possibility that significant international investment, consensus-based political will, and public trust will be required.

Under these circumstances, the construction of nuclear power plant encompasses more than just infrastructure facilities but is also seen as the quintessence of the government's program for modernizing the energy sector and technological development, focused on sustainable economic growth, reducing the carbon footprint, and increasing conscious responsibility among the population in the use of strategic technologies.

REFERENCES

1. Нукушева А.А. Международно-правовые аспекты регулирования в области атомной энергетики // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – № 3(70). – С.171-180.
2. Экономическая выгода от строительства АЭС в Казахстане [Электронный ресурс] // Martok-Tynysy.kz. – 2024. – URL: <https://martok-tynysy.kz/rus/ekonomicheskaya-vygoda-ot-stroitelstva-aes-v-kazakhstan-rabochie-mesta-i-razvitie-regionov> (дата обращения: 13.07.2026).
3. АЭС: энергетическая независимость и экономическое развитие [Электронный ресурс] // Lada.kz. – 2024. – URL: <https://www.lada.kz/gosinformzakaz/128721-aes-v-kazakhstan-energeticheskaya-nezavisimost-i-ekonomicheskoe-razvitie.html> (дата обращения: 13.07.2026).
4. Strategy for Achieving Carbon Neutrality of the Republic of Kazakhstan by 2060. – Astana : Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan, 2021.
5. Kazakhstan Energy Profile [Электронный ресурс]. – Paris : International Energy Agency (IEA), 2020. – URL: <https://www.iea.org/countries/kazakhstan> (дата обращения: 13.07.2026).
6. Annual Report 2020 [Электронный ресурс]. – Astana : Kazakhstan Electricity Grid Operating Company (KEGOC), 2020. – URL: <https://kegoc.kz> (дата обращения: 13.07.2026).
7. Sabine C. L., Feely R. A., Gruber N., Key R. M., Lee K., Bullister J. L. et al. The oceanic sink for anthropogenic CO₂ // Science. – 2004. – Vol. 305. – No. 5682. – P. 367–371. – DOI: 10.1126/science.1097403.
8. Thomas C. D., Cameron A., Green R. E., Bakkenes M., Beaumont L. J., Collingham Y. C. et al. Extinction risk from climate change // Nature. – 2004. – Vol. 427. – No. 6970. – P. 145–148. – DOI: 10.1038/nature02121.

9. Rosenzweig C., Elliott J., Deryng D., Ruane A. C., Müller C., Arneth A. et al. Assessing agricultural risks of climate change in the 21st century in a global gridded crop model intercomparison // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. – 2014. – Vol. 111. – No. 9. – P. 3268–3273. – DOI: 10.1073/pnas.1222463110.
10. Paris Agreement [Электронный ресурс]. – Bonn : United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), 2015. – URL: https://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (дата обращения: 13.07.2026).
11. Convention on Nuclear Safety [Электронный ресурс]. – Vienna : International Atomic Energy Agency (IAEA), 1994. – URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc449.pdf> (дата обращения: 13.07.2026).
12. Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage [Электронный ресурс]. – Vienna : International Atomic Energy Agency (IAEA), 1963. – URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc500.pdf> (дата обращения: 13.07.2026).
13. Ciais P., Sabine C., Bala G., Bopp L., Brovkin V. et al. Carbon and other biogeochemical cycles // *Climate Change 2013: The Physical Science Basis* / ed. by T. F. Stocker et al. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – P. 465–570.
14. Climate Change: Atmospheric Carbon Dioxide [Электронный ресурс]. – National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA), 2020. – URL: <https://www.climate.gov> (дата обращения: 13.07.2026).
15. Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report. – Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
16. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report. – Cambridge : Cambridge University Press, 2021. – DOI: 10.1017/9781009157896.
17. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W. W. *The Limits to Growth*. – New York : Universe Books, 1972.
18. United Nations. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (Brundtland Report). – Oxford : Oxford University Press, 1987.
19. Hydropower Explained [Электронный ресурс]. – Washington, DC : U.S. Energy Information Administration (EIA), 2021. – URL: <https://www.eia.gov/energyexplained/hydropower/> (дата обращения: 13.07.2026).
20. World Development Indicators: Water Resources. – Washington, DC : The World Bank, 2017.
21. World Development Indicators: Energy [Электронный ресурс]. – Washington, DC : The World Bank, 2022. – URL: <https://data.worldbank.org> (дата обращения: 13.07.2026).
22. World Energy Resources 2020 [Электронный ресурс]. – London : World Energy Council, 2020. – URL: <https://www.worldenergy.org> (дата обращения: 13.07.2026).
23. Renewables 2021: Global Status Report [Электронный ресурс]. – Paris : REN21, 2021. – URL: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/GSR2021_Full_Report.pdf (дата обращения: 13.07.2026).
24. Renewables 2025: Global Status Report. – Paris : REN21, 2025.
25. Renewable Capacity Statistics 2021 [Электронный ресурс]. – Abu Dhabi : International Renewable Energy Agency (IRENA), 2021. – URL: <https://www.irena.org/publications> (дата обращения: 13.07.2026).
26. Kaunda C. S., Kimambo C. Z., Nielsen T. K. Potential of small-scale hydropower for electricity generation in Sub-Saharan Africa // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2011. – Vol. 15. – No. 6. – P. 2021–2029. – DOI: 10.1016/j.rser.2011.01.006.
27. Kibler K. M., Tullos D. D. Cumulative biophysical impacts of small and large hydropower development, Nu River, China // *Water Resources Research*. – 2013. – Vol. 49. – No. 6. – P. 3104–3118. – DOI: 10.1002/wrcr.20243.
28. Nuclear Power in the United Kingdom [Электронный ресурс]. – London: World Nuclear Association, 2022. – URL: <https://world-nuclear.org> (дата обращения: 13.07.2026).
29. World Nuclear Performance Report 2024 [Электронный ресурс]. – London: World Nuclear Association, 2024. – URL: <https://world-nuclear.org/our-association/publications/global-trends-reports/world-nuclear-performance-report-2024> (дата обращения: 13.07.2026).
30. Brook B., Bradshaw C. Key role for nuclear energy in global biodiversity conservation // *Conservation Biology*. – 2015. – Vol. 29. – No. 2. – P. 702–712. – DOI: 10.1111/cobi.12433.

31. Hydropower Special Market Report [Электронный ресурс]. – Paris: International Energy Agency (IEA), 2021. – URL: <https://www.iea.org/reports/hydropower-special-market-report> (дата обращения: 13.07.2026).
32. International Energy Agency. Kazakhstan [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.iea.org/reports/kazakhstan-2022> (дата обращения: 13.07.2026).
33. Liu Z., Zhu B., Ciais P., Davis S. J., Lu C., Zhong H. et al. De-carbonization of global energy use during the COVID-19 pandemic [Электронный ресурс] // arXiv. – 2021. – URL: <https://arxiv.org/abs/2102.03240> (дата обращения: 13.07.2026).
34. Sharifi M. R. et al. Optimization of hydropower energy generation // Scientific Reports. – 2022. – DOI: 10.1038/s41598-022-13255-9.
35. Timmerberg S., Kaltschmitt M., Finkbeiner M. Hydrogen and hydrogen-derived fuels through methane decomposition of natural gas: GHG emissions and costs // Energy Conversion and Management: X. – 2020. – Vol. 7. – Art. 100043. – DOI: 10.1016/j.ecmx.2020.100043.
36. Shiklomanov I. A. World Water Resources: Modern Assessment and Outlook for the 21st Century. – Paris: UNESCO, 1999.
37. The United Nations World Water Development Report 3: Water in a Changing World. – Paris: UNESCO Publishing, 2009.
38. Mekonnen M. M., Hoekstra A. Y. The consumptive water footprint of electricity and heat: A global assessment // Environmental Science: Water Research & Technology. – 2015. – Vol. 1. – No. 3. – P. 285–297. – DOI: 10.1039/C5EW00026B.
39. Renewable Energy Statistics 2019. – Abu Dhabi: International Renewable Energy Agency (IRENA), 2019.
40. Zhou Y., Wang Y., Xu Y., Zhang H. Large hydropower development in China: Status, challenges and prospects // Renewable and Sustainable Energy Reviews. – 2022. – Vol. 161. – Art. 112346. – DOI: 10.1016/j.rser.2022.112346.
41. De Andrade M. R., Da Silva E. C. The Itaipu Dam: A case study on cooperation and conflict in Latin America // Water International. – 2017. – Vol. 42. – No. 2. – P. 191–207. – DOI: 10.1080/02508060.2017.1273541.
42. Net Zero by 2050: A Roadmap for the Global Energy Sector [Электронный ресурс]. – Paris: International Energy Agency (IEA), 2021. – URL: <https://www.iea.org/reports/net-zero-by-2050> (дата обращения: 13.07.2026).
43. Закон Республики Казахстан «О поддержке использования возобновляемых источников энергии». – 2026.
44. Sovacool B. K. Valuing the greenhouse gas emissions from nuclear power: A critical survey // Energy Policy. – 2008. – Vol. 36. – No. 8. – P. 2940–2953. – DOI: 10.1016/j.enpol.2008.04.017.
45. Global Electricity Production by Source (World 2024) [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.globalelectricity.org/production-by-source/> (дата обращения: 13.07.2026).
46. Sabine C. L., Feely R. A., Gruber N. et al. The oceanic sink for anthropogenic CO₂ // Science. – 2004. – Vol. 305. – No. 5682. – P. 367–371. – DOI: 10.1126/science.1097403.
47. Nature Energy [Электронный ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.nature.com/articles/s41560-022-00979-x> (дата обращения: 13.07.2026).
48. Бертан Г. Международное сотрудничество в ядерной области: прошлое, настоящее и перспективы [Электронный ресурс]. – Vienna: International Atomic Energy Agency (IAEA), 1978. – URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/20205381324_ru.pdf (дата обращения: 13.07.2026).
49. International Atomic Energy Agency. Annual Report 2006 [Электронный ресурс]. – Vienna: IAEA, 2006. – URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/2023-04/anrep2006_full.pdf (дата обращения: 13.07.2026).
50. International Atomic Energy Agency. The Agency's Programme and Budget 2015–2016 [Электронный ресурс]. – Vienna : IAEA, 2015. – URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/2023-04/gc60-9.pdf> (дата обращения: 13.07.2026).
51. Costs of Decommissioning Nuclear Power Plants. – Paris: OECD Nuclear Energy Agency (OECD/NEA), 2016.

52. World Nuclear Association [Электронный ресурс]. – URL: <https://world-nuclear.org> (дата обращения: 13.07.2026).
53. International Atomic Energy Agency. The Agency's Programme and Budget 2018–2019 [Электронный ресурс]. – Vienna: IAEA, 2018. – URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/2023-04/gc63-5.pdf> (дата обращения: 13.07.2026).
54. Schneider M., Froggatt A. The Current Status of the World Nuclear Industry // The World Nuclear Industry Status Report. – 2019. – DOI: 10.1007/978-3-658-25987-7_3.
55. International Atomic Energy Agency [Электронный ресурс]. – Vienna: IAEA, 2019.
56. Kim H. H. S. Generalised trust, institutional trust and political participation: A cross-national study of fourteen Southeast and Central Asian countries // Asian Journal of Social Science. – 2014. – Vol. 42. – No. 6. – P. 695–721.
57. Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty (NPT) / ed. by H. D. Sokolski. – Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2010.
58. International Atomic Energy Agency. The Agency's Programme and Budget 2017–2018 [Электронный ресурс]. – Vienna: IAEA, 2017. – URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/2023-04/gc62-3.pdf> (дата обращения: 13.07.2026).
59. Impacts of the Fukushima Daiichi Accident on Nuclear Development Policies. – Paris: OECD Publishing, Nuclear Energy Agency, 2017. – DOI: 10.1787/9789264276192-en.
60. Ramana M. V., Saikawa E. Choosing a standard reactor: International competition and domestic politics in Chinese nuclear policy // Energy. – 2011. – Vol. 36. – No. 12. – P. 6779–6789.
61. Референдум о строительстве АЭС: вклад в экономику и выгоды для Казахстана [Электронный ресурс] // Inbusiness.kz. – 2024. – URL: <https://inbusiness.kz/ru/news/referendum-o-stroitelstve-aes-vklad-v-ekonomiku-i-vygody-dlya-kazahstana> (дата обращения: 13.07.2026).
62. Умархалинова А., Тулегенов М., Нуртазина Ж., Бейсебаев А. Нормативно-правовое регулирование в области учета и контроля ядерных материалов в Республике Казахстан [Электронный ресурс] // Вестник НЯЦ РК. – 2019. – URL: <https://journals.nnc.kz/jour/article/viewFile/189/188> (дата обращения: 13.07.2026).
63. International Atomic Energy Agency. Seventh Review Meeting of the Contracting Parties to the Convention on Nuclear Safety [Электронный ресурс]. – Vienna : IAEA, 2017. – URL: <https://gnssn.iaea.org/regnet/Pages/convention.aspx> (дата обращения: 13.07.2026).
64. Pinsky R., Sabharwall P., Hartvigsen J., O'Brien J. Comparative review of hydrogen production technologies for nuclear hybrid energy systems // Progress in Nuclear Energy. – 2021. – Vol. 123. – Art. 103317. – DOI: 10.1016/j.pnucene.2020.103317.
65. World Nuclear Association [Электронный ресурс]. – URL: <https://world-nuclear.org> (дата обращения: 13.07.2026).
66. Blinov M. Tokayev did not rule out construction of second and third NPP in Kazakhstan [Электронный ресурс] // Izvestia. – 2025. – URL: <https://en.iz.ru/en/1817658/2025-01-03/tokayev-did-not-rule-out-construction-second-and-third-npp-kazakhstan> (дата обращения: 13.07.2026).
67. Mamishev Zh. Kazakhstan has no alternative to nuclear power, says Energy Minister [Электронный ресурс] // Kursiv Media. – 2024. – URL: <https://kz.kursiv.media/en/2024-08-27/kazakhstan-has-no-alternative-to-nuclear-power-says-energy-minister/> (дата обращения: 13.07.2026).

REFERENCES

1. Nukusheva, A. (2022). Mezhdunarodno-pravovye aspekty regulirovaniya v oblasti atomnoy energetiki. Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan. (Russian)
2. Ekonomicheskaya vygoda ot stroitel'stva AES v Kazakhstane. (2024). Martok-Tynysy.kz. (Russian)
3. AES: Energeticheskaya nezavisimost' i ekonomicheskoe razvitie. (2024). Lada.kz. (Russian)
4. Ministry of Ecology, Geology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. (2021). Strategy for achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan by 2060.

5. International Energy Agency. (2020). Kazakhstan energy profile.
6. KEGOC. (2020). Annual report 2020.
- Sabine, C. L., Feely, R. A., Gruber, N., Key, R. M., Lee, K., Bullister, J. L., Wanninkhof, R., Wong, C. S., Wallace, D. W. R., Tilbrook, B., Millero, F. J., Peng, T.-H., Kozyr, A., Ono, T., & Rios, A. F. (2004). The oceanic sink for anthropogenic CO₂. *Science*, 305(5682), 367–371. <https://doi.org/10.1126/science.1097403>
7. Thomas, C. D., Cameron, A., Green, R. E., Bakkenes, M., Beaumont, L. J., Collingham, Y. C., Erasmus, B. F. N., de Siqueira, M. F., Grainger, A., Hannah, L., Hughes, L., Huntley, B., van Jaarsveld, A. S., Midgley, G. F., Miles, L., Ortega-Huerta, M. A., Peterson, A. T., Phillips, O. L., & Williams, S. E. (2004). Extinction risk from climate change. *Nature*, 427(6970), 145–148. <https://doi.org/10.1038/nature02121>
8. Rosenzweig, C., Elliott, J., Deryng, D., Ruane, A. C., Müller, C., Arneth, A., Boote, K. J., Folberth, C., Glotter, M., Khabarov, N., Neumann, K., Piontek, F., Pugh, T. A. M., Schmid, E., Stehfest, E., Yang, H., & Jones, J. W. (2014). Assessing agricultural risks of climate change in the 21st century in a global gridded crop model intercomparison. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(9), 3268–3273. <https://doi.org/10.1073/pnas.1222463110>
9. United Nations Framework Convention on Climate Change. (2015). Paris Agreement.
10. International Atomic Energy Agency. (1994). Convention on nuclear safety.
11. International Atomic Energy Agency. (1963). Vienna Convention on civil liability for nuclear damage.
12. Ciais, P., Sabine, C., Bala, G., Bopp, L., Brovkin, V., Canadell, J., Chhabra, A., DeFries, R., Galloway, J., Heimann, M., Jones, C., Le Quéré, C., Myneni, R. B., Piao, S., & Thornton, P. (2013). Carbon and other biogeochemical cycles. In T. F. Stocker, D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S. K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex, & P. M. Midgley (Eds.), *Climate change 2013: The physical science basis* (pp. 465–570). Cambridge University Press.
13. National Oceanic and Atmospheric Administration. (2020). Climate change: Atmospheric carbon dioxide.
14. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2014). Climate change 2014: Mitigation of climate change: Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press.
15. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2021). Climate change 2021: The physical science basis: Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009157896>
16. Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. W. (1972). *The limits to growth*. Universe Books.
17. United Nations. (1987). Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future. Oxford University Press.
18. U.S. Energy Information Administration. (2021). Hydropower explained.
19. World Bank. (2017). World development indicators: Water resources.
20. World Bank. (2022). World development indicators: Energy.
21. World Energy Council. (2020). World energy resources 2020.
22. REN21. (2021). Renewables 2021: Global status report.
23. REN21. (2025). Renewables 2025: Global status report.
24. International Renewable Energy Agency. (2021). Renewable capacity statistics 2021.
25. Kaunda, C. S., Kimambo, C. Z., & Nielsen, T. K. (2011). Potential of small-scale hydropower in developing countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(6), 2021–2029.
26. Kibler, K. M., & Tullis, D. D. (2013). Cumulative biophysical effects of small and large hydropower development in river systems. *Water Resources Research*, 49(6), 3104–3118.
27. World Nuclear Association. (2022). Nuclear power in the United Kingdom.
28. World Nuclear Association. (2024). World nuclear performance report 2024.
29. Brook, B. W., & Bradshaw, C. J. A. (2015). Key role for nuclear energy in global biodiversity conservation. *Conservation Biology*, 29(2), 702–712.
30. International Energy Agency. (2021). Hydropower special market report.

31. International Energy Agency. (2022). Kazakhstan 2022.
32. Liu, Z., Zhu, B., Ciais, P., Davis, S. J., Lu, C., Zhong, H., Deng, Z., & others. (2021). De-carbonization of global energy use during COVID-19 pandemic. arXiv.
33. Sharifi, M. R., et al. (2022). Optimization of hydropower energy generation. *Scientific Reports*.
34. Timmerberg, S., Kaltschmitt, M., & Finkbeiner, M. (2020). Hydrogen and hydrogen-derived fuels through methane decomposition of natural gas: GHG emissions and costs. *Energy Conversion and Management*: X, 7, 100043.
35. Shiklomanov, I. A. (1999). World water resources: Modern assessment and outlook for the 21st century. UNESCO.
36. United Nations World Water Assessment Programme. (2009). The United Nations World Water Development Report 3: Water in a changing world. UNESCO Publishing.
37. Mekonnen, M. M., & Hoekstra, A. Y. (2015). The consumptive water footprint of production: A review. *Environmental Science: Water Research & Technology*, 1(3), 285–297.
38. REN21. (2021). Renewables 2021: Global status report.
39. International Renewable Energy Agency. (2019). Renewable energy statistics 2019.
40. Zhou, Y., Wang, Y., Xu, Y., & Zhang, H. (2022). Large hydropower development in China: Implications for energy security and environmental sustainability. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 161, 112346.
41. De Andrade, M. R., & Da Silva, E. C. (2017). The Itaipu Dam: A case study of transboundary water governance. *Water International*, 42(2), 191–207.
42. International Energy Agency. (2021). Net zero by 2050: A roadmap for the global energy sector.
43. Respublika Kazakhstan. (2026). Zakon Respubliki Kazakhstan «O podderzhke ispol'zovaniya vozobnovlyaemyh istochnikov energii». (Russian)
44. Sovacool, B. K. (2008). Valuing the greenhouse gas emissions from nuclear power: A critical survey. *Energy Policy*, 36(8), 2940–2953.
45. Global Electricity Production by Source (World 2024). (2024).
46. Sabine, C. L., Feely, R. A., Gruber, N., Key, R. M., Lee, K., Bullister, J. L., et al. (2004). The oceanic sink for anthropogenic CO₂. *Science*, 305(5682), 367–371.
47. Nature Energy. (2022). [Article corresponding to DOI/link s41560-022-00979-x].
48. Bertran, G. (1978). Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v yadernoy oblasti: Proshloe, nastoyashchee i perspektivy. International Atomic Energy Agency. (Russian)
49. International Atomic Energy Agency. (2006). IAEA annual report 2006.
50. International Atomic Energy Agency. (2015). The Agency's programme and budget 2015–2016.
51. OECD Nuclear Energy Agency. (2016). Costs of decommissioning nuclear power plants.
52. World Nuclear Association. (n.d.). World Nuclear Association.
53. International Atomic Energy Agency. (2018). The Agency's programme and budget 2018–2019.
54. Schneider, M., & Froggatt, A. (2019). The current status of the world nuclear industry. In *The World Nuclear Industry Status Report*. https://doi.org/10.1007/978-3-658-25987-7_3
55. International Atomic Energy Agency. (2019). International Atomic Energy Agency.
56. Kim, H. H. S. (2014). Generalised trust, institutional trust and political participation: A cross-national study of fourteen Southeast and Central Asian countries. *Asian Journal of Social Science*, 42(6), 695–721.
57. Sokolski, H. D. (Ed.). (2010). Reviewing the Nuclear Nonproliferation Treaty (NPT). Strategic Studies Institute, U.S. Army War College.
58. International Atomic Energy Agency. (2017). The Agency's programme and budget 2017–2018.
59. OECD Nuclear Energy Agency. (2017). Impacts of the Fukushima Daiichi accident on nuclear development policies. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264276192-en>
60. Ramana, M. V., & Saikawa, E. (2011). Choosing a standard reactor: International competition and domestic politics in Chinese nuclear policy. *Energy*, 36(12), 6779–6789.
61. Referendum o stroitel'stve AES: Vklad v ekonomiku i vygody dlya Kazakhstana. (2024). Inbusiness.kz. (Russian)

62. Umarhalinova, A., Tulegenov, M., Nurtazina, Zh., & Beisebaev, A. (2019). Normativno-pravovoe regulirovanie v oblasti ucheta i kontrolya yadernykh materialov v Respublike Kazakhstan. Vestnik NYaTs RK. (Russian)
63. International Atomic Energy Agency. (2017). Seventh review meeting of contracting parties to Convention on Nuclear Safety.
64. Pinsky, R., Sabharwall, P., Hartvigsen, J., & O'Brien, J. (2021). Comparative review of hydrogen production technologies for nuclear hybrid energy systems. Progress in Nuclear Energy, 123, 103317.
65. World Nuclear Association. (n.d.). World Nuclear Association.
66. Blinov, M. (2025). Tokayev did not rule out construction of second and third NPP in Kazakhstan. Izvestia.
67. Mamishev, Zh. (2024). Kazakhstan has no alternative to nuclear power, says Energy Minister. Kursiv Media.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АТОМ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРЫН САЛУ: ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ АСПЕКТІЛЕР

Д. Д. Тұмабекова^{1,2*}, Г. Б. Аманғалиева^{1,2}

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

²Narxoz University, Алматы, Қазақстан

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада атом электр станцияларын (АЭС) салудың халықаралық тәжірибесінің негізгі мақсаттары ашып көрсетіліп, АЭС-ті пайдаланудың ел экономикасы мен ғылыми әлеуетін дамытуға тигізетін артықшылықтары мен тәуекелдері талданады, сондай-ақ жылдық есептердің деректері қарастырылады.

Зерттеудің әдіснамалық маңыздылығы энергия өндіру саласындағы мүмкіндіктер мен перспективалардығана емес, сонымен қатар жаңа технологияларды дамыту, медицина, қоршаған ортаны қорғау және ғылыми-техникалық прогреске жәрдемдесу бағыттарындағы мүмкіндіктер мен келешекті жан-жақты қамтуымен сипатталады.

Мақаланың ғылыми жаңалығы мен құндылығы атом электр станцияларын салудың экономикалық, экологиялық және әлеуметтік аспектілерін талдауда көрінеді. Сонымен қатар қауіпсіздік мәселелеріне, парниктік газдар шығарындыларына ерекше назар аударылып, инвестициялық тартымдылықты бағалау үшін таза келтірілген құнға (NPV) талдау жүргізіледі. Сондай-ақ институционалдық тәуекелдер, ықтимал артықшылықтар және Қазақстан Республикасының электр энергетикасын дамыту сценарийлеріне салыстырмалы талдау ұсынылады.

Мақалада атом энергетикасы ұлттық энергетикалық қауіпсіздікті нығайтуға, энергетика саласындағы зерттеулермен айналысатын жоғары технологиялық компанияларды қалыптастыруға, халықты жұмыспен қамтуға, жаңа жұмыс орындарын ашуға, сондай-ақ стартаптарды дамытуға ықпал етеді деген қорытынды жасалады.

Түйінді сөздер: ядролық энергетика, шығарындылар, реактор, артықшылықтар, энергетикалық қауіпсіздік.

СТРОИТЕЛЬСТВО АТОМНЫХ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ В КАЗАХСТАНЕ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ И НАУЧНЫЕ АСПЕКТЫ

Д. Д. Тумабекова^{1,2*}, Г. Б. Амангалиева^{1,2}

¹Алматы менеджмент университет, Алматы, Казахстан

² Narxoz University, Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрываются основные цели международного опыта строительства атомных электростанций (АЭС), анализируются преимущества и риски эксплуатации АЭС для экономики и развития научного потенциала страны, а также рассматриваются данные годовых отчетов.

Методологическая значимость исследования рассматривает весь спектр возможностей и перспектив не только в области производства энергии, но и в развитии новых технологий, медицины, охраны окружающей среды и содействия научно-техническому прогрессу.

Оригинальность и ценность статьи заключаются в анализе экономических, экологических и социальных аспектов строительства АЭС, акцентируется внимание на безопасность, выбросы парниковых газов, рассматривается анализ чистой приведенной стоимости (NPV) для оценки инвестиционной привлекательности, а также институциональные риски, потенциальные преимущества и сравнительный анализ сценариев развития электроэнергетики в Республике Казахстан.

В статье делается вывод, что атомная энергетика способствует повышению национальной энергетической безопасности, созданию высокотехнологичных компаний, занимающихся исследованиями в области энергетики, созданию и обеспечению населения рабочими местами, а также развитию стартапов.

Ключевые слова: ядерный, энергетика, выбросы, реактор, преимущества.

ABOUT AUTHORS

Tumabekova D.D. – Narxoz University, Almaty Management University, Assistant Professor, candidate of Economic Sciences, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6801-5258

Amangaliyeva G.B. – Almaty Management University, Senior Lecturer, Master of Laws, LL.M., ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4625-2751>

MPHTI: 06.71.07

JEL Classification: L66

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-50-70>

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЕТ ӨНІМДЕРІНІҢ ЭКСПОРТЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ ЖӘНЕ ӨСУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Н. Т. Кальбаева¹, А. Н. Айтымбетова^{1*}, Э. Юхневичюс²

¹М.О.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент, Қазақстан Республикасы

²Гданьск университеті, Гданьск, Польша Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстанның аграрлық әлеуеті жоғары негізгі өңірлерінің бірі болып табылатын Түркістан облысында ет және ет өнімдерін өндіру мен экспорттаудың құрылымын кешенді талдау, олардың халықаралық нарықтардағы позициялану ерекшеліктерін айқындау, сондай-ақ өңірдің ауыл шаруашылығы өнімдерінің жаһандық сауда жүйесіне интеграциялану мүмкіндіктерін бағалау.

Әдіснамасы – Мақалада эмпирикалық және экономикалық-статистикалық зерттеу әдістері қолданылды. Қазақстанның нақты бір өңіріне басымдық берілуі соңғы статистикалық деректерді терең талдауды негіздейді, ал зерттеу мақсаты салыстырмалы көрсеткіштерді анықтау үшін CAGR (Compound Annual Growth Rate – орташа жылдық өсу қарқыны) көрсеткішін пайдаланудың қисындылығын талап етеді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – Түркістан облысы жаһандық жеткізу тізбектеріне интеграциялану әлеуеті артып келе жатқан өңір болып табылады. Алайда сыртқы нарықтарға шығу әлі де кешенді шешімді қажет ететін кедергілермен шектеліп отыр. Зерттеуде аграрлық өңірлер үшін экологиялық таза және сертификатталған ет өнімдерін өндіруге мүмкіндік беретін әлемдік сұраныстың басым бағыттары қарастырылады. Осы тұрғыда халықаралық сертификаттар мен жаһандық стандарттарды сақтау, мал шаруашылығы және өнімді қайта өңдеу саласына инновациялық технологияларды енгізу, сондай-ақ «ет экспортының ұлғаюы ішкі нарықта өнімнің қолжетімділігінің төмендеуіне әкеліп, соңғы онжылдықта ет бағасының өсуіне ықпал етеді» деген себеп-салдарлық байланыс зерттелді.

Зерттеудің құндылығы – Түркістан облысының жаһандық агроазық-түлік кеңістігіндегі бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған ғылыми негізделген ұсынымдар әзірлеуде көрініс табады.

Зерттеу нәтижелері – CAGR (орташа жылдық өсу қарқыны) көрсеткіші негізінде өзекті статистикалық деректерді пайдалана отырып, Түркістан облысының ет өнімдері экспортының көрсеткіштері, өңірлік өндіріс ерекшеліктері және халықаралық интеграция деңгейі талданды. Орнықты өндірістік үрдістер мен жаһандық сұранысты ескере отырып, өнімді әлемдік сертификаттау, өндірістегі инновациялар және ішкі нарықты ет өнімдерімен тұрақты қамтамасыз ету факторлары тұрғысынан экспорттық қызметті кеңейту әлеуеті бағаланды. Өңірдің әлемдік агроөнімдер саудасындағы позициясын нығайтуға бағытталған негізгі мүмкіндіктер айқындалды.

Түйін сөздер: экспорт, ет өнімдері, Түркістан облысы, әлеует, халықаралық интеграция.

КІРІСПЕ

Тақырыптың өзектілігі. Қазақстан Республикасында аграрлық сектор экономикалық дамудың стратегиялық артықшылығы болып табылады. Бұл жалпыға мәлім факт. Әлемдік агроөнім нарықтарының жаһандану жағдайында және елдер арасындағы экспорттық нарықтар үшін бәсекенің күшеюі жағдайында еліміздің барынша көшбасшылық позицияларын дамыту үшін шығарылатын аграрлық өнімнің сапалық және сандық көрсеткіштерін жан-жақты әрі көп қырлы түрде арттыру қажет. Бұл өз орнықты орнын әлемдік нарықтағы экспорттық ағындарда қамтамасыз етуге бағытталған. Шетелдік

зерттеулерде көрсетілгендей, ұлттық немесе салалық деңгейдегі экспорттық бәсекеге қабілеттілікті талдау елдің немесе сектордың жаһандық нарықтағы позициясын жақсартудың жолдарын айқындауға мүмкіндік береді [1].

Ең алдымен, экспорт валюталық түсімдердің ағымын қамтамасыз етеді, бұл тек кәсіпорындарға ғана емес, сонымен бірге елдің экономикасына да пайда әкеледі. Сонымен қатар, экспорт өндірістің техникалық деңгейін көтеруге, өнім сапасын жақсартуға және бәсекеге қабілеттілікті нығайтуға ықпал етеді. Ол ресурстарды тиімді пайдалануды арттырады және жұмыссыздық деңгейін төмендетуге көмектеседі. Агроөнім сектор экономикалық өсуге елеулі әсер етеді. Ауыл шаруашылығы мен өндіріс арқылы ол ЖІӨ-ге үлес қосып, экономикадағы туынды салалардың дамуын ынталандырады [2].

Осы контексте, республика ауыл шаруашылығы саласында елдің экспорттық әлеуетін халықаралық деңгейде арттыруға мүмкіндік беретін барлық қажетті сипаттамаларға ие тармақшалар айқындалғанын түсіну қажет. Солардың бірі – ет және ет/шұжық өнімдері. 2024 жылы Қазақстан 22,1 мың тонна сиыр еті мен 17,5 мың тонна қой етін экспорттады. Негізгі бағыттар: Өзбекстан — 20,7 мың тонна сиыр еті және 13,9 мың тонна қой еті, БАӘ мен Иран — әрқайсысы 1,2 мың тонна қой еті. 2025 жылдың қаңтар-ақпан айларында сиыр және қой еті экспорты екі есеге өсті, шұжық өнімдерінің экспорты 2,7 % артты, ет консервілері – 3,6 есе көбейді [3].

Айта кету керек, мемлекет экспорттық әлеуетті арттыруға бағытталған стратегиялық міндеттерді белгілеу кезінде, әсіресе табиғатқа тәуелді экономика саласы ретінде аграрлық секторда ресурстарды географиялық тұрғыдан тиімді орналасқан аймақтарға бағыттауды ескеруі қажет. Қазақстан Республикасында осындай аймақтардың бірі – Түркістан облысы.

Түркістан облысы Қазақстан Республикасының оңтүстігінде орналасқан және екі көршілес мемлекет – Өзбекстан және Қырғызстанмен шекаралас келеді.

Түркістан облысы Өзбекстанның Навои, Жизак, Сырдария және Ташкент облыстары сияқты бірнеше әкімшілік-аумақтық бірліктерімен тікелей шекараласады. Сондай-ақ, облыс Өзбекстан астанасы ө Ташкент қаласына географиялық жақын орналасқан. Қырғыз Республикасымен шекара Талас облысының аумағы арқылы өтеді және ұзындығы бойынша өзбек шекарасынан қысқа. Дегенмен, ол да трансшекаралық ынтымақтастықты қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Осылайша, Түркістан облысының халықаралық шекаралары оның Орталық Азиядағы сыртқы позициясын қалыптастырудың негізін құрайды.

Халықаралық азық-түлік саудасының қазіргі үрдістері экологиялық таза, сертификатталған және бәсекеге қабілетті ет өнімдеріне тұрақты сұраныстың бар екенін көрсетеді. Бұл жоғары аграрлық әлеуеті бар өңірлер үшін жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Мал шаруашылығына маманданған Түркістан облысы жаһандық жеткізу тізбектеріне интеграциялануға барлық алғышарттарға ие. Өңірлік компаниялар халықаралық нарықтардағы бәсекеге қабілеттілікті сақтау мақсатында өнім мен қызмет сапасын арттыруға және өндірістік процестерді жетілдіруге ынталандырылуда [4].

Дегенмен, сыртқы нарықтарға шығу бірқатар институционалдық, логистикалық және технологиялық шектеулермен байланысты, ал оларды еңсеру кешенді тәсілді талап етеді.

Табиғи-климаттық жағдайлары қолайлы, мал шаруашылығы дамыған және агроөнеркәсіптік кешен инфрақұрылымы үнемі жетілдіріліп келе жатқан өңір ретінде Түркістан облысы ет өнімдерін экспорттауда Қазақстанның негізгі хабтарының біріне айнала алады. Алайда бұл әлеуетті іске асыру ішкі өндірістік мүмкіндіктер мен сыртқы нарықтық кедергілерді ескеретін жүйелі ғылыми-тәжірибелік талдауды қажет етеді.

Әдебиеттерге шолу. Соңғы онжылдықта урбанизацияның жедел қарқынына, экономикалық өсімге, индустрияландыруға, өмір салтының өзгеруіне және теңгерімді тамақтану туралы ақпараттандудың артуына байланысты етке деген сұраныс айтарлықтай өсті. Болжауларға сәйкес, бұл үрдіс алдағы жылдары да сақталуы мүмкін [5].

Әлемдік ғылыми әдебиетте ет өндірісі мен экспорт мәселелерімен көптеген зерттеушілер айналысып келеді, оның ішінде жоғары сапалы зерттеулер саны мен отандық авторлардың еңбектері де артып келеді. Зерттеулерді қазіргі өзектілігі мен географиялық тұрғыдан жүйелегенде мынадай жағдайлар айқындалады. Мысалы, С. Whitton et al. (2021) жұмысына сүйенсек, онда әлемдегі ет тұтыну үлгілері қарастырылып, дамыған экономикаларда өсім динамикасының төмендейтіні көрсетілген. Бұл өзгеріс

Қазақстанның, атап айтқанда зерттеліп отырған Түркістан облысының, ет өнімдері экспорттық стратегиясын күшейту қажеттігін негіздейтін аргументтерді күшейтеді [6].

Ет өндірісіндегі инновациялар мен олардың экспорт көлемінің ұлғаюына әсерін зерттейтін көптеген зерттеулер бар. Мысалы, А.К. Wardhana және R.T. Ratnasari (2022) жұмысы цифрлық технологияларды енгізу мен ауыл шаруашылығы экспорты көлемінің өсуі арасында статистикалық мәні бар байланыс бар екенін көрсетті. Алынған нәтижелер аграрлық секторды цифрландыруға инвестицияларды күшейтудің негізділігін дәлелдейді, себебі бұл шаралар өнімнің халықаралық нарықтағы тиімділігін және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді [7].

Сондай-ақ инновациялық технологиялардың рөліне Melnyk, V., Prokopenko, N. және Bazyvoliak, S. (2024) зерттеулерінде ерекше назар аударылады. Дамудың басым бағыттары ретінде өндірістік қуаттарды жаңарту және модернизациялау, импортталатын жемге тәуелділікті азайту, экспорттық арналарының кеңеюі мен әртараптандырылуы, сондай-ақ мал шаруашылығы мен өнімді қайта өңдеу процестеріне инновациялық технологияларды белсенді енгізу көрсетілген [8].

Отандық зерттеушілер Ibyzhanova, A., Rustenova, E., Jakupova, A., және Talapbayeva, G. (2022) Қазақстанның азық-түлік саласындағы экспорттық әлеуетін зерттеді. Авторлар ет өнімдерін шетел нарықтарына жеткізудің кеңейтудің перспективаларына назар аударып, сонымен қатар логистикалық инфрақұрылымды жетілдіру мен ұлттық сапа стандарттарын халықаралық талаптарға сәйкестендірудің маңыздылығын атап өтті [9].

G.K. Dambaulova et al. (2022) жұмысында Қазақстанның шошқа шаруашылығы саласының әлемдік нарықтағы экспорттық әлеуетіне арналған метаанализ ұсынылған. Авторлар саланың әрі қарай дамуына айтарлықтай әсер ететін бірқатар жүйелік шектеулерге назар аударады, оның ішінде эпизоотиялық қауіптер және мемлекеттік қолдаудың жеткіліксіз деңгейі бар [10].

Жалпы, осы бағыттағы зерттеулерде мемлекеттік қолдаудың саладағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудегі негізгі фактор екенін атап көрсеткенімен, шағын және орта шаруашылықтардың оған қолжетімділігі әлі де шектеулі болып қалып отыр. Бұл олардың тұрақты дамуына және сыртқы нарықтарға шығу мүмкіндіктерін төмендетеді.

Теориялық тұрғыдан зерттеу өңірлік экспорттық әлеуетті дамыту және агроазық-түлік нарықтарының жаһандану жағдайындағы интеграциялық үдерістер тұжырымдамаларына негізделеді. Бұл тәсіл өңірдің халықаралық нарықтарға бейімделуін өндірістік тиімділік, сапа стандарттарына сәйкестік және жаһандық жеткізу тізбектеріне қатысу деңгейі арқылы бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар экспорттық бәсекеге қабілеттілік институционалдық және технологиялық факторлардың өзара ықпалы негізінде қарастырылады.

Ұсынылып отырған зерттеу ет өнімдерінің халықаралық сертификатталу деңгейін, инновациялық технологияларды енгізу дәрежесін, сондай-ақ отандық ет өндірісінің ішкі сұранысты қанағаттандыру қабілетін кешенді талдау арқылы сипатталады. Барлық негізгі факторлар Түркістан өңірінің экспорттық әлеуетін арттыру және оны әлемдік нарыққа интеграциялау тұрғысынан кешенді түрде қарастырылады. Жоғарыда аталған зерттеулерде экспорттық әлеует Қазақстанның барлық аумағы бойынша және оның әлемдік нарыққа шығу мүмкіндіктері тұрғысынан бағаланған. Сонымен қатар, зерттеудің ерекшелігін күшейту үшін CAGR (Compound Annual Growth Rate – орташа жылдық өсу қарқыны) көрсеткіші қолданылды, ол бұрынғы зерттеулерде өңірлік ет өндірісінің көлемін бағалауда сирек қолданылған. Интеграциялық үрдістер жаңа сапалық деңгейге шыққан, бұл өңірлендіру процесінің күшеюінде көрініс табады, сондықтан мақала контекстінде бұл зерттеудің өзектілігін және бірегейлігін көрсетеді [11].

Экспорттық бәсекеге қабілеттілікті зерттеу аясында мақалада Түркістан облысының ет өнімдерінің халықаралық нарықтағы позициясына әсер ететін негізгі факторлар анықталады: халықаралық сертификаттардың болуы және тағам өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігіне қатысты жаһандық стандарттардың сақталуы арқылы сауда серіктестері тарапынан сенімділіктің артуы және жаңа нарықтарға шығу мүмкіндігінің кеңеюі [12,13] мал шаруашылығы мен өнімді қайта өңдеу саласына инновациялық технологияларды енгізу арқылы өндіріс тиімділігі мен сапасын арттыру және тұрақты бәсекелік артықшылықтарды қамтамасыз ету [14]; сондай-ақ ет экспортының өсуінің ішкі нарыққа әсері, яғни өнімнің қолжетімділігінің төмендеуі және соңғы онжылдықта бағаның өсуі, бұл үрдістің алдағы уақытта да

сақталу ықтималдығы [15]. Осы факторларды кешенді талдау мақалада өңірдің экспорттық әлеуетін бағалау және нақты ұсыныстар әзірлеу мақсатында жүргізіледі.

Қазақстанда, әсіресе сиыр еті бағасына қатысты, халық арасында наразылықтың күшеюі байқалады. Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректеріне сәйкес, сиыр етінің орташа бағасы 3500–4300 теңге аралығында болғанымен, нақты бөлшек саудадағы бағалар бұл көрсеткіштерден жиі асып түседі [16].

Осы тенденцияның жағымсыз салдарын барынша азайту үшін — бұл тек Қазақстанға ғана емес, ет экспорттайтын барлық елдерге тән мәселе — ет экспортының даму перспективаларын Қазақстан Республикасының өңірлік контекстінде зерттеуді жалғастыру аса маңызды. Бұл, сондай-ақ, ішкі нарықты ет өнімдерімен қамтамасыз ету әлеуетіне қатысты жүйелендірілген ақпараттық база қалыптастыру тұрғысынан да маңызды.

Қазіргі таңда әлемдік нарықтағы ет өнімдеріне сұраныс жоғары күйінде сақталуда, алайда бұл саладағы бәсекелестік те қарқынды өсіп келеді. Осыған байланысты Түркістан облысының ет өнеркәсібін тиімді басқару, оның стратегиялық басымдықтарын айқындау, жоғары сапалы ет өнімдерін өндіру және экспорттық әлеуетті ұтымды пайдалану — мұның барлығы өңірдің тұрақты дамуына және бәсекелік артықшылықтарға қол жеткізуіне ықпал етеді.

Экспорттық әлеуетті бағалаудағы негізгі қиындықтардың бірі – сала бойынша шынайы әрі сенімді ақпараттық базаның жеткіліксіздігі. Көптеген әдістемелер көрсеткіштерді модельдеумен ғана шектеледі, ал есептеулердің нақты дереккөздері іс жүзінде көрсетілмейді. Бұл, өз кезегінде, ет өнеркәсібінің экспорттық әлеуетін тиімді бағалауға және нақты нәтижелерге қол жеткізуге кедергі келтіреді.

Осыған байланысты, мақалада Түркістан облысы ет өндірісінің экспорттық мүмкіндіктерінің кеңеюіне қатысты жалпы көрініс зерттеудің негізгі бөлімінде эмпирикалық тәсіл мен ет өндірісі саласындағы жетекші бизнес субъектілерінің дескриптивтік статистикасы негізінде талданады.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Зерттеуде қолданылатын әдістер. Зерттеудің әдіснамасы Түркістан облысының ет өнімдері өндірісінің ағымдағы жағдайын, экспорттық әлеуетін, халықаралық нарыққа интеграциялану механизмдерін және өңірлік даму үрдістерін кешенді талдауға бағытталған. Әдіснамалық негіз ретінде Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері қолданылып, олар зерттеу тақырыбының теориялық және әдістемелік базасын қамтамасыз етеді.

Зерттеу барысында сандық және сапалық әдістер кешенді түрде қолданылды. Эмпирикалық талдау республика көлемінде барлық санаттағы шаруашылықтарда сойылған мал мен құстың нақты көлемі, Түркістан облысының өндірістегі үлесі мен динамикасы (2020–2024 жж.) негізінде ет өндірісінің ағымдағы жағдайын сипаттау және өңірлік ерекшеліктерді бағалау үшін жүргізілді. Бұл тәсіл саланың құрылымдық ерекшеліктерін анықтауға және өңірлік айырмашылықтарды бағалауға қолайлы жағдай жасайды.

Экономикалық-статистикалық әдістер өңірлік өндіріс көлемінің уақыт бойынша өзгерісін анықтауға, салыстырмалы талдау жүргізуге және негізгі үрдістерді айқындауға ықпал етеді. Түркістан облысындағы кәсіпорындардың өндірістік әлеуеті, экспорттық бағдарлары, сертификаттау деңгейі және инновациялық белсенділігі дескриптивтік статистика арқылы бағаланды.

Өңірлік ет өндірісінің ұзақ мерзімді динамикасын бағалау үшін орташа жылдық өсім қарқыны (CAGR — Compound Annual Growth Rate) қолданылды. CAGR көрсеткіші көрсеткіштердің тұрақты өсу немесе төмендеу үрдістерін бағалауға, әртүрлі кезеңдер арасындағы салыстырмалы талдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Аталған көрсеткіш келесі формула бойынша есептеледі [17]:

$$CAGR = \left(\frac{V_f}{V_i} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (1)$$

Мұнда, V_f — кезең соңындағы мән;

V_i — кезең басындағы мән;

n — зерттеліп отырған жылдар саны.

Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының ресми деректері (2020–2024 жж.), ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің мәліметтері, «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ, «КазАгро» холдингі және салалық ақпараттық платформалардың материалдары қолданылды. Деректерді іріктеу кезінде олардың ресмилігі, қолжетімділігі, уақыттық тұрақтылығы және салыстырмалылығы негізгі таңдау критерийлері ретінде алынды.

Алынған мәліметтер Microsoft Excel бағдарламасында өңделіп, жүйеленді; негізгі үрдістер мен құрылымдық өзгерістер кестелер арқылы ұсынылды.

Сонымен қатар, зерттеуде пайдаланылған деректердің агрегатталған сипаты, шағын және орта шаруашылықтар туралы толық мәліметтің болмауы және өңірлік бөлшектеу деңгейінде кейбір көрсеткіштердің шектеулігі ескерілді. Бұл шектеулер нәтижелерді интерпретациялау барысында назарға алынды және зерттеудің жалпы ғылыми негізділігіне әсер етпейді. Алайда болашақ зерттеулерде микро-деңгейдегі, атап айтқанда шаруашылық субъектілері деңгейіндегі талдауды кеңейту қажеттілігін көрсетеді.

Нәтижелер және талқылаулар. Қазақстанда мал шаруашылығы саласы елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуімен қатар өңірлік экспорттық әлеуеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Осы тұрғыда Түркістан облысының ет өнімдерін өндіруі мен өңдеуі республикалық деңгейдегі негізгі көрсеткіштердің бірі ретінде қарастырылады.

Зерттеудің эмпирикалық базасы Қазақстан Республикасы бойынша барлық санаттағы шаруашылықтарда сойылған немесе союға өткізілген мал мен құстың нақты көлемі жөніндегі ресми статистикалық деректерге негізделді. 2020–2024 жылдар аралығындағы деректерді талдау (кесте 1) мал мен құс етінің жалпы өндіріс көлемі салыстырмалы түрде тұрақты сақталғанымен, жыл сайынғы өсім қарқынының біркелкі болмағанын көрсетеді.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасында 2020–2024 жылдар аралығында шаруашылықтардың барлық санаттары бойынша мал мен құстың сойылғаны немесе союға өткізілгені (сойыс салмақта), мың тонна

Көрсеткіштер	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	2024ж.	2024 ж. өсім (2023 ж.салыстырғанда), %	CAGR, 2020–2024 (%)
1	2	3	4	5	6	7	8
Мал мен құстың шаруашылықта сойылғаны немесе союға өткізілгені, мың тонна	1168,6	1231,1	1240,6	1120,0	1168,7	+4,34 %	+0.002%
соның ішінде:							
ірі қара мал	521,8	540,2	533,3	399,34	429,4	+7,5 %	–5,12 %
қой менешкі	172,5	175,5	175,4	153,9	148,8	–3,31 %	–4,29 %
шошқа	87,5	83,7	78,3	55,4	50,2	–9,38 %	–12,48 %
жылқы	142,9	151,2	156,9	167,4	170,9	+2,0 %	+4,57 %
құс	236,5	272,6	288,7	335,7	360,0	+7,24 %	+11,07 %
түйе	7,3	7,7	8,1	8,1	9,4	+16,05 %	+6,52 %
Ескерту- [18] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған.							

1-ші кесте мәліметтері бойынша еліміздің соңғы 5 жылдар аралығында мал мен құстың сойылу көлемінің жалпы деңгейі салыстырмалы түрде тұрақты сақталғанымен, жыл сайынғы өсу қарқыны біркелкі болмады. Атап айтқанда, 2020 жылы жалпы сойыс салмағы 1168,6 мың тоннаны құраса, 2024 жылы бұл көрсеткіш 1168,7 мың тоннаға ғана жеткен. Ал орташа жылдық өсім қарқыны (CAGR) 0,002% деңгейінде қалып, өндірістің стагнацияға жақын екенін және саланың экстенсивті даму шегіне жақындағанын көрсетеді.

Ірі қара малдың сойылу көлемі 2020 жылы 521,8 мың тонна болса, 2024 жылы 429,4 мың тоннаға дейін төмендеген, бұл көрсеткіштің жыл сайын орташа –5,12% төмендеу қарқынына сәйкес келеді. Мұндай динамика мал басының құрылымдық қысқаруымен қатар, экспортқа тірі мал шығарудың ар-

туы және жайылым ресурстарының деградациясымен түсіндіріледі, бұл өз кезегінде ішкі нарықтағы өндіріс көлемін төмендетуге әсер етті. Соңғы жылдары республиканың кейбір облыстарында мал індеттерінің таралуы мен санитарлық шектеулердің күшеюі мал шаруашылығына теріс әсер етті [18].

Қой мен ешкі етінің өндірісі де төмендеу үрдісін көрсетіп отыр: 2020 жылы 172,5 мың тоннадан 2024 жылы 148,8 мың тоннаға дейін қысқарып, CAGR –4,29% құрады. Бұл өзгерістер мал шаруашылығы құрылымындағы трансформациялар, ауыл тұрғындарының шаруашылық жүргізу үлгісінің өзгеруі мен өңірлік нарықтардағы сұраныс пен ұсыныстың теңгерімсіздігімен түсіндіріледі. Айта кету керек, қой және ешкі шаруашылығында заманауи технологиялардың жеткіліксіз енгізілуі өндірістік тиімділіктің төмендеуіне алып келіп, ішкі сұранысты қанағаттандыру деңгейін шектеп отыр [18].

Шошқа етінің сойылу көлемі соңғы бес жылда ең үлкен құлдырауға ұшыраған: 2020 жылғы 87,5 мың тоннадан 2024 жылы 50,2 мың тоннаға дейін төмендеген, бұл жылдық орташа –12,48% қысқару көрсеткішін білдіреді. Бұл құлдыраудың негізгі себебі ретінде COVID-19 пандемиясы кезінде өндірістік тізбектердің бұзылуы, санитарлық-ветеринарлық шектеулердің күшеюі және шошқа тұқымдарының эпизоотиялық жағдайының нашарлауы айқындалды. Бұл факторлар шошқа шаруашылығының құрылымдық әлсіздігін күшейтіп, оның нарықтық тұрақтылығын төмендетті [18].

Жылқы мен түйе етінің өндірісі соңғы бес жыл ішінде тұрақты өсу тенденциясын көрсетті. Жылқы етінің сойылу көлемі 2020 жылы 142,9 мың тоннадан 2024 жылы 170,9 мың тоннаға дейін артты, бұл көрсеткіш жылдық орташа өсу қарқыны +4,57%-ды көрсетті. Түйе етінің өндірісі де тұрақты өсіп, 7,3 мың тоннадан 9,4 мың тоннаға жетіп, жылдық орташа өсім +6,52% деңгейінде тіркелді. Бұл өсім негізінен өңірлердегі дәстүрлі мал шаруашылығының сақталуы, экспорттық мүмкіндіктердің кеңеюі және арнайы қолдау бағдарламаларының тиімділігімен байланысты. Осы кезеңде арнайы бағдарлама арқылы мал шаруашылығына инвестициялар мен субсидиялар бөлініп, өндірістің өсуі қамтамасыз етілді [18]. Аталған үрдіс дәстүрлі мал шаруашылығы сегментінің экспорттық әлеуеті жоғары екенін және оны мақсатты мемлекеттік қолдау арқылы әрі қарай дамыту мүмкіндігін көрсетеді.

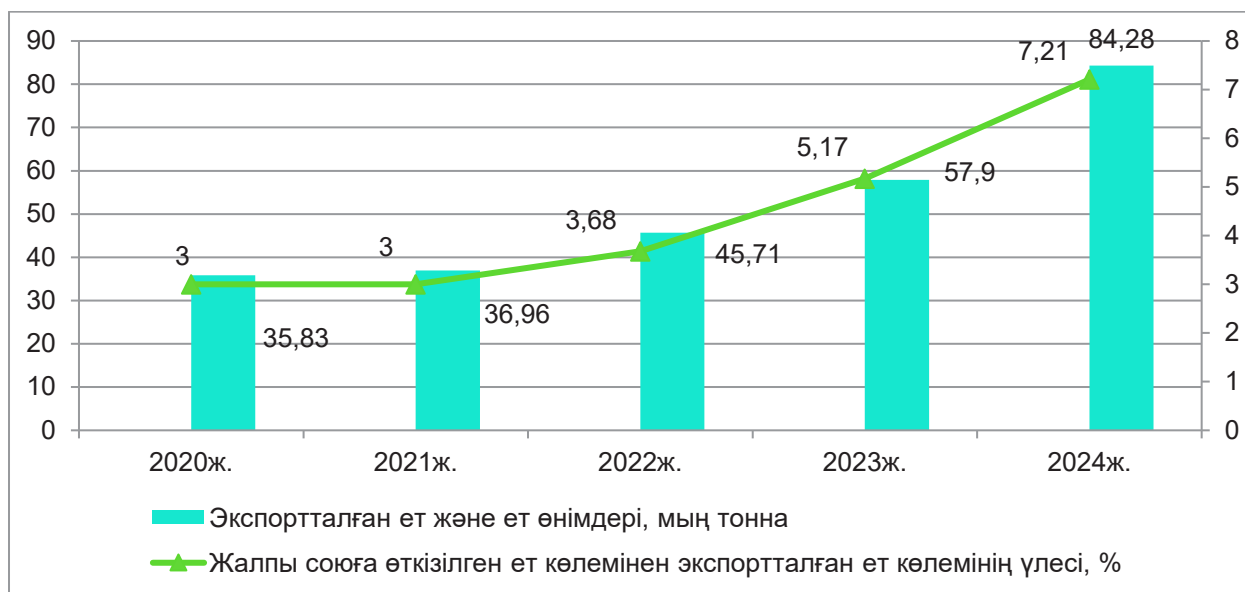
Құс етінің өндірісі қарқынды даму көрсетіп, оның көлемі 236,5 мың тоннадан 360,0 мың тоннаға дейін өсті, жылдық орташа өсім +11,07% деңгейінде болды. Мұндай жоғары өсімге құс етінің қолжетімділігі, тұтыну құрылымындағы үлесінің артуы және құс шаруашылығына мемлекеттік субсидиялар мен инфрақұрылымдық қолдау шараларының әсері зор болды. Бұл ретте құс шаруашылығындағы өндірістік өсім агроөнеркәсіптік кешендегі индустрияландыру деңгейінің артуымен және ішкі тұтыну құрылымының өзгеруімен тығыз байланысты [18].

Жалпы алғанда, мал шаруашылығы өндірісінің ішкі құрылымындағы әркелкі динамика Қазақстанда ет өнімдерінің экспорттық даму траекториясына құрылымдық және салалық тұрғыдан әркелкі әсер етуде, бұл экспорттық саясатты сегменттік тәсілмен қалыптастыру қажеттілігін айқындайды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасынан экспортталатын ет және ет өнімдерінің серпінін талдау маңызды болып табылады.

Төмендегі диаграмма 2020–2024 жылдар аралығындағы елімізде экспортқа шығарылған ет көлемінің өзгерісін және оның жалпы сойылған ет көлеміндегі үлесін айқындайды (сурет-1). Әр түрлі ауқымдағы көрсеткіштерді бір мезгілде салыстыру мақсатында біріктірілген диаграммалар қолданылды. Төменде осы әдіс негізінде құрастырылған визуализация ұсынылған.

1-ші суретте көрсетілгендей, Қазақстан Республикасынан экспортталған ет және ет өнімдерінің көлемі 2020–2024 жылдар аралығында 35,83 мың тоннадан 84,28 мың тоннаға дейін өсіп, 2,3 есеге артты. Экспорт көлемінің өсуі көршілес елдермен сауда-экономикалық байланыстардың жандануымен, ветеринарлық талаптардың ішінара үйлестірілуімен және жекелеген өнім түрлеріне сыртқы сұраныстың артуымен байланысты.

Экспорттың жалпы сойылған ет көлеміндегі үлесі 2020 жылғы 3,0%-дан 2024 жылы 7,21%-ға дейін ұлғайды, бұл ет өндірісінің жалпы көлемі аса өзгермегенімен, өнімнің халықаралық нарыққа бағытталу деңгейінің айтарлықтай артқанын айғақтайды. Осылайша, Қазақстанда өндірілетін ет өнімдерінің бір бөлігі шетел нарықтарына экспортталып, экспорттық бағыттың тұрақты даму үрдісін көрсетеді.

Сурет 1 – Қазақстан Республикасында ет және ет өнімдерінің экспорт көлемі және оның жалпы сойылған ет көлеміндегі үлесі (2020–2024 жж.)

Ескерту - [18] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

2024 жылы Қазақстаннан 22,1 мың тонна сиыр еті және 17,5 мың тонна қой еті экспортталды. Экспорттың негізгі бағыттары Өзбекстан, Біріккен Араб Әмірліктері және Иран Ислам Республикасы болды. Нақтылай айтқанда, Өзбекстан Қазақстандық сиыр етінің негізгі тұтынушысы ретінде 20,7 мың тонна сиыр етін және 13,9 мың тонна қой етін импорттады. Одан басқа, Біріккен Араб Әмірліктері мен Иран Ислам Республикасына әрқайсысына 1,2 мың тоннадан қой етінің экспортталуы Қазақстан өнімдерінің жаңа нарықтарға біртіндеп ене бастағанын көрсетеді. Бұл деректер Қазақстан ет өнімдеріне деген сыртқы сұраныстың артқанын және өнімнің географиялық нарық ауқымының кеңейіп келе жатқанын көрсетеді[18]. Дегенмен экспорт құрылымының басым бөлігі әлі де шикізаттық сипатта қалып отыр, бұл ұзақ мерзімді кезеңде халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті шектеуі мүмкін. Осыған байланысты экспорт көлемінің өсуі саланың технологиялық жетілгенінен гөрі қолайлы нарықтық конъюнктураның әсерін көбірек көрсетеді.

Аталған үрдістер Қазақстандағы мал мен құс етін өндіру саласындағы аймақтық айырмашылықтарды тереңірек талдаудың өзектілігін арттырады. Осы тұрғыдан алғанда, өндірісті өңірлік бөліністе қарастыру Түркістан облысының ет өндірісіндегі нақты үлесі мен динамикасын бағалауға мүмкіндік береді (кесте-2).

Кесте 2 – Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша 2020–2024 жылдардағы шаруашылықтардың барлық санаттарындағы мал мен құстың сойылғаны немесе союға өткізілгені, мың тонна

ҚР өңірлері атауы	Жылдар					2024 ж. Респу-блика дағы үлесі (%)	CAGR, 2020–2024 (%)
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	2024ж.		
1	2	3	4	5	6	7	8
Қазақстан Республикасы	1168,6	1231,1	1240,6	1120,0	1168, 7	100,0%	+0.002%
Абай	-	-	102,5	83,7	84,6	7,24%	
Ақмола	99,7	126,8	128,4	136,1	134,7	11,52%	+7,81
Ақтөбе	82,6	81,9	73,8	76,1	57,8	4,94%	-8,53
Алматы	229,8	237,6	177,2	164,9	185,8	15,9%	-5,17
Атырау	28,9	29,8	30,7	31,5	27,3	2,33%	-1,41

ҚР өңірлері атауы	Жылдар					2024 ж. Респу-блика дағы үлесі (%)	CAGR, 2020–2024 (%)
	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2023ж.	2024ж.		
1	2	3	4	5	6	7	8
Батыс Қазақстан	51,9	52,7	54	57,8	54,3	4,65%	+1,13
Жамбыл	76,0	80,8	78,9	81,6	73,4	6,28%	-0,87
Жетісу	-	-	64,2	65,5	56,3	4,82%	
Қарағанды	85,4	88,3	68,6	69,4	57,9	4,95%	-9,25
Қостанай	59,6	62,7	52,7	54,0	39,2	3,45%	-9,94
Қызылорда	20,0	20,6	21,1	21,5	20,2	1,73%	+0,25
Маңғыстау	6,2	8,6	11,5	13,7	13,0	1,11%	+20,33
Павлодар	57,5	58,5	60,4	69,0	62,7	5,36%	+2,19
Солтүстік Қазақстан	60,5	61,0	64,4	65,6	42,7	3,65%	-8,34
Түркістан	128,5	132,9	129,7	116,6	130,3	11,15%	+0,35
Ұлытау	-	-	19,1	18,3	14,6	1,25%	
Шығыс Қазақстан	173,7	180,2	98,1	103,7	108,6	9,3%	-11,07
Астана қаласы	0,1	0,1	0,1	0,5	0,4	0,03%	+41,42
Алматы қаласы	0,1	0,1	0,1	0,5	0,4	0,03%	+41,42
Шымкент қаласы	8,1	8,6	5,0	5,7	4,5	0,38%	-13,66
Ескерту - [18,19] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған							

2-ші кесте мәліметтері бойынша Қазақстанда 2020–2024 жылдар аралығында мал мен құстың сойылған немесе союға өткізілген ет көлемінің орташа жылдық өсімі небәрі +0,002% құрады. Бұл көрсеткіш ұлттық деңгейде ет өндірісінің салыстырмалы түрде тұрақты екенін көрсеткенімен, өңірлік бөліністе айтарлықтай айырмашылықтар мен динамикалық ауытқулардың бар екенін аңғартады.

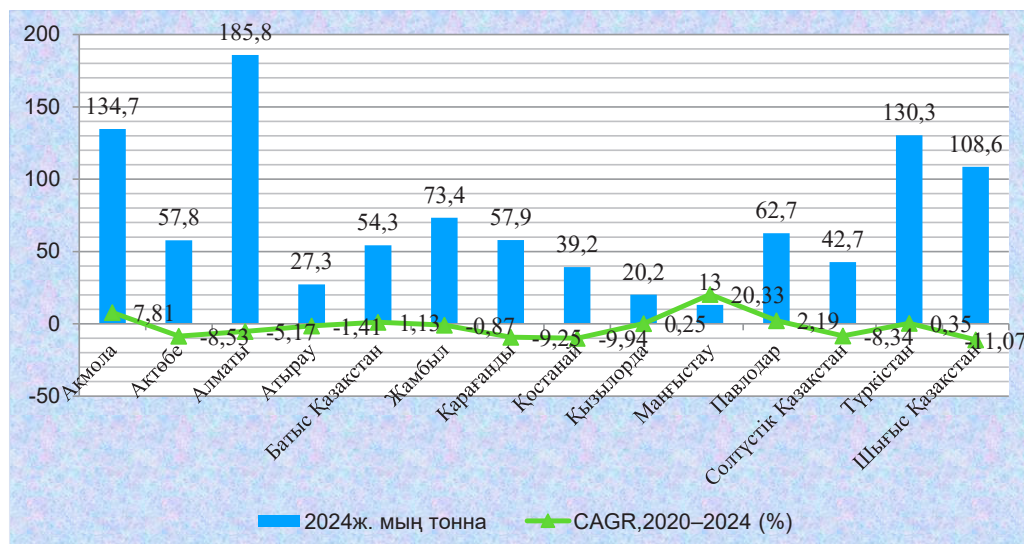
Өңірлер арасындағы өндірістік белсенділіктің біркелкі болмауы кейбір облыстарда өндіріс көлемінің өсуімен қатар, басқа өңірлерде кері динамиканың қалыптасуымен сипатталады. Мұндай айырмашылықтар өңірлердің табиғи-климаттық жағдайларымен, өндірістік инфрақұрылымының даму деңгейімен, мал шаруашылығына мамандану ерекшеліктерімен, сондай-ақ жергілікті нарықтағы сұраныс пен ұсыныс құрылымымен түсіндіріледі. Сондай-ақ, мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігі мен инвестициялық белсенділік деңгейі де өңірлік өндіріс динамикасына тікелей ықпал ететін факторлар болып табылады.

Төменде келтірілген диаграммада еліміздің әрбір өңірі бойынша 2024 жылғы ет өнімдерінің нақты көлемі мен соңғы бесжылдықтағы CAGR (жылдық орташа өсім қарқыны) салыстырмалы түрде көрсетілген. Бұл диаграмма өңірлер арасындағы даму айырмашылықтары мен құрылымдық ауытқуларды айқын бейнелейді (сурет 2).

2024 жылғы Қазақстан Республикасы Статистика бюросының ресми деректеріне сәйкес, Алматы облысы республикадағы ең ірі ет өндіруші өңір болып қалып отыр. Облыста 185,8 мың тонна ет өндіріліп, бұл көрсеткіш жалпы республикалық өндірістің 15,9%-ын құрады. Алайда, жоғары өндірістік көлемге қарамастан, 2020–2024 жылдар аралығында орташа жылдық өсім қарқыны –5,17% деңгейінде қалып, ет өндірісінің біртіндеп төмендеу үрдісін көрсетеді. Бұл жағдай өндірістік әлеуеттің толық іске асырылмай отырғанын және саланың құрылымдық шектеулерге ұшырағанын білдіреді.

Керісінше, Маңғыстау облысы өндіріс көлемі жағынан салыстырмалы түрде төмен болғанымен (2024 жылы 13,0 мың тонна), орташа жылдық өсім қарқыны +20,33% көрсетіп, республикадағы ең жо-

ғары динамиканы көрсеткен өңір ретінде ерекшеленеді. Бұл өңірде өндірістің жедел өсуі жаңа инвестициялық жобалардың іске асырылуымен, өндірістік инфрақұрылымның жаңаруымен және нарықтық сұраныстың кеңеюімен байланысты.

Сурет 2 – Қазақстан өңірлері бойынша ет өнімдерінің өндіріс көлемі және жылдық өсім қарқыны (2020–2024 жж.)
Ескерту- [18,19] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған.

Өндіріс көлемі бойынша жоғары позицияда тұрған Шығыс Қазақстан (108,6 мың тонна), Ақмола (134,7 мың тонна), Жамбыл (73,4 мың тонна) және Павлодар (62,7 мың тонна) облыстарында өсім қарқынының төмен немесе теріс мәнде қалыптасуы өндірістің инерциялық сипатта дамып отырғанын көрсетеді. Ал Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазақстан және Ақтөбе облыстарында ет өндірісінің айтарлықтай төмендеуі байқалады. Атап айтқанда, Қостанай облысында орташа жылдық өсім –9,94% құрап, 2024 жылы өңірдің республикалық өндірістегі үлесі небәрі 3,45% деңгейінде қалды.

Жалпы өңірлік талдау Қазақстанда айқын аумақтық теңсіздік бар екенін көрсетеді: бірқатар облыстарда өндіріс көлемі жоғары болғанымен, өсім динамикасы әлсіз немесе теріс, ал кейбір өңірлерде өндірістің бастапқы базасы төмен болғанымен, даму қарқыны жоғары. Бұл жағдай аграрлық саясаттың өңірлік ерекшеліктерге бейімделу деңгейінің жеткіліксіз екенін, сондай-ақ ресурстарды бөлу мен инвестициялық қолдаудың аумақтар бойынша асимметриялы сипатта жүзеге асырылып отырғанын айғақтайды. Осыған байланысты экспортқа бағытталған өндірістерді мақсатты қолдау және өңірлік мамандану саясатын күшейту қажеттілігі туындайды.

Осы тұрғыда Түркістан облысының орны ерекше. 2024 жылы облыс 130,3 мың тонна ет өндіріп, республикалық жалпы көлемнің 11,15%-ын қамтамасыз етіп, Ақмола облысынан аз ғана айырмашылықпен 3-орынға тұрақтады. Бұл өңірдің ауыл шаруашылығындағы өндірістік әлеуетін көрсеткенімен, орташа жылдық өсім қарқынының +0,35% деңгейінде қалуы өндірістің экстенсивті сипатта дамып отырғанын аңғартады.

Сонымен қатар, Түркістан облысының ерекшелігі оның экспортқа бағдарланған өндірістік құрылымында көрініс табады. 2025 жылдың алғашқы 7 айының қорытындысы бойынша облыста 112,8 мың тонна ет өндіріліп, республикалық көлемнің 11%-ы қамтамасыз етілді. Ең маңыздысы, ірі қара мал етінің шамамен 80%-ы және қой етінің 75%-ы Түркістан облысының үлесіне тиесілі болып отыр. Бұл көрсеткіштер өңірдің республикадағы жетекші экспорттық орталықтардың бірі екенін дәлелдейді [20].

Экспорттық әлеуетті арттыруда бордақылау алаңдары мен өндірістік кешендердің дамуы маңызды құрылымдық фактор болып табылады. Қазіргі уақытта Түркістан облысында 9183 ірі қара мал борда-

қылау алаңы жұмыс істейді, олардың ішінде 13 нысан 400–1000 бас малға, 22 нысан 1000 бас және одан жоғары мал қабылдауға қабілетті. Жалпы бордақыланатын мал саны шамамен 35 мың басты құрайды. Сонымен қатар, Сауран ауданында жылына 4000 тонна ет өндіруге арналған, 5000 басқа есептелген бордақылау алаңы іске қосылды (жоба құны – 1,5 млрд теңге) [20]. Арыс қаласында австралиялық технология негізінде ұйымдастырылатын бордақылау алаңының бірінші кезеңі 5 мың басқа арналған жобаны іске асыруды көздейді [21].

Өңірдегі экспорттық белсенділіктің артуын нақты кәсіпорындар қызметі де дәлелдейді. Атап айтқанда, «Тұран Агро Ет Сүт» АШӨК 8 ай ішінде Өзбекстанға 3500 тонна сиыр және 1560 тонна қой етін экспорттаған. «Қайып ата» ЖШС Өзбекстанға 2945 тонна сиыр еті мен 12 тонна қой етін, сондай-ақ Иран Ислам Республикасына 118 тонна қой етін жөнелтті. Бұдан бөлек, кәсіпорын Тәжікстанға 110 тонна ет экспорттау жөнінде келісімшартқа қол қойды [20].

Ет өнімдерінің халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруда сапа менеджменті жүйелері мен халықаралық сертификаттардың маңызы ерекше. Халықаралық стандарттарға сәйкестік (ISO, Halal, HACCP және т.б.) шетелдік серіктестер тарапынан сенімділікті арттырып қана қоймай, отандық өнімнің жаңа нарықтарға шығу мүмкіндігін кеңейтеді.

Осыған байланысты 3-кестеде Түркістан облысындағы ет өндіруші кәсіпорындардың сертификатталу деңгейі және олардың халықаралық интеграцияға дайындық әлеуеті ұсынылады. Бұл деректер өңірлік деңгейде экспортқа бағытталған өндірістің сапалық жағдайын кешенді бағалау құрал болып табылады.

Кесте 3 – Түркістан облысындағы ет өнімдерін өндіруші кәсіпорындардың сертификатталу деңгейі және олардың халықаралық интеграциялық мүмкіндіктері

№	Кәсіпорын атауы	Сертификаттау түрі	Интеграциялық мүмкіндіктер (елдер / бағыттар)
1	«Қайып ата» ЖШС	Халал сертификаты, Қазақстан Халал Индустриясы Қауымдастығының куәлігі, HASP стандартына сәйкестік	Ресей, Өзбекстан, Иран, Тәжікстан, Қытай, БАӘ, Франция (PEGASE BVSP-пен келісім)
2	«Каркын-2030» ЖШС	HACCP, ISO 9001, Халал сертификаты, ЕАЭО сәйкестік декларациясы	Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түрікменстан
3	«Nurym Group» (Нурым Group) ЖШС	Ветеринарлық рұқсаттар бар, ISO 22000	Өзбекстан, Иран
4	«ЮКО-ЭКО-FOOD» ЖШС	Ветеринарлық рұқсаттар бар, ISO 22000	Иран
5	«Ордабасы Құс» ЖШС	Халал сертификаты, экологиялық менеджмент, еуропалық сапа сертификаты	Ресей
6	«Turkestan et kombinaty» ЖШС	Халал сертификаты, QMDB Halal сертификаты	Катар
7	«Тұран Агро Ет-Сүт» АШӨК	Ветеринарлық рұқсаттар бар, ISO 22000	Узбекистан, Иран, Таджикистан
8	«Түркістан ет өнімдері» ЖШС	Ветеринарлық рұқсаттар	Ішкі нарықты қамтамасыз етеді.
9	«Ет Агро Манкент» АШӨК	Халал сертификаты	Ішкі нарық
10	«Бес Кара» ЖШС	Халал сертификаты	Ішкі нарық
11	«KAZ ECO MEAT» ЖШС	Халал сертификаты, экспортқа бағытталған өндіріс	Ішкі нарық, экспорт әлеуеті жоғары
12	«ADS Agro» ЖШС	Халал сертификаты	Ішкі нарық
13	«Мырзашөл құс» ЖШС	Халал сертификаты	Ішкі нарық

Ескерту - [22,23] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған.

3-кесте деректері көрсеткендей, Түркістан облысындағы ет өнімдерін өндіруші кәсіпорындардың басым бөлігі Halal стандарттарына сәйкес сертификатталған. Бұл фактор өңірдің экспорттық географиясын кеңейту тұрғысынан айрықша маңызға ие, өйткені Таяу Шығыс пен Орталық Азия елдері нарықтарында халал талаптары өнімді өткізуге қойылатын негізгі шарттардың бірі болып табылады. Халал сертификатының болуы отандық өнімдерге осы нарықтарда институционалдық сенімділік қалыптастырып, экспорттық сұранысты арттырады. Сонымен қатар, бірқатар жетекші кәсіпорындарда

халықаралық сапа менеджменті жүйелерінің енгізілуі өңірдің экспорттық әлеуетін күшейтетін маңызды фактор ретінде көрінеді.

Атап айтқанда, «Қайып ата» ЖШС және «Каркын-2030» ЖШС сияқты кәсіпорындар халықаралық сапа стандарттарына және өңірлік сертификаттарға ие бола отырып, бірнеше шет мемлекетпен тұрақты экспорттық байланыстар орнатқан[24]. Бұл сертификаттар өнім сапасы мен қауіпсіздігінің халықаралық талаптарға сәйкестігін қамтамасыз етіп, аталған кәсіпорындардың жаһандық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Экспортқа бағытталған кәсіпорындарда ISO 22000 стандарттарының енгізілуі мен ветеринарлық рұқсаттардың болуы азық-түлік қауіпсіздігіне қойылатын талаптардың толық сақталуын қамтамасыз етеді. Бұл өз кезегінде шетелдік сауда серіктестері тарапынан сенімділікті арттырып, жаңа нарықтарға шығу жолдарын кеңейтеді. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, сертификатталған кәсіпорындарда транзакциялық тәуекелдер төмендеп, ұзақ мерзімді экспорттық келісімшарттар жасау ықтималдығы жоғары болады.

Алайда, өңірдегі бірқатар кәсіпорындар тек ішкі нарыққа бағдарланып, халықаралық сертификаттарға ие емес. Бұл олардың экспорттық әлеуетін шектеп, халықаралық нарықтарға шығуын тежейтін негізгі факторлардың бірі болып отыр. Мұндай жағдай өндірістің технологиялық деңгейінің жеткіліксіздігімен, сертификаттау шығындарының жоғары болуымен және институционалдық қолдау тетіктерінің шектеулі қолданылуымен байланысты. Осыған орай, экспортқа бағдарланған кәсіпорындар үшін сапа стандарттарын әртараптандыру, халықаралық талаптарға бейімделу және тәуекелдерді басқару жүйелерін енгізу стратегиялық маңызға ие.

Ет өнімдерінің экспорттық бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инновациялық технологиялардың рөлі ерекше. Түркістан облысындағы бірқатар ет өндіруші кәсіпорындар өндірістік процестерді автоматтандыру, сапаны цифрлық бақылау жүйелерін енгізу және өңдеу технологияларын жетілдіру арқылы өндірістік қуаттарын арттыруда. Бұл технологиялар өнім сапасын жақсартуға, өндіріс тиімділігін арттыруға және экспортқа бағытталған өнім көлемінің өсуіне ықпал етеді.

Аталған кәсіпорындардың инновациялық технологияларды қолдану деңгейі мен өндірістік әлеуеті 4-кестеде егжей-тегжейлі көрсетілген. Кесте деректері инновациялық шешімдерді енгізген кәсіпорындардың халықаралық нарықтарға бейімделу деңгейі жоғары екенін және олардың экспорттық әлеуетінің айтарлықтай артып отырғанын көрсетеді. Осылайша, инновациялар мен сапа менеджменті жүйелерінің өзара ықпалдасуы Түркістан облысының ет өнімдерін халықаралық агроазық-түлік тізбектеріне интеграциялау мүмкіндігін күшейтетін маңызды факторлардың бірі ретінде қалыптасып отыр.

Кесте 4 – Түркістан облысындағы ет өндіруші кәсіпорындардың инновациялық технологияларды қолдануы және өндірістік әлеуеті

№	Кәсіпорын атауы	Қызметі	Инновациялық технологиялар сипаттамасы	Өндірістік қуаты
1	«Қайып ата» ЖШС	Етті өңдеу, консервілеу; ірі қара өсіру	Мал сою процесі неміс технологиясына негізделген, өндіріс үдерісі австралиялық стандарттар мен инновациялық басқару жүйесіне сай	30 тонна/ тәулігіне
2	«Каркын-2030» ЖШС	Шұжық және ет деликатестері өндірісі	Жабдықтары Германия және Австриядан: MULTIVAC, SEPP HUGGENMULLER, Laska GmbH, Handtmann, MATIMEX	50 тонна/ тәулігіне
3	«Nuryum Group»(Нұрым Group) ЖШС	Етті өңдеу	Австралиялық технология бойынша ет және жануарлар қалдықтарын терең өңдеу	5000 тонна/ жылына
4	«ЮКО-ЭКО-FOOD» ЖШС	Етті көтерме сату және өңдеу, консервілеу	Мал сою неміс технологиясымен жүзеге асады	3000 ұсақ мал және 200 ірі қара/ тәулігіне
5	«Ордабасы Құс» ЖШС	Асыл тұқымды құс өсіру, балапан өндіру	Балапан өсіру және бордақылау процесі автоматтандырылған	8110 тонна/ жылына (тірі салмақта)
6	«Turkestan et kombinaty» ЖШС	Етті өңдеу және консервілеу	Өндіріс процесі толық автоматтандырылған	1500 тонна/ жылына

7	«Тұран Агро Ет-Сүт» АШӨК	Мал шаруашылығы, экспортқа бағытталған ет өндірісі	Фермерлік шаруашылықтарды біріктіру арқылы басқаруда инновациялық модель енгізілген	Нақтыланбаған (жылдық табысы – 17 млн теңге)
8	«Түркістан ет өнімдері» ЖШС	Мал шаруашылығы және етті өңдеу	Шұжық өндірісінде жаңа технологиялар қолданылады	30 тонна/ тәулігіне
9	«Ет Агро Манкент» АШӨК	Етті өңдеу және консервілеу	Интеграцияланған фермерлік жүйе — толық өндірістік цикл арқылы басқару	300–500 тонна/ жылына
10	«Бес Кара» ЖШС	Ірі кара және ұсақ мал өсіру, ет және құс етін өңдеу	Бордақылау алаңын кеңейту арқылы қуатты арттыруға бағытталған	2500 бас/ жылына
11	«KAZ ECO MEAT» ЖШС	Мал бордақылау, ет өңдеу және өндіру	Беларусь, Қытай және Түркия жабдықтары; қан мен сүйек қалдықтарын өңдеу арқылы қалдықсыз технология енгізілген	10 000 тонна/ жылына
12	«ADS Agro» ЖШС	Етті өңдеу және консервілеу	Асыл тұқымды жылқы етін өңдеу барысында санитарлық талаптарға сай технология қолданылады	Нақтыланбаған
13	«Мырзашөл құс» ЖШС	Құс етін өндіру	Автоматтандырылған жем және су беру жүйесі; экологиялық таза өнім өндіру	5000 тонна/ жылына
Ескерту - [23,24] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған				

4-кестеде келтірілген деректер Түркістан облысындағы ет өндіруші кәсіпорындардың инновациялық технологияларды қолдану деңгейі мен өндірістік қуаттарын кешенді бағалауды қамтамасыз етеді. Өңірдегі ірі кәсіпорындар заманауи жабдықтар, автоматтандырылған басқару жүйелері және сапаны бақылаудың цифрлық тетіктерін енгізу арқылы өндіріс тиімділігін арттыруға, өнім сапасын жақсартуға және өндіріс көлемін ұлғайтуға ұмтылуда. Бұл үрдістер облыстың ет өнімдерінің халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін күшейтіп, экспорттық әлеуетінің өсуіне алғышарт қалыптастырады.

Түркістан облысындағы ет өңдеу кәсіпорындары инновациялық технологияларды енгізу және өндірістік әлеуетті арттыру бағытында белгілі бір ілгерілеушілікке қол жеткізген. Алайда бұл үрдіс әлі де жекелеген кәсіпорындар деңгейінде шоғырланған. Өңірдің экспорттық мүмкіндіктерін толық іске асыру үшін технологиялық жаңғыртуды барлық өндірістік субъектілерге кеңейту, техникалық стандарттарды біріздендіру және халықаралық талаптарға сәйкестікті жүйелі түрде қамтамасыз ету қажет.

Қазіргі жаһандық нарықта техникалық күрделілігі жоғары, терең өңделген өнімдерге сұраныстың артуы ет экспорты құрылымын қайта қарастыру қажеттілігін туындатады. Осыған байланысты Түркістан облысында жоғары қосылған құны бар өнімдерді өндіру бағытын дамыту өзекті болып табылады. Мұндай өнімдерге етті терең өңдеу өнімдері, консервілер, ет деликатестері, вакуумдық ораудағы дайын тағамдар және арнайы диеталық бағыттағы өнімдер жатады. Бұл өнімдердің экспорттық бағасы жоғары болып, өңір экономикасының кірістілігін арттыруға қолайлы жағдай жасайды.

Жоғары қосылған құны бар өнімдерді өндіруді дамыту экспорттық әлеуетті күшейтумен қатар, отандық өндірістің экономикалық тиімділігін арттырып, өндірістік қуаттардың жүктемесін ұлғайтады. Сонымен бірге, кәсіпорындардың технологиялық деңгейін көтеру арқылы жаңа халықаралық нарықтарға шығу мүмкіндіктері кеңейеді.

Осы мақалада анықталған маңызды мәселелердің бірі – ет өнімдері экспортының ұлғаюының ішкі нарықтағы тұтыну құрылымына және азық-түлік қауіпсіздігіне ықпалы. Соңғы жылдары Қазақстанда, оның ішінде Түркістан облысында ет экспортының өсуі байқалғанымен, бұл үрдіс ішкі нарықтағы өнім қолжетімділігі мен баға тұрақтылығына белгілі бір деңгейде қысым түсіріп отыр. Әсіресе, әлеуметтік тұрғыдан осал топтар мен ауылдық аумақтарда тұтынушылар үшін ет өнімдерінің қымбаттауы тұтыну көлемінің төмендеу қаупін арттырады.

Бұл мәселе халықаралық тәжірибеде де кеңінен қарастырылған. Мысалы, Бразилия, Аргентина және Үндістан сияқты ірі ет экспорттаушы елдерде агроөнеркәсіптік саясат экспорттық мүдделер мен ішкі нарық қажеттіліктері арасындағы тепе-теңдікті сақтауға бағытталған. Аталған мемлекеттерде шикізаттық ет экспортына экспорттық квоталар, уақытша шектеулер немесе салықтық реттеу тетіктері қолданылып, ішкі нарықты азық-түлікпен тұрақты қамтамасыз ету басымдық ретінде қарастырылады [25].

Қазақстан жағдайында да осындай теңгерімді сақтау өзекті. Осы тұрғыда қайта өңделген, жоғары қосылған құны бар өнімдердің экспортын ынталандыру, ал шикізат түріндегі негізгі ет өнімдерінің ішкі нарықтағы қолжетімділігін сақтау тиімді саясаттық шешім болып табылады. Мұндай тәсіл, бір жағынан, халықаралық нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттырса, екінші жағынан, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бір тетігіне айналады [26].

Осылайша, аграрлық саясатта ішкі нарықты тұрақты ет өнімдерімен қамтамасыз ету мен экспорттық тиімділікті үйлестіру стратегиялық маңызы бар міндеттердің қатарына жатады. Бұл мәселені шешу экономикалық тиімділікті ғана емес, ет өнімдерінің әлеуметтік маңызын ескеретін кешенді тәсілді талап етеді.

Түркістан облысы мал шаруашылығы мен ет өнімдерін өндіру саласында жоғары экспорттық әлеуетке ие. Алайда бұл әлеуеттің толық іске асуы технологиялық жаңғыртуды кеңейтуге, халықаралық сапа стандарттарына жүйелі түрде бейімделуге және кәсіпорындардың инновациялық мүмкіндіктерін арттыруға тікелей байланысты. Сонымен қатар, экспорт пен ішкі нарық мүдделерін үйлестіру арқылы баға тұрақтылығы мен өнім қолжетімділігін сақтауға бағытталған жүйелі шараларды іске асыру қажет. Осындай жағдайда Түркістан облысын Қазақстанның ет экспорты бойынша жетекші өңірлерінің біріне айналуына нақты алғышарттар қалыптасады.

Экспорттық бәсекеге қабілеттілікті кешенді бағалау мақсатында Түркістан облысының ет өнімдері экспортының өсуін тежейтін негізгі факторлар айқындалып, олардың топтастырылған түрі 3-суретте ұсынылған.

Сурет 3 – Түркістан облысының ет өнімдері экспортының өсу қарқынын тежейтін негізгі факторлар
Ескерту- сызба авторлармен құрастырылған

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Түркістан облысының Қазақстандағы ет өнімдерін өндіру мен экспорттауда стратегиялық маңызы жоғары өңірлердің бірі екенін дәлелдейді. Өндіріс көлемі мен экспорттағы үлесінің жоғары болуы облыстың агроөнеркәсіптік әлеуетін айқындағанымен, бұл позицияны ұзақ мерзімді перспективада сақтау және тұрақты өсімді қамтамасыз ету үшін бірқатар құрылымдық және институционалдық кедергілерді жүйелі түрде еңсеру қажет екені анықталды.

Жалпы өндіріс көлемі мен экспорттағы жоғары үлесі облыстың стратегиялық маңызын айқындағанымен, бұл позицияны сақтап қалу және тұрақты өсімді қамтамасыз ету үшін бірқатар кедергілер жойылуы тиіс:

1. Өңдеу және қайта өңдеу мүмкіндігінің жеткіліксіздігі. Қазіргі уақытта бордақылау алаңдары бар, алайда терең өңдеу инфрақұрылымы жеткіліксіз. Бұл экспорт құрылымында шикізаттық өнімдердің

басымдығына әкеліп, қосылған құны жоғары өнімдер үлесінің төмен болуына себеп болып отыр. Осыған байланысты жаңа өңдеу кешендерін дамыту және қолданыстағы өндірістерді жаңғырту стратегиялық басымдық ретінде қарастырылуы тиіс.

2. Сапа стандарттары мен сертификаттау мәселелері. Кейбір ірі кәсіпорындар HACCP, ISO 22000, ISO 9001 және Halal стандарттарына сәйкес келсе, өңірдегі көптеген өндірістік субъектілер жаһандық талаптарға бейімделмеген. Бұл жағдай халықаралық нарықтарға шығу мүмкіндігін төмендетіп, экспорттық тәуекелдерді арттырады. Сондықтан сапа менеджменті жүйелерін кеңінен енгізу және сертификаттауды институционалдық қолдау тетіктерімен күшейту қажет.

3. Логистика мен экспорттық шектеулер. Шекарадағы санитарлық, фитосанитарлық талаптардың күрделілігі, экспорт рұқсаттарының кешіктірілуі және «салқын тізбек» (cold chain) инфрақұрылымының дамымауы – өнімді уақтылы жеткізуге кедергі келтіреді. Бұл тұрғыда көлік-логистикалық инфрақұрылымды жаңғырту және экспорттық рәсімдерді цифрландыру өзекті болып табылады.

4. Қаржылық қолдау мен инвестиция тапшылығы. Сертификация, жаңғырту және жаңа жобалар үшін қаржыландыру жеткіліксіз. Аграрлық секторға бағытталған субсидиялар мен жеңілдетілген несиелер көлемін арттыру қажеттілігі туындап отыр.

5. Баға тұрақсыздығы және ішкі нарыққа ықпал. Экспорттың артуы ішкі нарықта бағаның өсуіне себеп болып, тұтынушылар үшін қолжетімділікті төмендетеді. Бұл жағдай экспорттық саясат пен ішкі нарықты қорғау тетіктері арасында тепе-теңдікті сақтаудың маңыздылығын көрсетеді. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, қайта өңделген, жоғары қосылған құны бар өнімдердің экспортын ынталандыру, ал негізгі шикізаттық өнімдерінің ішкі нарықтағы қолжетімділігін сақтау тиімді шешім ретінде ұсынылады.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Түркістан облысының өнімдерін халықаралық нарықтарға интеграциялау мүмкіндігі жоғары екенін, алайда бұл әлеуеттің толық іске асуы технологиялық жаңғырту, сапа стандарттарына бейімделу, логистикалық инфрақұрылымды дамыту және экспорт пен ішкі нарық мүдделерін үйлестіру саясатына тікелей байланысты екенін көрсетеді. Осы бағыттар бойынша жүйелі шаралар қабылданған жағдайда, Түркістан облысын Қазақстанның өнім экспортындағы жетекші әрі тұрақты дамушы өңірлерінің біріне айналдыруға нақты негіз қалыптасады.

Сонымен қатар, өңірде жаңа өндірістік нысандардың іске қосылуы Қазақстандағы өнім өңдеу саласының дамып келе жатқанын көрсетіп, ел экономикасын әртараптандыру және шикізаттық емес экспортты дамыту стратегиясының іске асуына елеулі үлес қосады. Бұл үрдіс жаһандық экономикалық тұрақсыздық пен азық-түлікке әлемдік сұраныстың өсуі жағдайында ерекше өзектілікке ие.

ҚОРЫТЫНДЫ

Түркістан облысы өнімдерінің өндірісі мен экспорты бойынша республика көлемінде жетекші өңірлердің біріне айналғанымен, оның жаһандық нарықтағы позициясын орнықтыру және кеңейту үшін жүйелі әрі ғылыми негізделген стратегиялық бағыттарды жүзеге асыру қажет. Осы орайда халықаралық тәжірибелер мен ішкі нарық ерекшеліктерін ескере отырып, аймақтың халықаралық агроөнім саудасындағы позициясын нығайтуға бағытталған негізгі стратегиялық мүмкіндіктерді ұсынылады:

1. Экспортқа дайындық деңгейін бағалайтын көрсеткіштер жүйесін қалыптастыру. Іске асыру кезеңі: орта мерзімді (2026-2028 жж.).

Өңірлік кәсіпорындардың халықаралық нарыққа шығу әлеуетін жүйелі бағалау үшін экспорттық дайындық индексі енгізу ұсынылады. Бұл индекс келесі көрсеткіштерге негізделуі тиіс:

- өндірістік қуат және қайта өңдеу деңгейі;
- халықаралық сапа стандарттарына сәйкестік (мысалы, HACCP, ISO, Halal);
- логистикалық қолжетімділік (инфрақұрылым мен өткізу мүмкіндіктері);
- шетел нарықтарына шығу мүмкіндігі және алдыңғы экспорттық тәжірибе.

Мұндай индекс кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін салыстырмалы түрде бағалап, стратегиялық қолдауды нақты бағыттауға мүмкіндік береді.

2. Нарықты әртараптандыру стратегиясы: жаңа нарықтарға шығу. Іске асыру кезеңі: орта мерзімді (2027-2029жж.) кезеңнің негізгі міндеттері ретінде айқындалады.

Қазіргі таңда Түркістан облысының ет өнімдері негізінен көрші мемлекеттерге (Өзбекстан, Иран, Тәжікстан) экспортталады. Болашақта экспорттық бағыттарды кеңейтіп, Таяу Шығыс, Орталық және Оңтүстік Азия, Парсы шығанағы, Еуропа нарықтарына жүйелі түрде шығу мүмкіндігі бар. Бұл үшін:

- сауда-экономикалық келісімдер жасау;
- тарифтік емес кедергілерді жою (ветеринарлық, фитосанитарлық талаптар);
- өңірлік маркетинг стратегияларын әзірлеу (брендинг, ақпараттық-имидждік қолдау) ұсынылады.

3. Қосылған құны жоғары ет өнімдерін дамыту. Іске асыру кезеңі: ұзақ мерзімді (2026-2031жж.) стратегиялық мақсат ретінде анықталды.

Халықаралық нарықта шикізат емес, өңделген және жоғары қосылған құны бар өнімдерге сұраныс жоғары. Осы орайда облыста деликатес өнімдері, консервіленген ет, вакуумдық ораудағы дайын өнімдер, диеталық бағыттағы ет тағамдары өндірісін кеңейту стратегиялық басымдыққа ие. Бұл бағытта:

- кәсіпорындарға инновациялық технологияларды енгізуге қолдау көрсету;
- етті терең өңдеу жобаларына гранттық немесе субсидиялық қаржыландыру ұсыну;
- ғылыми-зерттеу және сынақ орталықтарын құру қажет.

4. Өндірістік инфрақұрылымды жетілдіру және логистикалық кедергілерді жою. Іске асыру кезеңі: қысқа және орта мерзімді (2026-2028 жж.) кезеңдегі негізгі міндеттер ретінде белгіленді.

Халықаралық нарыққа тұрақты экспорт үшін суық тізбек (тоңазытқыш жүйелері), тасымалдау желісі, шекаралық инфрақұрылым мен ветеринарлық бақылау жүйесі сапалы деңгейде болуы тиіс. Ұсынылатын іс-шаралар:

- өнімді сақтау мен жеткізуге арналған тоңазытқыш қоймаларын кеңейту;
- шекаралық кеден және ветеринарлық рәсімдерді цифрландыру;
- экспорттық логистиканы тиімді ұйымдастыру үшін халықаралық көлік дәліздеріне (Түркістан – Иран – Парсы шығанағы бағыты, Қытай – Орталық Азия дәлізі) интеграциялану.

5. Сапа менеджменті және өндірістік бақылау (traceability) жүйесін енгізу. Іске асыру кезеңі: орта мерзімді (2027-2029жж.).

Соңғы жылдары әлемдік нарықтарда өнімнің шыққан жерін анықтау, өндіріс тізбегіндегі ашықтық және санитарлық қауіпсіздік талаптары күшейіп отыр [27].

Осыған байланысты Түркістан облысында:

- цифрлық бақылау жүйесін (traceability) енгізу (QR код, электронды ветеринарлық құжаттар);
- малдың тууынан бастап өңделіп, экспортқа дейінгі жолын тіркейтін сандық дерекқор жүйесін қалыптастыру;
- өндірістік кәсіпорындарды халықаралық сапа сертификаттарымен қамтамасыз ету (ISO 22000, Global GAP, Halal, т.б.).
- Аймақта тәуелсіз, жеке ветеринарлық зертханаларды енгізу, сондай-ақ сертификатталған, шетелдік зертханалардың осы салаға кіруіне мүмкіндік беру.

6. Экологиялық тұрақтылық және климаттық бейімделу стратегиясы. Іске асыру өңірдің ұзақ мерзімді (2027-2032жж.) экспорттық бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ететін маңызды факторлар ретінде анықталды.

Жаһандық экспорт нарықтарында экологиялық тұрақтылық пен азық-түлік қауіпсіздігіне жауапкершілік маңызды рөл атқарады [28].

Түркістан облысында:

- жайылымдардың экологиялық жағдайын жақсарту;
- жем-шөп өндірісінің тиімділігін арттыру және әртараптандыру;
- мал басын климаттық өзгерістерге бейімдейтін селекциялық жұмыстар жүргізу;
- жасыл стандарттарға (Green Deal, Carbon-neutral production) бейімделу бойынша арнайы бағдарламалар қажет.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Түркістан облысының ет өнімдерін халықаралық нарықтарға интеграциялау әлеуеті жоғары, алайда бұл әлеуеттің толық іске асуы кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын стратегиялық шараларға тәуелді. Облыстың экспорттық бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өндірістік процестерді автоматтандыру, сапа менеджментін халықаралық стандарттарға сәйкестендіру, логистика-

лық инфрақұрылымды дамыту, ветеринарлық бақылау жүйесін толық цифрландыру және инновациялық технологияларды енгізу қажет. Осы бағыттағы шаралар институционалдық жаңғыру, технологиялық жетілдіру және тұрақты даму қағидаттарына сәйкес жүргізілсе, Түркістан облысы агроөнеркәсіп кешенінде экспортқа бағдарланған стратегиясын нығайтып, Қазақстанның жаһандық ет нарығындағы бәсекеге қабілетті және ұзақ мерзімді ойыншыларының біріне айналуға нақты негіз жасайды.

Мақаланың ғылыми жаңалығы өңірлік деңгейде ет өнімдерінің экспорттық әлеуетін кешенді бағалауда құрылымдық талдау тәсілін қолдануымен және CAGR (орташа жылдық өсу қарқыны) көрсеткішін аналитикалық құрал ретінде пайдаланумен сипатталады. Сонымен қатар, зерттеуде Түркістан облысының ет өндірісі мен экспорт динамикасы алғаш рет өндірістік құрылым, сертификаттау деңгейі, логистикалық шектеулер және ішкі нарыққа ықпал ету факторлары өзара байланыста қарастырылып, жүйелі түрде талданды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Pilinkiene V. Trade openness, economic growth and competitiveness. The case of the central and eastern European countries. // *Inžinerine Ekonomika*. – 2016. – Vol. 27. – P. 185–194.
2. Mizik T. Agri-Food Trade Competitiveness: A Review of the Literature// *Sustainability*. – 2021. – Vol. 13. – Article 11235.
3. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі. Рост производства мяса в Казахстане: уверенная динамика развития отрасли [Электронды ресурс] // eGov.kz [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/988834?lang=ru> (қаралған күні: 14.10.2025).
4. Bierut B.K., Kuziemska-Pawlak K. Competitiveness and export performance of CEE countries// *Eastern European Economics*. – 2017. – Vol. 55. – P. 522–542.
5. OECD & FAO. OECD-FAO Agricultural Outlook 2017–2026 [Электрондық ресурс] // OECD Publishing[web-сайт]. – 2017. – URL: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook/> (қаралған күні: 14.10.2025).
6. Whitton C., Bogueva D., Marinova D., Phillips C.J.C. Are we approaching peak meat consumption? Analysis of meat consumption from 2000 to 2019 in 35 countries and its relationship to gross domestic product // *Animals*. – 2021. – Vol. 11, № 12. – Article 3466.
7. Wardhana A.K., Ratnasari R.T. Impact of agricultural land and the output of agricultural products moderated with internet users toward the total export of agricultural product in three Islamic South East Asian countries // *Iqtishodia Journal of Islamic Economics*. – 2022. – Vol. 7, № 2. – P. 11–20.
8. Melnyk V., Prokopenko N., Bazyvoliak S. Contemporary trends in broiler meat production in North America: A literature review // *Animal Science and Food Technology*. – 2024. – Vol. 15, № 4. – P. 102–119.
9. Ibyzhanova A., Rustenova E., Jakupova A., Talapbayeva G. Food market of the Republic of Kazakhstan: Export opportunities // *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*. – 2022. – Vol. 3, № 65. – P. 60–76..
10. Dambaulova G.K., Lilimberg S.I., Madin V.A., Abdrakhmanova G.T. Meta-analysis of the potential of Kazakhstani pork in the global market of meat products: Problems and prospects // *Veterinary World*. – 2022. – Vol. 15, № 11. – P. 2705–2714.
11. Bazaluk O., Yatsenko O., Reznikova N., Bibla I., Karasova N., Nitsenko V. International integration processes influence on welfare of country // *Journal of Business Economics and Management*. – 2022. – Vol. 23, № 2. – P. 382–398.
12. Harvey D., Hubbard C., Gorton M., Tocco B. How competitive is the EU's agri-food sector? An introduction to a special feature on EU agri-food competitiveness competitiveness // *Journal of Agricultural Economics*. – 2017. – Vol. 68. – P. 199–205.
13. Oltra-Mestre M.J., Hargaden V., Coughlan P., Segura-García del Río B. Innovation in the Agri-Food sector: Exploiting opportunities for Industry 4.0// *Creativity and Innovation Management*. – 2021. – Vol. 30. – P. 198–210.
14. Pawlak K. Competitiveness of the EU Agri-Food Sector on the US Market: Worth Reviving Transatlantic

Trade? // Agriculture. – 2022. – Vol. 12. – Article 23.

15. Ayyub R.M., Bilal M., Ahmed M. Meat prices hikes and its forecasting in Pakistan // The Journal of Animal and Plant Sciences. – 2011. – Vol. 21, № 2. – P. 256–259.

16. Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігі. Цены на продукты: министр заявил о жёстких мерах [Электронды ресурс] // Tengrinews.kz. [web-сайт]. – 2025. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tsenyi-na-produktyi-ministr-zayavil-o-jstkih-merah-581293/ (қаралған күні: 14.10.2025).

17. Brealey R.A., Myers S.C., Allen F. Principles of corporate finance. 13th ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2020.

18. Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [webсайт]. – 2025. – URL: // <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/301725/> (қаралған күні: 14.10.2025).

19. Қазақстанда сиыр сүтін өндіру көлемі 3,5 миллион тоннаны құрады [Электронды ресурс] // Dairynews.today [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://dairynews.today/news/obem-proizvodstva-korovego-moloka-v-2024-godu-v-kazakhstane-sostavil-3-5-mln-tonn.html> (қаралған күні: 14.10.2025).

20. Түркістан облысының әкімдігі. Ет экспортынан Түркістан облысы елімізде бірінші орында тұр [Электронды ресурс] // eGov.kz [web-сайт]. – 2025. – URL: https://beta.egov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/846251?utm_source=chatgpt.com (қаралған күні: 14.10.2025).

21. Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің ресми ақпараттық ресурсы. Түркістан облысында аустралиялық әдіс бойынша салынған алғашқы бордақылау алаңы іске қосылады. [Электронды ресурс] // Primeminister.kz [web-сайт]. – 2024. – URL: https://primeminister.kz/news/turkistan-oblysynda-australiyalik-adis-boynsha-salyngan-algashky-bordakylau-alany-iske-kosylady-28437?utm_source=chatgpt.com (қаралған күні: 14.10.2025).

22. Даму» қоры. Каталог экспортерів получивших поддержку фонда «Даму» [Электронды ресурс] // Damu.kz [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://damu.kz/ru/> (қаралған күні: 14.10.2025).

23. KazAgro-2025. Мал шаруашылығы [Электронды ресурс] // Eldala.kz [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://eldala.kz/kz/dannye/kompani> (қаралған күні: 14.10.2025).

24. «Халал даму» стандартизация және сертификаттау орталығы. Түркістан ет комбинаты сертификатталды [Электронды ресурс] // Halaldamu.kz [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://halaldamu.kz/ru/p/turkistan-et-kombinaty-sertifikattaldy> (қаралған күні: 14.10.2025).

25. Akter S. The effects of food export restrictions on the domestic economy of exporting countries: A review // Global Food Security. – 2022. – Vol. 35. – Article 100657. – DOI: 10.1016/j.gfs.2022.100657.

26. Zhanakova N.N., Kamenova M.Zh., Nakipova G.N., Ahmetova K.A., Sagintayeva S.S., Aimurzina B.T., Omarova A.T. Modern State and Forecast of Food Production in Kazakhstan // Indian Journal of Science and Technology. – 2015. – Vol. 8, Supplementary Issue 10. – P. 1–7. DOI: 10.17485/ijst/2015/v8iS10/85412.

27. Brazil: Sao Paulo launched a voluntary bovine traceability program [Электронды ресурс] // Euromeat [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://www.euromeatnews.com> (қаралған күні: 14.10.2025).

28. Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (FAO). The State of Agricultural Commodity Markets 2020 [Электрондық ресурс] // Rome: FAO [web-сайт]. – 2020. – URL: <https://www.fao.org/publications/soco/en/> (қаралған күні: 14.10.2025).

REFERENCES

1. Pilinkiene, V. (2016). Trade openness, economic growth and competitiveness: The case of the central and eastern European countries. *Inžinerine Ekonomika*, 27, 185–194.

2. Mizik, T. (2021). Agri-food trade competitiveness: A review of the literature. *Sustainability*, 13, 11235. <https://doi.org/10.3390/su132011235>

3. Ministerstvo sel'skogo khozyaystva Respubliki Kazakhstan. (2024, December 29). Rost proizvodstva myasa v Kazakhstane: uverennaya dinamika razvitiya otrasli. eGov.kz. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/moa/press/news/details/988834?lang=ru> (in Russian)

4. Bierut, B. K., & Kuziemska-Pawlak, K. (2017). Competitiveness and export performance of CEE countries. *Eastern European Economics*, 55, 522–542. <https://doi.org/10.1080/00128775.2017.1342273>
5. OECD, & FAO. (2017). *OECD-FAO agricultural outlook 2017–2026*. OECD Publishing. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://www.oecd.org/agriculture/oecd-fao-agricultural-outlook/>
6. Whitton, C., Bogueva, D., Marinova, D., & Phillips, C. J. C. (2021). Are we approaching peak meat consumption? Analysis of meat consumption from 2000 to 2019 in 35 countries and its relationship to gross domestic product. *Animals*, 11(12), 3466. <https://doi.org/10.3390/ani11123466>
7. Wardhana, A. K., & Ratnasari, R. T. (2022). Impact of agricultural land and the output of agricultural products moderated with internet users toward the total export of agricultural product in three Islamic South East Asian countries. *Iqtishodia Journal of Islamic Economics*, 7(2), 11–20. <https://doi.org/10.35897/iqtishodia.v7i2.719>
8. Melnyk, V., Prokopenko, N., & Bazyvoliak, S. (2024). Contemporary trends in broiler meat production in North America: A literature review. *Animal Science and Food Technology*, 15(4), 102–119. <https://doi.org/10.31548/animal.4.2024.102>
9. Ibyzhanova, A., Rustenova, E., Jakupova, A., & Talapbayeva, G. (2022). Food market of the Republic of Kazakhstan: Export opportunities. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 3(65), 60–76. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v3i65.106>
10. Dambaulova, G. K., Lilimberg, S. I., Madin, V. A., & Abdrakhmanova, G. T. (2022). Meta-analysis of the potential of Kazakhstani pork in the global market of meat products: Problems and prospects. *Veterinary World*, 15(11), 2705–2714. <https://doi.org/10.14202/vetworld.2022.2705-2714>
11. Bazaluk, O., Yatsenko, O., Reznikova, N., Bibla, I., Karasova, N., & Nitsenko, V. (2022). International integration processes influence on welfare of country. *Journal of Business Economics and Management*, 23(2), 382–398. <https://doi.org/10.3846/jbem.2022.16228>
12. Harvey, D., Hubbard, C., Gorton, M., & Tocco, B. (2017). How competitive is the EU's agri-food sector? An introduction to a special feature on EU agri-food competitiveness. *Journal of Agricultural Economics*, 68, 199–205. <https://doi.org/10.1111/1477-9552.12217>
13. Oltra-Mestre, M. J., Hargaden, V., Coughlan, P., & Segura-García del Río, B. (2021). Innovation in the agri-food sector: Exploiting opportunities for Industry 4.0. *Creativity and Innovation Management*, 30, 198–210. <https://doi.org/10.1111/caim.12407>
14. Pawlak, K. (2022). Competitiveness of the EU agri-food sector on the US market: Worth reviving transatlantic trade? *Agriculture*, 12, 23. <https://doi.org/10.3390/agriculture12010023>
15. Ayyub, R. M., Bilal, M., & Ahmed, M. (2011). Meat prices hikes and its forecasting in Pakistan. *The Journal of Animal and Plant Sciences*, 21(2), 256–259.
16. Ministerstvo torgovli i integratsii Respubliki Kazakhstan. (2025, September 22). Tseny na produkty: ministr zayavil o zhestkikh merakh. *Tengrinews.kz*. Retrieved October 14, 2025, from URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tseny-na-produktyi-ministr-zayavil-o-jstkih-merah-581293/ (in Russian)
17. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2020). *Principles of corporate finance* (13th ed.). McGraw-Hill Education.
18. Ul'tyik statistika byurosy. (2025). Auy1, orman, anshylyk zhane balyk sharuashylygy statistikasyryn esebi. *Stat.gov.kz*. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://stat.gov.kz/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/301725/> (in Kazakh)
19. Dairynews.today. (2025). Kazakhstanda siyr sutin ondiru kolemi 3,5 million tonnany kurady. *Dairynews.today*. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://dairynews.today/news/obem-proizvodstva-korovego-moloka-v-2024-godu-v-kazakhstane-sostavil-3-5-mln-tonn.html> (in Kazakh)
20. Turkistan oblysynyn akimdigi. (2025). Et eksportynan Turkistan oblysy elimizde birinshi orynda tur. *eGov.kz*. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://beta.egov.kz/memleket/entities/ontustik/press/news/details/846251> (in Kazakh)
21. Prem'er-ministr Respublikasy Kazakhstan. (2024). Turkistan oblysynda avstraliyalik adis boiynsha salyngan algashky bordakylau alany iske kosylady. *Primeminister.kz*. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://primeminister.kz/news/turkistan-oblysynda-australiyalik-adis-boiynsha-salyngan-algashky-bordakylau-alany-iske-kosylady-28437> (in Kazakh)

22. Damu qory. (2024). Katalog eksportyorov poluchivshikh podderzhku fonda “Damu”. Damu.kz. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://damu.kz/ru/> (in Kazakh)
23. KazAgro. (2025). Mal sharuashylygy. Eldala.kz. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://eldala.kz/kz/dannye/kompani> (in Kazakh)
24. Halal damu ortalыgy. (2025). Turkistan et kombinat sertifikattaldy. Halaldamu.kz. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://halaldamu.kz/ru/p/turkistan-et-kombinaty-sertifikattaldy> (in Kazakh)
25. Akter, S. (2022). The effects of food export restrictions on the domestic economy of exporting countries: A review. *Global Food Security*, 35, 100657. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100657>
26. Zhanakova, N. N., Kamenova, M. Zh., Nakipova, G. N., Ahmetova, K. A., Sagintayeva, S. S., Aimurzina, B. T., & Omarova, A. T. (2015). Modern state and forecast of food production in Kazakhstan. *Indian Journal of Science and Technology*, 8 (Suppl. 10), 1–7. <https://doi.org/10.17485/ijst/2015/v8iS10/85412>
27. Euromeatnews. (2025). Brazil: Sao Paulo launched a voluntary bovine traceability program. Euromeatnews.com. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://www.euromeatnews.com>
28. Prodovol'stvennaya i sel'skokhozyaystvennaya organizatsiya Ob'edinennykh Natsiy (FAO). (2020). The state of agricultural commodity markets 2020. Rome: FAO. Retrieved October 14, 2025, from URL: <https://www.fao.org/publications/soco/en/> (in Russian).

ЭКСПОРТ МЯСНОЙ ПРОДУКЦИИ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РОСТА

Н. Т. Кальбаева¹, А. Н. Айтымбетова^{1*}, Э. Юхневичюс²

¹ НАО «Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова»,
г.Шымкент, Республика Казахстан

² Гданьский университет, г.Гданьск, Республика Польша

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Комплексный анализ структуры производства и экспорта мяса и мясопродуктов Туркестанской области, выявление особенностей их позиционирования на международных рынках, как одной из ключевых аграрных регионов Казахстана, обладающего значительными ресурсами для интеграции в глобальную систему торговли сельскохозяйственной продукцией.

Методология. В статье используются методы эмпирического и экономико-статистического исследования. Акцент на конкретном регионе Казахстана оправдывает дальнейшие исследования и обработку последних статистических показателей, а цель статьи логически требует использования показателя CAGR (Compound Annual Growth Rate) для определения сравнительных данных.

Оригинальность/ценность исследования. Туркестанская область, имеет нарастающий потенциал интеграции в глобальные поставки. Однако выход на внешние рынки по-прежнему ограничен барьерами, которые требуют комплексного решения. Раскрывается приоритетный вопрос об общемировом спросе, предоставляющем аграрным регионам возможности для экологически чистой и сертифицированной мясной продукции. В статье исследуются наличие международных сертификатов и соблюдение глобальных стандартов, уровень внедрения инновационных технологий в отрасль животноводства и переработки продукции, а также причинно-следственная связь: «увеличение экспорта мяса в страну приводит к снижению доступности для потребителей на внутреннем рынке; что вызывает рост цен на мясо за последнее десятилетие».

Ценность работы состоит в формировании научно обоснованных рекомендаций по повышению конкурентоспособности Туркестанской области в глобальном агропродовольственном пространстве.

Результаты исследования. Проведен анализ экспортных показателей мясной продукции Туркестанской области с особенностями регионального производства, уровня международной интеграции на основе анализа актуальных статистических данных с помощью показателя CAGR (Compound Annual Growth Rate). Учитывая текущие устойчивые производственные тенденции и глобальный спрос, был оценен потенциал для расширения экспортной активности с учетом факторов мировой сертификации продукции, инноваций в производстве, устойчивости внутреннего обеспечения мясной продукцией. Определены основные возможности, направленные на укрепление позиций региона в мировой торговле агропродукцией.

Ключевые слова: экспорт, мясная продукция, Туркестанская область, потенциал, международная интеграция

THE TURKESTAN REGION'S MEAT EXPORT: CURRENT STATUS, INTEGRATION OPPORTUNITIES, AND GROWTH PROSPECTS

N. T. Kalbayeva¹, A. N. Aitymbetova^{1*}, Edvardas Juchnevicius²

¹Non-profit joint stock company M.Auezov South Kazakhstan University,
Shymkent, Republic of Kazakhstan

² University of Gdansk, Gdansk, Republic of Poland

ABSTRACT

Purpose of the research – A comprehensive analysis of the structure of meat and meat product production and export in the Turkestan region, identifying the characteristics of their positioning in international markets, as one of Kazakhstan's key agricultural regions with significant resources for integration into the global agricultural trade system.

Methodology – The article employs empirical and economic-statistical research methods. The focus on a specific region of Kazakhstan justifies further investigation and analysis of the latest statistical data, while the article's objective logically necessitates the use of the CAGR (Compound Annual Growth Rate) indicator to determine comparative trends.

Originality / Value of the research – Turkestan Region possesses a growing potential for integration into global supply chains. However, access to international markets remains constrained by barriers that require a comprehensive approach. The study highlights the priority issue of global demand, which provides agrarian regions with opportunities to supply environmentally friendly and certified meat products. The article examines the availability of international certifications and compliance with global standards, the level of implementation of innovative technologies in the livestock and processing industries, and the cause-and-effect relationship: "an increase in meat exports to the country leads to a decrease in availability for consumers in the domestic market; which has caused an increase in meat prices over the past decade."

The value of the study lies in the development of scientifically grounded recommendations aimed at enhancing the competitiveness of the Turkestan Region within the global agri-food sector.

Findings – An analysis of the export performance of meat products from the Turkestan Region was conducted, taking into account the specifics of regional production and the level of international integration, based on current statistical data using the Compound Annual Growth Rate (CAGR) indicator. Considering existing stable production trends and global demand, the potential for expanding export activity was assessed with regard to factors such as international product certification, production innovations, and the sustainability of domestic meat supply. Key opportunities were identified to strengthen the region's position in global agri-food trade.

Keywords: Exports, meat products, Turkestan region, potential, international integration.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

Кальбаева Нурсулу Танатовна – 8D04140«Қаржы» БББ докторанты, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті КЕАҚ, Шымкент, ҚР, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8655-9144>, e-mail: nur.tan73@mail.ru

Айтымбетова Айнура Нурлановна – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «Қаржы» кафедрасының меңгерушісі, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті КЕАҚ, Шымкент, ҚР, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1907-8591>, e-mail: a.ainura-81@mail.ru*

Эдвардас Юхневичиус – Гданьск университетінің заң және әкімшілік факультетінің қаржы құқығы кафедрасының профессоры, Польша Республикасы, Гданьск қаласы, Яна Базынского көш., 6, 80-309, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7390-4885>, e-mail: edvardas.juchnevicius@prawo.ug.edu.pl

МРНТИ: 04.21.51

JEL Classification: 015

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-71-82>

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИИ МОЛОДЕЖИ НА РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ КАЗАХСТАНА

Ж. Ж. Аргынбаева¹

¹НАО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Выявить степень влияния внутренней миграции молодежи на социально-экономическое развитие регионов Казахстана, а также определить стратегические направления повышения эффективности молодежной политики на местах в контексте обеспечения сбалансированного территориального роста.

Методология – В исследовании применены методы сравнительного анализа, дескриптивной статистики и контент-анализа официальных статистических источников. Такой подход позволил выявить устойчивые закономерности в миграционном поведении молодежи, обозначить территориальные диспропорции и оценить влияние миграционных потоков на параметры регионального развития.

Оригинальность/ценность исследования заключаются в комплексной оценке внутренних миграционных процессов молодежи как ключевого фактора трансформации региональных экономик. Зафиксировано нарастающее неравномерное распределение трудовых ресурсов, сопровождающееся усилением социально-экономических диспропорций между регионами-донорами и регионами-реципиентами. Города-реципиенты сталкиваются с возрастающей нагрузкой на социальную инфраструктуру, включая образование, здравоохранение и жилищное обеспечение, тогда как регионы-доноры утрачивают свой кадровый и инновационный потенциал, что ограничивает их возможности для устойчивого развития.

Результаты исследования свидетельствуют о необходимости синхронизации молодежной и миграционной политики с инструментами территориального и инфраструктурного планирования. Такая согласованность является критически важной для предупреждения инфраструктурных перегрузок в мегаполисах, оптимизации миграционных потоков и формирования устойчивого пространственного развития в национальном масштабе.

Ключевые слова: молодежь, миграция, экономика, сельские территории, молодежная политика, развитие регионов, урбанизация, государство, капитал, инфраструктура.

Благодарность. Данное исследование проведено в рамках реализации проекта AP22683402 «Внешняя образовательная и трудовая миграция казахстанской молодежи: тенденции и риски» (2024-2026 гг.) по заказу Комитета науки МНВО РК

ВВЕДЕНИЕ

Внутренняя миграция молодежи в Казахстане выступает важным фактором пространственной и социально-экономической трансформации. Массовое перемещение молодых людей из сельских территорий и малых городов в крупные урбанизированные центры влияет на региональное развитие в разнонаправленных измерениях. Сельские регионы сталкиваются с депопуляцией, старением населения и утратой трудового и инновационного потенциала, в то время как города-реципиенты испытывают возрастающее давление на системы образования, здравоохранения, транспорта и жилищного обеспечения.

Сложившаяся динамика усиливает пространственное неравновесие и снижает устойчивость национального развития. Концентрация человеческого капитала в отдельных агломерациях способствует экономическому росту городов, но одновременно углубляет региональные диспропорции и ограничивает равный доступ к возможностям в периферийных территориях. Текущие демографические и

технологические сдвиги, включая урбанизацию и цифровизацию, делают проблему молодежной миграции особенно актуальной в стратегическом контексте.

Научная новизна исследования заключается в комплексной оценке влияния молодежной миграции на региональное развитие, с акцентом на перераспределение человеческого капитала между центром и периферией. Миграция рассматривается не только как демографическое явление, но и как экономический механизм, влияющий на структурные изменения в региональной экономике.

Актуальность темы обусловлена необходимостью переосмысления молодежной политики с учетом пространственной дифференциации. В условиях углубляющегося неравенства между регионами требуется разработка новых подходов к обеспечению сбалансированного территориального роста, предотвращению утраты кадрового потенциала и снижению нагрузки на инфраструктуру крупных городов.

Цель исследования – определить степень влияния молодежной миграции на социально-экономическое развитие регионов Казахстана и обозначить направления повышения эффективности государственной молодежной политики на региональном уровне.

Работа опирается на методы сравнительного и статистического анализа, позволяющие выявить миграционные тренды и взаимосвязи с экономическими параметрами регионов. Использование официальных данных за последние годы позволило определить различия в миграционном поведении молодежи и чувствительность отдельных территорий к миграционным оттокам.

Обзор литературы. Миграционные процессы представляют собой сложное социально-экономическое явление, тесно интегрированное с трансформацией региональных и национальных систем. Они являются неотъемлемой частью глобальных перемещений населения и отражают структурные изменения в мировой экономике (Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2020) [1]. В научной литературе миграция анализируется как многоаспектный феномен, требующий комплексного подхода, учитывающего экономические, социальные и политические измерения.

Исследователи подчеркивают разнонаправленные последствия миграции, включая как выгоды (например, пополнение человеческого капитала в принимающих странах), так и издержки (такие как brain drain в странах-донорах), что приводит к неоднородному распределению эффектов среди различных социальных групп (Borjas, G. J. (2014) [2]. Эта двусторонняя интерпретация часто противоречит традиционным государственным политикам, где миграция воспринимается либо как исключительно позитивный фактор (стимулирующий рост), либо как источник рисков (например, социального напряжения или демографического дисбаланса). Для методологии настоящего обзора литературы использовались базы данных Scopus, Web of Science и Google Scholar с ключевыми словами «youth migration», «internal migration Kazakhstan», «global migration trends» за период 2015-2025 гг., что позволило охватить более 150 источников, включая отчеты международных организаций и эмпирические исследования. По итогам анализа современные исследования миграции можно условно поделить на макро-, мезо- и микроуровни.

Макроуровень анализа представляет теоретические основы. На фундаментальном уровне, фокусирующемся на глобальных тенденциях, теория и эмпирические показатели подчеркивают амбивалентность миграции. Так, в теории миграции молодежи часто используются концепции человеческого капитала (Lulle A., Janta H., Emilsson H. (2021) [3], мотивационно-структурных факторов, теории урбанизации, подходы, рассматривающие миграцию как компонент пространственного неравенства (Kalembe J. (2022) [4] и другое. Основной постулат данных концепций заключается в том, что молодежь мигрирует туда, где больше возможностей для образования, трудоустройства и социальной мобильности, что серьезно усиливает экономические и политические различия между регионами (Rivero Fuentes M. E., Hare T., Miller-Graff L. (2024) [5].

В контексте теоретического и эмпирического осмысления феномена миграции внимание также уделяется распределительным эффектам, проявляющимся в экономической и социальной сферах, в том числе различным моделям миграционного пути (Garcia M. F., Birman D. (2022) [6]. Кроме того, миграционные процессы неразрывно связаны с политическими условиями, законодательными рамками и социальными сетями мигрантов (Chase E., Allsopp J. (2021) [7]. Транснациональные связи и социальный капитал способствуют устойчивости миграционных потоков и интеграции мигрантов в принимающих сообществах (Tulibaleka P. O., Katunze M. (2024) [8].

Мезоуровень охватывает глобальный мониторинг. На данном направлении международные организации осуществляют системный мониторинг и анализ глобальных миграционных тенденций. Ежегодные отчеты OECD (International Migration Outlook) указывают, что в условиях демографического старения и снижения рождаемости миграция поддерживает экономический рост и восполняет человеческий капитал. По данным за 2023 год, семейная миграция составляла около 40% всех новых мигрантов постоянного типа, тогда как регулируемая трудовая миграция и свободное передвижение – по 21 % каждая [9]. Аналогично «Доклад о мировой миграции» предоставляет актуальные данные и аналитические материалы, отражающие ключевые мировые тенденции миграции и важнейшие тематические вопросы [10]. Критический анализ свидетельствует о том, что имеющиеся данные зачастую недооценивают масштабы неформальной миграции, что делает необходимым проведение компаративистского анализа с использованием национальных статистических источников.

Микроуровень акцентирует внимание на региональные и национальные исследования. Фокус на специфике конкретных контекстов. Реализуются различные исследования, направленные на выявление особенности миграционных процессов в конкретных географических и социально-экономических условиях. К примеру, отчет «Данные о миграции в Азиатско-Тихоокеанском регионе 2023» представляет собой ежегодное издание Регионального центра данных Международной организации по миграции (МОМ) для Азии и Тихого океана [11].

В свою очередь в Казахстане на системной основе проводит эмпирические исследования миграционных настроений молодежи научно-исследовательский «Молодежь», последний отчет которого опубликован в 2024 году [12]. Также в казахстанском академическом поле реализуются несколько научных проектов, позволяющих понять, оценить и определить динамику миграционных процессов в стране, среди отдельных групп населения. Так, исследования по студенческой миграции (2020-2024) выявляют потоки из сельских в городские области, влияющие на региональное развитие (А.Таракбай, А.Пилипенко, А.Дуйсенгали (2025) [13]. Влияние на национальную безопасность и экономику оценивается как двойственное: миграция стимулирует рост, но усугубляет демографический дисбаланс в периферии (Abdramanova U.E., Nietalina G.K., Orłowska R., Spanov M.U. (2024) [14]. Отдельные публикации посвящены возвратной миграции, социальной связи с родиной.

В целом международные исследования отмечают рост объема молодежных мигрантов и их доли в развитых регионах (Sardak S. E. et al. (2021) [15]: Океания, Северная Америка, Европа доминируют, с центрами притяжения в ОАЭ, Канаде, США, Австралии и Новой Зеландии (привлекающими порядка 50% международных студентов).

В Казахстане, несмотря на общие работы по миграции, внутренняя молодежная миграция слабо изучена, особенно влияние на инфраструктуру и перераспределение человеческого капитала (центр-периферия). Синтез источников выявляет некоторые пробелы, в том числе, отсутствие лонгитюдных исследований и моделирования сценариев. Настоящее исследование фокусируется на количественных трендах, социально-экономических последствиях и сценариях пространственного развития.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

В условиях усиливающейся экономической турбулентности и политической модернизации Казахстана внутренняя миграция молодежи приобретает все более выраженный стратегический характер. Основными факторами, стимулирующими эти процессы, выступают не только структурные изменения в экономике, но и пространственное неравенство в доступе к ресурсам и возможностям. В результате усиливается территориальная поляризация, которая затрудняет устойчивое воспроизводство человеческого капитала в периферийных регионах и повышает нагрузку на крупные урбанизированные центры.

На фоне этих тенденций возрастает необходимость переосмысления существующих механизмов управления молодежной мобильностью. Как было отмечено, актуальность темы обусловлена не только демографическими, но и долгосрочными экономическими последствиями, оказывающими влияние на развитие регионов. Поэтому данное исследование направлено на выявление и анализ следующих трендов миграционного поведения молодежи.

Устойчивость процесса молодежной урбанизации. Анализ миграционного сальдо сельской молодежи за период 2020-2024 гг. демонстрирует сохраняющийся отток во всех регионах, за исключением Алматинской области, где в 2024 году было зафиксировано положительное сальдо (+1 340 человек). Данная особенность может свидетельствовать о наличии факторов, способствующих удержанию молодежи, таких как близость к крупным агломерациям, развитая инфраструктура и эффективная региональная политика, что требует дальнейшего изучения.

Между тем пространственное распределение миграционных потоков подтверждает, что наибольшие потери наблюдаются в южных регионах с высокой плотностью сельского населения, особенно в Туркестанской области, где в 2021 году миграционное сальдо составило -15 744 человека.

Таблица 1 – Сальдо миграции сельской молодежи Казахстана

Год	2020	2021	2022	2023	2024
РК	-40 664	-50 427	-44 464	-39 916	-51 448
Абай	-2 187	-2 899	-3 141	-2 490	-3 090
Акмолинская	-2 434	-3 166	-2 202	-2 375	-2 587
Актюбинская	-1 737	-1 671	-1 946	-1 547	-2 835
Алматинская	-3 690	-1 809	-881	-156	1 340
Атырауская	-192	-582	-727	-965	-542
ЗКО	-839	-1 370	-1 682	-1 431	-2 713
Жамбылская	-3 965	-4 661	-4 969	-5 009	-6 638
Жетісу	-2 940	-3 123	-3 767	-2 654	-3 535
Карагандинская	-1 965	-2 077	-2 057	-2 082	-2 313
Костанайская	-2 597	-2 934	-2 968	-2 150	-2 720
Кызылординская	-1 954	-2 348	-2 446	-2 344	-3 591
Мангистауская	-465	-1 014	-507	-603	-823
Павлодарская	-1 278	-1 503	-1 394	-1 129	-1 789
СКО	-2 386	-2 711	-2 347	-1 956	-2 683
Туркестанская	-9 868	-15 744	-11 225	-11 046	-14 478
Ұлытау	-290	-437	-471	-443	-424
ВКО	-1 877	-2 378	-1 734	-1 536	-2 027
Примечание – Составлено автором на основе БНС АСПиР РК [16].					

Анализ выявленных тенденций свидетельствует о сохраняющемся дисбалансе в распределении молодежного населения, что усугубляет территориальную диспропорцию и способствует депопуляции. Отсутствие положительной динамики в большинстве регионов указывает на низкую эффективность действующих государственных программ, направленных на поддержку сельской молодежи. В связи с этим исследование подчеркивает необходимость внедрения более адресного и регионально дифференцированного подхода в молодежной политике, учитывающего демографические и миграционные особенности каждого региона. Такой подход позволит повысить потенциал устойчивого развития сельских территорий Казахстана.

Нагрузка на инфраструктуру мегаполисов продолжает расти. С 2022 года в стране фиксируется положительное сальдо молодежной миграции на национальном уровне, что отражает изменение характера внутренних миграционных потоков. Однако этот прирост в основном обеспечивается за счет трех городов республиканского значения – Астаны, Алматы и Шымкента. Диаграмма 1 иллюстрирует динамику сальдо внутренней миграции молодежи в Казахстане за последние пять лет. В 2024 году наибольший приток молодежи зафиксирован в Астане (+32 746 человек), Алматы (+24 000) и Шымкенте (+4 557). Именно эти мегаполисы ежегодно становятся главными центрами притяжения молодежи. По прогнозам экспертов, численность населения только Алматинской агломерации может достигнуть 4,5 млн человек уже через пять лет [17].

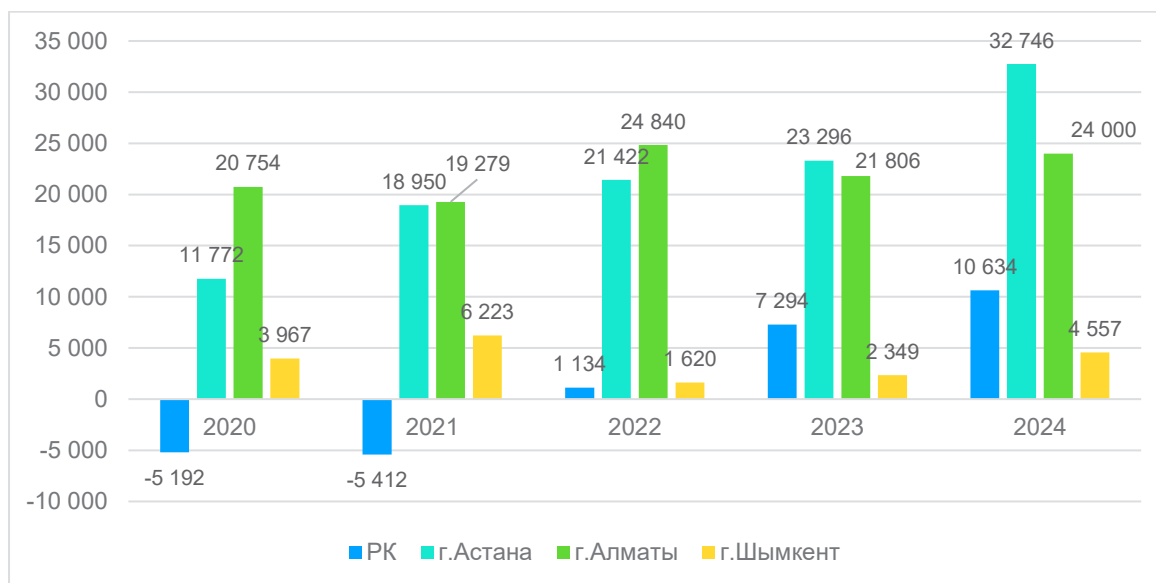

Рисунок 1 – Сальдо миграции молодежи Казахстана
Примечание – Составлено автором на основе БНС АСПиР РК, [16].

Сложившиеся миграционные потоки значительно увеличивают нагрузку на ключевые элементы городской инфраструктуры, такие как системы образования, здравоохранения, транспорта и жилищного обеспечения. Так, в 2024-2025 учебном году дефицит мест в детских садах составил 214 тысяч, при этом наибольшие очереди наблюдаются в Алматы (40,7 тыс. детей) и Астане (24,6 тыс.) [18].

Постоянный рост молодежного населения в мегаполисах требует от органов государственной власти пересмотра и адаптации стратегий городского развития с учетом усиливающегося миграционного притока. В ответ на эти вызовы в столице внедряются дополнительные меры регулирования, включая установление четких нормативов регистрации по месту жительства. Как отмечается, мера направлена на упорядочение миграционных потоков и повышение управляемости при предоставлении муниципальных услуг [19]. В этой связи рекомендуется разработать интегрированные программы пространственного планирования, предусматривающие децентрализацию урбанистического развития, в том числе через создание спутниковых городов и кластеров трудовой занятости на периферии мегаполисов. Данные шаги могут позволить снизить плотность миграционного давления на центральные районы и обеспечить более сбалансированное распределение социальной инфраструктуры и трудовых ресурсов.

Экономическое перераспределение и региональные диспропорции. Внутренняя миграция молодежи из сельских районов и малых городов в крупнейшие урбанизированные центры Казахстана может оказывать существенное воздействие на формирование и распределение среднедушевых номинальных денежных доходов населения. По данным Бюро национальной статистики АСПиР РК, регионы-реципиенты, такие как Алматы (359 478 тенге) и Астана (323 674 тенге), демонстрируют значительно более высокий уровень доходов по сравнению с регионами-донорами, например, Туркестанской (125 534 тенге) и Жамбылской областями (148 735 тенге) (см. таблицу 2).

Анализ взаимосвязи между уровнем доходов и миграционным сальдо сельской молодежи позволяет выявить устойчивую и почти линейную обратную корреляцию: чем ниже среднедушевые доходы региона, тем выше отток молодежи. К примеру, в Туркестанской области, регионе с наименьшим уровнем доходов, наблюдается наибольшее отрицательное сальдо (-14 478 человек), тогда как в более экономически благополучных регионах (Атырауская область – 323 307 тенге, сальдо -542) миграционные потери значительно ниже.

Таблица 2 – Взаимосвязь между доходами и миграцией сельской молодежи

Регион	Доход, тенге 1 квартал 2025 года	Сальдо миграции 2024 год	Категория региона
Абай	196 658	-3 090	Донор
Акмолинская	193 013	-2 587	Донор
Актюбинская	196 124	-2 835	Донор
Алматинская	156 623	+1 340	Реципиент
Атырауская	323 307	-542	Донор
ЗКО	201 989	-2 713	Донор
Жамбылская	148 735	-6 638	Донор
Жетісу	156 008	-3 535	Донор
Карагандинская	235 333	-2 313	Донор
Костанайская	215 147	-2 720	Донор
Кызылординская	159 618	-3 591	Донор
Мангистауская	259 812	-823	Донор
Павлодарская	243 893	-1 789	Донор
СКО	198 865	-2 683	Донор
Туркестанская	125 534	-14 478	Донор
Ұлытау	314 824	-424	Донор
ВКО	247 586	-2 027	Донор
г.Астана	323 674	+32 746	Реципиент
г.Алматы	359 478	+24 000	Реципиент
г.Шымкент	153 950	+4 557	Реципиент
Примечание – Составлено автором на основе БНС АСПиР РК, [20].			

Согласно итогам замера общественного мнения научно-исследовательского центра «Молодежь», 47,5% респондентов в сельских районах вынуждены ограничивать свои расходы исключительно необходимыми товарами и не имеют возможности приобретать даже базовую бытовую технику. Такие данные свидетельствуют о том, что примерно половина сельской молодежи сталкивается с финансовыми трудностями, препятствующими достижению комфортного уровня жизни [21]. В целом, это указывает на решающее значение экономических факторов при формировании миграционных стратегий молодежи и необходимость повышения инвестиционной привлекательности сельских территорий.

Результаты данного исследования подтверждают, что миграция молодежи выступает важным социально-экономическим инструментом, прямо влияющим на формирование регионального потенциала. С одной стороны, приток молодых трудовых ресурсов в города способствует росту предпринимательской активности и усилению конкуренции, что потенциально стимулирует рост доходов и производительности. С другой стороны, регионы-доноры сталкиваются с утратой человеческого капитала, сокращением трудового и инновационного потенциала, что усугубляет существующие социально-экономические диспропорции. Таким образом, молодежная миграция в Казахстане становится одним из ключевых факторов регионального неравенства и требует разработки комплексной государственной политики, ориентированной на территориальные особенности и направленной на формирование привлекательных условий жизни и труда в регионах с высоким уровнем оттока населения.

Для усиления прогностического компонента исследования и оценки возможных траекторий молодежной миграции до 2030 года был применен сценарный анализ, в основе которого лежит метод условного прогнозирования. Данная методология включала экспертную экстраполяцию текущих демографических и миграционных трендов, анализ официальной статистики, а также учет политических и институциональных факторов, способных повлиять на пространственную динамику молодежных потоков. Построены три условных сценария, различающихся по глубине государственного вмешательства и эффективности молодежной политики: инерционный, интервенционный и негативный.

Сценарий 1. Инерционный. Данный сценарий отражает ситуацию сохранения имеющихся тенденций при отсутствии системных изменений в региональной и молодежной политике. Государствен-

ная поддержка носит фрагментарный и некоординированный характер, не адаптированный к территориальной специфике миграционных процессов. В результате:

- Среднегодовой отток молодежи из сельских и малых городов составляет около 50 тыс. человек.
- Основные миграционные потоки сосредоточены на трех крупнейших агломерациях: Астана, Алматы, Шымкент, где наблюдается ежегодный прирост населения на 4–5%.
- Увеличивается дисбаланс между центром и периферией, сопровождаемый старением населения и депопуляцией в регионах-донорах.
- Инфраструктура мегаполисов испытывает возрастающее давление, что снижает качество социальных услуг и усложняет городское планирование.

Сценарий 2. Интервенционный. В этом сценарии предполагается активное вмешательство государства и реализация целенаправленной молодежной и региональной политики. Комплексные меры направлены на развитие человеческого капитала в регионах, поддержку молодежного предпринимательства, расширение образовательных возможностей и улучшение инфраструктуры малых и средних городов. В результате:

- Введение интегрированных программ способствует снижению оттока молодежи на 30–40% в приоритетных регионах-донорах.
- Увеличивается количество молодежных стартапов и инициатив за пределами мегаполисов.
- Формируется более сбалансированное распределение человеческих ресурсов, уменьшается давление на инфраструктуру крупных городов.
- Повышается устойчивость регионального развития и создаются предпосылки для обратной миграции (re-migration) молодых специалистов.

Сценарий 3. Негативный. Наихудший из возможных сценариев реализуется при неблагоприятной экономической динамике, сокращении объемов финансирования социальных программ и росте безработицы в регионах. В таких условиях усиливаются деструктивные миграционные процессы. В результате:

- Ежегодный отток молодежи увеличивается до 70 тыс. человек.
- В отдельных сельских и приграничных регионах численность молодежи может сократиться на 25–30% к 2030 году.
- Возрастает уровень теневой занятости и социальной маргинализации среди молодежи в крупных городах.
- Усиливается нагрузка на местные бюджеты и социальную инфраструктуру, возрастает риск социальной нестабильности.

В условиях инерционного сценария возрастает риск структурного обострения регионального неравенства и перенапряжения инфраструктур мегаполисов. Негативный сценарий ведет к деградации периферии и усилению социальной напряженности. Наиболее устойчивым и социально ориентированным является интервенционный сценарий, предполагающий создание точек роста вне мегаполисов и формирование условий для самореализации молодежи в регионах. Он требует перехода от универсальных к гибким и дифференцированным стратегиям, включающим:

- формирование молодежных «точек притяжения» в регионах;
- развитие человеческого капитала и образовательной инфраструктуры на местах;
- поддержку молодежного предпринимательства и инноваций;
- стимулирование возвратной и циркулярной миграции;
- создание институциональных условий для закрепления молодежи в регионах.

Таким образом, будущее молодежной миграции в Казахстане напрямую связано с тем, насколько последовательно и эффективно будет реализовываться государственная политика в сфере регионального развития. При отсутствии масштабных и целенаправленных действий возрастает вероятность реализации инерционного или даже негативного сценария, углубляющего региональные диспропорции.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Внутренняя миграция молодежи (14–34 лет) в Казахстане оказывает значительное влияние на экономическую динамику и региональное развитие и при определенных условиях может стать серьезным фактором дестабилизации.

Экономические эффекты. Концентрация молодежного человеческого капитала в крупных городах, таких как Астана, Алматы и Шымкент, может стимулировать предпринимательскую активность, способствовать развитию малого и среднего бизнеса, внедрению инноваций и формированию новых секторов экономики. Однако концентрация ресурсов в мегаполисах усиливает региональное неравенство. Как следствие, регионы-доноры теряют до 20% молодежи ежегодно, что снижает их экономический потенциал.

Социальные риски. Отсутствие комплексной системы интеграции молодых мигрантов в мегаполисах увеличивает риски социальной маргинализации и неравенства. Для их минимизации необходима координация между государственными институтами, бизнесом и НПО для обеспечения равного доступа к образованию, здравоохранению и рынку труда.

Инфраструктурные вызовы. Рост миграционных потоков создает нагрузку на инфраструктуру мегаполисов. Устойчивость городов зависит от модернизации образовательной, медицинской и транспортной систем. При этом региональные особенности требуют дифференцированного подхода. Сегодня универсальные меры, такие как субсидии на жилье, показывают низкую эффективность в сельских регионах с низкой плотностью населения.

Текущие универсальные меры в молодежной политике показывают ограниченную эффективность. Следовательно, требуется переход к гибкой и дифференцированной модели, учитывающей пространственные, экономические и демографические особенности регионов. В связи с этим предлагаются следующие ключевые направления:

1. Модернизация образовательных учреждений и создание цифровых хабов в сельских районах, включая оснащение школ современным оборудованием и доступом к интернету, а также улучшение транспортного сообщения для обеспечения мобильности жителей и сотрудников.
2. Разработка программ грантов и налоговых льгот для молодежных стартапов и малого бизнеса в регионах, а также организация тренингов и инкубаторов, направленных на развитие предпринимательских навыков и создание рабочих мест за пределами крупных городов.
3. Поддержка формирования экономических кластеров и инфраструктурных проектов в малых и средних городах, включая развитие промышленных парков и улучшение жилищных условий, чтобы повысить их привлекательность как альтернативу миграции в мегаполисы.
4. Создание систем сопровождения и мотивационных программ для молодых специалистов, возвращающихся в родные регионы, включая содействие в трудоустройстве, адаптации и доступ к профессиональному развитию.

Предложенные меры требуют значительных бюджетных вложений и институциональной координации, что может быть ограничено в условиях экономических ограничений Казахстана. Кроме того, эффективность программ зависит от мониторинга и оценки, что требует создания национальной системы учета миграции.

В целом существуют как теоретические, так и практические основания полагать, что внутренняя молодежная миграция в Казахстане оказывает существенное воздействие на экономико-пространственные трансформации, способствуя усилению мегаполисов, но одновременно создавая структурные и демографические вызовы для регионов-доноров. Для обеспечения сбалансированного государственного развития, сокращения межрегионального неравенства и повышения конкурентоспособности национальной экономики необходима интеграция молодежной и миграционной политики с инструментами пространственного планирования. Настоящее исследование акцентирует внимание на важности эмпирического анализа и построения прогнозных сценариев как ключевых элементов в разработке эффективной государственной политики в данной сфере.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Castles S., de Haas H., Miller M. J. The age of migration: International population movements in the modern world. — 6th ed. — Guilford Press, 2020. — URL: <https://www.cms.guilford.com/books/The-Age-of-Migration/Haas-Castles-Miller/9781462542895>.

2. Borjas G. J. Immigration economics. — Harvard University Press, 2014. — URL: https://gborjas.scholars.harvard.edu/_books/immigration-economics.
3. Lulle A., Janta H., Emilsson H. Introduction to the special issue: European youth migration: human capital outcomes, skills and competences // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. — 2021. — Vol. 47, No. 8. — P. 1725–1739. — URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1369183X.2019.1679407>.
4. Kalembe J. Global South to Global North youth migration: a decolonial exploration of Black African youth experiences of migrating to and being in Australia // *Journal of Youth Studies*. — 2022. — Vol. 25, No. 5. — P. 564–579.
5. Rivero Fuentes M. E., Hare T., Miller-Graff L. Between a rock and a hard place: Multisystem resilience and Honduran youth migration intentions // *International Migration*. — 2024. — Vol. 62, No. 2. — P. 53–65.
6. Garcia M. F., Birman D. Understanding the migration experience of unaccompanied youth: A review of the literature // *American Journal of Orthopsychiatry*. — 2022. — Vol. 92, No. 1. — P. 79.
7. Chase E., Allsopp J. Youth migration and the politics of wellbeing. — Bristol : Bristol University Press, 2021.
8. Tulibaleka P. O., Katunze M. Rural-urban youth migration: The role of social networks and social media in youth migrants' transition into urban areas as self-employed workers in Uganda // *Urban Forum*. — 2024. — Vol. 35, No. 3. — P. 329–348.
9. International Migration Outlook 2023. — OECD, 2023. — URL: https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2023_b0f40584-en/full-report/component-3.html#execsumm-d1e153-18c8517d6b.
10. World Migration Report. — International Organization for Migration. — URL: <https://worldmigrationreport.iom.int/what-we-do/foreword/foreword>.
11. Asia-Pacific Migration Data Report 2023. — International Organization for Migration, 2023. — URL: <https://publications.iom.int/books/asia-pacific-migration-data-report-2023>.
12. Особенности учебной и трудовой миграции молодежи в приграничных регионах : аналитический доклад. — Научно-исследовательский центр «Молодежь», 2024. — URL: <https://www.eljastary.kz/upload/iblock/1eb/2xdj9zu9pepd8sk0tia6g0834njyl8wh.pdf>.
13. Tarakbay A., Pilipenko A., Duisengali A. Student migration trends in Kazakhstan: A dataset by settlement and region (2020–2024) // *Data in Brief*. — 2025. — Vol. 63. — Art. 112059. — ISSN 2352-3409. — URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2025.112059>.
14. Abdramanova U. E., Nietalina G. K., Orlowska R., Spanov M. U. The economic consequences of youth migration in Kazakhstan: an analysis of the loss of human capital // *Bulletin of “Turan” University*. — 2024. — No. 4. — P. 186–199. — DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-4-186-199>. (In Kazakh).
15. Sardak S. E. et al. International youth migration: features, tendencies, regulation prospects // *Journal of Geology, Geography and Geoecology*. — 2021. — Vol. 30, No. 2. — P. 365–378.
16. Агентство по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Бюро национальной статистики. Молодежь Казахстана : статистический сборник. — 2024. — 140 с.
17. Урбанизация в Казахстане: как города меняют лицо страны. — URL: <https://dknews.kz/ru/sport/370965-almaty-obedinil-sportsmenov-so-vsego-mira>.
18. Нехватка мест в детсадах, двух- и трехсменные школы, прочие проблемы: как обстоят дела в сфере образования в РК? — URL: <https://energyprom.kz/articles-ru/industries-ru/nehvatka-mest-v-detsadah-dvuh-i-tryohsmennye-shkoly-prochie-problemy-kak-obstoyat-dela-v-sfere-obrazovaniya-v-rk/>.
19. Искакова Д. МБД планирует изменить правила прописки в Астане. — URL: <https://www.inform.kz/ru/mvd-planiruet-izmenit-pravila-propiski-v-astane-d75b0f>.
20. Статистика регионов РК. — URL: <https://stat.gov.kz/ru/region/>.
21. Социокультурные аспекты развития сельской молодежи : аналитический доклад. — Научно-исследовательский центр «Молодежь», 2023. — URL: <https://www.eljastary.kz/upload/iblock/175/nghpczufe0x9w3gz5r85dngvbjk02s8w.pdf>.

REFERENCES

1. Castles, S., de Haas, H., & Miller, M. J. (2020). *The age of migration: International population movements in the modern world* (6th ed.). Guilford Press. <https://www.cms.guilford.com/books/The-Age-of-Migration/Haas-Castles-Miller/9781462542895>
2. Borjas, G. J. (2014). *Immigration economics*. Harvard University Press. https://gborjas.scholars.harvard.edu/_books/immigration-economics
3. Lulle, A., Janta, H., & Emilsson, H. (2021). Introduction to the special issue: European youth migration: Human capital outcomes, skills and competences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(8), 1725–1739. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1679407>
4. Kalembe, J. (2022). Global South to Global North youth migration: A decolonial exploration of Black African youth experiences of migrating to and being in Australia. *Journal of Youth Studies*, 25(5), 564–579.
5. Rivero Fuentes, M. E., Hare, T., & Miller-Graff, L. (2024). Between a rock and a hard place: Multisystem resilience and Honduran youth migration intentions. *International Migration*, 62(2), 53–65.
6. Garcia, M. F., & Birman, D. (2022). Understanding the migration experience of unaccompanied youth: A review of the literature. *American Journal of Orthopsychiatry*, 92(1), 79.
7. Chase, E., & Allsopp, J. (2021). *Youth migration and the politics of wellbeing*. Bristol University Press.
8. Tulibaleka, P. O., & Katunze, M. (2024). Rural-urban youth migration: The role of social networks and social media in youth migrants' transition into urban areas as self-employed workers in Uganda. *Urban Forum*, 35(3), 329–348.
9. OECD. (2023). *International migration outlook 2023*. https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2023_b0f40584-en/full-report/component-3.html#execsumm-d1e153-18c8517d6b
10. International Organization for Migration. (n.d.). *World migration report*. <https://worldmigrationreport.iom.int/what-we-do/foreword/foreword>
11. International Organization for Migration. (2023). *Asia-Pacific migration data report 2023*. <https://publications.iom.int/books/asia-pacific-migration-data-report-2023>
12. Nauchno-issledovatel'skii tsentr «Molodezh». (2024). *Osobennosti uchebnoi i trudovoi migratsii molodezhi v prigranichnykh regionakh: Analiticheskii doklad*. <https://www.eljastary.kz/upload/iblock/1eb/2xdj9zu9pepd8sk0tia6g0834njyl8wh.pdf> (In Russian)
13. Tarakbay, A., Pilipenko, A., & Duisengali, A. (2025). Student migration trends in Kazakhstan: A dataset by settlement and region (2020–2024). *Data in Brief*, 63, 112059. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2025.112059>
14. Abdramanova, U. E., Nietalina, G. K., Orłowska, R., & Spanov, M. U. (2024). The economic consequences of youth migration in Kazakhstan: An analysis of the loss of human capital. *Bulletin of “Turan” University*, (4), 186–199. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2024-1-4-186-199> (In Kazakh)
15. Sardak, S. E., et al. (2021). International youth migration: Features, tendencies, regulation prospects. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 30(2), 365–378.
16. Agentstvo po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan, Byuro natsional'noi statistiki. (2024). *Molodezh' Kazakhstana: Statisticheskii sbornik* (140 p.). (In Russian)
17. Urbanizatsiya v Kazakhstane: Kak goroda menyayut litso strany. (n.d.). *DKNews*. <https://dknews.kz/ru/sport/370965-almaty-obedinil-sportsmenov-so-vsego-mira> (In Russian)
18. Nehvatka mest v detsadakh, dvukh- i trekhsmennye shkoly, prochie problemy: Kak obstoyat dela v sfere obrazovaniya v RK? (n.d.). *EnergyProm*. <https://energyprom.kz/articles-ru/industries-ru/nehvatka-mest-v-detsadah-dvuh-i-tryohsmennye-shkoly-prochie-problemy-kak-obstoyat-dela-v-sfere-obrazovaniya-v-rk/> (In Russian)
19. Isakova, D. (n.d.). MVD planiruet izmenit' pravila propiski v Astane. *Kazinform*. <https://www.inform.kz/ru/mvd-planiruet-izmenit-pravila-propiski-v-astane-d75b0f> (In Russian)
20. Byuro natsional'noi statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan. (n.d.). *Statistika regionov RK*. <https://stat.gov.kz/ru/region/> (In Russian)
21. Nauchno-issledovatel'skii tsentr «Molodezh». (2023). *Sotsiokul'turnye aspekty razvitiya sel'skoi molodezhi: Analiticheskii doklad*. <https://www.eljastary.kz/upload/iblock/175/nghpczufo0x9w3gz5r85dngvbjk02s8w.pdf> (In Russian)

ЖАСТАР МИГРАЦИЯСЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨңІРЛІК ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Ж. Ж. Арғынбаева¹

¹«Нархоз Университеті» КЕАҚ, Алматы қ., Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – жастардың ішкі көші-қонының Қазақстан өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ету деңгейін анықтау, сондай-ақ теңгерімді аумақтық өсуді қамтамасыз ету контекстінде жергілікті жерлерде жастар саясатының тиімділігін арттырудың стратегиялық бағыттарын айқындау.

Әдіснамасы – зерттеуде салыстырмалы талдау, сипаттамалық статистика және ресми статистикалық дереккөздерге контент-талдау әдістері қолданылды. Бұл тәсіл жастардың көші-қон мінез-құлқындағы тұрақты заңдылықтарды анықтауға, аумақтық диспропорцияларды белгілеуге және көші-қон ағындырының өңірлік даму параметрлеріне ықпалын бағалауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы – жастардың ішкі көші-қон үдерістерін өңірлік экономикалардың трансформациясының негізгі факторы ретінде кешенді бағалаудан көрінеді. Еңбек ресурстарының барған сайын біркелкі емес бөлінуі тіркелді, бұл өңірлер-донорлар мен өңірлер-реципиенттер арасындағы әлеуметтік-экономикалық диспропорциялардың күшеюімен қатар жүреді. Өңірлер-реципиенттер әлеуметтік инфрақұрылымға, оның ішінде білім беру, денсаулық сақтау және тұрғын үймен қамтамасыз ету салаларына түсетін жүктеменің артуына тап болса, өңірлер-донорлар кадрлық және инновациялық әлеуетінен айырылып, бұл олардың тұрақты даму мүмкіндіктерін шектейді.

Зерттеу нәтижелері – жастар және көші-қон саясатын аумақтық және инфрақұрылымдық жоспарлау құралдарымен синхрондаудың қажеттілігін көрсетеді. Мұндай үйлесімділік мегаполистердегі инфрақұрылымдық шамадан тыс жүктемелердің алдын алу, көші-қон ағындарын оңтайландыру және ұлттық ауқымда тұрақты кеңістіктік дамуды қалыптастыру үшін аса маңызды.

Түйін сөздер: жастар, көші-қон, экономика, ауылдық аумақтар, жастар саясаты, өңірлерді дамыту, урбандалу, мемлекет, капитал, инфрақұрылым.

Алғыс. Бұл зерттеу ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің тапсырысы бойынша іске асырылып жатқан АР22683402 «Қазақстан жастарының сыртқы білім беру және еңбек көші-қоны: үрдістері мен тәуекелдері» жобасы (2024–2026 жж.) аясында жүргізілді.

THE IMPACT OF YOUTH MIGRATION ON THE REGIONAL DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN

Zh. Argynbayeva¹

¹Narхоз University, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – to assess the extent to which internal youth migration affects the socio-economic development of Kazakhstan's regions and to identify strategic directions for improving the effectiveness of youth policy at the local level in the context of ensuring balanced territorial development.

Methodology – the study employs comparative analysis, descriptive statistics, and content analysis of official statistical sources. This approach makes it possible to identify persistent patterns in youth migration behavior, reveal territorial disparities and assess the impact of migration flows on key parameters of regional development.

Originality/value of the research – the study provides a comprehensive assessment of internal youth migration processes as a key factor shaping the transformation of regional economies. The findings reveal an increasing imbalance in the territorial distribution of labor resources, accompanied by widening socio-economic disparities between migrant sending and migrant receiving regions. Recipient cities face growing pressure on social infrastructure, including education, healthcare, and housing, while donor regions experience a loss of human capital and innovation potential, thereby limiting their opportunities for sustainable development.

Findings – the results highlight the need to align youth and migration policies with territorial and infrastructure planning instruments. Such coordination is essential for preventing infrastructure overload in major cities, improving the management of migration flows, and promoting sustainable and balanced spatial development at the national level.

Keywords: youth, migration, economy, rural areas, youth policy, regional development, urbanization, government, capital, infrastructure.

Acknowledgment. This research was conducted within the framework of project AP22683402 “External Educational and Labor Migration of Kazakhstani Youth: Trends and Risks” (2024-2026), commissioned by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

ОБ АВТОРЕ

Аргынбаева Жанар Жумагалиқызы – PhD, ассоциированный профессор, НАО «Университет Нархоз», г. Алматы, Казахстан, email: zhanar.argynbayeva@narhoz.kz, ORCID ID:0000-0003-0422-9710

МРПТИ: 14.35.07

JEL Classification: I21, J61, R23

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-82-93>

INTER-REGIONAL MOBILITY OF SCHOOL STUDENTS: TRENDS AND EVIDENCE FROM KAZAKHSTAN

K. Tleuzhanuly^{1,2*}, K. Moldashev³, D. Tleuzhan¹

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²National Center for Educational Research and Evaluation "Taldau", Astana, Kazakhstan

³SDU University, Kaskelen, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – To examine inter-regional student mobility in Kazakhstan, focusing on flows toward the two dominant metropolitan centres, Astana and Almaty.

Methodology – Using administrative data from the National Educational Database covering the full population of students enrolled in general education schools from 2019 to 2025, the authors construct a longitudinal panel of approximately 20 million student-year observations spanning six transition periods and estimate linear probability models with oblast and year fixed effects.

Originality / value of the research – This is the first individual-level analysis of inter-regional student mobility in Kazakhstan; its findings carry implications for capacity planning in receiving regions and talent retention strategies in net-sending regions.

Findings – Student mobility toward the two cities is socially stratified – students attending private schools, selective schools, and those not receiving targeted social assistance are significantly more likely to move, and

private school attendance more than doubles the baseline mobility probability. The determinants differ between destinations: Russian-medium students are less likely to move to Astana but more likely to move to Almaty, reflecting distinct linguistic profiles of the two cities. School-level models confirm that mobility is concentrated within specific institutional types, with R-squared values reaching 0.31–0.39 compared to less than 0.01 at the individual level, while net flow analysis shows Astana absorbed over 52,000 students during the study period, with annual inflows tripling from 2020 to 2025.

Keywords: student mobility, internal migration, educational inequality, metropolitan concentration, Kazakhstan, administrative data.

Acknowledgements. Funding: This research was funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR24993019).

INTRODUCTION

Internal migration within developing and transition economies has received growing scholarly attention as a driver of regional inequality and human capital redistribution [1]. While much of this literature focuses on labour migration, educational mobility—the movement of students across administrative regions to access schooling—remains comparatively understudied, particularly in Central Asia. Yet the spatial concentration of educational opportunities in a small number of metropolitan centres creates powerful centripetal forces that reshape both sending and receiving regions [3]. Kazakhstan, the largest economy in Central Asia with a territory spanning 2.7 million square kilometres and twenty administrative regions of vastly unequal population density, provides a compelling context for examining these dynamics.

The concentration of educational infrastructure in Astana and Almaty has intensified since independence in 1991. Together the two cities host a disproportionate share of Nazarbayev Intellectual Schools, specialised lyceums, Bilim-Innovation Lyceums, and private schools. For families seeking high-quality schooling, relocation to one of these cities represents a rational strategy, yet it simultaneously depletes the human capital base of sending regions [8,11]. Understanding who moves, from where, and toward which destination is therefore a question of both educational equity and regional development policy.

The international literature on school-age student mobility has documented its effects on educational outcomes across diverse contexts. Research from India has shown that school shifting is associated with socioeconomic stratification [1], while studies from China have highlighted the educational inequities experienced by migrant children in urban school systems [2–4] and the psychosocial costs of mobility, including elevated depression among migrant and left-behind adolescents [5]. In Turkey, internal migration has been shown to affect both student achievement and the schooling process more broadly [8, 9, 10]. In the United States, Welsh [6] provides a comprehensive review of K–12 student mobility, documenting its association with academic disruption and socioeconomic disadvantage. More recent work has identified risk factors for student transfers across student, school, and neighbourhood characteristics [7]. Studies from Africa and South-East Asia have similarly documented the relationship between internal migration and children's schooling outcomes [11–14].

Within the post-Soviet context, research has documented the role of large cities as centres of attraction for internal migrants [17] and the patterns of interregional youth migration in Russia [18]. In Kazakhstan, Jussibaliyeva et al. [19] have examined the impact of internal migration on regional economic development, while Thorez [16] has situated post-Soviet migration within broader spatial inequalities. However, these studies typically examine general population flows rather than school-age student mobility specifically. An earlier version of the present study, using aggregate regional totals, described the general pattern of student concentration in Astana and Almaty but lacked the individual-level data necessary for regression analysis or sociodemographic disaggregation.

The present study addresses these gaps by exploiting the full population of student records from Kazakhstan's National Educational Database (NEDB) covering the academic years 2019 through 2025. By linking individual students across consecutive years using unique identifiers, we construct a longitudinal panel of approximately 20 million student-year observations and identify inter-regional movers at the individual level. This approach enables us to estimate the relationship between student and school characteristics and the prob-

ability of mobility toward Astana and Almaty, using linear probability models with regional and year fixed effects [20, 21]. We complement the individual-level analysis with a school-level specification that identifies the institutional profiles most associated with student outflows.

The paper proceeds as follows. The next section describes the data, panel construction, and empirical strategy. The results section presents net mobility patterns across regions, descriptive comparisons of movers and stayers, and estimates from individual-level and school-level models. The final section discusses the findings in light of the existing literature and draws policy implications.

MAIN PART OF THE RESEARCH

Data and Methodology. Data source. This study uses individual-level administrative data from the National Educational Database (NEDB) of Kazakhstan, maintained by the National Center for Educational Research and Evaluation under the Ministry of Education. The NEDB assigns a unique identification number to every student enrolled in the national education system and records detailed information on enrolment, school characteristics, and student demographics. Unlike the aggregate regional totals used in the earlier version of this analysis, the present study exploits the individual-level structure of the database, enabling us to track each student across consecutive academic years and to link mobility outcomes with student and school characteristics.

Our dataset covers seven academic years from 2019 to 2025, encompassing the full population of students enrolled in general education schools across Kazakhstan. Annual cohorts range from approximately 3.3 to 3.9 million students. By linking student records across consecutive year-pairs using unique identifiers, we construct a longitudinal panel of approximately 20 million student-year observations spanning six transition periods (2019–2020 through 2024–2025). After applying listwise deletion on the analysis variables described below, the regression sample comprises 19,992,840 student-year observations corresponding to 5,094,844 unique students.

The NEDB records, for each student-year observation, the student's school identifier, grade level, gender, language of instruction, orphan status, receipt of targeted social assistance (ASP), and whether the student has a disability. At the school level, the database provides information on school type (gymnasium, lyceum, Nazarbayev Intellectual School, Bilim-Innovation Lyceum, elite school, private school, small school [MKSH]), geographic location (urban or rural), total enrolment, and administrative region (oblast) identified by the two-digit KATO code.

Panel construction. We construct the student panel by linking each student's record in year t to their record in year $t+1$ using the unique student identifier. A student is classified as an inter-regional mover if the oblast of their school in year t differs from the oblast of their school in year $t+1$. Specifically, we define mobility to Astana and Almaty as a binary indicator equal to one if a student enrolled in a school outside these two cities in year t appears in a school located in Astana (KATO code 71) or Almaty (KATO code 75) in year $t+1$. To ensure consistent regional assignment across the full study period, including the 2022 administrative reform that created three new regions, we construct a crosswalk mapping pre-2022 school locations to post-2022 boundaries using persistent school identifiers, achieving 97.9–99.2 percent coverage. We validate the panel by examining grade progression: 99.9 percent of linked students show the expected one-year advancement.

Variables. The dependent variable in our main analysis is a binary indicator for student mobility to Astana and Almaty. We also estimate separate models for mobility to Astana and to Almaty individually to examine whether the determinants of mobility differ across the two metropolitan destinations.

Student-level covariates include gender (male = 1), language of instruction (with Kazakh-medium as the reference category, and dummies for Russian-medium and other languages), orphan status, and receipt of targeted social assistance (ASP). Grade level is captured through two dummies for primary school (grades 1–4) and upper secondary (grades 10 and above), with lower secondary (grades 5–9) as the reference category.

School-level covariates include a set of mutually exclusive school type indicators: selective schools (combining gymnasiums, lyceums, Nazarbayev Intellectual Schools, Bilim-Innovation Lyceums, and elite schools), private schools, small schools (MKSH), and rural schools (non-MKSH, non-selective). Urban regular schools serve as the reference category. School size enters the model as the natural logarithm of total enrolment.

Empirical strategy. We estimate a linear probability model (LPM) of the form:

$$Mobility_{it} = \alpha + X_{it}\beta + S_{jt}\gamma + \delta_o + \theta_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Where $Mobility_{it}$ is a binary indicator equal to one if student i in year t moves to Astana and/or Almaty by year $t+1$, X_{it} is a vector of student characteristics, S_{jt} is a vector of school characteristics for the student's school j in year t , δ_o denotes oblast fixed effects, and θ_t denotes year fixed effects. Standard errors are clustered at the school level to account for within-school correlation in mobility outcomes.

We choose the LPM over logit or probit for three reasons: the coefficients are directly interpretable as percentage-point changes in the probability of mobility; the model accommodates the large set of fixed effects without incidental parameter problems; and with a sample of nearly 20 million observations, the well-known heteroskedasticity of the LPM is addressed through robust clustered standard errors [20, 21].

In addition to the individual-level model, we estimate a school-level specification. We collapse the student panel to the school-year level, computing the share of students who move to Astana and Almaty as the dependent variable, and using school-year means of the student composition variables alongside the school type indicators as regressors. This model is weighted by school enrolment and estimated with robust standard errors.

Results. Aggregate mobility patterns. Table 1 presents the net student mobility summary across all twenty regions for the six-year period 2020–2025. Four regions record positive net inflows. Astana is the dominant destination, receiving 99,337 students from other regions while losing 46,878, yielding a net gain of 52,459 students (+111.9 percent relative to outflows). Almaty ranks second with a net gain of 21,215 (+31.6 percent). Kyzylorda region and Almaty region also show positive net balances, with gains of 11,379 and 7,160 students respectively.

The remaining sixteen regions are net senders. Turkestan region records the largest absolute loss at 26,160 students, followed by West Kazakhstan (–12,901) and Kostanay (–7,497). In proportional terms, the most severe outflows relative to total departures occur in Kostanay (–51.3 percent), Atyrau (–49.8 percent), and Shymkent (–49.4 percent).

Table 1 – Net student mobility by region, 2020–2025

Region	Inflows	Outflows	Net	Net, %
Astana City	99,337	46,878	+52,459	+111.9
Almaty City	88,382	67,167	+21,215	+31.6
Kyzylorda region	44,697	33,318	+11,379	+34.2
Almaty region	63,219	56,059	+7,160	+12.8
Aktobe region	9,197	10,563	–1,366	–12.9
Mangystau region	9,190	11,639	–2,449	–21.0
East Kazakhstan region	6,280	8,777	–2,497	–28.4
North Kazakhstan region	6,334	8,838	–2,504	–28.3
Akmola region	24,292	26,934	–2,642	–9.8
Shymkent City	2,779	5,489	–2,710	–49.4
Pavlodar region	7,688	10,402	–2,714	–26.1
Zhetisu region	4,366	7,293	–2,927	–40.1
Karaganda region	5,689	8,840	–3,151	–35.6
Zhambyl region	11,913	15,981	–4,068	–25.5
Abay region	7,638	13,134	–5,496	–41.8
Atyrau region	6,339	12,617	–6,278	–49.8
Ulytau region	11,904	18,757	–6,853	–36.5
Kostanay region	7,125	14,622	–7,497	–51.3
West Kazakhstan region	16,195	29,096	–12,901	–44.3
Turkestan region	34,615	60,775	–26,160	–43.0

Note – compiled by the authors based on NEDB data. Regression sample after listwise deletion

(N = 19,992,840). Positive net values indicate net receiving regions.

Figure 1 decomposes total inter-regional movers by destination type for each year. Total mobility doubled from approximately 42,700 students in 2020 to 91,000 in 2021, consistent with a post-pandemic rebound. After a dip to 72,100 in 2022, volumes stabilised at approximately 85,000–90,000 per year through 2025. Astana's share of total movers increased steadily from 6,550 in 2020 to 21,704 in 2025, while Almaty's share peaked at 17,703 in 2021 and subsequently declined to 16,156 by 2025. The growing divergence between the two cities suggests that Astana's pull factors have strengthened relative to Almaty's over the study period.

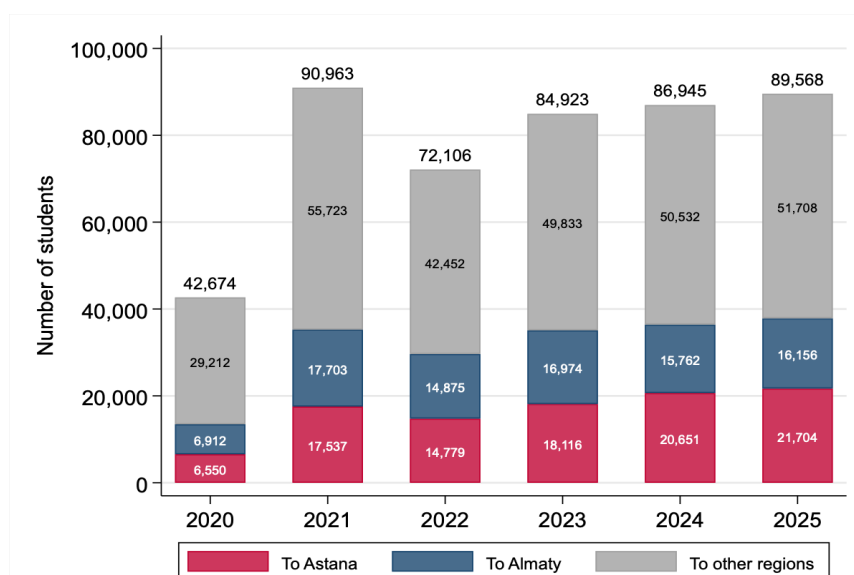

Figure 1 – Inter-regional student movers by destination, 2020 - 2025

Note – compiled by the authors based on NEDB data. Bars show number of students who changed oblast between consecutive academic years. Destination year labels (e.g., 2020 = students in a school in year 2019 who appeared in a different-oblast school in 2020).

Descriptive statistics. Table 2 presents descriptive statistics for the regression sample, comparing students who remained outside Astana and Almaty (stayers, $N = 19,805,121$) with those who moved to one of the two cities (movers, $N = 187,719$). The overall mobility rate is 0.94 percent, reflecting the rarity of inter-regional moves to the two metropolitan centres in any given year.

Movers and stayers are broadly similar on most observable characteristics, though several differences emerge. Movers are slightly more likely to be in primary grades (49.5 vs. 46.3 percent), less likely to be in upper secondary (3.9 vs. 5.6 percent), and substantially less likely to receive targeted social assistance (3.0 vs. 5.3 percent) or to be orphans (0.14 vs. 0.20 percent). Movers are more likely to attend selective schools (31.3 vs. 27.3 percent) and markedly more likely to attend private schools (6.7 vs. 3.1 percent), while they are less likely to attend urban regular schools (26.1 vs. 32.1 percent). These patterns suggest that mobility to the two major cities is positively selected on school quality indicators and negatively associated with markers of socioeconomic disadvantage.

Table 2 – Descriptive statistics: movers vs. stayers

	Full Sample		Stayers		Movers	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Moved to Astana or Almaty	0.009		0.000		1.000	
Male	0.510	(0.500)	0.510	(0.500)	0.505	(0.500)
Kazakh-medium instruction	0.659	(0.474)	0.659	(0.474)	0.673	(0.469)
Russian-medium instruction	0.312	(0.463)	0.312	(0.463)	0.321	(0.467)
Other language of instruction	0.029	(0.168)	0.029	(0.168)	0.006	(0.076)

	Full Sample		Stayers		Movers	
	Mean	SD	Mean	SD	Mean	SD
Orphan	0.002	(0.045)	0.002	(0.045)	0.001	(0.038)
Targeted social assistance (ASP)	0.052	(0.223)	0.053	(0.223)	0.030	(0.171)
Primary school (grades 1–4)	0.463	(0.499)	0.463	(0.499)	0.495	(0.500)
Lower secondary (grades 5–9)	0.481	(0.500)	0.481	(0.500)	0.466	(0.499)
Upper secondary (grades 10+)	0.056	(0.231)	0.056	(0.231)	0.039	(0.193)
Selective school	0.273	(0.446)	0.273	(0.445)	0.313	(0.464)
Private school	0.032	(0.175)	0.031	(0.174)	0.067	(0.249)
Small school (MKSH)	0.052	(0.222)	0.052	(0.222)	0.040	(0.196)
Rural school	0.323	(0.468)	0.323	(0.468)	0.320	(0.467)
Urban regular school (ref.)	0.320	(0.467)	0.321	(0.467)	0.261	(0.439)
Log school enrollment	—		—		—	

Note – compiled by the authors based on NEDB data. Regression sample after listwise deletion. Stayers: N = 19,805,121; movers: N = 187,719. Standard deviations in parentheses.

Individual-level determinants of mobility. Table 3 reports the individual-level LPM estimates. All three specifications include the full set of student and school covariates, oblast fixed effects, and year fixed effects, with standard errors clustered at the school level. The three columns correspond to the combined Astana-and-Almaty outcome, Astana only, and Almaty only. Coefficients are multiplied by 100 for readability and represent percentage-point changes.

Among student characteristics, gender has a small but statistically significant negative association with mobility to Astana (–0.018 percentage points, $p < 0.001$), with no detectable effect for Almaty. The language of instruction results are particularly striking: Russian-medium students are significantly less likely to move to Astana (–0.189 pp) but more likely to move to Almaty (+0.065 pp), suggesting that the two cities attract students from different linguistic backgrounds. Students studying in other languages (primarily Uzbek and Uighur) are substantially less mobile to both destinations. Orphan status and receipt of social assistance are both negatively associated with mobility, with ASP recipients showing a 0.154 pp lower probability of moving to Astana and a 0.161 pp lower probability of moving to Almaty. While these effects appear small in absolute terms, they are substantial relative to the baseline mobility rate of 0.94 percent, representing reductions of approximately 16–17 percent.

School characteristics show larger effects than student demographics. Private school attendance is the strongest predictor, associated with a 1.47 pp higher probability of moving to Astana and Almaty combined—more than doubling the baseline rate. Selective school attendance raises mobility by 0.34 pp. Conversely, students at small rural schools (MKSH) and regular rural schools are less likely to move. Larger schools are associated with higher mobility to Astana but not to Almaty.

Table 3 – Determinants of student mobility: individual-level LPM

	(1) Astana and Almaty		(2) Astana		(3) Almaty	
	Coef.	SE	Coef.	SE	Coef.	SE
Male	–0.018***	(0.005)	–0.018***	(0.003)	0.001	(0.004)
Russian-medium	–0.123***	(0.027)	–0.189***	(0.020)	0.065***	(0.015)
Other language	–0.632***	(0.030)	–0.349***	(0.018)	–0.284***	(0.023)
Orphan	–0.168***	(0.047)	–0.133***	(0.033)	–0.035	(0.032)
ASP recipient	–0.315***	(0.014)	–0.154***	(0.010)	–0.161***	(0.009)
Primary school	0.080***	(0.007)	0.076***	(0.005)	0.004	(0.005)
Upper secondary	–0.264***	(0.016)	–0.189***	(0.007)	–0.075***	(0.014)
Selective school	0.340***	(0.035)	0.194***	(0.027)	0.146***	(0.018)
Private school	1.470***	(0.118)	0.691***	(0.057)	0.782***	(0.095)
Small school (MKSH)	–0.148*	(0.069)	–0.082	(0.051)	–0.066	(0.042)

	(1) Astana and Almaty		(2) Astana		(3) Almaty	
	Coef.	SE	Coef.	SE	Coef.	SE
Rural school	−0.142***	(0.043)	−0.044	(0.031)	−0.098***	(0.027)
Log enrollment	0.120***	(0.036)	0.110***	(0.029)	0.010	(0.017)
Oblast FE	Yes		Yes		Yes	
Year FE	Yes		Yes		Yes	
Observations	19,992,840		19,992,840		19,992,840	
R ²	0.005		0.005		0.008	

Note – compiled by the authors based on NEDB data. Coefficients multiplied by 100 (percentage points). All specifications include oblast and year fixed effects. Standard errors clustered at school level in parentheses. Reference categories: female, Kazakh-medium, lower secondary (grades 5–9), urban regular school. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

School-level determinants. Table 4 presents the school-level results, where the unit of observation is the school-year and the dependent variable is the share of students moving to each destination. This specification yields substantially higher explanatory power, with R-squared values of 0.31 for the combined outcome, 0.34 for Astana, and 0.39 for Almaty, compared to less than 0.01 at the individual level. The improvement reflects the fact that mobility is heavily clustered within certain types of schools.

The school-level coefficients are broadly consistent with the individual-level results but reveal additional patterns. The share of orphans enrolled at a school has a large negative association with outflows to the two cities (−5.86 pp for a unit increase in share), indicating that schools serving vulnerable populations retain their students. Private schools stand out as the strongest predictor at the school level: a private school sends, on average, 1.36 pp more of its students to the two cities compared to an otherwise similar urban regular school. The Russian-medium effect persists at the school level: schools with a higher share of Russian-medium students send significantly fewer students to Astana but more to Almaty.

Table 4 – Determinants of student mobility: school-level LPM

	(1) Astana and Almaty		(2) Astana		(3) Almaty	
	Coef.	SE	Coef.	SE	Coef.	SE
Share male	−0.003	(0.191)	−0.075	(0.085)	0.072	(0.167)
Share Russian-medium	−0.204***	(0.025)	−0.274***	(0.018)	0.070***	(0.016)
Share other language	−0.763***	(0.027)	−0.440***	(0.015)	−0.324***	(0.020)
Share orphans	−5.860***	(0.799)	−3.860***	(0.529)	−2.000***	(0.489)
Share ASP recipients	−1.210***	(0.073)	−0.641***	(0.051)	−0.572***	(0.047)
Share primary grades	0.579***	(0.113)	0.395***	(0.054)	0.183	(0.096)
Share upper secondary	0.765*	(0.315)	0.387***	(0.085)	0.378	(0.298)
Selective school	0.313***	(0.019)	0.178***	(0.014)	0.136***	(0.011)
Private school	1.360***	(0.073)	0.624***	(0.035)	0.734***	(0.060)
Small school (MKSH)	−0.148***	(0.039)	−0.090**	(0.031)	−0.058*	(0.023)
Rural school	−0.146***	(0.026)	−0.051*	(0.021)	−0.094***	(0.015)
Log enrollment	0.116***	(0.019)	0.108***	(0.016)	0.008	(0.009)
Oblast FE	Yes		Yes		Yes	
Year FE	Yes		Yes		Yes	
School × Years	45,595		45,595		45,595	
R ²	0.308		0.339		0.386	

Note – compiled by the authors based on NEDB data. Coefficients multiplied by 100 (percentage points). Dependent variable: share of students moving to destination. Weighted by school enrolment. Robust standard errors in parentheses. All specifications include oblast and year fixed effects. Reference category: urban regular school. * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$.

CONCLUSIONS

This study provides the first individual-level analysis of inter-regional student mobility in Kazakhstan, exploiting the full population of the National Educational Database across seven academic years (2019–2025). By constructing a longitudinal panel of nearly 20 million student-year observations, we move beyond the aggregate flow tables of earlier work to identify the student and school characteristics associated with mobility toward the country's two dominant metropolitan centres.

Three principal findings emerge. First, the metropolitan concentration of student flows has intensified over the study period. Astana alone absorbed a net gain of over 52,000 students, with annual inflows tripling from 6,550 in 2020 to 21,704 in 2025. This acceleration, interrupted only by the COVID-19 disruption, signals a structural trend rather than a temporary fluctuation. Astana has overtaken Almaty as the primary destination, reversing a pattern documented in earlier years. The growing divergence may reflect Astana's expanding institutional infrastructure, including the concentration of specialised schools and new educational facilities associated with the capital's development.

Second, student mobility to the two cities appears to be socially stratified. Students from more advantaged backgrounds—those attending private and selective schools, not receiving social assistance, and not classified as orphans—are significantly more likely to move. The magnitude of the private school effect is notable: attending a private school more than doubles the probability of moving to Astana or Almaty relative to the baseline rate. This finding is consistent with the broader internal migration literature, which documents that mobility is selective on socioeconomic status [7, 14, 19]. For policymakers, this means that the benefits of metropolitan educational opportunities may be disproportionately captured by students from relatively privileged backgrounds, which could exacerbate rather than mitigate regional inequality.

Third, the determinants of mobility differ meaningfully between Astana and Almaty. Russian-medium students are less likely to move to Astana but more likely to move to Almaty, consistent with Almaty's historical role as the more cosmopolitan, Russian-speaking city and Astana's stronger orientation toward Kazakh-medium education [16, 18]. These asymmetries suggest that the two cities occupy distinct positions in the educational mobility landscape and should be addressed by differentiated rather than uniform policy responses.

The school-level analysis complements these individual-level findings. The sharp increase in R-squared—from below 1 percent at the individual level to 31–39 percent at the school level—confirms that mobility is heavily concentrated in certain school types. Private schools, selective schools, and larger urban schools serve as the primary conduits of student outflows. For regional education administrators concerned about talent retention, these findings identify the specific institutional profiles from which students are most likely to depart.

Several limitations should be acknowledged. First, the NEDB does not contain direct measures of household income, parental education, or academic performance, all of which likely shape mobility decisions. We use targeted social assistance receipt and school type as proxies for socioeconomic status, but these are imperfect. Second, our analysis documents associations, not causal effects. Students who move to Astana or Almaty may differ from stayers on unobserved dimensions, and the low individual-level R-squared confirms that most variation in mobility is driven by factors outside our model. Third, we observe only inter-oblast mobility; within-oblast moves are not captured. Fourth, our mobility measure is based on year-to-year school enrolment changes, which may conflate family relocations with individual student transfers.

For policy, the central implication is that Astana and Almaty should prepare for continued and likely accelerating student inflows in the years ahead. Educational infrastructure planning in these cities should account not only for internal population growth driven by birth rates but also for the substantial and growing stream of inter-regional student migration documented here. With annual inflows to Astana already exceeding 20,000 students and showing a consistent upward trajectory, projections of school capacity needs that rely solely on demographic forecasts within city boundaries will systematically underestimate demand. Regional and municipal education authorities should incorporate inter-regional mobility estimates into their planning models when determining where to build new schools and how to allocate teaching staff. In net-sending regions, the selective nature of outflows suggests that improving the quality and diversity of local educational options may be a more effective retention strategy than general incentives [15].

REFERENCES

1. Mitra C., Sengupta I., Choudhury P. K. An analysis of school shifting patterns in India: What do recent data tell us? // *Journal of Social and Economic Development*. – 2022. – DOI: 10.1007/s40847-022-00192-2.
2. Liang Z., Yue Z., Li Y., Li Q., Zhou A. Choices or constraints: Education of migrant children in urban China // *Population Research and Policy Review*. – 2020. – Vol. 39, № 4. – P. 671–690. – DOI: 10.1007/s11113-019-09564-9.

3. Friedman E. Just-in-time urbanization? Managing migration, citizenship, and schooling in the Chinese city // *Critical Sociology*. – 2018. – Vol. 44, № 3. – P. 503–518. – DOI: 10.1177/0896920517695867.
4. Cao X., Ji S., Liu X. Educational inequity and skill formation differences experienced by floating rural students in the process of urbanization: A case study from a school perspective // *Education Sciences*. – 2023. – Vol. 13, № 2. – Art. 131. – DOI: 10.3390/educsci13020131.
5. Zheng X., Zhang Y., Jiang W. Internal migration and depression among junior high school students in China: A comparison between migrant and left-behind children // *Frontiers in Psychology*. – 2022. – Vol. 13. – Art. 811617. – DOI: 10.3389/fpsyg.2022.811617.
6. Welsh R. O. School hopscotch: A comprehensive review of K–12 student mobility in the United States // *Review of Educational Research*. – 2017. – Vol. 87, № 3. – P. 475–511. – DOI: 10.3102/0034654316672068.
7. Terada T., Jabbari J., Chun Y., Hall R., Greenstein E., Powers M. K., Chy S. Who transfers and where do they go? Identifying risk factors across student, school, and neighborhood characteristics. – EdWorking Paper № 25-1154. – 2025. – DOI: 10.26300/bbbj-5x84.
8. Berker A. The impact of internal migration on educational outcomes: Evidence from Turkey // *Economics of Education Review*. – 2009. – Vol. 28, № 6. – P. 739–749. – DOI: 10.1016/j.econedurev.2009.03.003.
9. Akar H., Sen D. Impact of internal population movements on the schooling process in Turkey: Supervisors' views // *Education Policy Analysis Archives*. – 2017. – Vol. 25, № 13. – DOI: 10.14507/epaa.25.2693.
10. Akar H. Challenges for schools in communities with internal migration flows: Evidence from Turkey // *International Journal of Educational Development*. – 2010. – Vol. 30, № 3. – P. 263–276. – DOI: 10.1016/j.ijedudev.2009.11.003.
11. Kamninga T. M. Spillover effects of education on internal migration in Malawi // *Migration and Development*. – 2020. – Vol. 9, № 1. – P. 1–15. – DOI: 10.1080/21632324.2019.1601831.
12. Ferrone L., Giannelli G. C. Internal migration, children's schooling and gender gaps in education // *Applied Economics*. – 2023. – Vol. 55, № 16. – P. 1807–1829. – DOI: 10.1080/00036846.2022.2099801.
13. Hoang T. X., Le N. V. T., Nguyen T. C. Impact of internal migration on the economic well-being of local workers and school dropouts among children in Vietnam // *International Journal of Social Welfare*. – 2023. – Vol. 32, № 4. – P. 506–520. – DOI: 10.1111/ijsw.12566.
14. Pandit S., Adhikari R. Effect of internal migration of families on the educational achievement of their children // *Asian Journal of Population Sciences*. – 2024. – Vol. 3, № 1. – P. 83–97. – DOI: 10.3126/ajps.v3i1.61835.
15. Bernt M. Migration and strategic urban planning: The case of Leipzig // *disP – The Planning Review*. – 2019. – Vol. 55, № 3. – P. 56–66. – DOI: 10.1080/02513625.2019.1671002.
16. Thorez J. The post-soviet space between north and south: Discontinuities, disparities and migrations // *Development in Central Asia and the Caucasus* / ed. by S. Hohmann et al. – London ; New York : I.B. Tauris, 2014. – P. 215–241.
17. Mkrtchyan N. V., Gilmanov R. I. Large Russian cities and their suburbs as centers of attraction for internal migrants // *Regional Research of Russia*. – 2024. – Vol. 14, № 1. – P. 14–24. – DOI: 10.1134/S2079970523600324.
18. Kashnitsky I., Mkrtchyan N., Leshukov O. Interregional youth migration in Russia: A comprehensive analysis of demographic statistical data // *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*. – 2016. – № 3. – P. 169–203. – DOI: 10.17323/1814-9545-2016-3-169-203.
19. Jussibaliyeva A. K., Orynbet P., Parmanova R. S., Rysmakhanova G. Zh., Bermukhamedova G. B. The impact of internal migration on the economic development of Kazakhstan's regions // *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*. – 2025. – Vol. 69, № 1. – P. 144–157. – DOI: 10.47703/ejeb.v69i1.487.
20. Angrist J. D., Pischke J.-S. *Mostly Harmless Econometrics: An Empiricist's Companion*. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 392 p.
21. Wooldridge J. M. *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. – 2nd ed. – Cambridge, MA : MIT Press, 2010. – 1096 p.

REFERENCES

1. Mitra, C., Sengupta, I., & Choudhury, P. K. (2022). An analysis of school shifting patterns in India: What do recent data tell us? *Journal of Social and Economic Development*. <https://doi.org/10.1007/s40847-022-00192-2>
2. Liang, Z., Yue, Z., Li, Y., Li, Q., & Zhou, A. (2020). Choices or constraints: Education of migrant children in urban China. *Population Research and Policy Review*, 39(4), 671–690. <https://doi.org/10.1007/s11113-019-09564-9>
3. Friedman, E. (2018). Just-in-time urbanization? Managing migration, citizenship, and schooling in the Chinese city. *Critical Sociology*, 44(3), 503–518. <https://doi.org/10.1177/0896920517695867>
4. Cao, X., Ji, S., & Liu, X. (2023). Educational inequity and skill formation differences experienced by floating rural students in the process of urbanization: A case study from a school perspective. *Education Sciences*, 13(2), Article 131. <https://doi.org/10.3390/educsci13020131>
5. Zheng, X., Zhang, Y., & Jiang, W. (2022). Internal migration and depression among junior high school students in China: A comparison between migrant and left-behind children. *Frontiers in Psychology*, 13, Article 811617. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.811617>
6. Welsh, R. O. (2017). School hopscotch: A comprehensive review of K–12 student mobility in the United States. *Review of Educational Research*, 87(3), 475–511. <https://doi.org/10.3102/0034654316672068>
7. Terada, T., Jabbari, J., Chun, Y., Hall, R., Greenstein, E., Powers, M. K., & Chy, S. (2025). Who transfers and where do they go? Identifying risk factors across student, school, and neighborhood characteristics (Ed-Working Paper No. 25-1154). Annenberg Institute at Brown University. <https://doi.org/10.26300/bbbj-5x84>
8. Berker, A. (2009). The impact of internal migration on educational outcomes: Evidence from Turkey. *Economics of Education Review*, 28(6), 739–749. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.03.003>
9. Akar, H., & Şen, D. (2017). Impact of internal population movements on the schooling process in Turkey: Supervisors' views. *Education Policy Analysis Archives*, 25, Article 13. <https://doi.org/10.14507/epaa.25.2693>
10. Akar, H. (2010). Challenges for schools in communities with internal migration flows: Evidence from Turkey. *International Journal of Educational Development*, 30(3), 263–276. <https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2009.11.003>
11. Kamninga, T. M. (2020). Spillover effects of education on internal migration in Malawi. *Migration and Development*, 9(1), 1–15. <https://doi.org/10.1080/21632324.2019.1601831>
12. Ferrone, L., & Giannelli, G. C. (2023). Internal migration, children's schooling and gender gaps in education. *Applied Economics*, 55(16), 1807–1829. <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2099801>
13. Hoang, T. X., Le, N. V. T., & Nguyen, T. C. (2023). Impact of internal migration on the economic well-being of local workers and school dropouts among children in Vietnam. *International Journal of Social Welfare*, 32(4), 506–520. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12566>
14. Pandit, S., & Adhikari, R. (2024). Effect of internal migration of families on the educational achievement of their children. *Asian Journal of Population Sciences*, 3(1), 83–97. <https://doi.org/10.3126/ajps.v3i1.61835>
15. Bernt, M. (2019). Migration and strategic urban planning: The case of Leipzig. *disP – The Planning Review*, 55(3), 56–66. <https://doi.org/10.1080/02513625.2019.1671002>
16. Thorez, J. (2014). The post-Soviet space between north and south: Discontinuities, disparities and migrations. In S. Hohmann, C. Mouradian, S. Serrano, & J. Thorez (Eds.), *Development in Central Asia and the Caucasus: Migration, democratisation and inequality in the post-Soviet era* (pp. 215–241). I.B. Tauris.
17. Mkrtchyan, N. V., & Gilmanov, R. I. (2024). Large Russian cities and their suburbs as centers of attraction for internal migrants. *Regional Research of Russia*, 14(1), 14–24. <https://doi.org/10.1134/S2079970523600324>
18. Kashnitsky, I., Mkrtchyan, N., & Leshukov, O. (2016). Interregional youth migration in Russia: A comprehensive analysis of demographic statistical data. *Voprosy obrazovaniya / Educational Studies Moscow*, (3), 169–203. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2016-3-169-203>
19. Jussibaliyeva, A. K., Orynbet, P., Parmanova, R. S., Rysmakhanova, G. Zh., & Bermukhamedova, G. B. (2025). The impact of internal migration on the economic development of Kazakhstan's regions. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 69(1), 144–157. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v69i1.487>

20. Angrist, J. D., & Pischke, J.-S. (2009). Mostly harmless econometrics: An empiricist's companion. Princeton University Press.

21. Wooldridge, J. M. (2010). Econometric analysis of cross section and panel data (2nd ed.). MIT Press.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӨНІРАРАЛЫҚ МОБИЛЬДІЛІГІ: ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮРДІСТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР

К. Тлеужанулы^{1,2*}, К. Молдашев³, Д. Тлеужан¹

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

²«Талдау» білім беруді зерттеу және бағалау ұлттық орталығы, Астана, Қазақстан

³SDU университеті, Қаскелен, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстандағы өңіраралық оқушы мобильділігін зерттеу, атап айтқанда, екі негізгі мегаполис – Астана мен Алматыға бағытталған ағымдарды талдау.

Әдіснамасы – 2019–2025 жылдар аралығында жалпы білім беру мектептеріндегі оқушылардың толық контингентін қамтитын ҰБДБ әкімшілік деректерін пайдалана отырып, авторлар алты өтпелі кезеңді қамтитын шамамен 20 миллион оқушы-жыл бақылауынан тұратын лонгитюдтік панель құрастырып, өңір мен жыл бойынша тіркелген эффектілері бар сызықтық ықтималдық модельдерін бағалады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – бұл Қазақстандағы өңіраралық оқушы мобильділігін жеке деңгейде талдайтын алғашқы зерттеу болып табылады; нәтижелер қабылдаушы өңірлердегі сыйымдылықты жоспарлау мен жіберуші өңірлердегі талантты ұстап қалу стратегиялары үшін маңызды.

Зерттеу нәтижелері – оқушы мобильділігі әлеуметтік тұрғыдан стратификацияланған – жеке мектептерде, таңдаулы мектептерде оқитын және нысаналы әлеуметтік көмек алмайтын оқушылар көшуге бейімдірек, ал жеке мектепте оқу мобильділік ықтималдығын екі еседен астам арттырады. Бағыттар арасында айырмашылықтар бар: орыс тілінде оқитын оқушылар Астанаға азырақ, бірақ Алматыға көбірек көшеді, бұл екі қаланың тілдік профильдерінің айырмашылығын көрсетеді. Мектеп деңгейіндегі модельдер мобильділіктің белгілі бір мекеме түрлерінде шоғырланғанын растайды, мұнда R-квадрат мәндері жеке деңгейдегі 0,01-ден аз көрсеткішпен салыстырғанда 0,31–0,39-ға жетеді. Таза ағым талдауы Астананың зерттеу кезеңінде 52 000-нан астам оқушыны тартқанын, жыл сайынғы келудің 2020-ден 2025-ке дейін үш есеге өскенін көрсетеді.

Түйін сөздер: оқушылар мобильділігі; ішкі көші-қон; білім беру теңсіздігі; мегаполистік шоғырлану; Қазақстан; әкімшілік деректер

Алғыс. Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан BR24993019 нөмірлі грант аясында қаржыландырылды.

**МЕЖРЕГИОНАЛЬНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ:
ТЕНДЕНЦИИ И ДАННЫЕ ПО КАЗАХСТАНУ**

К. Тлеужанулы^{1,2*}, К. Молдашев², Д. Тлеужан¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Национальный центр исследований и оценки образования «Талдау», Астана, Казахстан

³Университет SDU, Каскелен, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – изучить межрегиональную мобильность учащихся в Казахстане, исследуя потоки к двум основным метрополитенским центрам – Астане и Алматы.

Методология – на основе административных данных Национальной образовательной базы данных (НОБД), охватывающих полный контингент учащихся общеобразовательных школ с 2019 по 2025 год, авторы построили лонгитюдную панель из приблизительно 20 миллионов учеников-лет наблюдений за шесть переходных периодов и оценили линейные вероятностные модели с фиксированными эффектами области и года.

Оригинальность / ценность исследования – это первый анализ межрегиональной мобильности учащихся на индивидуальном уровне в Казахстане; результаты имеют значение для планирования мощностей в принимающих регионах и стратегий удержания кадров в отдающих регионах.

Результаты исследования – мобильность учащихся социально стратифицирована – учащиеся частных, селективных школ и те, кто не получает адресной социальной помощи, значительно чаще переезжают, при этом обучение в частной школе более чем вдвое увеличивает базовую вероятность мобильности. Направления различаются: учащиеся с русским языком обучения реже переезжают в Астану, но чаще в Алматы, что отражает различные языковые профили двух городов. Модели школьного уровня подтверждают, что мобильность сконцентрирована в определённых типах учреждений, при этом значения R-квадрат достигают 0,31–0,39 по сравнению с менее чем 0,01 на индивидуальном уровне. Анализ чистых потоков показывает, что Астана приняла более 52 000 учащихся за период исследования, при этом ежегодный приток утроился с 2020 по 2025 год.

Ключевые слова: мобильность учащихся; внутренняя миграция; образовательное неравенство; метрополитенская концентрация; Казахстан; административные данные.

Благодарность. Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, грант № BR24993019.

ABOUT THE AUTHORS

Tleuzhanuly Kuandyk – PhD student, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan; Adjunct Research Fellow, National Center for Educational Research and Evaluation "Taldau", Astana, Kazakhstan, email: kuandyk.tleuzhanuly@narxoz.kz, ORCID: 0000-0002-6787-068X *

Moldashev Kairat – Associate Professor, SDU University, Kaskelen, Kazakhstan, email: kairat.moldashev@sdu.edu.kz, ORCID: 0000-0001-6558-6004.

Tleuzhan Duman – PhD student, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan, email: duman.tleuzhan@narxoz.kz, ORCID: 0009-0002-1209-4086.

MPHTI: 06.71.07

JEL Classification: Z32

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-94-111>

ETHNOCULTURAL TOURISM POTENTIAL OF ALMATY: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGIES

G. Yrysbay^{1*}, Zh. Assipova¹, A. Aktymbaeva¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

This article examines the opportunities for ethnocultural tourism in Almaty. Almaty is the largest metropolis in Kazakhstan. The city has a rich cultural heritage. It is home to a diverse population of people from different nationalities, with high ethnic and cultural diversity.

The purpose of this study is to assess the ethnocultural tourism potential of Almaty by identifying its key strengths, challenges, and development opportunities.

Methodology. The study used a mixed method. The researchers interviewed tourism industry professionals. Field observations were conducted. A list of the main ethnocultural sites in the city was compiled, and Google Reviews data on ethnocultural sites, along with a statistical analysis of the number of tourists visiting Almaty over the past five years, was processed using a qualitative analysis method and used to assess the visitor experience.

Originality / value of the research. The potential of ethno-cultural tourism of Almaty is determined by a comprehensive qualitative assessment.

Research problems. In the course of the study, a number of factors limiting the development of ethnocultural tourism in Almaty were identified. These include insufficient tourist infrastructure, a weak promotion of the city in the international tourism market, and the threat of excessive commercialization of cultural values.

Findings. The results show that in order to develop ethno-cultural tourism, it is necessary to improve the infrastructure, widely use digital and international marketing tools, develop cultural and cognitive interactive practices for tourists, strengthen the participation of local communities and organize large-scale ethno-cultural festivals.

Keywords: Ethnocultural tourism; Almaty; cultural heritage; sustainable tourism; Central Asia.

Acknowledgement. This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan under project AP26103653 Recreational capacity modeling using UAV, GIS and AI tools to prevent overtourism in Ile-Alatau National Park.

INTRODUCTION

Cultural tourism is a growing trend in the world. This trend is aimed at exploring the cultural heritage of a region. It brings social benefits. It also brings economic benefits. Cultural tourism serves as a mechanism for connecting with the historical, artistic and traditional experiences of local communities. Cultural tourism combines a number of tangible and intangible elements into a single tourism product. This product not only creates economic value for local communities and visitors, but also strengthens cultural value [1].

In recent decades, this tourism segment has expanded significantly. As tourists are increasingly interested in authentic and immersive experiences. Mukatova and colleagues describe ethnocultural tourism as a special type of cultural tourism. Ethnocultural tourism encompasses ethnic identity. It also encompasses cultural identity. It also combines the idea of preserving heritage. Within this broad field, Mukatova defines ethnocultural tourism as a special type of cultural tourism. The researcher focuses on ethnic and cultural identities and devel-

ops the idea of heritage preservation. Ethnocultural tourism is integrated into a comprehensive tourism product that creates economic value for local people and visitors and contributes to the protection of local culture [2].

Cultural tourism has become one of the most dynamic segments of the tourism industry worldwide. It is associated with tourists' interest in discovering the cultural heritage of certain regions and local ways of life. This type of tourism is a source of not only economic, but also significant social benefits. Tourism currently serves as a channel for travelers to connect with historical, artistic and traditional experiences.

Almaty, the largest city in Kazakhstan and the former capital of the country, offers a particularly rich context for the development of ethnocultural tourism. The city is often described as a crossroads of cultures. The legacy of the Silk Road has shaped its urban landscape. This city, with its distinct Soviet past, is unique. In addition to its historical value, Almaty is also known for its multifaceted cultural identity. The global rise of cultural tourism offers Almaty significant opportunities to exploit its unique cultural resources. However, tourism in the region has so far been largely focused on natural attractions. Mountainous areas such as the Zailiyskiy Alatau have attracted visitors for many years. The city's ethnocultural potential has not yet been systematically explored and promoted [3].

Therefore, Almaty needs to structurally develop and promote its ethnocultural resources. Such efforts can strengthen the city's position as a leading cultural destination in Central Asia. They will also increase its visibility in the international tourism market. This situation demonstrates the relevance of this research topic. The concept of ethnocultural tourism places special emphasis on the participation and authenticity of local people. This is considered a key condition for sustainable development. According to Ibrahim and Falola, the active participation of local communities is essential for tourism initiatives to bring tangible benefits. Such benefits include the creation of new jobs, the revival of cultural traditions, and the improvement of local infrastructure [4].

This approach is in line with current global trends. Volovik and colleagues argue that cultural heritage should be considered not only as an attraction, but also as a tool for socio-economic development that supports inclusive growth and community well-being [5].

The principles of sustainable development form the basis of modern cultural tourism strategies. Fedorova and colleagues note that the preservation of natural and cultural heritage is important for protecting the authenticity of ethnocultural destinations and ensuring their long-term attractiveness [6]. These issues are particularly relevant for the city of Almaty. The city is undergoing rapid urbanization, and commercialization is also increasing. As a result, traditional practices may be marginalized, and some heritage sites may be at risk of deterioration or loss.

In this regard, the purpose of this study is to assess the ethnocultural tourism potential of Almaty by identifying its key strengths, challenges, and development opportunities.

It also proposes sustainable development strategies. These strategies aim to balance tourism growth with cultural authenticity. They also take into account the well-being of local communities [1]. In addition, the expected outcomes of the study include the identification of priority areas for ethnocultural tourism development, classification of key ethnocultural assets, and formulation of practical recommendations for sustainable tourism development in Almaty.

Literature review. Defining the concept of ethnocultural tourism

Currently, ethnocultural tourism is considered an independent and important segment of the tourism industry. It has a main feature. It is focused on the traditions, practices and cultural heritage of specific ethnic communities.

One of the first researchers to systematically describe this type of tourism was Smith. He explained ethnocultural tourism as the process of presenting to tourists the "unique" customs and traditions of local and indigenous ethnic groups. At the same time, he highlights the "exotic" aspect of these traditions [7].

Subsequent researchers, including Graburn, contributed to the further development of interest in "exotic" destinations [8]. They paid attention to the interrelation of culture and nature in the practice of ethnotourism.

Wood further developed this concept. He focused on experiences based on the active participation of the tourist. That is, the tourist is not just an outside observer. Cultural uniqueness is expressed through live cultural tours. It is also revealed through performances and specially organized cultural events [2; 9].

By the beginning of the 21st century, ethnocultural tourism had become a complex, multifaceted concept. It was closely related to issues of cultural and environmental sustainability. Polukhina and Galla noted the dual role of ethnotourism [10; 11]. First, it enhances intercultural understanding. Second, it contributes to the socio-economic development of local communities.

These works highlight the importance of balancing the pressures of preserving cultural heritage with commercialization [12]. In this way, the authenticity and integrity of cultural experiences are protected.

The evolution of the concept of ethnotourism reflects the changing demand for tourism. It also reflects the development of scientific thought. In the late 1970s, ethnotourism was mainly associated with the study of the unique customs of “exotic” communities [7].

In the 1980s, the concept expanded. The trend of integrating natural and cultural elements in the tourist product intensified [8]. In the 1980s–1990s, a new priority emerged. The focus shifted to “living cultural tours”. Here, the tourist is directly involved in cultural experiences. He or she becomes intimately acquainted with the daily lives of local communities, including indigenous peoples [9; 13].

By 1994, Van den Berghe noted a new aspiration of tourists. Tourists want to understand the traditions of other ethnic groups more deeply. They do not want to simply observe from a distance. On the contrary, they seek to develop cultural empathy [13].

Wang highlights cultural diversity as one of the main resources of ethnocultural tourism [14]. They argue that it has the potential to offer authentic and unique tourism experiences based on local identity and local identity.

Tomczewska-Popowycz and Taras introduced the concept of “roots tourism” [15]. This term refers to travelers visiting the places where their ancestors lived. It also includes trips to areas where specific ethnic groups and indigenous peoples are concentrated. Nowadays, ethnocultural tourism has become an integral part of the global tourism industry. This has been influenced by the demand for authenticity, immersive travel, and meaningful interaction with local cultures.

Williams and Simoinsch examine the intersection of ethnocultural tourism and ecotourism [12]. They argue that this intersection can support the principles of sustainable tourism. They also argue that it can bring tangible socio-economic benefits to local communities.

Their findings are consistent with research in Southeast Asia. Initiatives in Thailand and Vietnam demonstrate that ethnocultural tourism can stimulate economic development while also helping to preserve traditional crafts, rituals, and ways of life [16].

Based on a review of scientific literature, the interpretations of the concept of “ethnotourism” given by various authors are systematically presented (Table 1).

Table 1 – The Approaches to the Definition of the “Ethno-tourism” Concept

Author(s) and Year	Definition/Key Idea
V. Smith (1977)	Ethnotourism is often described in terms of showcasing the unique, “interesting” customs and traditions of “exotic” communities.
N. Graburn (1978)	Describes ethno-tourism as visiting ‘exotic’ destinations where culture and nature merge.
R.E. Wood (1980)	Highlights cultural identity by advertising unique experiences where tourists can participate in ‘live culture tours’ or observe staged performances.
R.W. McIntosh & C.R. Goeldner (1990)	Defines ethno-tourism as traveling to explore the unique lifestyles and cultural expressions of indigenous communities.
Van den Berghe (1994)	Describes ethno-tourism as an aspiration to understand and learn about the traditions of different ethnic groups.
A.N. Polukhina (2016)	Positions ethno-tourism as a means of fostering communication and cultural exchange, with the aim of integrating local culture into world heritage.
Y. Wang, H. Shen, Sh. Ye, L. Zhou (2020)	Describes ethno-tourism as centering on different cultures as the primary tourist attraction, offering tourists unusual cultural experiences.
N. Tomczewska-Popowycz & V. Taras (2022)	Defines ethno-tourism as including both ‘roots tourism’ (visiting one’s homeland) and visiting places inhabited by exotic ethnic groups or tribes.
Note – Compiled by the authors.	

In the context of ethnocultural tourism, digital technologies have increased accessibility. They have also increased the popularity of this type of tourism. Buhalis and Law explain the concept of eTourism. They describe it as a transformative force. This force allows destinations to more effectively present their cultural resources to a global audience. An example is the experience of Peru. This country has introduced local storytelling into digital campaigns. This approach demonstrates the potential for effective use of online platforms [17]. Promoting cultural heritage is easier. Attracting international tourists is also easier. Such trends are important for emerging ethnocultural destinations. They want to increase their competitiveness in the global tourism market.

The context of ethnocultural tourism in Almaty.

As the largest city and former capital of Kazakhstan, Almaty is a special object of study. The city is important from the point of view of ethnocultural tourism. It was one of the cultural and trade centers along the ancient Silk Road.

Harris describes the cultural heritage of Almaty [18]. He explains this heritage as a complex synthesis. Here, Kazakh nomadic traditions are visible. Russian influence is added. There is also a contribution from Uyghur, Korean and other ethnic communities. This multicultural structure is reflected in the architecture of the city. It is also noticeable in the culinary culture. It is also reflected in festivals and everyday cultural practices. As a result, a multi-layered cultural space is formed. It mixes pre-Soviet, Soviet and modern elements [3].

It is also important to preserve the nomadic heritage of the rural areas surrounding Almaty. This situation can strengthen the ethnocultural tourism potential of the city. There are practices related to nomadic traditions. For example, kusbegilik (the Kazakh tradition of eagle hunting), yurt weaving, atbegili (traditional horse training). Such practices allow for the creation of a deeply penetrating tourist product. These products correspond to the global interest in authentic and experiential tourism.

However, Ilyasov's works show a different situation [1; 19]. Historically, the city's tourism industry has prioritized natural objects. For example, the Trans-Ili Alatau and nearby ski resorts were often promoted. Cultural and historical resources remain in second place. For this reason, the ethnocultural segment is still underdeveloped.

A number of structural constraints hinder the development of ethnocultural tourism in and around Almaty. Mac Cannell draws attention to the danger of over-commodification of cultural experiences [20]. He argues that over-presentation for tourists can weaken authenticity. As a result, living traditions become mere spectacles.

This warning is particularly relevant for Almaty. If cultural projects are not carefully managed, the integrity of traditional customs and rituals can be threatened. In addition, there are infrastructural constraints. This is particularly evident in rural and peri-urban areas. Access to key cultural facilities is poor.

Kudaibergenova highlights a number of key issues [21]. Transport infrastructure is inadequate. Basic services are not fully provided. Visitor infrastructure is also poorly developed. These factors significantly hinder the development of sustainable cultural tourism products.

Almaty's international recognition of cultural tourism is also low. This is also a significant limitation. According to Rudenko and Johnson, targeted marketing strategies are needed [22]. It is also important to establish partnerships with international tour operators. Such steps will help to position Almaty as a competitive cultural destination in Central Asia.

At the policy level, Kazakhstan has recognized the strategic importance of cultural tourism. The Kazakhstan-2050 strategy lists the preservation of national identity as a priority [23]. The goal is also to develop tourism based on cultural and historical sites. Several works are being carried out in Almaty in accordance with these priorities. New museums and cultural centers are opening in the city. Existing facilities are being renovated. International cultural festivals, such as "The Spirit of Tengri", are being held. These initiatives are aimed at strengthening the city's reputation as a cultural center. The target region is Central Asia. At the same time, they are aimed at attracting domestic and foreign tourists.

However, research shows that a single and coordinated strategy is not enough [1; 24]. This is especially evident in the direction of ethnocultural tourism in Almaty. The sector is still behind tourism focused on natural objects. Cultural resources are not promoted enough. They are not systematically included in large-scale tourism products.

Researchers like Galla and Abuev offer important insights. They advocate community-based tourism models, where local residents participate in preserving their heritage. They also play an active role in presenting

it to visitors. Such approaches can be combined with digital marketing tools. They also need to implement sustainable management practices. Then Almaty can turn its multicultural heritage into a competitive ethnocultural tourism product. This product will benefit both the local population and visitors to the city.

Materials and Methods

Research Design

This study employs a mixed-methods research design, combining qualitative and quantitative approaches. The purpose of this study is to assess the ethnocultural tourism potential of Almaty by identifying its key strengths, challenges, and development opportunities. The research is based on three qualitative methods: the inventory of national cultural tourism resources, semi-structured interviews with industry experts, and field observations at tourist attractions.

In the first stage, an inventory was conducted to determine the ethnic cultural tourism resources of Almaty City. Objects with tourism significance and national cultural content were selected, and they were divided into five content groups.

In the next stage, semi-structured interviews were conducted with experts directly involved in the field of ethnic cultural tourism. The 18 respondents who participated in the interview (Table 2) were selected based on the principle of targeted sampling, that is, their professional experience and industry knowledge were the main criteria.

The interview guide consisted of four open-ended questions. These questions covered the following issues:

Definition of the concept of ethnocultural tourism and ways to interpret it;

The role of ethnocultural values in attracting tourists;

Identification of the most attractive ethnocultural sites in Almaty;

Factors hindering the development of ethnocultural tourism in the city and strategies to overcome them.

Table 2 – Description of respondents who participated in the interview

Respondent	Organization type	Years of experience	Number
Tourism managers	Skyway Travel	5-8 years	7
Tourism Consultant	Visit Almaty	3-5 years	3
Tour guides	Private tour guides	6-7 years	5
Experts in the field of culture	Museum, theater	7-10 years	3
Total			18

Note – Compiled by the authors.

In addition, tourist reviews on open online platforms such as Google Reviews were analyzed to identify their views, satisfaction levels, and common comments about ethnocultural tourism facilities.

Also, as part of the study, the method of field observation was used. The control was carried out by the author of the study himself. The assessment of the facilities took into account the level of accessibility, cultural originality, features of interaction with visitors, the state and aesthetic attractiveness of the infrastructure. In order to systematize the assessment, it was evaluated on a 5-point scale, but this was not used to conduct quantitative analysis, but to regulate and comparative interpretation of qualitative characteristics.

The processing of the collected data was carried out using the method of qualitative thematic analysis (thematic analysis). At first, the interview texts and Control notes were fully studied, and semantically significant fragments were identified. Later, open coding was carried out, and similar codes were combined. On this basis, the main topics were formed that were compatible with the purpose of the study.

Ethical considerations were taken into account throughout the research process. All participants were informed about the purpose of the study prior to the interviews, and their voluntary consent to participate was obtained. The anonymity and confidentiality of respondents were ensured, and no personal data were disclosed. The study was conducted in accordance with general ethical standards for social science research.

Results

In the context of assessing the ethnocultural tourism potential of Almaty, the study first examined general tourism dynamics in the city. Since official statistics on visitor numbers for individual ethnocultural tourism facilities are unavailable, overall tourist arrival statistics in Almaty were used as an indirect indicator of tourism growth and increasing demand for cultural experiences (Figure 1).

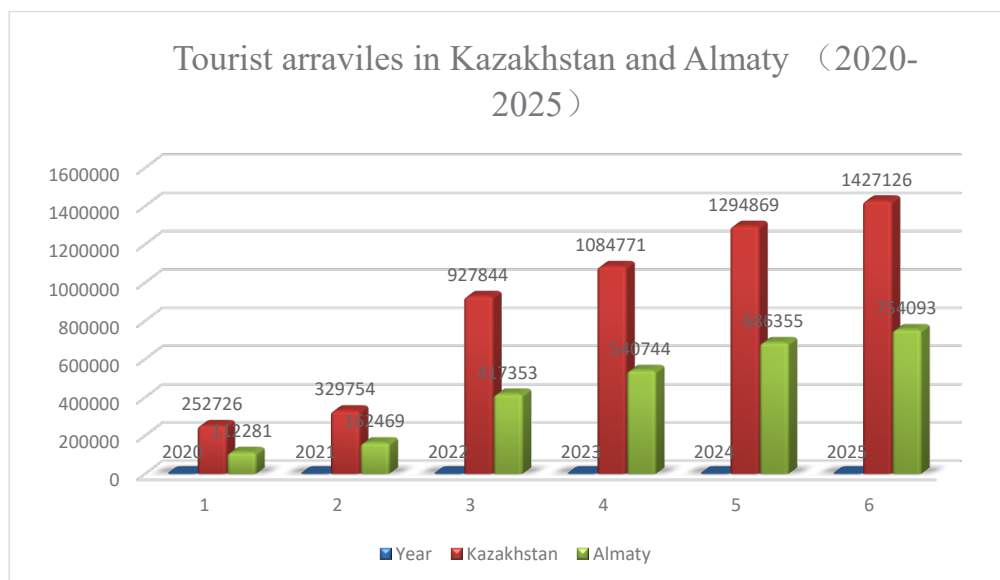

Figure 1 – Tourist arrivals in Kazakhstan and Almaty

Note – Compiled by the authors based on [25].

The identified growth in tourist arrivals indicates increasing tourism activity in Almaty and creates favorable conditions for the further development of ethnocultural tourism. In this context, the study proceeded to identify and evaluate the main ethnocultural tourism resources of the city through resource inventory, expert interviews, visitor review analysis, and field observations.

As a result of the inventory in order to identify ethnocultural tourist resources in Almaty, a total of 49 ethnocultural objects were identified in Almaty and classified into five main groups (Table 3):

Museums (10 objects) - for example, the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan. Also the Museum of Folk Musical Instruments.

Theaters (10 objects) - including the Kazakh State Academic Opera and Ballet Theater named after Abai. As well as the Kazakh State Academic Drama Theater named after M. Auezov and other stage organizations.

Festivals (17 events) - for example, The Spirit of Tengri festival. As well as cultural holidays such as Nauryz meiramy.

Ethnoaules (2 objects) - places such as Nomad, Gunny. Here, a format is offered that allows guests to get acquainted with nomadic traditions in depth.

National restaurants (10 objects) - places offering traditional Kazakh cuisine. These include such objects as Sandyk, Shanyrak.

Table 3 – Ethnocultural attractions in Almaty

	Museum	Theater	Festival	Ethno Village	National restaurant
1	Kazakh national museum	Kazakh State Academic Drama Theatre	Nur-Aymak festival	Ethno village Gunny	Sandyk
2	State Central Museum of the Republic of Kazakhstan	Abai Kazakh National Opera and Ballet Theatre	Spirit of Tengri Festival	Ethno village Nomad	Zhailau

	Museum	Theater	Festival	Ethno Village	National restaurant
3	Museum of Science and Technology	M. Auezov Kazakh State Academic Drama Theatre	Apple Festival		Tarih
4	Al-Farabi Museum	M.Yu.Lermontov State Academic Russian Drama Theatre	Almaty Food Fest		Kishlak
5	Museum of the History of Almaty	G. Musrepov State Academic Theatre for Children and Youth	Nauryz Festival		Zheruyik
6	Mukhhtar Auezov Museum	Republican German Drama Theatre	Almaty Film Festival		Auyl
7	Mining Museum	Zhambyl Kazakh State Philharmonic	Kazakh National Music and Dance Festival		Alasha
8	Museum of Musical Instruments of Kazakhstan	Almaty State Puppet Theatre	Almaty International Ethno-Cultural Festival		Shanyrak
9	Almaty Art Gallery	Almaty Theatre	International Culture Days		Abay
10	Ertis Museum	Almaty State Academic Musical Comedy Theatre	Almaty Street Culture Festival		Navat
11			Kymyz Festival		
12			Bauyrsak Festival		
13			ArtBat Fest		
14			Shymbulak Ski Fest		
15			Almaty International Arts Festival		
16			Almaty Wine Fest		
17			Almaty Rock Fest		
Note – Compiled by the authors.					

Semi-structured interviews

Interviews with 18 tourism professionals provided additional data. They highlighted the opportunities and challenges in developing ethnocultural tourism in Almaty. The interviews provided extensive and insightful information about the role of ethnocultural tourism. The most attractive aspects were identified. The main obstacles to the industry were also mentioned.

According to respondents, ethnocultural tourism allows visitors to see the traditions, customs, and everyday life of local communities with their own eyes. According to one expert, ethnocultural tourism helps travelers gain a deeper understanding of local heritage. This increases understanding between cultures and strengthens mutual respect.

This type of tourism is particularly important for Kazakhstan. Because the country has a high ethnic and cultural diversity. This is one of the main signs of national identity. Another expert has something to say. In his opinion, through festivals, traditional crafts and national cuisine, tourists better understand the history of the country. They also get deeper information about modern culture.

There is a common theme that is often repeated in many interviews. It is the growing demand for authenticity. Modern tourists do not want to just go for a walk. They choose deep, emotional and experiential types of tourism.

Popular ethnocultural sites

Respondents consistently mentioned some “flagship” sites. These sites best demonstrate the cultural diversity of Kazakhstan. The Central State Museum of the Republic of Kazakhstan was often mentioned. Experts describe it as the main center of ethnocultural tourism in Almaty. One expert called the museum a “gateway”. In his opinion, tourists begin to study the history of the country here. They can also get acquainted with cultural diversity here. He considers this museum a must-see on any cultural itinerary.

Ethnic villages such as Nomad and Gunny also received high marks. Their main feature is the opportunity to immerse themselves in traditional practices. For example, they can see how a yurt is made. They can ride horses. They can listen to folk music being performed.

According to one respondent, ethnocultural villages provide tourists with an “unparalleled opportunity.” which historically formed the basis of Kazakhstan’s cultural identity. Festivals were also mentioned frequently. They have become a major attraction for both international and domestic tourists. The Spirit of Tengri and Nauryz festivals were highly rated because they vividly showcase music, art, and traditional customs.

According to one interviewee, these festivals do more than just showcase cultural heritage. They bring together guests from different countries. This allows people to better understand each other's cultures.

Respondents also mentioned some problems. During the holidays, people gather too many people. There are difficulties in organizing and providing services. Such situations can worsen the overall impression of visitors. According to experts, there are several main problems that hinder the sustainable development of ethnocultural tourism in Almaty. The main one is the weak infrastructure. This is especially noticeable in rural and suburban areas. Many ethnocultural facilities are located in these areas.

Some respondents noted that the roads to many facilities are poor. There are few hotels and other places to stay. Basic services (food, toilets, information) are insufficient. Therefore, it is difficult to get to these facilities. They also become less attractive for tourists. Many experts believe that special investment is needed in rural and regional infrastructure. Then ethnocultural facilities in remote areas can fully demonstrate their potential.

Another important problem is the risk of excessive "commercialization" of traditions. Some experts say that the demand for ethnocultural tourism is growing. As a result, sometimes traditions are presented to tourists in a light, superficial way. Sometimes they are organized only as a show. In this case, the true cultural content is reduced, and the deep meaning of the tradition is lost.

In this regard, cultural sensitivity was mentioned as a particularly important factor. Respondents stressed the need to educate tourists and local communities in a spirit of mutual respect. In their opinion, ethnocultural tourism should maintain a delicate balance between showcasing tradition and preserving its integrity. In general, respondents emphasized the importance of ethnocultural tourism. In their opinion, this industry helps to introduce Kazakhstan’s diverse heritage to a wide audience. It is also considered an effective tool for increasing the country’s tourist attractiveness.

Limited marketing also hinders growth. International recognition is low. A number of experts noted that Kazakhstan's cultural experience is still insufficiently reflected in the global tourism market. Targeted marketing campaigns are needed to attract the attention of an international audience. It is important to increase the volume of digital promotion. Close cooperation with international tour operators is also needed. This will create an opportunity to attract new tourist segments.

Perceived development directions (based on expert interviews)

The following development directions are derived from expert interviews and reflect the perceptions of industry professionals regarding the future of ethnocultural tourism in Almaty. This is the effective promotion of ethnocultural tourism. As well as a set of strategies to overcome the above-mentioned problems.

Many experts said that it is important not only to preserve, but also to actively promote local traditions. Investments in supporting folk art are needed. Support for festivals is important. It is also necessary to develop traditional crafts. According to experts, these steps will help maintain authenticity. At the same time, they will strengthen the uniqueness of Almaty's tourism offer. Respondents noted the importance of developing interactive formats. Such formats will provide visitors with a memorable and meaningful experience. For example, master classes in cooking national cuisine. Homestay programs. Cultural trainings. Various master classes.

Improving infrastructure is a frequently mentioned recommendation by experts. They pay particular attention to rural areas. According to experts, the first thing to do is to repair roads. It is also important to increase the number of hotels and other accommodation. It is necessary to install information boards and directional signs. Such steps will make it easier to visit remote ethnocultural sites. At the same time, they will increase their attractiveness for tourists.

Proper management of sustainable tourism is also important. There are two main tasks in this direction. First, it is necessary to teach local residents to interact with tourists correctly. Second, it is necessary to intro-

duce responsible tourism models. Here, income generation and preservation of cultural and natural heritage are considered together.

Such approaches will help to ensure the long-term sustainable and harmonious development of ethnocultural tourism.

Prior to the field observations, an analysis of visitor reviews from Google Reviews was conducted. This preliminary stage helped identify the main strengths and weaknesses of ethnocultural tourism facilities and provided a basis for the subsequent field evaluation.

Google review analysis shows that the overall opinion of visitors to ethnocultural tourism facilities in Almaty is positive, as shown in the table. The main advantages are interactive activities (horseback riding, archery, eagle show), cultural experience, and suitability for family vacations. In addition, these facilities are often noted for their educational and cultural cognitive value. However, the main disadvantages are insufficient information, unclear event schedules, and in some cases, poor organization (Table 4). Ethnotourism in Almaty has high experiential and cultural appeal, but needs to improve information accessibility and organizational quality.

Table 4 – Analysis of visitor reviews of ethnocultural tourism facilities in Almaty based on Google Reviews

Category	Object	Positive themes	Negative themes	Number of reviews analyzed
Museums	Central State Museum of the Republic of Kazakhstan	Cultural richness Historical heritage Educational value	Language barrier Lack of structure Comparative dissatisfaction	32
Museums	Museum of Folk Musical Instruments	Preservation of musical heritage Cultural authenticity Affordable access	Smaller scale Limited exhibition space Limited depth of information	30
Theatres	Abay Kazakh state Academic Opera and Ballet Theater	Cultural richness Historical heritage	Language barrier Pricing concerns	55
Theatres	Almaty Theatres	Performance quality Cultural atmosphere	Language barrier Dress code expectations	63
Theatres	Lermontov Russian Drama Theatre	Modern architecture Comfortable seating	Parking difficulties Security check complaints	49
Ethno village	Gunny Ethnic Village	“Gives a good insight into the nomadic lifestyle” “a culturally informative experience”	Some reviews show this place as an organized tourist format and not as a “real village”	43
Ethno village	NOMAD Ethnic Centre	Fun activities Great for kids and families	Limited time Information is scarce	29

Note – Compiled by the authors.

Field observations were conducted at 10 sites selected from the list of ethnocultural sites. The selection fully covered five categories of ethnocultural sites. The sample was as follows:

2 museums (e.g., Central State Museum of the Republic of Kazakhstan, Museum of Folk Musical Instruments);

2 theaters (e.g., Abai Kazakh State Academic Opera and Ballet Theater, G. Musrepov State Academic Theatre for Children and Youth);

2 festivals (e.g., Spirit of Tengri, Nauryz meiramy);

2 ethnovillages (e.g., Nomad, Gunny);

2 national restaurants (e.g., Sandyk, Shanyrak).

A single evaluation form was used for each site. The evaluation was conducted on a 5-point Likert scale. 1 point – “low”. 5 points – “very high”. The main observation criteria used for evaluating ethnocultural sites are presented (Figure 3).

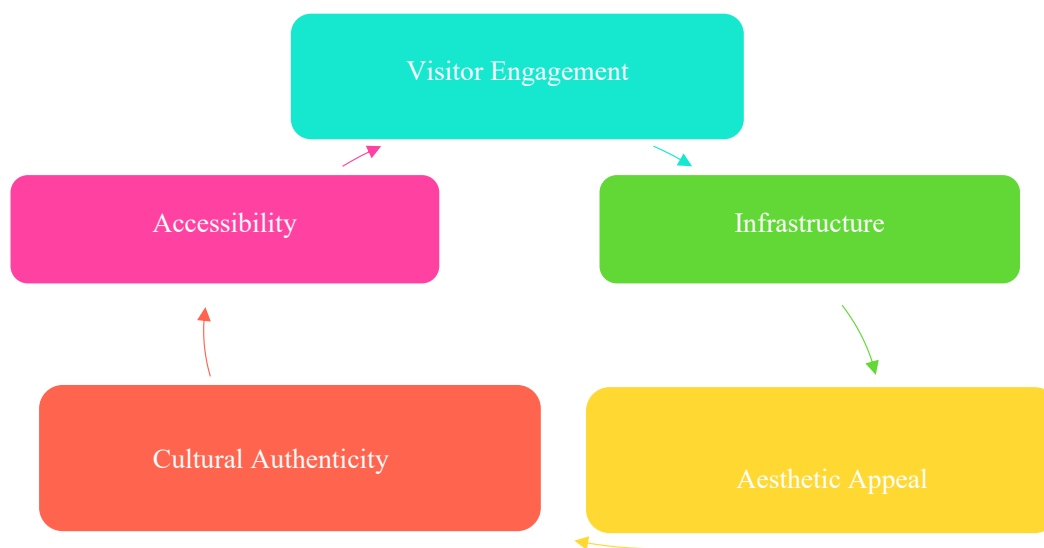

Figure 2 – Observation criteria
Note – Compiled by the authors.

The following criteria were used to assess the site:

Accessibility – ease of access to the site. Quality of transport connections. Clarity of directional signs.

Cultural authenticity – the extent to which traditional customs, rituals, and practices are displayed and preserved.

Visitor engagement – the quality and variety of interactions between visitors and the facility. For example, excursions, performances, master classes, interactive events.

Infrastructure and amenities – the availability and quality of basic services such as sanitation, parking, public catering, information points.

Aesthetic appeal – the appearance of the facility, the spatial environment, the general atmosphere.

The score for each dimension was recorded separately for all facilities. This data was then used to make comparisons between categories. The strengths and weaknesses of individual facilities were identified. Priority areas for improvement were also identified. The table provides an overview of ethnocultural objects in Almaty. It shows the relative strengths and weaknesses of each object (Table 5).

Among them, the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan was highly rated. This is because it has a large number of expositions related to Kazakh history. There is also a lot of material on nomadic culture. This offers visitors a deep and authentic cultural experience.

The Museum of Folk Musical Instruments is an important facility. The museum hosts interactive live music sessions that introduce traditional musical instruments. Visitors can see Kazakh national instruments up close and hear their sounds live. This greatly enriches their cultural experience.

In general, museums play an important role in preserving the cultural identity of the city. They also contribute to increasing the cultural and tourist attractiveness of Almaty. They form a solid foundation for the development of ethnocultural tourism.

Theaters, especially the Kazakh State Academic Opera and Ballet Theater named after Abai, received high marks. They are easily accessible. They also have a high aesthetic appeal. Such facilities are an important attraction for tourists looking for a balanced cultural experience.

There are also small venues. For example, the Almaty Youth Theater. This theater received positive marks for its socially oriented performances.

Table 5 – Overview of Almaty’s ethnocultural attractions

Category	Name	Highlights
Museums	State Central Museum of Kazakhstan	Comprehensive exhibits on Kazakh history and nomadic culture
Museums	Museum of Folk Musical Instruments	Traditional Kazakh instruments and live music sessions
Theaters	Abai Kazakh State Academic Opera and Ballet Theatre	High accessibility (4.5/5) and aesthetic appeal (4.8/5)
Theaters	G. Musrepov State Academic Theatre for Children and Youth	Community-centered performances but lower infrastructure score (3.2/5)
Festivals	Spirit of Tengri Festival	Cultural authenticity (4.9/5) and visitor engagement (4.8/5)
Festivals	Nauryz Festival	Praised for authenticity but faces logistical challenges
Ethnovillages	Nomad Ethnovillage	Highest cultural authenticity score (4.9/5) and immersive experiences
Ethnovillages	Gunny Ethnovillage	Potential for growth but low accessibility score (3.0/5)
National Restaurants	Sandyk	Traditional Kazakh cuisine with aesthetic appeal (4.6/5)
National Restaurants	Shanyrak	High visitor satisfaction (4.5/5) but lacks multilingual menus

Note – Compiled by the authors.

Poor infrastructure development negatively affects the overall satisfaction of visitors. This situation needs to be improved through special investments. Then the competitiveness of small cultural facilities will increase.

Cultural events

The Spirit of Tengri festival and the Nauryz holiday are also always highly appreciated. These events have a high cultural authenticity. Visitors actively participate. Such festivals serve as a platform for cultural exchange. They demonstrate the nomadic traditions of Kazakhstan. At the same time, they introduce music and art. However, interviews and field observations revealed some difficulties. Organizational issues arise at large events. For example, there are too many people. Infrastructure is lacking. These situations indicate the need for good planning. Proper event management is important. Resources need to be allocated effectively. This will create a comfortable and safe environment for visitors.

Ethnovillages

The study also examined ethnovillages. The Nomad ethnovillage was especially highly rated. The level of authenticity here is high. The programs are aimed at deep cultural immersion. Tourists can see traditional Kazakh life with their own eyes. There is an opportunity to observe yurt making, ride horses, and watch the art of «kusbegilik».

Accessibility issues were also identified. The Gunny ethnovillage in particular received a low rating. Because the transport infrastructure here is poorly developed. It is important to eliminate these obstacles. Then the attractiveness of ethnovillages will increase. They will be able to reach more people as a unique ethnocultural object.

Ethnic restaurants

Ethnic restaurants also play an important role. Places like Sandyk and Shanyrak were highly rated. They serve traditional Kazakh cuisine. The interior design is beautiful, so they have a high aesthetic appeal. The overall level of visitor satisfaction is also good. Such facilities add a gastronomic dimension to Almaty’s ethnocultural tourism. However, there are some limitations. Multilingual menus are not enough. Language services are also not well developed. This reduces accessibility for foreign tourists. Therefore, it is important to introduce a multilingual menu. It is necessary to organize basic translation or language support services. Then the number of visitors will increase, and the tourist experience will significantly improve.

In general, the list confirmed the ethnocultural richness of Almaty. The city has great potential for tourism development. However, a number of persistent problems remain. There are gaps in the infrastructure. Organizational work is not always effective. International accessibility is also insufficient. Strategic investments in infrastructure are needed. It is also important to increase marketing activity. Cultural authenticity must be carefully maintained. Only then can Almaty strengthen its position as one of the leading destinations for ethnocultural tourism.

Field observations conducted at 10 sites supported the respondents' opinions with empirical data. In addition, these observations provided additional information about the qualitative aspects of the visitor experience (Figure 4).

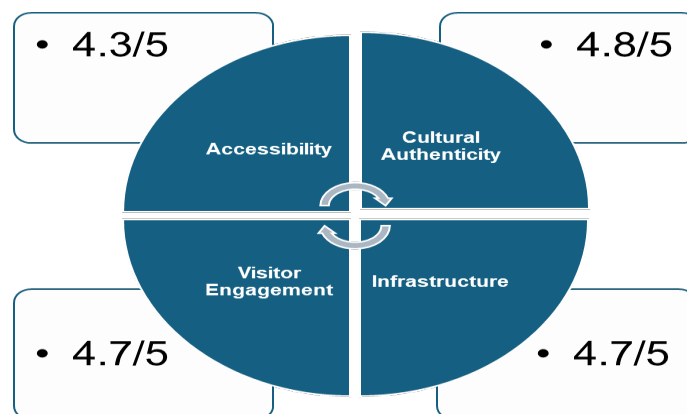

Figure 3 – Field Observation Results

Note – Compiled by the authors

Museums and theaters located in the city center received the highest average score for accessibility – 4.3/5. In contrast, ethnovillages in rural areas received the lowest score – 3.1/5. This is primarily due to poor road conditions and limited public transport.

Festivals and ethnovillages were rated particularly highly in terms of cultural authenticity: the average score reached 4.8/5. This clearly demonstrates their importance as one of the main means of conveying traditional practices and rituals.

Facilities offering interactive events recorded the highest levels of visitor engagement. For example, the Nomad ethnovillage and the Spirit of Tengri festival received an average score of 4.7/5.

City restaurants and theaters showed relatively high results in terms of infrastructure provision (average 4.5/5). In the areas where ethnovillages and open-air festivals are located, the infrastructure was found to be poorly developed; the average score for these facilities was 3.2/5. Such data indicate the need for significant modernization of infrastructure in these areas.

To provide a more structured and analytical interpretation of the findings, a SWOT analysis of ethnocultural tourism in Almaty was conducted (Table 6).

Table 6 – SWOT analysis of ethnocultural tourism sites in Almaty

Strengths	Weaknesses
High level of cultural authenticity Rich diversity of ethnocultural resources (museums, festivals, Ethnoauls, restaurants) Presence of well-established cultural attractions (e.g., Central State Museum, Spirit of Tengri festival) Strong potential for immersive and experience-based tourism Multicultural urban environment	Poor transport accessibility to ethnocultural sites (especially Ethnoauls) Underdeveloped infrastructure in rural and peri-urban areas Limited multilingual services and visitor support Weak international promotion and low global visibility Lack of coordination between tourism stakeholders
Opportunities	Threats
Growing global demand for authentic cultural experiences Expansion of experiential tourism (master classes, gastrotourism tours, cultural workshops) Development of digital marketing and online promotion tools Involvement of local communities in tourism development Potential for branding Almaty as a cultural tourism destination in Central Asia	Risk of over-commercialization and loss of authenticity Cultural degradation due to uncontrolled tourism development Strong competition from other cultural destinations Uneven development between urban and rural areas Loss of traditional practices if not properly preserved
Note – Compiled by the authors.	

The SWOT analysis highlights that while Almaty possesses strong cultural assets and significant development potential, several structural and operational challenges must be addressed to ensure sustainable growth of ethnocultural tourism.

DISCUSSION

The study applied a qualitative research design integrating resource inventory, expert interviews, and field observations. This methodological approach allowed for a comprehensive assessment of the ethnocultural tourism potential of Almaty, combining both expert perspectives and empirical observations of tourism facilities.

The findings demonstrate that Almaty possesses a diverse and structurally rich set of ethnocultural tourism resources, which were classified into five main categories: museums, theaters, festivals, ethnoauls, and national restaurants. Each of these categories contributes differently to the formation of the city's tourism product and reflects its multicultural identity.

Structuring results: systemic and local challenges.

In order to enhance the analytical clarity and scientific relevance of the results, the identified challenges can be grouped into two main categories: systemic and local.

Systemic challenges are those that require intervention at the governmental or policy level. These include insufficient transport infrastructure, particularly in rural and peri-urban areas, limited accessibility of ethnocultural sites, weak international promotion, and the absence of a unified branding strategy for ethnocultural tourism.

Local challenges, in contrast, can be addressed at the level of individual tourism enterprises and local communities. These include insufficient service quality, lack of multilingual communication, limited development of interactive tourism formats, and inadequate involvement of local residents in tourism activities.

Such differentiation allows for a clearer understanding of responsibility distribution and supports the development of targeted and effective policy and management solutions.

Interpretation of key findings

The results indicate that cultural authenticity plays a central role in shaping tourist experience and satisfaction. High scores recorded for authenticity-related indicators confirm that tourists are increasingly interested in immersive and meaningful cultural experiences. This finding is consistent with existing literature, which identifies authenticity as one of the key drivers of demand in cultural and ethnocultural tourism [20].

Museums and festivals, in particular, demonstrate strong potential as core elements of ethnocultural tourism in Almaty. Museums provide structured and accessible knowledge about national history and culture, while festivals create dynamic platforms for cultural exchange and visitor engagement.

At the same time, ethnoauls offer unique opportunities for experiential tourism based on direct interaction with traditional practices. However, their development is constrained by infrastructural limitations, particularly related to accessibility and service provision.

Infrastructure-related issues remain one of the most significant barriers to the development of ethnocultural tourism. The lack of basic tourism infrastructure and insufficient navigation systems significantly reduce the attractiveness of sites, particularly those located outside the urban area. These findings confirm previous research highlighting infrastructure limitations as a key barrier to tourism development. [21].

Another important issue is the insufficient use of digital marketing tools. In the context of increasing digitalization of tourism, the lack of comprehensive online promotion, multilingual content, and integrated digital strategies limits the international visibility of Almaty as an ethnocultural destination.

In addition, the study identifies the growing risk of commercialization of cultural practices. As demand for ethnocultural tourism increases, there is a tendency to simplify or stage traditions to meet tourist expectations. This may lead to a loss of authenticity and reduction in cultural value, highlighting the need for careful management and preservation strategies.

Development priorities and practical implications

Based on the results of the study, it is not practical to develop all ethnocultural tourism segments simultaneously. Therefore, priority directions should be identified.

Museums can be considered as the foundational element of ethnocultural tourism development, due to their accessibility and ability to provide structured cultural interpretation.

Festivals serve as an important tool for promotion and can significantly enhance the visibility of Almaty in both domestic and international markets.

Ethnoaulls represent a promising direction of development, particularly in the context of experiential and sustainable tourism; however, their expansion requires targeted infrastructure investment.

National restaurants and theaters contribute to the diversification of the tourism product and enhance the overall visitor experience, supporting the development of a integrated tourism product.

Implications for stakeholders

The implementation of development strategies requires coordinated action among different stakeholders.

Government institutions should focus on addressing systemic challenges, including infrastructure development, policy support, and destination branding.

Tourism businesses should prioritize service quality improvement, development of interactive tourism products, and customer-oriented approaches.

Local communities should be actively involved in tourism development, as their participation is essential for preserving cultural authenticity and ensuring sustainable development outcomes.

Contribution and limitations

This study contributes to the existing body of knowledge by providing a structured and context-specific analysis of ethnocultural tourism development in Almaty. It offers practical insights that can support decision-making at both policy and operational levels.

However, several limitations should be acknowledged. The relatively small sample size of respondents may limit the generalizability of the findings. Additionally, the focus on a single urban context may not fully reflect the diversity of ethnocultural tourism development across different regions of Kazakhstan.

CONCLUSION

The study showed that Almaty has great potential for the development of ethnocultural tourism. The main objects have high cultural authenticity. The level of visitor participation is also high. The leading objects are the Central State Museum, the Museum of Folk Musical Instruments, the Nomad ethnovillage, the Spirit of Tengri and festivals such as Nauryz. These objects vividly demonstrate the nomadic heritage and cultural diversity.

At the same time, a number of problems were identified. Infrastructure in rural and peri-urban areas is weak. Road quality is poor. Service facilities are insufficient. Digital marketing is also not fully used. There is little multilingual content. International recognition is low. There is also a risk of commercialization. In some cases, traditions can be adapted to tourists and authenticity can weaken. Nevertheless, the development potential is clear. Tourists are more interested in deep and interactive experiences. Ethnovillage programs, participation in festivals, thematic tours can be in demand. If the right strategy is adopted, Almaty can become one of the leading ethnocultural destinations in Central Asia.

Practical recommendations include targeted investments in infrastructure, expansion of digital marketing activities, and the development of immersive interactive technologies that attract modern travelers. Cooperation between local communities, government agencies, and tour operators is essential to ensure that tourism development benefits all stakeholders while preserving the cultural integrity of the region. Ensuring sustainable tourism management and educational programs for tourists and locals is essential to achieve this balance.

Looking ahead, we can say that further research will allow us to study the long-term economic and social consequences of ethno-cultural tourism in Almaty, as well as the effectiveness of the proposed strategy. Adding quantitative metrics to assess visitor satisfaction and economic returns can provide a deeper understanding of the industry's growth potential. By solving these tasks and implementing the proposed strategy, Almaty can establish itself as the main center of cultural tourism in Central Asia, preserve its unique heritage for future generations and attract domestic and foreign tourists.

In short, ethno-cultural tourism provides Almaty with a unique opportunity to express its individuality, promote intercultural understanding and sustainable economic development. Through strategic planning and joint efforts, the city can become a model of cultural tourism that benefits both tourists and local communities.

REFERENCES

1. Lestari Y. B., Yusra K. Identifying tourism potentials of ethno-cultural attractions in Lombok // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14. – Art. 16075.
2. Mukatova R., Mussina K., Rodríguez M. Scientific approaches to the definition of ethno-tourism concept // *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*. – 2022. – Vol. 65, No. 3. – P. 47–59. – DOI: 10.47703/ejebs.v3i65.135.
3. Yangutova A. et al. Classification and spatial pattern of Mongolian ethno-cultural tourism resources in the Republic of Buryatia // *Geography and Natural Resources*. – 2023. – Vol. 43, Suppl. 1. – P. S109–S115.
4. Ibrahim A. H., Falola J. A. Assessing the factors that can enhance or hinder community support for ethno-cultural tourism development // *FUDMA Journal of Sciences*. – 2021. – Vol. 5, No. 1. – P. 85–93.
5. Volovyk V., Lavryk O., Maksiytov A. Polish ethnocultural landscape of Podillya: Structure, use, protection of cultural heritage // *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*. – 2022. – No. 57. – P. 68–80.
6. Fedorova S. N., Fedorova G. A. Functional typological structure of ethnic and cultural tourism in the Republic of Sakha (Yakutia) // *Amazonia Investiga*. – 2020. – Vol. 9, No. 25. – P. 71–77.
7. Richter L. K., Smith V. L. Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism // *Pacific Affairs*. – 1979. – Vol. 51. – P. 711.
8. Graburn N. Tourism: the sacred journey // *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism* / V. Smith (ed.). – Oxford: Basil Blackwell, 1978.
9. Wood R. E. Ethnic Tourism, the State, and Cultural Change in Southeast Asia // *Annals of Tourism Research*. – 1984. – Vol. 11. – P. 353–374. – DOI: 10.1016/0160-7383(84)90027-6.
10. Polukhina A. N. A cluster model of ethno-tourism organization in Russian regions // *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*. – 2016. – Vol. 8, No. 3. – P. 359–372. – DOI: 10.1108/WHATT-02-2016-0002.
11. Galla A. The impact of ethno-tourism on local communities: Balancing cultural preservation with commercialization // *Journal of Cultural Heritage and Tourism*. – 2021. – Vol. 15, No. 3. – P. 234–249. – DOI: 10.xxxx/xxxx.
12. Williams P., Simoes A. Ecological tourism and its benefits for ethnic communities: Ensuring sustainability in ethno-tourism // *Journal of Ecological Tourism Studies*. – 2022. – Vol. 28, No. 4. – P. 345–359.
13. McIntosh R. W., Goeldner C. R. *Tourism: Principles, Practices and Philosophies*. – 6th ed. – New York: Wiley, 1990.
14. Wang Y., Shen H., Yea Sh., Lingqiang Zhou. Being rational and emotional: An integrated model of residents' support of ethnic tourism development // *Journal of Hospitality and Tourism Management*. – 2020. – Vol. 44. – P. 112–121. – DOI: 10.1016/j.jhtm.2020.05.008.
15. Tomczewska-Popowycz N., Taras V. The many names of “Roots tourism”: An integrative review of the terminology // *Journal of Hospitality and Tourism Management*. – 2022. – Vol. 50. – P. 245–258. – DOI: 10.1016/j.jhtm.2022.02.016.
16. Wood R. Ethnic tourism, the state, and cultural change in Southeast Asia // *Annals of Tourism Research*. – 1984. – Vol. 11, No. 3. – P. 353–374.
17. Buhalis D., Law R. Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet: The state of eTourism research // *Tourism Management*. – 2008. – Vol. 29, No. 4. – P. 609–623.
18. Harris C. Almaty: A history of Central Asia's cultural capital // *Central Asia Review*. – 2006. – Vol. 8, No. 2. – P. 45–62.
19. Ilyasov K. Cultural diversity and tourism development in Almaty // *Tourism and Development Journal*. – 2018. – Vol. 9, No. 1. – P. 56–67.
20. MacCannell D. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. – New York: Schocken Books, 1976.
21. Kudaibergenova R. *Tourism infrastructure in Kazakhstan: Barriers and prospects*. – 2017.
22. Rudenko E., Johnson M. Exploring multicultural tourism in Kazakhstan // *Asian Journal of Tourism Research*. – 2019. – Vol. 7, No. 4. – P. 225–239.
23. *Kazakh Tourism. Kazakhstan 2050 Strategy and the role of cultural tourism*. – Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan, 2020.

24. Pehtereva N., Saldybaev A. Tourism development strategies in Almaty: A focus on cultural heritage // *Journal of Sustainable Tourism*. – 2021. – Vol. 16, No. 3. – P. 134–151.

25. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – n.d. – URL: <https://stat.gov.kz/> (Accessed: 13.05.26).

REFERENCES

1. Lestari, Y. B., & Yusra, K. (2022). Identifying tourism potentials of ethno-cultural attractions in Lombok. *Sustainability*, 14, 16075.

2. Mukatova, R., Mussina, K., & Rodríguez, M. (2022). Scientific approaches to the definition of ethno-tourism concept. *Eurasian Journal of Economic and Business Studies*, 65(3), 47–59. <https://doi.org/10.47703/ejeb.v3i65.135>

3. Yangutova, A., et al. (2023). Classification and spatial pattern of Mongolian ethno-cultural tourism resources in the Republic of Buryatia. *Geography and Natural Resources*, 43(Suppl. 1), S109–S115.

4. Ibrahim, A. H., & Falola, J. A. (2021). Assessing the factors that can enhance or hinder community support for ethno-cultural tourism development. *FUDMA Journal of Sciences*, 5(1), 85–93.

5. Volovyk, V., Lavryk, O., & Maksiytov, A. (2022). Polish ethnocultural landscape of Podillya: Structure, use, protection of cultural heritage. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University*, (57), 68–80.

6. Fedorova, S. N., & Fedorova, G. A. (2020). Functional typological structure of ethnic and cultural tourism in the Republic of Sakha (Yakutia). *Amazonia Investiga*, 9(25), 71–77.

7. Richter, L. K., & Smith, V. L. (1979). Hosts and guests: The anthropology of tourism. *Pacific Affairs*, 51, 711.

8. Graburn, N. (1978). Tourism: The sacred journey. In V. Smith (Ed.), *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. Basil Blackwell.

9. Wood, R. E. (1984). Ethnic tourism, the state, and cultural change in Southeast Asia. *Annals of Tourism Research*, 11, 353–374. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(84\)90027-6](https://doi.org/10.1016/0160-7383(84)90027-6)

10. Polukhina, A. N. (2016). A cluster model of ethno-tourism organization in Russian regions. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 8(3), 359–372. <https://doi.org/10.1108/WHATT-02-2016-0002>

11. Galla, A. (2021). The impact of ethno-tourism on local communities: Balancing cultural preservation with commercialization. *Journal of Cultural Heritage and Tourism*, 15(3), 234–249. <https://doi.org/10.xxxx/xxxx>

12. Williams, P., & Simoes, A. (2022). Ecological tourism and its benefits for ethnic communities: Ensuring sustainability in ethno-tourism. *Journal of Ecological Tourism Studies*, 28(4), 345–359.

13. McIntosh, R. W., & Goeldner, C. R. (1990). *Tourism: Principles, practices and philosophies* (6th ed.). Wiley.

14. Wang, Y., Shen, H., Yea, Sh., & Zhou, L. (2020). Being rational and emotional: An integrated model of residents' support of ethnic tourism development. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 44, 112–121. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2020.05.008>

15. Tomczewska-Popowycz, N., & Taras, V. (2022). The many names of “roots tourism”: An integrative review of the terminology. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 50, 245–258. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2022.02.016>

16. Wood, R. (1984). Ethnic tourism, the state, and cultural change in Southeast Asia. *Annals of Tourism Research*, 11(3), 353–374.

17. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet: The state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.

18. Harris, C. (2006). Almaty: A history of Central Asia's cultural capital. *Central Asia Review*, 8(2), 45–62.

19. Ilyasov, K. (2018). Cultural diversity and tourism development in Almaty. *Tourism and Development Journal*, 9(1), 56–67.

20. MacCannell, D. (1976). *The tourist: A new theory of the leisure class*. Schocken Books.

21. Kudaibergenova, R. (2017). *Tourism infrastructure in Kazakhstan: Barriers and prospects*.

22. Rudenko, E., & Johnson, M. (2019). Exploring multicultural tourism in Kazakhstan. *Asian Journal of Tourism Research*, 7(4), 225–239.

23. Kazakh Tourism. (2020). Kazakhstan 2050 strategy and the role of cultural tourism. Ministry of Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan.

24. Pehtereva, N., & Saldybaev, A. (2021). Tourism development strategies in Almaty: A focus on cultural heritage. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(3), 134–151.

25. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved May 13, 2026, from <https://stat.gov.kz/>

АЛМАТЫНЫҢ ЭТНОМӘДЕНИ ТУРИСТІК ӘЛЕУЕТІ: СЫН-ҚАТЕРЛЕР, МҮМКІНДІКТЕР ЖӘНЕ ДАМУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Г. Ырысбай^{1*}, Ж. М. Асипова¹, А. С. Актымбаева¹

¹Өл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты – Бұл зерттеу Алматы қаласының этномәдени туризм әлеуетін талдауға, оның негізгі артықшылықтары мен даму барысында туындайтын өзекті мәселелерді айқындауға, сондай-ақ алдағы кезеңдегі даму мүмкіндіктерін анықтауға бағытталған.

Ғылыми-зерттеу жұмысының негізгі проблемасы – Зерттеу барысында Алматы қаласында этномәдени туризмнің дамуын шектейтін бірқатар факторлар анықталды. Олардың қатарына туристік инфрақұрылымның жеткіліксіздігі, халықаралық туристік нарықта қаланың әлсіз ілгерілетілуі және мәдени құндылықтардың шамадан тыс коммерциялану қаупі жатады.

Әдіснамасы – Зерттеуде аралас әдіс қолданылды. Зерттеушілер туризм саласының мамандарымен сұхбат жүргізді. Далалық бақылаулар жүргізілді. Қаладағы негізгі этномәдени нысандардың тізімі жасалып сонымен қатар соңғы бес жылдықтағы Алматыға келген туристер саны бойынша статистикалық талдаумен қоса этно-мәдени нысандар бойынша Google Reviews деректері сапалық талдау әдісі арқылы өңделіп, келушілердің тәжірибесін бағалау мақсатында қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – Алматы қаласының этномәдени туризм әлеуетін кешенді сапалық тұрғыда зерделеуімен айқындалады.

Зерттеу нәтижелері – Алынған нәтижелер этномәдени туризмді дамыту мақсатында инфрақұрылымды жетілдіру, цифрлық және халықаралық маркетинг құралдарын кеңінен қолдану, туристер үшін мәдени-танымдық интерактивті тәжірибелерді дамыту, жергілікті қауымдастықтардың қатысуын күшейту және ірі этномәдени фестивальдерді кең ауқымда ұйымдастыру қажеттігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: этномәдени туризм; Алматы; мәдени мұра; тұрақты туризм; Орталық Азия

Алғыс. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті AP26103653 Іле-Алатау саябағында овертуризмді алдын алу үшін ұшқышсыз ұшу аппараттары мен ГАЗ және жасанды интеллект құралдарын пайдалана отырып, рекреациялық сыйымдылықты модельдеу гранты бойынша қаржыландырды.

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ ТУРИСТСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ АЛМАТЫ: ВЫЗОВЫ, ВОЗМОЖНОСТИ И СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Г. Ырысбай^{1*}, Ж. М. Асипова¹, А. С. Актымбаева¹

¹КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Данное исследование направлено на обсуждение потенциала города Алматы в области этнокультурного туризма, выявление его основных преимуществ и актуальных проблем, возникающих в ходе развития, а также выявление возможностей развития на предстоящий период.

Основная проблема – В ходе исследования был выявлен ряд факторов, ограничивающих развитие этнокультурного туризма в городе Алматы. К ним относятся недостаточная туристская инфраструктура, слабое развитие города на Международном туристском рынке и угроза чрезмерной коммерциализации культурных ценностей.

Методология – В исследовании использовался смешанный метод. Исследователи опросили специалистов туристической индустрии. Были проведены полевые наблюдения. Был составлен список основных этнокультурных объектов города, а данные Google Reviews об этих объектах, наряду со статистическим анализом количества туристов, посетивших Алматы за последние пять лет, были обработаны с использованием качественного метода анализа и использованы для оценки впечатлений посетителей.

Уникальность/ценность исследования – Комплексно качественно определяется потенциал этнокультурного туризма города Алматы.

Результаты исследования. Полученные результаты свидетельствуют о необходимости совершенствования инфраструктуры в целях развития этнокультурного туризма, широкого применения инструментов цифрового и международного маркетинга, развития культурно-познавательных интерактивных практик для туристов, усиления участия местных сообществ и масштабной организации крупных этнокультурных фести-вальдеров.

Ключевые слова: этнокультурный туризм; Алматы; культурное наследие; устойчивый туризм; Центральная Азия

Благодарность. Данное исследование было профинансировано Комитетом по науке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках гранта AP26103653 Пе -Алатау для моделирования рекреационного потенциала с использованием беспилотных летательных аппаратов, ГИС и инструментов искусственного интеллекта в целях предотвращения чрезмерного туризма, в рамках гранта AP26103653 Научного комитета Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

ABOUT THE AUTHORS

Yrysbay G. – 1st year PhD student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulden9692@gamil.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-7655-8835>*

Assipova Zhanna Medeuovna – PhD, Associate Professor, Research Fellow Department of Recreational Geography and Tourism, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, email: zhanna.assi-pova@kaznu.edu.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1260-4867>

Aktymbaeva Aliya Sagyndykovna – Candidate of Geography, Associate Professor, Dean of the Faculty of Geography and Nature Management, Kazakh National University of Al-Farabi, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: alia_79-30@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1269-4356>

MPHTI: 06.77.61

JEL Classification: J21, J24, O33, O15

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-112-126>

ПРОМЫШЛЕННЫЕ РЕВОЛЮЦИИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ ТРУДА: СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ И СЦЕНАРИИ РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

Е. В. Варавин^{1*}, М. В. Козлова¹, Г. И. Ислям¹

¹Восточно-Казахстанский технический университет имени Д. Серикбаева,
Усть-Каменогорск, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – выявить закономерности эволюции социальных шоков при промышленных революциях, определить специфику их проявления в условиях Четвертой промышленной революции и разработать сценарии институциональной адаптации рынка труда Казахстана до 2040 года

Методология – комплексный подход, включающий сравнительно-исторический анализ четырех промышленных революций (1760-2025), институциональный анализ адаптационных механизмов с учетом международного опыта и сценарное моделирование на основе демографических прогнозов Центра развития трудовых ресурсов, данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан (2020-2024) и отчетов World Economic Forum.

Оригинальность/ценность исследования – впервые предложена концепция адаптационного лага, демонстрирующая четырехкратное сокращение времени институциональной адаптации (с 50-80 до 10-20 лет), что требует перехода от реактивных к проактивным стратегиям. Выявлена уникальная синхронизация демографического окна Казахстана (2025-2040) с адаптационным лагом четвертой революции, создающая критическое временное ограничение для системных реформ.

Результаты исследования – установлена эволюция социальных шоков от физической эксплуатации к когнитивной маргинализации; выявлены специфические вызовы для Казахстана (платформенная прекаризация, региональная поляризация, дефицит IT-специалистов, цифровой разрыв поколений); разработаны три сценария развития (пессимистический, базовый, оптимистический) с приоритетными направлениями комплементарных институциональных реформ.

Ключевые слова: промышленные революции, социальные шоки, адаптационный лаг, демографическое окно, институциональная комплементарность, платформенная экономика.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность работы. Промышленные революции последних трех столетий представляют собой не просто технологические инновации, но глубокие социально-экономические трансформации, радикально переструктурирующие организацию труда и системы социального регулирования. История индустриализации демонстрирует устойчивую закономерность: каждая волна технологического развития генерирует комплекс социальных потрясений, природа и масштабы которых существенно отличаются от предыдущих этапов [1]. Понимание этих закономерностей приобретает особую актуальность в условиях Четвертой промышленной революции, характеризующейся беспрецедентной скоростью и глубиной преобразований.

Согласно последним данным World Economic Forum, опубликованным в докладе «Future of Jobs Report 2025», к 2030 году глобальные трансформации рынка труда достигнут беспрецедентных масштабов [2]. Искусственный интеллект и технологии обработки информации станут ключевым драйвером изменений для 86% компаний по всему миру. Структурная трансформация затронет 22% существующих рабочих мест: будет создано 170 млн новых позиций при одновременном вытеснении 92 млн существующих профессий. Особую тревогу вызывает прогноз устаревания 39% существующих навы-

ков в период 2025-2030 годов, при этом 63% работодателей называют дефицит компетенций главным барьером для трансформации бизнеса [2].

Международный валютный фонд в своем аналитическом докладе 2024 года подчеркивает асимметричность воздействия искусственного интеллекта на различные группы стран [3]. Согласно расчетам МВФ, 60% рабочих мест в развитых странах подвержены воздействию ИИ, тогда как в развивающихся экономиках этот показатель составляет 40%. Однако парадокс заключается в том, что развивающиеся страны располагают значительно меньшими ресурсами для адаптации к технологическим изменениям, что создает риск усиления глобального неравенства. Временной лаг между вытеснением старых и созданием новых профессий составляет от трех до семи лет, формируя так называемую «долину безработицы» для миллионов работников.

Для развивающихся экономик вызовы усиливаются необходимостью одновременного решения комплекса задач: завершения модернизации, диверсификации от сырьевой зависимости и адаптации к цифровым технологиям при ограниченности финансовых ресурсов, слабости профсоюзов и высокой неформальной занятости. Г. Стэндинг показал, как технологические изменения в сочетании с неолиберальной политикой формируют прекариат – новый социальный класс работников с нестабильной занятостью и минимальными социальными гарантиями [4].

Казахстан как типичная развивающаяся экономика с высокой сырьевой зависимостью активно реализует стратегию цифровизации, осознавая императивность технологической модернизации. Программа «Цифровой Казахстан» [5] заложила фундамент для развития цифровой инфраструктуры, а принятие в ноябре 2025 года первого в Центральной Азии закона об искусственном интеллекте [6] свидетельствует о стремлении государства к проактивному регулированию технологических изменений. Признание социальных последствий технологической трансформации нашло отражение в Концепции развития рынка труда на 2024-2029 годы, выделяющей ключевые вызовы, требующие системного ответа: низкий темп создания качественных рабочих мест, цифровизацию экономики, высвобождение трудовых ресурсов из традиционных секторов и высокий уровень неформальной занятости [7].

Обзор литературы. Теоретический фундамент исследования технологических революций заложен в работах К. Перес, предложившей концепцию фазовой динамики технологических преобразований [1]. Согласно ее модели, каждая революция проходит последовательные фазы внедрения, перелома и институциональной перестройки, при этом переход между фазами сопровождается системными кризисами. К. Шваб развил эту теорию применительно к современности, подчеркнув качественное отличие Индустрии 4.0 – слияние физических, цифровых и биологических систем [8]. Э. Бриньолфссон и Э. Макафи разработали концепцию «второго машинного века», акцентировав принципиальное отличие современной автоматизации: если первый машинный век замещал физический труд, то второй направлен на замещение когнитивных профессий [9].

Д. Асемоглу и П. Рестрепо предложили «задачно-основанный» подход к анализу технологических изменений на рынке труда, согласно которому машины вытесняют человека при выполнении конкретных задач, но одновременно создают новые задачи, недоступные для автоматизации [10]. Критически важно, что скорость вытеснения может существенно превышать скорость появления новых задач, создавая периоды массовой безработицы. К. Фрей и М. Осборн прогнозировали, что 47% рабочих мест в развитых странах подвержены высокому риску автоматизации в среднесрочной перспективе [11]. М. Форд предупреждает, что технологическая безработица может стать не временным, а структурным, долгосрочным явлением, требующим фундаментального переосмысления социального контракта [12].

Особое значение для понимания современных трансформаций имеют работы о платформенной экономике. Н. Срничек и Ш. Зубофф показали, как платформы создают новые механизмы извлечения прибыли через монополизацию данных и алгоритмический контроль, непрозрачный для работников и практически не поддающийся коллективному противодействию [13, 14].

П. Холл и Д. Соскис в рамках теории разновидностей капитализма обосновали критическую важность институциональной комплементарности для успешной адаптации экономических систем к внешним шокам [15]. Применительно к технологическим революциям это означает, что изолированные реформы отдельных институтов без параллельного развития связанных элементов системы оказываются неэффективными.

Для развивающихся экономик Центральной Азии критически важны региональные исследования специфики постсоветских рынков труда. Н.А. Курманов с соавторами проанализировали факторы развития региональных рынков труда Казахстана в условиях цифровой экономики [16]. Т.М. Айтназаров с соавторами исследовали роль цифровых технологий и их влияние на экономику Казахстана [17]. М. Тулегенова и А. Тулейбаева изучили трансформацию рынка труда Казахстана в условиях активных экономических преобразований [18]. Однако практически отсутствуют комплексные исследования механизмов институциональной адаптации развивающихся экономик к ускоряющимся технологическим изменениям с учетом демографической динамики.

Основные положения исследования. Цель исследования состоит в выявлении закономерностей эволюции социальных шоков в ходе промышленных революций, определении специфики их проявления в условиях Четвертой промышленной революции и разработке сценариев институциональной адаптации рынка труда Казахстана до 2040 года. Исследование отвечает на четыре взаимосвязанных вопроса: как эволюционировал характер социальных шоков? каковы специфические вызовы для развивающихся экономик? какие траектории развития наиболее вероятны до 2040 года? какие институциональные инновации необходимы для опережающей адаптации?

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методы исследования. Исследование опирается на смешанный методологический подход, интегрирующий сравнительно-исторический анализ (выявление глобальных закономерностей социальных шоков), институциональный анализ (оценка текущего состояния казахстанского рынка труда) и сценарное моделирование (прогнозирование альтернативных траекторий развития до 2040 года).

Сравнительно-исторический метод применяется для анализа социальных шоков первой – четвертой промышленных революций (1760-2025 годы) с выявлением закономерностей эволюции их характера, скорости изменений и адаптационных механизмов. Анализируются публикации из баз Web of Science и Scopus и отчеты международных организаций [2, 3, 19]. Сравнение проводилось по трем параметрам: скорость распространения технологий, масштаб вытеснения занятости, временной лаг между технологическим шоком и институциональной адаптацией.

Институциональный анализ направлен на деконструкцию институтов, регулирующих рынок труда в условиях технологических трансформаций. Применялся качественный контент-анализ нормативно-правовых актов Казахстана за 2020-2025 годы [5-7] с выявлением институциональных разрывов между декларируемыми целями и механизмами реализации, а также оценкой комплементарности различных нормативных актов.

Сценарный анализ применен для прогнозирования трансформации рынка труда до 2040 года с интеграцией актуальных демографических прогнозов. Методологический алгоритм включал четыре последовательных этапа. На основе пяти критических факторов (инвестиции в образование, темпы цифровизации, развитие платформенной занятости, региональное неравенство и демографическая динамика) смоделированы три сценария: пессимистический («Институциональный кризис»), базовый («Управляемая адаптация») и оптимистический («Технологический хаб»). Оценка вероятностей реализации сценариев проводилась методом Дельфи в два раунда с участием двенадцати экспертов из академической среды, госсектора и бизнеса. Результаты показали следующее распределение вероятностей: базовый сценарий – 52%, оптимистический – 27%, пессимистический – 18%. Корректность выбора базового сценария дополнительно подтверждена через валидацию количественными индикаторами, включая ежегодный рост инвестиций в образование (4,2%) и динамику IT-сектора (12%).

Эмпирическая база включает научные публикации из Web of Science и Scopus, нормативно-правовые акты Казахстана, статистические данные Бюро национальной статистики (2020-2025) [20], демографические прогнозы Центра развития трудовых ресурсов (2025-2050) [21] и отчеты международных организаций [2, 3, 19].

Эволюция промышленных революций и концепция адаптационного лага. Первая промышленная революция (1760-1840) генерировала социальные шоки преимущественно физического характера: разрушение ремесленного производства, массовую миграцию в города, эксплуатацию женского и

детского труда (более 30% рабочей силы при 14-16-часовом рабочем дне). Восстания луддитов (1811-1816) отражали острый социальный конфликт между машинным и ручным трудом. Институциональная адаптация через фабричное законодательство и ограничение детского труда заняла 50-80 лет, демонстрируя длительный адаптационный лаг ранних революций.

Вторая промышленная революция (1870-1914) трансформировала характер социальных шоков от физической эксплуатации к психологическому отчуждению. Конвейерное производство и тейлоризм превратили рабочего в «придаток машины», выполняющего монотонные операции. Социальный шок проявлялся через отчуждение от результатов труда и утрату профессиональной идентичности. Институциональная адаптация включала нормирование рабочего времени (8-часовой день), социальное страхование и усиление профсоюзов. Адаптационный лаг сократился до 30-50 лет, демонстрируя ускорение институционального ответа по сравнению с первой революцией.

Третья промышленная революция (1960-2000) породила структурную технологическую безработицу и поляризацию квалификаций. Компьютеризация производства автоматизировала рутинные операции среднего уровня, создав феномен «выхолащивания среднего класса». Профессиональная структура поляризовалась между высокооплачиваемыми креативными и низкооплачиваемыми сервисными позициями. Требования рынка труда начали обновляться каждые 5-7 лет. Адаптация через массовое высшее образование и системы переквалификации сократила адаптационный лаг до 20-40 лет.

Четвертая промышленная революция, развивающаяся с 2000 года по настоящее время, представляет качественный скачок по скорости и системности воздействия на рынок труда. Индустрия 4.0 характеризуется слиянием физических, цифровых и биологических систем [8]. Концептуальное отличие современного этапа заключается в направленности на автоматизацию когнитивного труда: аналитических функций, принятия решений, творческой деятельности [9]. Под угрозой оказываются профессионалы с высшим образованием. Ожидаемый адаптационный лаг для четвертой революции – 10-20 лет. (таблица 1).

Характер социальных шоков четвертой промышленной революции проявляется в нескольких взаимосвязанных аспектах. Когнитивная маргинализация означает превращение работников в операторов алгоритмических решений с утратой аналитической компоненты труда [22] (рисунок 1). Платформенная прекаризация создает массовую занятость без традиционных социальных гарантий [4, 13, 14]. Ускорение устаревания навыков проявляется в том, что 39% существующих компетенций утрачивают актуальность к 2030 году [2]. Алгоритмический контроль внедряет непрозрачные механизмы оценки работников [22]. Утрата профессиональной идентичности сопровождается размыванием границ между работой и личной жизнью. Тем самым сокращение адаптационного лага до 10-20 лет требует принципиального перехода от реактивных к проактивным стратегиям институциональной адаптации.

Таблица 1 – Эволюция социальных шоков при промышленных революциях

Параметр	I революция (1760-1840)	II революция (1870-1914)	III революция (1960-2000)	IV революции (2000-наст.)
Ключевые технологии	Паровые машины, механические станки	Электричество, конвейер, двигатель внутреннего сгорания	Компьютеры, интернет, автоматизация	ИИ, IoT, блокчейн, робототехника
Природа шоков	Физическая эксплуатация	Психологическое отчуждение	Квалификационный разрыв	Когнитивная маргинализация
Основные жертвы	Дети, женщины, ремесленники	Промышленные рабочие	Средний класс, производственный персонал	Высокообразованные специалисты
Темп изменений	80 лет	50 лет	30-40 лет	10-20 лет
Адаптационный лаг	50-80 лет	30-50 лет	20-40 лет	10-20 лет (ожидается)
Механизмы адаптации	Фабричное законодательство	8-часовой день, соцстрахование	Массовое образование, профсоюзы	Непрерывное обучение, этика ИИ
Примечание – Составлено авторами на основе [1, 2, 7, 8]				

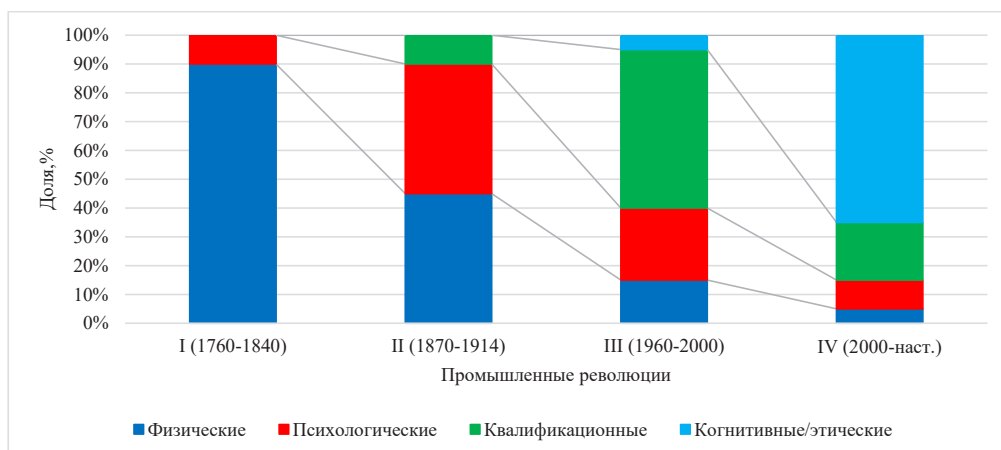

Рисунок 1 – Эволюция структуры социальных шоков по типам при промышленных революциях
Примечание – Составлено авторами

Выявленная динамика сокращения временных интервалов между началом промышленных революций и достижением институциональной адаптации представляет собой устойчивую закономерность, требующую концептуализации. На основании проведенного анализа вводится понятие адаптационного лага – временного интервала между началом массового внедрения революционных технологий и созданием адекватных институциональных механизмов регулирования социально-трудовых отношений.

Адаптационный лаг предлагается измерить по трем критериям, операционализирующим концепцию достойного труда Международной организации труда [23]. Первый критерий – принятие основных законодательных актов, регулирующих новые формы труда. Второй критерий – охват целевой группы работников социальными гарантиями на уровне более 50%, что обеспечивает преобладание формальной занятости над неформальной. Третий критерий – стабилизация структурной безработицы на уровне ниже 7%, поскольку превышение этого порога свидетельствует о хроническом характере безработицы, что подтверждается эмпирическими данными для развивающихся экономик.

Данные критерии позволяют проводить межреволюционные сравнения и оценивать эффективность адаптационных механизмов различных стран. Ключевая особенность адаптационного лага заключается в его устойчивом сокращении: от 50-80 лет при первой промышленной революции до 10-20 лет при четвертой, что существенно ограничивает временные рамки для институциональных реформ и исключает возможность длительных итераций коррекции политики (рисунок 2).

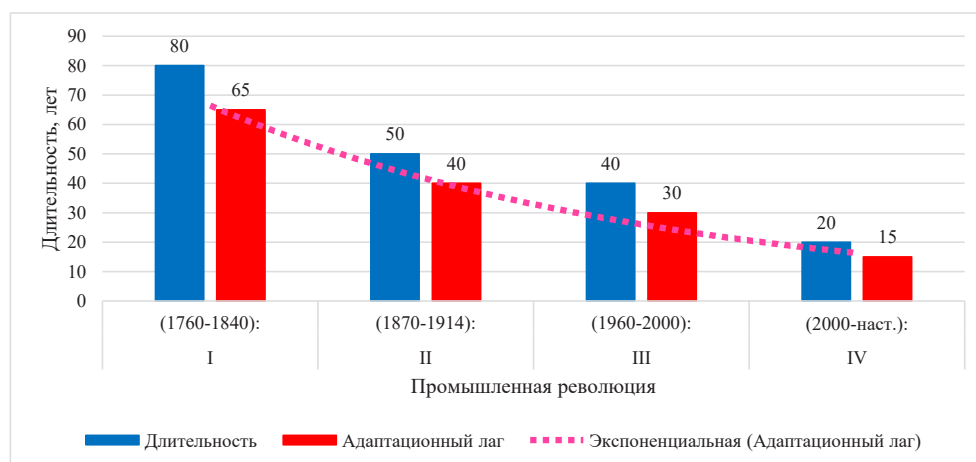

Рисунок 2 – Сокращение адаптационного лага при промышленных революциях
Примечание – Составлено авторами на основе [1, 2, 8]

Синхронизация демографического окна и адаптационного лага: случай Казахстана. Выявленная закономерность сокращения адаптационного лага создает методологическую основу для странового анализа, требуя от развивающихся экономик особого внимания к временным ограничениям. Для Казахстана это усиливает принципиальное значение демографического фактора: необходимость провести институциональные реформы совпадает с уникальным периодом благоприятной возрастной структуры населения. Согласно прогнозам Центра развития трудовых ресурсов, Казахстан вступает в период демографического окна возможностей в 2025-2040 гг.

Согласно методологии ООН, демографическое окно – это период, когда доля детей и молодежи до 15 лет снижается ниже 30%, доля пожилых людей (65 лет и старше) остается менее 15%, а доля трудоспособного возраста (15–64 лет) составляет не менее 55%, создавая потенциал для ускоренного экономического роста [24]. Для Казахстана рост трудоспособного населения на 30,17% за период 2022-2040 годов эквивалентен среднегодовому приросту около 190 тыс. человек. Пик доли трудоспособных в 62,4% приходится на 2040 год, что соответствует показателям успешных азиатских экономик в период их роста. Одновременно доля детей снижается с 30,7% до 23,7%, что отражает завершение демографического перехода. Коэффициент демографической нагрузки увеличивается с 1,37 до 1,66 иждивенца на одного трудоспособного, что обусловлено опережающим ростом численности пенсионеров (45,8% за период) относительно сокращения детской когорты (таблица 2).

Таблица 2 – Демографические параметры и рынок труда Казахстана, 2022-2040

Показатель	2022	2025	2030 (про- гноз)	2035 (про- гноз)	2040 (про- гноз)	Изменение
Численность населения, млн. чел.	19,5	20,28	21,38	22,4	23,5	20,51%
Население трудоспособного возраста, млн. чел.	11,27	11,95	12,92	13,86	14,67	30,17%
Доля трудоспособного населения, %	57,8%	58,9%	60,4%	61,9%	62,4%	4,6 п.п.
Численность населения пенсионного возраста, млн. чел.	2,25	2,41	2,7	2,99	3,28	45,78%
Доля населения пенсионного возраста, %	11,5%	11,9%	12,6%	13,3%	14,0%	2,5 п.п.
Численность детей, моложе трудоспособного возраста, млн.чел.	5,98	5,92	5,76	5,56	5,57	-6,86%
Доля детей, моложе трудоспособного возраста, %	30,7%	29,2%	26,9%	24,8%	23,7%	-7 п.п.
Коэффициент демографической нагрузки	1,37	1,43	1,53	1,62	1,66	21,05%
Примечание – Составлено авторами на основе [20, 21]						

Критическое значение демографического окна усиливается его практически идеальным совпадением с адаптационным лагом четвертой промышленной революции (10-20 лет). Пятнадцатилетний период демографического окна (2025-2040) точно соответствует верхней границе адаптационного лага (10-20 лет), создавая уникальную синхронизацию: Казахстан должен провести институциональную адаптацию в период демографического дивиденда, завершив реформы к 2040 году. Это принципиально отличается от предыдущих революций, когда адаптационный лаг (50-80 лет) позволял растягивать реформы на поколения. Демографический дивиденд реализуется только при создании высокопроизводительных рабочих мест, иначе рост трудоспособного населения трансформируется в демографическую ловушку.

Вызовы технологической трансформации для рынка труда Казахстана. Глобальные вызовы Индустрии 4.0 приобретают для Казахстана особую остроту. Первым критическим вызовом выступает платформенная прекаризация при методологической неопределенности масштабов. Оценки численности платформенных работников варьируются от 500 тыс. (5-6% занятых) по результатам эмпирических исследований [25] до 1 млн человек (10-11% занятых) по официальным данным [7], что отражает различия в методологии учета и высокую долю неформальной активности. Работники цифровых платформ (Яндекс.Такси, Glovo, Wolt) классифицируются как самозанятые, исключаясь из системы традиционных гарантий. Специальный налоговый режим с 2026 года предусматривает 1% на пенсионное

обеспечение, что при средней продолжительности трудовой деятельности 35-40 лет не обеспечит адекватных накоплений.

Вторым вызовом выступает качественный разрыв в подготовке IT-специалистов и цифровой разрыв поколений. Несмотря на формальный переизбыток IT-кадров на рынке труда, наблюдается острый дефицит высококвалифицированных специалистов узких профилей: средние зарплаты IT-специалистов выросли на 54% за три года, в 2-3 раза превышая среднюю по стране [26]. Система высшего образования развивает AI-специализации (17 университетов, около 2,2 тыс. обучающихся) [27], однако масштабы подготовки не соответствуют потребностям в специалистах по машинному обучению и data science. Уровень цифровой грамотности составляет 85% среди лиц 18-35 лет против 35% среди лиц старше 50 лет, что создает риск структурной неконкурентоспособности старших когорт при ускоренном устаревании навыков.

Третьим вызовом выступает недостаточность системы переквалификации. При ежегодном приросте трудовых ресурсов на 190 тыс. человек государственные программы переобучения охватывают преимущественно зарегистрированных безработных, не создавая возможностей для превентивного обновления навыков занятого населения. Государственные расходы на профессиональное обучение взрослых (менее 0,1% ВВП) отстают от скандинавских стран (1,5% ВВП) более чем в 15 раз. Совокупность этих четырех факторов формирует запрос на радикальное обновление подходов.

Четвертый вызов – региональная поляризация с самоусиливающейся динамикой. 62% всех IT-вакансий сосредоточено в Астане и Алматы [7]. Формируется механизм самоусиления: технологические компании размещаются в столицах из-за концентрации кадров, специалисты мигрируют в столицы из-за возможностей. Уровень безработицы варьируется от 3-4% в столичных регионах до 6-8% в депрессивных областях. Это создает риск того, что демографический дивиденд будет реализован исключительно в мегаполисах.

Казахстан предпринимает попытки институциональной адаптации. Концепция развития рынка труда на 2024-2029 годы устанавливает ориентиры по росту доли качественных рабочих мест, развитию человеческого капитала и формализации платформенной занятости. Принятие нормативных решений в смежной сфере цифровой трансформации и развитие цифровой экосистемы рынка труда свидетельствуют о стремлении к более проактивному регулированию. Однако системный анализ выявляет ограничения: целевые показатели нередко не подкреплены соразмерным финансированием, механизмы формализации платформенной занятости остаются недостаточно детализированными, а меры по снижению территориального неравенства носят фрагментарный характер.

Вместе с тем выявленные ограничения не означают несостоятельность Концепции как рамочного документа; напротив, они указывают на необходимость «институциональной донастройки» – внедрения комплементарных механизмов, повышающих реализуемость реформ в условиях сжатого адаптационного лага и демографического окна 2025-2040 годов. Логика донастройки смещает фокус с чисто бюджетного реагирования на масштабируемые инструменты смешанного типа.

Для предотвращения институционализации платформенной прекаризации требуется дополнить формализацию платформенной занятости элементом переносимых социальных прав (portable benefits). Введение персональных счетов с механизмом соплатежей со стороны платформ-агрегаторов сохранит гибкость гиг-экономики и низкие барьеры входа, но предотвратит формирование долгосрочного дефицита социальной защищенности работников.

Системным ответом на дефицит IT-компетенций и ограниченность программ переквалификации может стать модель софинансирования «государство-работодатель-работник». Развитие ваучерных механизмов и образовательных кредитов, привязанных к национальной системе квалификаций, позволиткратно увеличить охват непрерывным обучением без критической нагрузки на бюджет. Это решение одновременно закрывает потребность в быстрой подготовке узких цифровых специалистов и обеспечивает массовое обновление навыков занятого населения.

Региональная политика требует перехода от компенсации миграции к созданию «точек цифровой концентрации» в городах второго эшелона. Формирование цифровых хабов с привязкой мер поддержки к проживанию в регионе создаст локальный спрос на высокопроизводительный труд, сдерживая самоусиливающуюся поляризацию между мегаполисами и периферией.

Разрыв между амбициозностью целей и адекватностью механизмов в условиях критического временного окна создает уникальную бифуркацию траекторий. При успешной адаптации демографический дивиденд усиливает технологический рывок, при провале демографическая ловушка накладывается на технологическое отставание. История промышленных революций демонстрирует: страны с аналогичными стартовыми условиями достигали радикально различных результатов в зависимости от своевременности институциональной адаптации. Совпадение адаптационного лага и демографического окна исключает возможность множественных итераций коррекции политики. В условиях такой бифуркации примененный сценарный подход позволяет проанализировать альтернативные траектории развития рынка труда Казахстана.

Сценарии развития рынка труда Казахстана до 2040 года

Результаты сценарного моделирования демонстрируют веер траекторий развития рынка труда Казахстана к 2040 году (таблица 3).

Таблица 3 – Параметры трех прогнозных сценариев развития рынка труда Казахстана до 2040 года

Параметр	Пессимистический	Базовый	Оптимистический
Вероятность реализации	18%	52%	30%
Занятость и безработица			
Уровень общей безработицы	13-16%	6,5-8,5%	4-5%
Молодежная безработица	19-21%	8,5-10,5%	6-7%
Доля цифровой элиты	10-12%	15-20%	25-30%
Платформенные рабочие	35-40%	25-30%	15-20%
Традиционные сектора	50-55%	55-60%	55-60%
Технологическое развитие			
Вклад ИТ в ВВП	3-4%	6-7%	8-10%
Численность ИТ-специалистов	160 тыс.	210-260 тыс.	320-420 тыс.
Экспорт цифровых услуг	\$0,5-0,85 млрд	\$1,05-1,6 млрд	\$2,1-3,2 млрд
Инвестиции в образование и НИОКР	<1% ВВП	1,5% ВВП	3% ВВП
Региональное развитие			
Региональное неравенство	Критическое	Высокое	Среднее
Безработица в депрессивных регионах	11-13%	7,5-9,5%	5-6%
Миграция в мегаполисы	Массовая	Умеренная	Управляемая
Социальная защита			
Доля теневой экономики	40-50%	30-35%	20-25%
Охват профсоюзами	15-18%	20-25%	35-40%
Соцзащита платформенных работников	Отсутствует	Минимальная	Комплексная
Социальная напряженность			
Уровень социальной напряженности	Хроническая нестабильность	Управляемое напряжение	Минимальная
Утечка человеческого капитала	Высокая	Средняя	Низкая, иммиграция спец-ов
Примечание – разработано авторами на основе демографических прогнозов (таблица 2), анализа текущих трендов, международного опыта и экспертных оценок			

Для понимания масштаба возможных трансформаций необходимо обозначить исходные параметры 2025 года: вклад ИТ-сектора в ВВП составляет около 2%, численность ИТ-специалистов оценивается в 80-100 тыс. человек, экспорт цифровых услуг не превышает \$0,3 млрд, охват программами перекавалификации составляет 0,03% занятых (около 3 тыс. человек ежегодно).

Пессимистический сценарий «Институциональный кризис» (вероятность 18%) характеризуется неспособностью государства провести адекватные институциональные реформы, что может привести к трансформации демографического окна в демографическую ловушку: экономика не создает достаточного количества качественных рабочих мест для растущего трудоспособного населения.

Происходит стремительная поляризация рынка труда с концентрацией узкой высокооплачиваемой элиты и массовой прекарризацией большинства работников. Отсутствие эффективных механизмов социальной защиты платформенных работников стимулирует расширение теневой экономики. Критическое региональное неравенство запускает механизм массовой миграции в мегаполисы, истощая человеческий капитал регионов. Демографический потенциал трансформируется в источник хронической социальной нестабильности.

Базовый сценарий «Управляемая адаптация с нарастающим неравенством» (вероятность 52%) является наиболее вероятной траекторией развития. Государство реализует умеренные реформы без комплексной трансформации институциональной среды. Принципиальная особенность сценария – формирование устойчивой двухуровневой структуры с ограниченной мобильностью. Цифровая элита получает доступ к высокооплачиваемым позициям и непрерывному развитию, тогда как работники традиционных и платформенных секторов остаются с базовыми, но недостаточными социальными гарантиями, не позволяющими перейти на верхний уровень. Региональное неравенство консервируется: технологические возможности концентрируются в Астане и Алматы, провоцируя умеренную миграцию. Демографическое окно используется лишь частично – создается достаточно рабочих мест для предотвращения социального кризиса, но недостаточно для технологического прорыва.

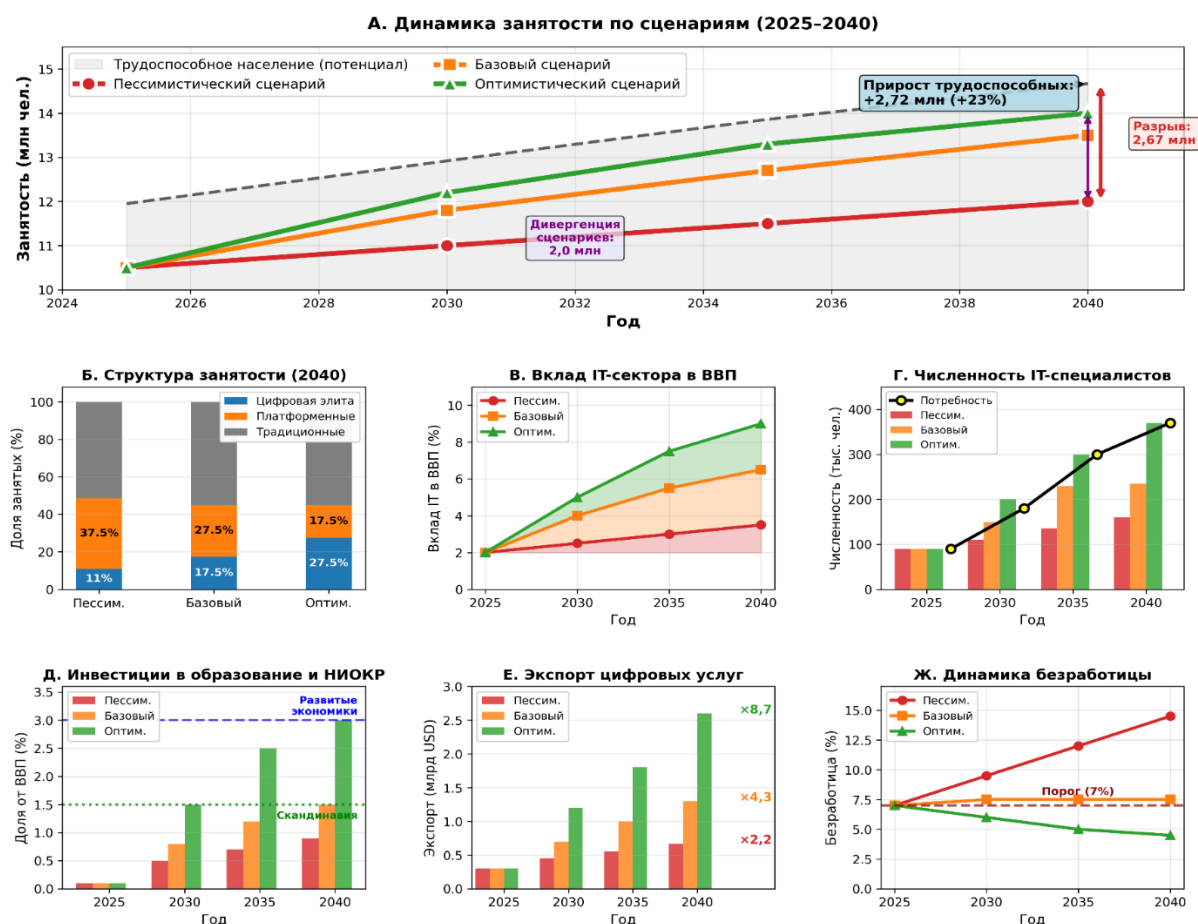

Рисунок 3 – Сценарии развития рынка труда Казахстана до 2040 года:
дивергенция траекторий в условиях демографического окна
Примечание – Составлено авторами

Оптимистический сценарий «Региональный технологический хаб» (вероятность 30%) предполагает синхронизированную трансформацию ключевых институтов: образования, социальной защиты, трудо-

вого законодательства и механизмов социального партнерства. Отличие от базового сценария – достижение институциональной комплементарности, при которой реформы взаимно усиливают друг друга. Система непрерывного образования масштабируется до охвата 500 тыс. работников ежегодно, обеспечивая опережающую адаптацию к технологическим изменениям. Демографическое окно эффективно конвертируется в технологический рынок: рост трудоспособного населения полностью абсорбируется через создание высокопроизводительных рабочих мест в инновационных секторах. Формирование технологических хабов в городах второго эшелона снижает региональное неравенство и предотвращает миграционное истощение периферии. Казахстан трансформируется из экспортера сырья в региональный центр цифровых услуг для Центральной Азии, а усиление профсоюзного движения обеспечивает эффективный социальный диалог и защиту прав платформенных работников.

Сравнительный анализ сценариев (рисунок 3) выявляет три критические точки бифуркации, определяющие будущее рынка труда. Первая связана с уровнем инвестиций в образование: выбор между инерционным сценарием (менее 1% ВВП) и форсированным ростом до 3%. Вторая касается регулирования платформенной экономики: от правового вакуума до комплексной системы социальной защиты. Третья определяет вектор региональной политики: концентрация ресурсов в мегаполисах либо создание технологических хабов в городах второго эшелона. В условиях ограниченного временного окна возможность для коррекции курса минимальна – траектория, заложенная в ближайшие 3-5 лет, станет необратимой.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Проведенное исследование подтверждает и расширяет существующие теории технологических революций, внося самостоятельный вклад в развитие научного знания о механизмах институциональной адаптации.

Ключевые выводы для Казахстана. Фундаментальным результатом работы стало выявление жесткой временной синхронизации: период демографического окна (2025-2040) полностью совпадает с предельным сроком для адаптации к Индустрии 4.0. В отличие от исторических прецедентов, где лаг в 50-80 лет позволял распределять издержки трансформации между поколениями, Казахстан сталкивается с вызовом сжатой модернизации. 2040 год, на который приходится максимум трудового потенциала нации (62,4%), определяет конечный рубеж преобразований: реформы должны быть завершены до закрытия этого окна. Сценарный анализ подтверждает, что именно этот пятнадцатилетний интервал является единственным доступным ресурсом времени для реализации трехуровневой стратегии перехода от инерционного базового сценария (52%) к оптимистическому (30%)

Приоритет первый: базовые институциональные трансформации (2025-2027 годы). Создание эффективной системы переквалификации выступает ключевым направлением адаптации. Анализ показывает необходимость увеличения государственных расходов на профессиональное обучение взрослых с текущего уровня менее 0,1% ВВП до 1,5% к 2030 году, что позволит охватить ежегодно около 500 тыс. работников вместо нынешних 3 тыс. и соответствует базовому сценарию. Для достижения оптимистического сценария требуется дальнейшее увеличение до 3% ВВП. Международный опыт демонстрирует эффективность законодательного закрепления права работников на оплачиваемое обучение (например, система *Compte Personnel de Formation* во Франции), создания национальных цифровых платформ образовательных ресурсов (программа *SkillsFuture* в Сингапуре, *e-Estonia* в Эстонии).

Платформенные работники нуждаются в законодательном признании как отдельной категории с гарантированным минимумом прав [13]. Требуется увеличение ставки социальных отчислений для самозанятых с 1% до 5-7%, что позволит сформировать адекватные пенсионные накопления. Целесообразно введение портативных социальных прав, не привязанных к конкретному работодателю, через единый цифровой профиль работника, а также создание фондов поддержки переквалификации, финансируемых компаниями, внедряющими автоматизацию [23].

Приоритет второй: формирование институциональной среды (2026-2030 годы). Принятый в ноябре 2025 года закон об искусственном интеллекте устанавливает общие принципы: запрет дискриминации,

право на информацию о порядке автоматизированной обработки и возможность заявить возражение, обеспечение свободы воли человека в принятии решений. Для эффективной реализации закона необходимо создание Национального комитета по этике искусственного интеллекта с участием экспертов, работодателей, профсоюзов и НПО, а также разработка специальных требований к ИИ-системам в сфере труда. Анализ международной практики показывает необходимость прозрачности и объяснимости алгоритмов при найме, увольнении и оценке работников; права на объяснение алгоритмических решений и механизмы апелляции; регулярного аудита алгоритмов на предмет дискриминации [23].

Усиление коллективного представительства работников предполагает стимулирование создания профсоюзов в платформенной экономике и систему отраслевых коллективных соглашений с участием государства, работодателей и профсоюзов [24].

Приоритет третий: пространственное и международное измерение (2028-2040 годы). Временной горизонт демографического окна до 2040 года создает благоприятные условия для реализации наиболее амбициозных и долгосрочных компонентов институциональной адаптации. Преодоление региональной поляризации предполагает создание технологических хабов в городах второго эшелона (Шымкент, Актобе, Караганда) с налоговыми преференциями для IT-компаний, открывающих офисы вне столиц. Целесообразно освобождение от корпоративного подоходного налога в сочетании с субсидированием аренды, а также обеспечения доступа к высокоскоростному интернету для подавляющего большинства населения как базового условия цифровой занятости. Этот период позволяет не только инициировать, но и довести региональные технологические экосистемы до зрелости.

Международное сотрудничество включает гармонизацию регулирования платформенной экономики в рамках ЕАЭС, взаимное признание цифровых компетенций и координацию миграционной политики для IT-специалистов.

Результаты исследования применимы к развивающимся экономикам со структурно сходными вызовами: высокой неформальной занятостью, региональными диспропорциями и дефицитом квалифицированных кадров в условиях демографического дивиденда. Предложенная концепция адаптационного лага и его синхронизация с демографическим окном создает методологическую основу для стратегического планирования институциональных реформ. Интеграция демографического анализа в теорию промышленных революций расширяет аналитический инструментарий исследования социально-экономических последствий технологических трансформаций и открывает перспективы для компаративных исследований в эпоху Четвертой промышленной революции.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Perez C. Technological revolutions and financial capital: The dynamics of bubbles and golden ages. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2002. – 224 p.
2. World Economic Forum. Future of Jobs Report 2025. – Geneva: WEF, 2025. – 296 p.
3. Cazzaniga, M., Jaumotte, F., Li, L., Melina, G., Panton, A. J., Pizzinelli, C., Rockall, E., & Tavares, M. Gen-AI: Artificial Intelligence and the Future of Work / IMF Staff Discussion Note SDN/2024/001 – Washington, DC: International Monetary Fund, 2024. – 42 p. – (Staff Discussion Notes). – URL: <https://newsletter.radensa.ru/wp-content/uploads/2024/01/SDNEA2024001.pdf> (дата обращения: 20.12.2025)
4. Standing G. The precariat: The new dangerous class. – London: Bloomsbury Academic, 2011. – 198 p.
5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 «Об утверждении Государственной программы "Цифровой Казахстан"» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2017. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 20.12.2025).
6. Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗПК «Об искусственном интеллекте» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2025. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230> (дата обращения: 20.12.2025).
7. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2023 года № 1050 «Об утверждении Концепции развития рынка труда Республики Казахстан на 2024-2029 годы» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001050> (дата обращения: 20.12.2025).

8. Schwab K. The fourth industrial revolution. – New York: Crown Business, 2017. – 192 p.
9. Brynjolfsson E., McAfee A. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. – New York: W.W. Norton & Company, 2014. – 336 p.
10. Acemoglu D., Restrepo P. Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor // Journal of Economic Perspectives. – 2019. – Vol. 33, № 2. – P. 3-30.
11. Frey C.B., Osborne M.A. The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? // Technological Forecasting and Social Change. – 2017. – Vol. 114. – P. 254-280. – DOI: 10.1016/j.techfore.2016.08.019.
12. Ford M. Rise of the robots: Technology and the threat of a jobless future. – New York: Basic Books, 2015. – 352 p.
13. Srnicek N. Platform capitalism. – Cambridge: Polity Press, 2017. – 171 p.
14. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power. – New York: PublicAffairs, 2019. – 704 p.
15. Hall P.A., Soskice D. Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 540 p.
16. Kurmanov, N. A., Kabdullina, G. K. & Aliyeva, Zh. Zh. Development of Kazakhstan's Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions // Economy of regions. – 2023. – №19(1). – P. 99-110. – DOI: 10.17059/ekon. reg.2023-1-8.
17. Айтназаров Т.М., Андабаева Г.К., Какижанова Т.И. РОЛЬ цифровых технологий и их влияние на экономику Казахстана // Central Asian Economic Review. – 2024. – №3. – С. 86-99. – DOI: 10.52821/2789-4401-2024-3-86-99.
18. Тулегенова М., Тулейбаева А. Трансформация рынка труда в Казахстане в условиях перехода к цифровой экономике // Journal of Economic Research & Business Administration. – 2019. – Т. 127. – №. 1. – С. 266-273.
19. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024 [Электронный ресурс]. – Geneva: ILO, 2024. – 218 p. – URL: <https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2024> (дата обращения: 20.12.2025).
20. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Основные показатели рынка труда в Республике Казахстан (2020-2024) [Электронный ресурс]. – Астана, 2024. – URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 15.12.2025).
21. Демографический прогноз населения Республики Казахстан на период до 2050 года [Электронный ресурс]. – Астана, 2023. – Режим доступа: <https://project.ieconom.kz/wp-content/uploads/2023/12/demograficheskij-prognoz-2050.docx> (дата обращения: 20.12.2025).
22. Kellogg K.C., Valentine M.A., Christin A. Algorithms at work: The new contested terrain of control // Academy of Management Annals. – 2020. – Vol. 14, № 1. – P. 366-410. – DOI: 10.5465/annals.2018.0174.
23. International Labour Organization. Decent Work and the Social and Solidarity Economy [Электронный ресурс]. – Geneva: ILO, 2022. – 65 p. – URL: <https://www.homenetinternational.org/wp-content/uploads/2022/05/ILO-report-on-decent-work.pdf> (дата обращения: 16.01.2026).
24. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2024: Summary of Results [Электронный ресурс]. – New York & Geneva: United Nations, 2024. – 80 p. – URL: https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf (дата обращения: 20.12.2025).
25. Платформенная занятость в Казахстане: результаты исследования Urban Forum Kazakhstan [Электронный ресурс] // Urban Forum Kazakhstan. – 2025. – URL: <https://urbanforum.kz/tpost/e8jgxesdl1-rezultati-issledovaniya-platformennoi-ek> (дата обращения: 21.12.2025).
26. Среднюю зарплату IT-специалистов Казахстана озвучили в Минцифры [Электронный ресурс] // Nur.kz. – 2024. – 24 декабря. – URL: <https://www.nur.kz/nurfin/personal/2204261-srednyuyu-zarplatu-it-specialistov-kazahstana-ozvuchili-v-mincifry/> (дата обращения: 21.12.2025).
27. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 г. № 592. «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы» – Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (дата обращения: 20.12.2025).

REFERENCES

1. Perez, C. (2002), *Technological revolutions and financial capital: The dynamics of bubbles and golden ages*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 224 p.
2. World Economic Forum (2025), *Future of Jobs Report 2025*, WEF, Geneva, 296 p.
3. Cazzaniga, M., Jaumotte, F., Li, L., Melina, G., Panton, A.J., Pizzinelli, C., Rockall, E. and Tavares, M. (2024), *Gen-AI: Artificial intelligence and the future of work*, IMF Staff Discussion Note, No. SDN/2024/001, International Monetary Fund, Washington, DC, 42 p., available at: <https://newsletter.radensa.ru/wp-content/uploads/2024/01/SDNEA2024001.pdf> (accessed: December 20, 2025).
4. Standing, G. (2011), *The precariat: The new dangerous class*, Bloomsbury Academic, London, 198 p.
5. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 "Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy 'Tsifrovoy Kazakhstan'" (2017), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (accessed: December 20, 2025) (In Russian).
6. Law of the Republic of Kazakhstan dated November 17, 2025 No. 230-VIII ZRK "Ob iskusstvennom intellekte" (2025), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230> (accessed: December 20, 2025) (In Russian).
7. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2023 No. 1050 "Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya rynka truda Respubliki Kazakhstan na 2024-2029 gody" (2023), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001050> (accessed: December 20, 2025) (In Russian).
8. Schwab, K. (2017), *The fourth industrial revolution*, Crown Business, New York, 192 p.
9. Brynjolfsson, E. and McAfee, A. (2014), *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*, W.W. Norton & Company, New York, 336 p.
10. Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2019), "Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 33 No. 2, pp. 3-30.
11. Frey, C.B. and Osborne, M.A. (2017), "The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation?", *Technological Forecasting and Social Change*, Vol. 114, pp. 254-280. DOI: 10.1016/j.techfore.2016.08.019.
12. Ford, M. (2015), *Rise of the robots: Technology and the threat of a jobless future*, Basic Books, New York, 352 p.
13. Srnicek, N. (2017), *Platform capitalism*, Polity Press, Cambridge, 171 p.
14. Zuboff, S. (2019), *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*, PublicAffairs, New York, 704 p.
15. Hall, P.A. and Soskice, D. (2001), *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*, Oxford University Press, Oxford, 540 p.
16. Kurmanov, N.A, Kabdullina, G. K. & Aliyeva, Zh. Zh. (2023). "Development of Kazakhstan's Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions", *Economy of regions*, No. 19(1), pp. 99-110. DOI: 10.17059/ekon.reg.2023-1-8.
17. Aitnazarov, T.M., Andabaeva, G.K. and Kakizhanova, T.I. (2024), "Rol' tsifrovyykh tekhnologiy i ikh vliyanie na ekonomiku Kazakhstana", *Central Asian Economic Review*, No. 3, pp. 86–99. DOI: 10.52821/2789-4401-2024-3-86-99 (In Russian).
18. Tulegenova, M. and Tuleybaeva, A. (2019), "Transformatsiya rynka truda v Kazakhstane v usloviyakh perekhoda k tsifrovoy ekonomike", *Journal of Economic Research & Business Administration*, Vol. 127 No. 1, pp. 266–273 (In Russian).
19. International Labour Organization. (2024). *World employment and social outlook: Trends 2024*, ILO, Geneva, 218 p., available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230> (accessed: December 20, 2025)
20. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan (2024), "Osnovnye pokazateli rynka truda v Respublike Kazakhstan (2020-2024)", Astana, available at: <https://stat.gov.kz> (accessed: December 15, 2025) (In Russian).
21. Center for Labor Resources Development of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Kazakhstan (2023), *Demograficheskiy prognoz naseleniya Respubliki Kazakhstan do 2050 goda*, Astana,

available at: <https://project.ieconom.kz/wp-content/uploads/2023/12/demograficheskij-prognoz-2050.docx> (accessed: December 20, 2025) (In Russian).

22. Kellogg, K.C., Valentine, M.A. and Christin, A. (2020), "Algorithms at work: The new contested terrain of control", *Academy of Management Annals*, Vol. 14 No. 1, pp. 366-410. DOI: 10.5465/annals.2018.0174.

23. International Labour Organization. (2022). *Decent Work and the Social and Solidarity Economy*, ILO, Geneva, 65 p., available at: <https://www.homenetinternational.org/wp-content/uploads/2022/05/ILO-report-on-decent-work.pdf> (accessed: December 20, 2025).

24. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2024). *World Population Prospects 2024: Summary of Results*. New York & Geneva: United Nations, 80 p., available at: https://population.un.org/wpp/assets/Files/WPP2024_Summary-of-Results.pdf (accessed: December 20, 2025).

25. Urban Forum Kazakhstan (2025), "Platformennaya zanyatost' v Kazakhstane: rezul'taty issledovaniya Urban Forum Kazakhstan", available at: <https://urbanforum.kz/tpost/e8jgxesdl1-rezultati-issledovaniya-platformennoi-ek> (accessed: December 21, 2025) (In Russian).

26. "Srednyuyu zarplatu IT-specialistov Kazakhstana ozvuchili v Mincifre" (2024), *Nur.kz*, available at: <https://www.nur.kz/nurfin/personal/2204261-srednyuyu-zarplatu-it-specialistov-kazakhstana-ozvuchili-v-mincifre/> (accessed: December 21, 2025) (In Russian).

27. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2024 No. 592 "Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody" (2024), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592> (accessed: December 20, 2025) (In Russian).

ИНДУСТРИЯЛЫҚ РЕВОЛЮЦИЯЛАР ЖӘНЕ ЕҢБЕКТИҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ: ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ СЦЕНАРИЙЛЕРІ

Е. В. Варавин^{1*}, М. В. Козлова¹, Г. И. Ислям¹

¹Д. Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті,
Өскемен, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – өнеркәсіптік революциялар кезіндегі әлеуметтік соққылардың эволюциясының заңдылықтарын анықтау, төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында олардың ерекшелігін айқындау және 2040 жылға дейін Қазақстан еңбек нарығының институционалдық бейімделу сценарийлерін әзірлеу.

Әдіснамасы – төрт өнеркәсіптік революцияның (1760–2025) салыстырмалы-тарихи талдауын, халықаралық тәжірибені ескере отырып бейімделу механизмдерінің институционалдық талдауын және Еңбек ресурстарын дамыту орталығының демографиялық болжамдары, Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері (2020–2024) және World Economic Forum есептері негізінде сценарийлік модельдеуді қамтитын кешенді тәсіл.

Зерттеудің бірегейлігі/құндылығы – институционалдық бейімделу уақытының төрт есе қысқаруын (50–80 жылдан 10–20 жылға дейін) көрсететін бейімделу кідірісі тұжырымдамасы алғаш рет ұсынылды, бұл реактивті стратегиялардан проактивті стратегияларға көшуді талап етеді. Қазақстанның демографиялық терезесінің (2025–2040) төртінші революцияның бейімделу кідірісімен бірегей синхрондалуы анықталды, бұл жүйелік реформалар үшін сыни уақыт шектеуін тудырады.

Зерттеу нәтижелері – әлеуметтік соққылардың физикалық пайдаланудан когнитивті маргиналдануға дейінгі эволюциясы анықталды; Қазақстан үшін арнайы қиындықтар айқындалды (платформалық прекаризация, аймақтық поляризация, IT мамандарының тапшылығы, ұрпақтар арасындағы цифрлық алшақтық); комплементарлы институционалдық реформалардың басым бағыттарымен үш даму сценарийі (пессимистік, базалық, оптимистік) әзірленді.

Түйін сөздер: өнеркәсіптік революциялар, әлеуметтік соққылар, бейімделу кідірісі, демографиялық терезе, институционалдық комплементарлық, платформалық экономика.

INDUSTRIAL REVOLUTIONS AND THE TRANSFORMATION OF LABOR: SOCIAL CONSEQUENCES AND DEVELOPMENT SCENARIOS FOR KAZAKHSTAN

Ye. V. Varavin¹*, M. V. Kozlova¹, G. I. Islyam¹

¹D. Serikbayev East Kazakhstan Technical University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – to identify patterns in the evolution of social shocks during industrial revolutions, determine their specificity in the context of the Fourth Industrial Revolution, and develop scenarios for institutional adaptation of Kazakhstan's labor market until 2040.

Methodology – comprehensive approach including comparative-historical analysis of four industrial revolutions (1760–2025), institutional analysis of adaptation mechanisms considering international experience, and scenario modeling based on demographic forecasts from the Center for Labor Resources Development, data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan (2020–2024), and World Economic Forum reports.

Originality/value of the research – the concept of adaptation lag is proposed for the first time, demonstrating a fourfold reduction in institutional adaptation time (from 50–80 to 10–20 years), requiring transition from reactive to proactive strategies. A unique synchronization between Kazakhstan's demographic window (2025–2040) and the fourth revolution's adaptation lag has been identified, creating a critical time constraint for systemic reforms.

Findings – the evolution of social shocks from physical exploitation to cognitive marginalization has been established; specific challenges for Kazakhstan have been identified (platform precarity, regional polarization, IT specialists shortage, generational digital divide); three development scenarios (pessimistic, baseline, optimistic) with priority directions for complementary institutional reforms have been developed.

Keywords: industrial revolutions, social shocks, adaptation lag, demographic window, institutional complementarity, platform economy.

ОБ АВТОРАХ

Варавин Евгений Владимирович – к.э.н., ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: EVaravin@edu.ektu.kz, ORCID ID: 0000-0002-7257-9213

Козлова Марина Васильевна – к.э.н., профессор, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: MKozlova@edu.ektu.kz, ORCID ID: 0000-0002-3381-4997

Ислям Гульнара Ислямовна – к.э.н., ассоциированный профессор, Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева, Усть-Каменогорск, Казахстан, e-mail: GDzhempeisova@edu.ektu.kz, ORCID ID: 0000-0002-7411-3302

МРНТИ: 06.77.97

JEL Classification: J65

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-127-141>

ЗАНЯТОСТЬ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ В АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВ

М. Д. Дінгазиева¹, Р. К. Сабинова^{1*}, Р. У. Мугауина¹,

¹Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, г.Атырау, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Цель данной статьи заключается в анализе текущего состояния трудовой занятости людей с ограниченными возможностями в Атырауской области, выявлении факторов, влияющих на их трудоустройство, и предложении рекомендаций для повышения уровня их интеграции в рынок труда.

Методология. В статье использованы различные методологические подходы и источники данных для анализа проблемы трудоустройства данной группы населения, таких как методы статистического анализа, сравнительного анализа, описательной статистики, графический метод для визуализации. Анализ основан на данных официальной статистики, предоставленных государственных органов, таких как Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан и Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Эти данные включают информацию о численности людей с ограниченными возможностями, уровне их занятости и показателях по различным программам трудоустройства, действующих в стране.

Оригинальность/ценность исследования. В статье представлен анализ трудовой занятости людей с ограниченными возможностями, в котором рассматриваются барьеры и возможные пути повышения уровня занятости. Исследуется текущая ситуация на рынке труда для данной категории граждан, приводится статистическая информация о количестве трудоустроенных инвалидов, а также об их доле в разных отраслях. Рассматриваются факторы, влияющие на трудоустройство людей с ограниченными возможностями. Особое внимание уделяется роли государственных программ и инициатив в поддержке занятости инвалидов.

Результаты исследования. Приводится сравнительный анализ практик и их возможная адаптация в контексте Атырауской области. Рекомендуются меры для повышения инклюзивности на рынке труда и обеспечения равных возможностей для людей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: занятость, люди с ограниченными возможностями, инклюзия, рынок труда, факторы трудоустройства, занятость инвалидов.

Благодарность. Данное исследование (рег.номер 0125РКИ0087) финансирован Атырауским университетом имени Халела Досмухамедова.

Выражаем благодарность участникам-магистрантам проекта в проведении исследования, а также респондентам Атырауской области.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность работы определена тем, что трудовая занятость людей с ограниченными возможностями представляет собой важный элемент социальной политики. Включение этой категории граждан в рынок труда не только способствует их финансовой независимости, но и приносит множество социальных и экономических выгод для общества в целом. Несмотря на международные стандарты и усилия, направленные на поддержку этих людей, уровень их занятости по-прежнему остается ниже, чем у большинства граждан.

Актуальность темы статьи о трудовой занятости людей с ограниченными возможностями обусловлена также такими ключевыми факторами, как социальная справедливость - учет интересов людей с

ограниченными возможностями является важным аспектом социальной справедливости, обеспечение их права на труд и возможность интеграции в общество способствует гармоничному и инклюзивному развитию общества. Следующий фактор - экономическая необходимость, с учетом глобальных демографических изменений и старения населения активное вовлечение людей с инвалидностью в рынок труда становится важным для поддержания эффективного экономического роста. Несмотря на наличие талантов и способностей у этой категории граждан, их низкий уровень занятости негативно влияет на экономику и создает дополнительные социальные расходы. Также необходимо учесть влияние фактора устойчивого развития общества, потому что привлечение людей с ограниченными возможностями к трудовой деятельности способствует развитию инклюзивной экономики и общества. Такое положение соответствует целям устойчивого развития ООН, которые направлены на обеспечение равных возможностей для всех.

Важным фактором значимости темы исследования является наличие проблемы дискриминации и стереотипов, поскольку люди с ограниченными возможностями сталкиваются с предвзятым отношением и стереотипами, которые препятствуют их трудоустройству. Мало известно о трудовом опыте инвалидов, в том числе молодых людей с ограниченными возможностями [1]. Изучение этой темы помогает разоблачить мифы и повысить общественное сознание о возможностях этой группы, с экономической точки зрения включает как микроперспективу (доходы, занятость, производительность, бедность домохозяйств), так и макроэкономические эффекты (потенциальный ВВП, налоговые поступления, расходы на социальную поддержку) и экономику дискриминации (неэффективное распределение трудовых ресурсов, упущенная выгода).

Влияние фактора «государственные инициативы и регулирование» показывает, что в последние годы многие страны, включая Казахстан, принимают меры для поддержки занятости людей с инвалидностью. Изучение и анализ действующих программ и инициатив помогают оценить их эффективность и необходимость использования дополнительных подходов.

Следовательно, тема трудовой занятости людей с ограниченными возможностями является важной и актуальной в контексте достижения социальной справедливости, экономического роста и устойчивого развития общества.

Научная новизна исследования заключается в анализе трудовой занятости людей с ограниченными возможностями в Атырауской области, что позволяет выявить аспекты и проблемы, связанные с интеграцией данной группы в рынок труда. В отличие от ранее проводимых исследований, статья предлагает междисциплинарный подход, объединяющий статистический, социологический и экономический анализ, что делает выводы более обоснованными.

Исследование опирается на актуальные данные, предоставленные государственными органами, что позволяет получить свежую картину трудовой занятости людей с ограниченными возможностями на уровне региона. Это особенно важно в условиях постоянных изменений на рынке труда и законодательства.

В статье представлен сравнительно-статистический анализ численности работающих людей с ограниченными возможностями по отраслям экономики Атырауской области за период 2022-2024 годов, что позволяет не только получить количественные данные о занятости данной группы населения, но и выявить динамику изменений в их трудовой интеграции в различных секторах экономики. В исследовании представлена детализация распределения работающих людей с ограниченными возможностями по различным отраслям, что позволяет глубже понять, в каких сферах они наиболее активно трудоустраиваются, а также выявить потенциальные области для дальнейшего развития и поддержки, что способствует более целенаправленному формированию программ, направленных на улучшение занятости инвалидов. Сравнительно-статистический анализ позволяет выявить тенденции, которые могут указывать на улучшения или ухудшения в их трудовой занятости. Это создает основу для оценки эффективности существующих мер поддержки и разработки новых стратегий.

В исследовании предлагаются меры повышения инклюзивности на рынке труда и обеспечения равных возможностей для людей с ограниченными возможностями. Исследование акцентирует внимание на роли государственных инициатив и программ в поддержке занятости людей с ограниченными

возможностями. Предложенные рекомендации могут быть использованы как основа для разработки новых программ, направленных на улучшение условий для трудоустройства данной категории граждан.

Обзор литературы. В исследовании анализируются статьи Manoharan, A., Hutchinson, C., Treuren, G. J. M., Madera, J. M. (2024) и Fardan, A. A., Morris, S. (2019), опубликованные в период с 1990 по 2024 год, и рассматриваются организационные программы, созданные для найма инвалидов. В результате для системного анализа отобрано 36 статей, рассмотрены вопросы, касающиеся инициатив работодателей по содействию трудоустройству лиц с ограниченными возможностями, барьеров и факторов, способствующих такому трудоустройству, а также преимуществ и проблем трудоустройства лиц с ограниченными возможностями в различных секторах экономики [2, 3].

Научное исследование Демьяновой А. В. (2019) на тему «Занятость лиц с ограниченными возможностями здоровья: роль статуса инвалида» [

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Применяемые методы исследования, достижение цели исследования и решение поставленных задач

В ходе исследования применили методологический подход, сочетающий в себе количественные и качественные методы анализа данных. Основой практической части исследования стал статистический анализ, с помощью которого оценивалась динамика и численность занятых людей с ограниченными возможностями в Атырауской области за трехлетний период. В рамках этого метода применили табличный и графический способы структурирования информации, рассчитав абсолютные и относительные отклонения показателей по различным отраслям экономики региона, а также определили удельный вес работающих лиц от общей численности трудоспособного населения с инвалидностью.

Для интерпретации полученных цифровых данных использован метод трендового анализа, на базе которого классифицировали выявленные изменения на положительные и негативные тенденции развития рынка труда. Информационной базой исследования послужил метод вторичного анализа данных и нормативно-правовых документов, благодаря которому в статье были осмыслены официальные сведения Всемирной организации здравоохранения, Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан, данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также труды других казахстанских ученых.

Согласно данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), около 15% мирового населения имеют различные степени инвалидности. Эффективная интеграция людей с ограниченными возможностями в рынок труда требует анализа не только их возможностей, но и выявления препятствий, стоящих на пути их трудоустройства[10].

На 1 июля 2025 года в Казахстане зарегистрировано было 743,9 тысяч лиц с инвалидностью, что соответствует 3,7% от общего числа населения страны. Из них 375,7 тысяч человек находятся в трудоспособном возрасте или 50,5%[11].

Согласно Социальному кодексу Республики Казахстан, местные органы исполнительной власти устанавливают квоту на рабочие места для людей с инвалидностью в диапазоне от 2 до 4% от общего числа работников (при условии, что общее количество наемных работников составляет не менее 50 человек), исключая рабочие места, связанные с тяжелыми условиями труда и опасными профессиями[12].

Различные меры поддержки для содействия занятости по состоянию на 1 июля 2025 года получили более 15 тысяч людей с инвалидностью. В настоящее время в трудовой деятельности задействовано 110,9 тысяч человек с особыми потребностями, что составляет почти 30% от числа инвалидов трудоспособного возраста. Людей с особыми потребностями также вовлекают в активные меры содействия занятости. По состоянию на 1 ноября т. г. на постоянные рабочие места были трудоустроены 4,8 тыс. человек, на молодежную практику – 538 человек, на социальные рабочие места – 538 человек, на общественные работы – 5,7 тыс. человек, по проекту «Серебряный возраст» – 758 человек, по проекту «Первое рабочее место» – 120 человек, по проекту «Контракт поколений» – 9 человека. Краткосрочным профессиональным обучением было охвачено 277 человек, обучением основам предпринимательства по проекту «Бастау бизнес» – 4,5 тыс. человек. Для граждан из социально уязвимых категорий, включая

людей с инвалидностью, предусмотрены государственные гранты на открытие собственного бизнеса на сумму до 400 МРП (1,6 миллиона тенге). На сегодняшний день такую помощь получили 1,4 тыс. людей с инвалидностью.

С 2018 года, опираясь на международный опыт, в Казахстане внедрена система субсидирования затрат работодателей, связанных с оборудованием специальных рабочих мест для трудоустройства лиц с инвалидностью. на 1 ноября 2025 г. было создано 87 специальных рабочих мест[13].

Рассмотрим факторы, влияющие на трудовую занятость. Во-первых, образование и профессиональная подготовка - образование играет важнейшую роль в трудоустройстве людей с ограниченными возможностями. Исследования показывают, что уровень образования напрямую влияет на возможность найти работу. Например, лица, имеющие среднее или высшее образование, имеют в 2-3 раза больше шансов на трудоустройство по сравнению с теми, кто не имеет образования.

Во-вторых, доступ к рабочим местам - физические и архитектурные препятствия также значительно влияют на трудоустройство. Во многих случаях офисные здания, фабрики и другие учреждения не соответствуют стандартам доступности для людей с ограниченными возможностями, что снижает их шансы на трудоустройство[9, 14,15].

В-третьих, социальные стереотипы и предвзятости - недостаток информации среди работодателей о возможностях и потенциале людей с ограниченными возможностями является серьезным препятствием. Социальные стереотипы, существующие в обществе, могут мешать работодателям принимать таких людей на работу и создавать инклюзивную рабочую среду[16].

По данным Министерства труда и социальной защиты населения РК на июнь 2025 года, в Атырауской области проживало более 26,3 тысяч инвалидов, из которых 4,9 тысяч - дети. Эта цифра включала лиц трудоспособного, пенсионного возраста и детей до 18 лет. Возрастной состав: численность инвалидов трудоспособного возраста составляла 55,6% от общего числа людей с ограниченными возможностями. Люди пенсионного возраста составляли 26,7% от общего числа инвалидов, дети до 18 лет: -17,7%.[17].

Для понимания текущей ситуации проанализируем статистические данные по занятости людей с ограниченными возможностями за последние 3 года, опираясь на статистическую информацию, динамику работающих людей с ограниченными возможностями в разных сферах экономики Атырауской области за 2023-2025 годы (таблица 1).

Таблица 1 охватывает широкий спектр отраслей экономики, начиная от сельского хозяйства и заканчивая финансовыми услугами, что позволяет оценить занятость инвалидов в различных секторах экономики области.

В результате проведения анализа таблицы 1, представляющей численность работающих людей с ограниченными возможностями по отраслям экономики Атырауской области за 2022-2024 годы, можно сделать выводы и выявить такие тенденции развития:

- К положительным тенденциям следует отнести то, что трудовая занятость в промышленности демонстрирует рост занятости инвалидов с 242 человек в 2022 году до 282 в 2024 году (+40 человек, 116,5%); обрабатывающая промышленность остается стабильной, с числом занятых инвалидов на уровне 36 в 2022 и 2024 годах, что указывает на устойчивость. Секторы с высоким ростом: значительный рост наблюдается в оптовой и розничной торговле; ремонте автомобилей и мотоциклов (с 9 до 32 человек, +23 человека, 355,6%). Складирование и вспомогательная транспортная деятельность также показывают высокие результаты с ростом числа занятых инвалидов на 45 человек (188,2%); по государственным и социальным услугам в сфере снабжения электроэнергией, газом и водой отмечен рост на 43 человека (147,3%), что может свидетельствовать о развитии программ инклюзии в государственных учреждениях.

- К негативным тенденциям можно отнести снижение занятости в строительстве, число работающих людей с инвалидностью в строительстве сократилось с 285 до 243 человек (на -42, 85,3%), что может указывать на проблемы в данной отрасли или в ее доступности для инвалидов.

Таблица 1 – Анализ численности работающих людей с ограниченными возможностями по отраслям экономики Атырауской области за 2022-2024 годы

Отрасли экономики	2022 год	2023 год	2024 год	Отклонения 2024 г. от 2022 г.	
				+, -	%
1	2	3	4	5	6
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	11	12	10	-1	90,9
Промышленность	242	282	282	40	116,5
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	91	114	134	43	147,3
Водоснабжение; водоотведение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	31	26	18	-13	58,1
Строительство	285	232	243	-42	85,3
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	47	61	60	13	127,7
Оптовая торговля, за исключением торговли автомобилями и мотоциклами	9	25	32	+23	355,6
Розничная торговля, кроме торговли автомобилями и мотоциклами	38	30	28	-10	73,7
Транспорт и складирование	147	171	172	25	117,0
Предоставление услуг по обеспечению питанием и напитками	51	77	34	-17	66,7
Информация и связь	19	22	22	3	115,8
Финансовая и страховая деятельность	15	14	14	-1	93,3
Деятельность в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа	63	43	45	-18	71,4
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	291	282	214	-77	73,5
Деятельность в области трудоустройства	147	211	116	-31	78,9
Образование	406	437	520	114	128,1
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	251	277	275	24	109,6
Искусство, развлечения и отдых	23	31	38	15	165,2
Всего, человек	2034	2137	2141	107	105,3
Примечание - составлено авторами на основе источника[18].					

Снижение занятости в некоторых секторах, таких как водоснабжение и водоотведение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений показало снижение на 13 человек (составило 58,1% в 2024 г. по сравнению с 2022 г.), которое требует внимания к возможным причинам этого уменьшения. В предоставлении услуг по обеспечению питанием также наблюдается спад с 51 до 34 (66,7%). Нестабильность в таких отраслях, как транспорт - наблюдается несоответствие с ростом по одному сектору (вспомогательная транспортная деятельность +45 человек) и падение в других (грузовой железнодорожный транспорт -24 человека, 0,0%).

Проведем анализ по каждой отрасли экономики Атырауской области, рассматривая изменения численности работающих людей с ограниченными возможностями за период с 2022 по 2024 годы.

Сельское хозяйство демонстрирует незначительные колебания, с ростом в 2023 году и снижением в 2024. Это может быть связано с сезонной занятостью, изменениями программ трудоустройства или условий работы. Поскольку численность только немногим превышает 10 человек, что может указывать на проблемы с длительностью существования и стабильностью рабочего места. необходимо разработать специальные инициативы, направленные на устойчивое трудоустройство в этом секторе. Поддержка программ, нацеленных на обучение в области сельского хозяйства, может повысить занятость.

Рыболовство и рыбоводство остается стабильным, однако такая низкая численность требует внимания. Возможно, здесь следует рассмотреть расширение программ и увеличение инвестиционного потока для создания новых возможностей для трудоустройства.

Значительный рост занятости в промышленности демонстрирует реализацию эффективных программ по трудоустройству инвалидов. Стабильность численности в 2024 году указывает на созданные условия для удержания рабочих мест, что говорит о позитивных изменениях и развитии в данной сфере.

Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров: рост числа работающих инвалидов в 2023 году и небольшое снижение в 2024 году указывают на динамичную ситуацию, возможно, вызванную изменениями в спросе на рабочую силу в отрасли. Поддержка программ по обучению и повышению квалификации может помочь сохранить уровень занятости и привлечь больше инвалидов.

В добыче сырой нефти и природного газа также отмечен умеренный рост численности работающих с ограниченными возможностями (+9,1%). Сектор полезных ископаемых остается ключевым для региона, и эти данные подчеркивают необходимость продолжения работы в направлении улучшения условий труда здесь для людей с ограниченными возможностями. Это может быть связано с общественными инициативами, нацеленными на инклюзию, а также с потребностью в разносторонних кадрах. Важно развивать программы, способствующие дальнейшему увеличению занятости инвалидов.

Значительная нестабильность и отсутствие занятости показывают, что отрасль «Добыча прочих полезных ископаемых» не создает достаточного числа рабочих мест для инвалидов. Необходимо исследовать причины и, возможно, внедрить стимулы для создания рабочих мест в данном секторе.

Сектор «Обрабатывающая промышленность» остается на одном и том же уровне, что говорит о стабильной ситуации, однако отсутствие роста указывает на необходимость внедрения новых технологий и развития. Потребность в дополнительных инициативах и обучающих программах для инвалидов остается актуальной.

Снижение занятости в строительстве вызывает серьезные опасения. Это может быть связано с изменениями в экономике или в требованиях к квалификации. Необходимо исследовать причины и разрабатывать программы, нацеленные на привлечение инвалидов в эту сферу.

Занятость лиц с ограниченными возможностями в отрасли «оптовая торговля» продемонстрировала значительный рост, а розничная – снижение. Оптовая торговля демонстрирует резкий рост занятости (+355,6%), что указывает на потенциальные возможности для дальнейшего привлечения инвалидов в эту сферу. Необходимо анализировать, что способствовало этому успеху, и масштабировать подходы на другие секторы. Розничная торговля демонстрирует снижение (-26,3%), что может быть связано с изменениями в потребительских предпочтениях и экономической среде. Рекомендуется провести дополнительные исследования по привлечению инвалидов в этот сектор, включая программы обучения и повышения квалификации. Здесь необходимо обратиться к компаниям с предложениями по созданию более инклюзивной среды и внедрению программ обучения.

Секторы «Образование» и «Информационные технологии и связь» продемонстрировали положительные тенденции, и необходимо продолжать развивать профессиональные курсы для инвалидов с акцентом на IT-навыки, что может привлечь больше работоспособных участников.

Несмотря на небольшое снижение, положение в секторе «Финансовая и страховая деятельность» не катастрофично. Возможно, эта сфера требует более глубокого анализа и высококвалифицированных специалистов. Программа поддержки инклюзии может сосредоточиться на обеспечении необходимого образования для инвалидов.

Для оценки уровня вовлеченности лиц с ограниченными возможностями в экономическую деятельность региона и определения степени их интеграции в различные секторы рынка труда был проведен расчет удельного веса работающих граждан данной категории в разрезе отраслей экономики Атырауской области за 2022–2024 годы (таблица 2).

Анализируя таблицу 2 - структуру занятости лиц с ограниченными возможностями в Атырауской области, следует отметить важные структурные сдвиги и диспропорции, которые характеризуют рынок труда региона. За анализируемый период прослеживается четкая поляризация сфер приложения труда: с одной стороны, наблюдается усиление концентрации работников в бюджетной и социально-ориентированной сферах, с другой — волатильность в коммерческом и строительном секторах.

Таблица 2 – Удельный вес работающих лиц с ограниченными возможностями по отраслям экономики Атырауской области за 2022–2024 годы (%)

Отрасли экономики	2022 год	2023 год	2024 год	Отклонения 2024г от 2022г (+,-)
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	0,54	0,56	0,47	-0,07
Промышленность	11,90	13,20	13,17	1,27
Снабжение электроэнергией, газом, паром, горячей водой и кондиционированным воздухом	4,47	5,33	6,26	1,78
Водоснабжение; водоотведение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений	1,52	1,22	0,84	-0,68
Строительство	14,01	10,86	11,35	-2,66
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	2,31	2,85	2,80	0,49
Оптовая торговля, за исключением торговли автомобилями и мотоциклами	0,44	1,17	1,49	1,05
Розничная торговля, кроме торговли автомобилями и мотоциклами	1,87	1,40	1,31	-0,56
Транспорт и складирование	7,23	8,00	8,03	0,81
Предоставление услуг по обеспечению питанием и напитками	2,51	3,60	1,59	-0,92
Информация и связь	0,93	1,03	1,03	0,09
Финансовая и страховая деятельность	0,74	0,66	0,65	-0,08
Деятельность в области архитектуры, инженерных изысканий, технических испытаний и анализа	3,10	2,01	2,10	-1,00
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	14,31	13,20	10,00	-4,31
Деятельность в области трудоустройства	7,23	9,87	5,42	-1,81
Образование	19,96	20,45	24,29	4,33
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	12,34	12,96	12,84	0,50
Искусство, развлечения и отдых	1,13	1,45	1,77	0,64
Всего, человек	100	100	100	-
Примечание - составлено авторами на основе источника[18].				

Особое внимание привлекает устойчивый рост роли сферы образования, которая к 2024 году сконцентрировала почти четверть всех занятых данной категории. Такой перекося в сторону образовательных организаций свидетельствует о том, что именно государственные учреждения и бюджетный сектор эффективнее выполняют квотные требования по трудоустройству граждан с особыми потребностями и предлагают более адаптированные рабочие места. Совместно со здравоохранением и социальной защитой бюджетная сфера обеспечивает трудоустройство более чем трети всех работающих лиц с ограниченными возможностями в регионе, выполняя ключевую роль в их социальной интеграции.

В то же время производственный и реальный сектора экономики демонстрируют разнонаправленные тенденции. Промышленность и энергетика показывают стабильный прирост доли занятых, что говорит о постепенном внедрении стандартов инклюзивности на крупных промышленных предприятиях региона, характерных для индустриального профиля Атырауской области. Однако резкое сокращение удельного веса в строительстве и в сфере административного и вспомогательного обслуживания указывает на уязвимость этих секторов к изменениям конъюнктуры рынка труда. Снижение показателей в строительстве может быть связано с завершением крупных инвестиционных проектов или изменением объемов подрядных работ, что напрямую отражается на возможностях трудоустройства лиц с ограниченными возможностями на строительных объектах.

Существенным резервом для повышения уровня занятости остаются сферы с минимальными текущими показателями, такие как сельское хозяйство, финансовая деятельность и сектор информации и связи. Несмотря на значительный потенциал цифровизации и удаленной работы, сектор связи и ИТ удерживает долю чуть выше одного процента, а сельское хозяйство — менее половины процента, что подчеркивает слабую адаптированность аграрного сектора и цифровой среды к потребностям работников с ограниченными возможностями в условиях специфического климата и структуры экономики области.

В качестве стратегического направления для регионального рынка труда просматривается необходимость диверсификации инклюзивной занятости, стимулирования малого и среднего предпринимательства через механизмы государственной поддержки, а также расширения квотирования рабочих мест не только в бюджетной сфере, но и в динамично развивающихся коммерческих отраслях экономики.

Также по рисунку 1 очевидно, что сектор транспорта и складирования активно развивается, что создает возможность для трудоустройства инвалидов. Необходимо продолжать поддерживать эту динамику через программы наращивания навыков и обучение.

Анализ численных данных по отклонениям позволяет наглядно оценить тенденции в изменении удельного веса работающих лиц с ограниченными возможностями в различных секторах экономики Атырауской области. Некоторые секторы, такие как оптовая торговля и промышленность, показали рост удельного веса, в то время как строительство и розничная торговля переживают снижение этого показателя. Эти данные помогут формировать стратегии для повышения уровня занятости людей с ограниченными возможностями в будущем.

Изучение каждой отрасли показывает различные уровни удельного веса занятости и потенциальные пути для улучшения. Ключевыми направлениями для повышения трудовой занятости людей с ограниченными возможностями являются:

Инвестиции в образование и обучение - создание специализированных курсов, адаптированных к потребностям инвалидов.

Разработка инклюзивных программ для работодателей - создание стимулов и информирование о преимуществах найма людей с ограниченными возможностями.

Мониторинг и анализ - регулярное отслеживание изменений удельного веса занятости для принятия своевременных решений.

Разработка комплексных стратегий на уровне отраслей позволит лучше учитывать потребности людей с ограниченными возможностями и значительно улучшить их положение на рынке труда.

Проведенные оценка и анализ позволяют не только выявить текущие обстоятельства, но и станут основой для стратегического планирования в области интеграции людей с ограниченными возможностями в рынок труда.

Рисунок 1 – Численность работающих людей с ограниченными возможностями по ключевым отраслям экономики Атырауской области за 2022-2024 годы (человек)

Примечание - составлено авторами на основе источника[18].

Безусловно, что на численность лиц с ограниченными возможностями, занятых в отраслях экономики региона, оказали влияние экономические факторы. Экономическая стабильность способствовала росту занятости в таких областях, как склады и вспомогательная транспортная деятельность, что может указывать на общую стабильность экономики региона. Повышение интереса к логистическим и складским услугам создает новые рабочие места. Условия труда и доступность могут обеспечивать устойчивые позиции в энергетических секторах и свидетельствовать об имплементации в них программ, направленных на улучшение условий труда для людей с ограниченными возможностями. Это может включать доступные рабочие места и специальное оборудование.

Влияние социально-культурных факторов на численность лиц с ограниченными возможностями, занятых в отраслях экономики региона, тоже имеет место. Культурная осведомленность - во многих отраслях сохраняется стереотипное отношение к инвалидам как к менее продуктивным работникам. Необходимо проводить работы по изменению общественного мнения и повышению сознания о навыках и возможностях людей с ограниченными возможностями.

Роль образования - успех в сфере информационных технологий и телекоммуникаций также подчеркивает важность образования и доступности обучения для инвалидов. Возможно развитие программ, нацеленных на получение квалификации в этих быстрорастущих областях.

По данным на июнь 2025 года, в Атырауской области насчитывается более 26,3 тысяч инвалидов, из которых более 20 тысяч находятся в трудоспособном возрасте. При этом более 2000 из них являются работающими инвалидами. Таким образом, удельный вес работающих инвалидов составляет около 10 % от общей численности трудоспособных инвалидов. Эта доля подчеркивает важность улучшения условий труда и создания дополнительных возможностей для трудоустройства людей с ограниченными

возможностями. Правительству и работодателям следует сосредоточиться на повышении доступности рабочих мест и программ поддержки, что может способствовать их социальной интеграции, экономическому развитию региона и улучшению качества жизни инвалидов. Кроме того, активное вовлечение этой группы в трудовую деятельность поможет формировать более инклюзивное общество и преодолевать стереотипы о возможностях людей с ограничениями [19].

Предлагаемые меры по увеличению занятости людей с ограниченными возможностями:

- Развитие программ обучения и переквалификации является потенциалом проведения учебных курсов и тренингов в ключевых для региона отраслях (согласно выявленным тенденциям) поможет повысить шансы инвалидам на трудоустройство.
- Создание инклюзивных рабочих мест. Заказчикам услуг из разных отраслей следует поощрять создание адаптированных рабочих мест, предлагая налоговые льготы или другие стимулы.
- Защита социальных прав позволяет внедрить программы по защите прав лиц с ограниченными возможностями, что обеспечит защиту от дискриминации и имплементацию более доступной среды для их трудоустройства.
- Поддержка предпринимательства среди инвалидов дает возможность созданию бизнес-инкубаторов и консультационных центров для людей с ограниченными возможностями, а также может способствовать развитию собственного дела и самозанятости [20].
- Партнерство с работодателями позволяет заключать соглашения с компаниями и организациями о создании рабочих мест для инвалидов, что может включать совместные проекты по трудоустройству.
- Регулярный мониторинг и анализ занятости людей с ограниченными возможностями помогут улучшить оценку эффективности внедряемых мер и программ.
- Государственная поддержка, такая как введение налоговых преференций для компаний, нанимающих людей с ограниченными возможностями, может стимулировать работодателей к инклюзии.
- Создание специализированных центров для трудоустройства, которые могут предоставлять услуги по профессиональной подготовке и карьерной ориентации для людей с ограниченными возможностями, а также оказывать помощи в поиске подходящей работы.
- Доступ к гибким формам занятости. Внедрение программ для удаленной работы и частичной занятости может значительно увеличить шансы на трудоустройство людей с ограниченными возможностями.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Анализ численности работающих людей с ограниченными возможностями в различных секторах экономики Атырауской области указывает на наличие как положительных, так и отрицательных тенденций. Адаптация людей с ограниченными возможностями к рынку труда требует комплексного подхода, включающего образование, переработку политики занятости и поддержку со стороны общества и государства.

Анализ трудовой занятости людей с ограниченными возможностями показывает, что, несмотря на некоторые положительные изменения, эта группа населения все еще сталкивается с серьезными проблемами при трудоустройстве. Для достижения реальной инклюзии необходим многогранный подход, включающий изменение общественного восприятия, адаптацию учебных программ и создание доступных рабочих мест.

С учетом увеличивающегося числа работающих людей с ограниченными возможностями (таблица 1) важно осознавать, что их интеграция в рынок труда является не только социальной необходимостью, но и экономической целесообразностью. Устранение существующих проблем может не только повысить уровень трудоустройства, но и улучшить качество жизни людей с ограниченными возможностями, способствуя устойчивому развитию общества в целом.

Данная статья подчеркивает необходимость дальнейших исследований и активных действий для преодоления барьеров, мешающих социальной и экономической интеграции людей с ограниченными возможностями в различные сферы трудовой деятельности и общественной жизни. Решение вопросов, связанных с их трудовой занятостью, может значительно улучшить качество жизни данной группы

граждан и привести к более инклюзивному и справедливому обществу.

Внедрение предложенных рекомендаций может помочь создать более инклюзивную и доступную структуру трудоустройства для людей с ограниченными возможностями, что положительно скажется как на их жизни, так и на экономике региона в целом.

Используя вышеизложенные выводы и рекомендации, можно значительно улучшить уровень занятости людей с ограниченными возможностями в Атырауской области и создать более инклюзивное общество.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Lindsay S. Employment status and work characteristics among adolescents with disabilities // *Disability and Rehabilitation*. – 2011. – Vol.33. – Issue 107. – PP.843-854. – DOI: <https://doi.org/10.3109/09638288.2010.514018>
2. Manoharan A., Hutchinson C., Treuren G. J. M., Madera J. M. Disability Employment in the Hospitality Industry: A Systematic Literature Review // *Cornell Hospitality Quarterly*. – 2024. – Vol.65. – Issue 3. – PP.362-377. — DOI: <https://doi.org/10.1177/19389655231214744>
3. Fardan A. A., Morris S. The employment of people with special needs within hotels in Dubai // *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*. – 2019 – №11(3). –PP. 327-336. – DOI: <https://doi.org/10.1108/WHATT-11-2018-0069>
4. Демьянова А. В. Занятость лиц с ограниченными возможностями здоровья: роль статуса инвалида. Автореферат. 2019 – URL: <https://www.dissercat.com/content/zanyatost-lits-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-rol-statusa-invalida> (дата обращения: 08.08.2025)
5. Тарабан О. В., Седых О. Г. Проблемы реализации занятости инвалидов: мнение экспертов // *Экономика труда*. – 2022. – №2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-realizatsii-zanyatosti-invalidov-mnenie-ekspertov> (дата обращения: 04.09.2025).
6. Сокира Т. С., Мышбаева З. Т. Достойный труд лиц с ограниченными возможностями как фактор устойчивого развития страны // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – №1. – С. 55–65.
7. Киреева А. А., Курмашева М. Т. Қазақстандағы әйелдердің қаржылық инклюзия деңгейін бағалау: құрылымдық факторлардың эмпирикалық талдауы // *Экономика: стратегия және практика*. – 2025. – №20(2). – С. 104-121. – URL: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2025-2-104-121>
8. Saluja O. B., Singh P., Kumar H. Barriers and interventions on the way to empower women through financial inclusion: A two decades systematic review (2000-2020) // *Humanities and Social Sciences Communications*. – 2023. – № 10. – С.148
9. Окутаева С. Т., Смагулова З. К., Муканова А. С. Особенности трудоустройства в Республике Казахстан. // *Вестник университета «Туран»* –2024 – №2(102). С.79-93 — URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/download/4037/1700>
10. ВОЗ. Информационный бюллетень. Май 2021. [Электронный ресурс]. <http://vestnik.mednet.ru/content/view/1278/30/lang.ru/#sdfootnote2sym> (дата обращения: 3.01.2026)
11. Более 25 тыс. лицам с инвалидностью оказаны меры содействия занятости. [Электронный ресурс]. <https://surl.li/xsiapz> (дата обращения: 3.01.2026)
12. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII «Социальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.01.2026 г.) <https://www.enpf.kz/upload/iblock/55a/tvgxuh1ukv1tqx59qq2y3o1s3murmhc1.pdf>
13. Более 15 тыс. лиц с инвалидностью оказаны меры содействия занятости [Электронный ресурс]. <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/1039537?lang=ru> (дата обращения: 3.01.2026)
14. Кулагина Е.В. Занятость лиц с инвалидностью: возможности, приоритеты и результаты активной политики в государствах благосостояния. Часть вторая // *снискп*. 2025. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zanyatost-lits-s-invalidnostyu-vozmozhnosti-prioritety-i-rezultaty-aktivnoy-politiki-v-gosudarstvah-blagosostoyaniya-chast-vtoraya>.

15. Трудоустройство, образование и профессиональная подготовка инвалидов и лиц с ограниченными возможностями. [Электронный ресурс] // <https://surl.li/mkyrmu>
16. Стереотипы относительно людей с инвалидностью [Электронный ресурс] // <https://rosopeka.ru/articles/2907/86294/>
17. Меры социальной поддержки семей и лиц с инвалидностью в Атырауской области. - 2025 – URL: <https://surl.li/vjgrhf> (дата обращения: 20.06.2025).
18. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан – URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 09.09.2025).
19. Сокира Т. С., Мышбаева З. Т. Актуальные проблемы занятости лиц с инвалидностью в Республике Казахстан // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – №5. – С. 55-65.
20. Сабирова Р. К., Дингазиева М. Д., Тажиденова А. Р., Ерниязова Ж. Н. Трудоустройство выпускников вузов путем формирования предпринимательских навыков // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023. – №3(52). – С.101-109.

REFERENCES

1. Lindsay, S. (2011). Employment status and work characteristics among adolescents with disabilities. *Disability and Rehabilitation*, 33(10–11), 843–854. <https://doi.org/10.3109/09638288.2010.514018>
2. Manoharan, A., Hutchinson, C., Treuren, G. J. M., & Madera, J. M. (2024). Disability employment in the hospitality industry: A systematic literature review. *Cornell Hospitality Quarterly*, 65(3), 362–377. <https://doi.org/10.1177/19389655231214744>
3. Fardan, A. A., & Morris, S. (2019). The employment of people with special needs within hotels in Dubai. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 11(3), 327–336. <https://doi.org/10.1108/WHATT-11-2018-0069>
4. Dem'janova, A. V. (2019). Zanjatost' lic s ogranichennymi vozmozhnostjami zdorov'ja: Rol' statusa invalida [Employment of persons with disabilities: The role of disability status] [Author's abstract of dissertation]. <https://www.dissercat.com/content/zanyatost-lits-s-ogranichennymi-vozmozhnostyami-zdorovya-rol-statusa-invalida> (Russian)
5. Taraban, O. V., & Sedyh, O. G. (2022). Problemy realizacii zanjatosti invalidov: Mnenie jekspertov [Problems of realization of employment of disabled people: Expert opinion]. *Jekonomika truda*, (2). <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-realizatsii-zanyatosti-invalidov-mnenie-ekspertov> (Russian)
6. Sokira, T. S., & Myshbaeva, Z. T. (2020). Dostojnyj trud lic s ogranichennymi vozmozhnostjami kak faktor ustojchivogo razvitiya strany [Decent work of persons with disabilities as a factor of sustainable development of the country]. *Central Asian Economic Review*, (1), 55–65. (Russian)
7. Kireeva, A. A., & Kurmasheva, M. T. (2025). Qazaqstandagy äjelderdiñ qaržylyq inkljuzija deñgejin bağalau: Qurylymdyq faktorlardyñ jempirikalyq taldauy [Assessment of the level of financial inclusion of women in Kazakhstan: An empirical analysis of structural factors]. *Economy: Strategy and Practice*, 20(2), 104–121. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2025-2-104-121> (Kazakh)
8. Saluja, O. B., Singh, P., & Kumar, H. (2023). Barriers and interventions on the way to empower women through financial inclusion: A two decades systematic review (2000–2020). *Humanities and Social Sciences Communications*, 10, 148.
9. Okutaeva, S. T., Smagulova, Z. K., & Mukanova, A. S. (2024). Osobennosti trudoustrojstva v Respublike Kazahstan [Peculiarities of employment in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik universiteta «Turan»*, (2), 79–93. <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/download/4037/1700> (Russian)
10. VOZ. (2021, May). Informacionnyj bjulleten' [Information bulletin]. <https://vestnik.mednet.ru/content/view/1278/30/lang,ru/#sdfootnote2sym> (Russian)
11. Bolee 25 tys. licam s invalidnost'ju okazany mery sodejstvija zanjatosti [More than 25 thousand people with disabilities received employment assistance measures]. (n.d.). <https://surl.li/xsiapz> (Russian)
12. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelya 2023 goda № 224-VII «Sotsialnyy kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 19.01.2026 g.) [Code of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2023, No. 224-VII “Social Code of the Republic of Kazakhstan” (as amended and

supplemented as of January 19, 2026)]. (2026). <https://www.enpf.kz/upload/iblock/55a/tvgxuh1ukv1tx59qq2y3o1s3murmhc1.pdf> (Russian)

13. Bolee 15 tys. lic s invalidnost'ju okazany mery sodejstvija zanjatosti [More than 15 thousand people with disabilities received employment assistance measures]. (n.d.). <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/1039537?lang=ru> (Russian)

14. Kulagina, E. V. (2025). Zanyatost' lits s invalidnost'yu: Vozmozhnosti, priority i rezul'taty aktivnoy politiki v gosudarstvakh blagosostoyaniya. Chast' vtoraya [Employment of persons with disabilities: Opportunities, priorities and results of active policy in welfare states. Part two]. SNISP, (1). <https://cyberleninka.ru/article/n/zanyatost-lits-s-invalidnostyu-vozmozhnosti-priority-i-rezultaty-aktivnoy-politiki-v-gosudarstvakh-blagosostoyaniya-chast-vtoraya> (Russian)

15. Trudoustrojstvo, obrazovanie i professional'naja podgotovka invalidov i lic s ograničennymi vozmozhnost'jami [Employment, education and professional training of persons with disabilities]. (n.d.). <https://surl.li/mkyrmu> (Russian)

16. Stereotipy odnositel'no ljudej s invalidnost'ju [Stereotypes about people with disabilities]. (n.d.). <https://rosopeka.ru/articles/2907/86294/> (Russian)

17. Mery social'noj podderzhki semej i lic s invalidnost'ju v Atyrauskoj oblasti [Social support measures for families and people with disabilities in Atyrau region]. (2025). <https://surl.li/vjgrhf> (Russian)

18. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. (2024). <https://stat.gov.kz/> (Russian)

19. Sokira, T. S., & Myshbaeva, Z. T. (2020). Aktual'nye problemy zanjatosti lic s invalidnost'ju v Respublike Kazahstan [Actual problems of employment of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan]. Central Asian Economic Review, (5), 55–65. (Russian)

20. Sabirova, R. K., Dingazieva, M. D., Tazhidenova, A. R., & Ernijazova, Zh. N. (2023). Trudoustrojstvo vypusnikov vuzov putem formirovaniya predprinimatel'skih navykov [Employment of university graduates through the formation of entrepreneurial skills]. Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli, (3), 101–109. (Russian)

АТЫРАУ ОБЛЫСЫНДА МҮГЕДЕКТІГІ БАР АДАМДАРДЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫН ТАЛДАУ

М. Д. Дінғазиева¹, Р. К. Сабинова^{1*}, Р. У. Мугауина¹

¹Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты. Бұл мақаланың мақсаты Атырау облысындағы мүмкіндігі шектеулі жандардың еңбекпен қамтылуының ағымдағы жай-күйін талдау, олардың жұмысқа орналасуына әсер ететін факторларды анықтау және олардың еңбек нарығына интеграциялану деңгейін арттыру үшін ұсынымдар беру болып табылады.

Әдіснамасы. Мақалада халықтың осы тобын жұмысқа орналастыру мәселесін жан-жақты талдау үшін статистикалық талдау, салыстырмалы талдау, сипаттамалық статистика, көрнекілік үшін графикалық әдіс секілді әртүрлі әдіснамалық тәсілдер мен деректер көздері пайдаланылды. Талдау Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі мен Қазақстан республикасы Стратегиялық жоспарлау мен реформалар Агенттігі Ұлттық статистика Бюросы сияқты мемлекеттік органдар ұсынған ресми статистика деректеріне негізделген. Бұл деректерге мүгедектердің саны, олардың жұмыспен қамтылу деңгейі және елдегі әртүрлі жұмыспен қамту бағдарламалары бойынша көрсеткіштер туралы ақпарат кірді.

Зерттеудің бірігейлігі/құндылығы. Мақалада мүгедектердің жұмыспен қамтылуына талдау жасалды, олардың жұмыспен қамтылуындағы кедергілер және жұмыспен қамту деңгейін арттырудың мүмкін жолдары қарастырылды. Азаматтардың осы санаты үшін еңбек нарығындағы ағымдағы жағдай зерттелді, жұмысқа орналастырылған мүгедектердің саны, сондай-ақ олардың әртүрлі салалардағы үлесі туралы статистикалық ақпарат келтірілді.

Мүгедектердің жұмысқа орналасуына әсер ететін факторлар қарастырылды. Мүгедектерді жұмыспен қамтуды қолдаудағы мемлекеттік бағдарламалар мен бастамалардың рөліне назар аударылды.

Зерттеудің нәтижелері. Мақалада қолданыстағы тәжірибелерге салыстырмалы талдау жасалып, оларды Атырау облысының жағдайына бейімдеу мүмкіндіктері қарастырылған. Еңбек нарығындағы инклюзивтілікті арттыру және мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету бойынша шаралар ұсынылды.

Түйін сөздер: жұмыспен қамтылу, мүмкіндігі шектеулі адамдар, инклюзия, еңбек нарығы, жұмысқа орналасу факторлары, мүгедектердің жұмыспен қамтылуы

Алғыс. Бұл зерттеу (тіркеу нөмірі 0125РКИ0087) Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университеті қаржыландырды.

Зерттеу жүргізуде жобаның қатысушы-магистранттарына, сондай-ақ Атырау облысының респонденттеріне алғысымызды білдіреміз.

EMPLOYMENT OF PEOPLE WITH DISABILITIES IN ATYRAU REGION: ANALYSIS OF CURRENT STATE AND PROSPECTS

M. D. Dingaziyeva¹, R. K. Sabirova¹, R. U. Mugauina¹

¹ Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Research Objective. The purpose of this article is to analyze the current state of employment among people with disabilities in the Atyrau region, identify the factors influencing their employment, and provide recommendations to enhance their level of integration into the labor market.

Methodology. The article utilizes various methodological approaches and data sources for a comprehensive analysis of the employment issue among this population group, such as methods of statistical analysis, comparative analysis, descriptive statistics, and the graphical method for visualization. The analysis is based on official statistical data provided by state authorities, such as the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan and the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. These data include information on the number of people with disabilities, their employment rate, and indicators across various employment programs operating in the country.

Originality/Value of the Research. The article provides an analysis of the employment of people with disabilities, examines the barriers to their employment, and explores potential ways to increase their employment rate. The current situation in the labor market for this category of citizens is investigated; statistical information on the number of employed people with disabilities, as well as their share in various industries, is presented. Furthermore, the factors influencing the employment of people with disabilities are examined. Particular attention is paid to the role of government programs and initiatives in supporting the employment of individuals with disabilities.

Research Results. The article provides a comparative analysis of existing practices and considers their potential adaptation within the context of the Atyrau region. Measures are recommended to enhance inclusivity in the labor market and ensure equal opportunities for people with disabilities.

Keywords: employment, people with disabilities, inclusion, labor market, employment factors, employment of individuals with disabilities.

Acknowledgements. This research (registration number 0125RKI0087) is funded by the Atyrau University named after Khalel Dosmukhamedov.

We would like to express our gratitude to the participants-undergraduates of the project in conducting the research, as well as to the respondents of the Atyrau region.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Дінғазиева Мейрамгүл Дүзелбайқызы – магистр экономических наук, сеньор-лектор, Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан, e-mail: m.dingazyeva@asu.edu.kz ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1748-5027>

Сабинова Рысты Куандиковна – кандидат экономических наук, профессор, Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан, e-mail: sabirovarysty@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9947-6564>*

Мугауина Райхан Улжагалиевна – PhD, ассоциированный профессор, Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, Атырау, Республика Казахстан, e-mail: r.mugauina@asu.edu.kz ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4049-8144>

MPHTI: 06.77.64

JEL Classification: J18; J21

DOI:<https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-141-157>

YOUTH EMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN: LABOR MARKET CHALLENGES AND DEVELOPMENT DIRECTIONS

A. B. Utebayeva^{1*}

¹JSC "Economic Research Institute " of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

The purpose of the research is to develop proposals for improving the measures implemented to ensure youth employment based on an analysis of the current state of youth employment and identification of challenges in the youth labor market.

Methodology – the research applied methods of analysis and synthesis, as well as the comparative method, which provided a comprehensive analysis of the problem of youth employment. The methods of analysis and synthesis made it possible to carry out a systematic study of statistical indicators, identify key trends and patterns in the development of the youth segment of the labor market of the Republic of Kazakhstan. The comparative method made it possible to identify both general patterns and specific features of the development of the youth labor market in the national context.

Originality / value of the research – origin / value – the significance of this study lies in a comprehensive analysis of youth employment in Kazakhstan through the prism of global trends, national characteristics and best international practices. The study integrates demographic forecasts, the economic complexity index and innovation potential into the context of youth employment, forming the basis for strategic decisions in the field of human capital and sustainable development.

Findings - based on the analysis of the state of youth employment and the factors influencing its level, the author offers recommendations on the introduction of innovative educational models for young people and the creation of conditions for retaining talents in the country.

Keywords: youth employment, unemployment, labor market, government programs, digital skills, education.

INTRODUCTION

Relevance of the research topic. There is a rapid growth of the young population in the modern world. According to UN forecasts, 1.3 billion young people will live on our planet by 2034 [1]. This fact poses serious challenges for countries in the field of providing employment for young people.

A special feature of the youth labor market is the entry of representatives of Generation Z, or zoomers, who possess knowledge of the latest technologies and digital literacy. According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan, 37% of the workforce is expected to be composed of farmers by 2030. In addition, sociologist Mark McCrindle predicts that 2025 will mark the beginning of the Beta Generation, which will be characterized by the widespread use of artificial intelligence and automation, not only in the workplace but also in daily life.

These changes require a transformation of the labor market to adapt to new conditions, where the development of soft and digital skills has become especially important. The report on digital skills prepared by the House of Commons Science and Technology Committee in the UK shows that 23% of adults in the country do not have basic digital skills. Experts estimate that this lack of skills costs the economy £63 billion per year in terms of lost GDP [2-4].

Literature review. The theoretical analysis of the labor market is based on the fundamental research of prominent economists. The works of John Maynard Keynes emphasize the role of government in managing unemployment [5]. Milton Friedman critiques the minimum wage, which impacts young people's employment opportunities [6].

Modern research in the field of youth employment is represented by the works of both foreign and domestic scientists. In particular, Lisa Kahn conducts an in-depth analysis of the long-term effects of youth unemployment, known as the "scarring effect," demonstrating its impact on the future professional trajectory [7].

Niall O'Higgins performs a comparative analysis of youth employment models, identifying key differences between the practices of developed and developing countries [8]. A significant contribution to understanding the regulatory impact on the labor market was made by Neumark, D. and Wascher, W., who proved the negative impact of raising the minimum wage on the employment of people aged 16-24, especially in low-skilled sectors of the economy [9].

Of particular interest is the study by Jennifer Shore and Jale Tosun, which examines the interaction between young job seekers and German public employment services, which makes it possible to assess the effectiveness of institutional support mechanisms [10].

The relationship between the demands of the labor market and education is explored in the work of S. Alimbayeva, who thoroughly analyzes the challenges faced by young professionals in finding employment, emphasizing the imbalance between education systems and labor market requirements [11]. This correlation is also examined in the research of G. Abdirayimova [12].

Modeling scenarios of the interrelation of various indicators of the vocational education system and their impact on the unemployment rate is a powerful tool for policy making. For example, Andrea G. Forster, Thijs Bol, Herman G. van de Werfhorst calculated these trends for European countries [13].

The works of leading Russian and foreign scholars have made a significant contribution to the development of theoretical and practical aspects of labor market research. However, the directions and mechanisms for regulating youth employment, including the extent and forms of government involvement in this process, remain debatable.

Challenges and trends are highly relevant for Kazakhstan, as young people (ages 15-34) make up 28.8% of the country's population. According to forecasts from the Center for Labor Resources Development, the influx of young workers into the labor market is expected to be around 300 thousand per year [14].

At the present stage, demographic changes accompanied by an increase in the number of young people require the government, business and society to solve a whole range of tasks in order to form effective solutions in social and economic policy to provide jobs for young people in the future. Thus, achieving the set research goal requires solving the following research problems:

- what challenges and structural imbalances characterize the youth labor market in Kazakhstan?
- to what extent do the current mechanisms of regulating the youth labor market solve the problems of youth employment?
- which areas of government policy can increase sustainable youth employment in the medium term?

THE MAIN PART OF THE STUDY

Research methods. Quantitative and qualitative methods and approaches of data analysis were used in the research. The analysis of the dynamics of changes in indicators in the youth labor market is based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, as well as information and data provided in national reports and reports. Additionally, data from reports of international organizations were used. The methodological approach was based on a sample survey of the population's employment, covering all regions of the country based on a sample observation method, followed by an extension of the results to the entire population. Additionally, information and data provided in national reports and reports, as well as reports from international organizations, were used.

Achieving the research goal and solving the set tasks.

Trends in the development of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan. According to the statistics, young people aged between 14 and 35 years make up the majority of the population in Kazakhstan [15]. At the beginning of 2024, there were 5,759,000 young people in the country, which is 28.8% of the total population. (Figure 1)

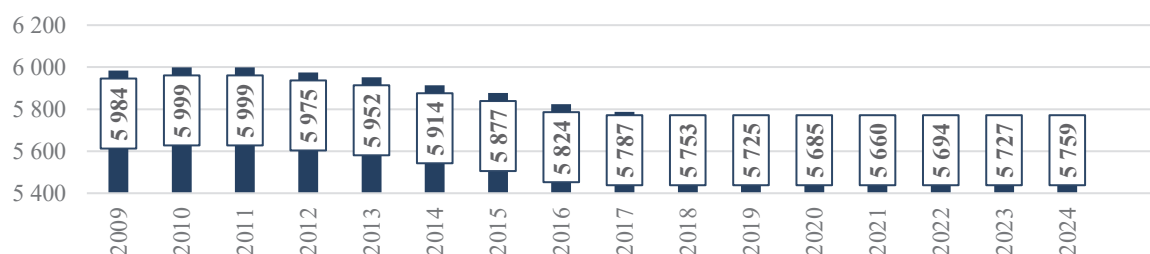

Figure 1 – The number of youth aged 14-35 years in the Republic of Kazakhstan, thousand people

Note – compiled by the author based on [16]

A decrease in the number of young people has been observed in the country from 2012 to 2022. This is correlated with the number of people born during this period. From 1987 to 1999, there was a decreasing trend in the birthrate, which led to a decrease in the number of young people from 2012 to 2021. However, starting from 2001, the number of births has increased, which will result in an increase in the population of young people in the future (see Figure 2).

At the beginning of 2025, a large proportion of young people are concentrated in the city of Astana, 8.3%, in the cities of Almaty and Shymkent – 12.2% and 6.8%, respectively. The largest proportion of young people live mainly in the southern regions (Turkistan, Zhambyl and Almaty regions) and account for 25.2% of the youth of Kazakhstan. The newly formed regions account for the smallest share of youth from the total number of youth in the republic: Ulytau – 1%, Abai – 2.6% and Zhetysay - 3.2%.

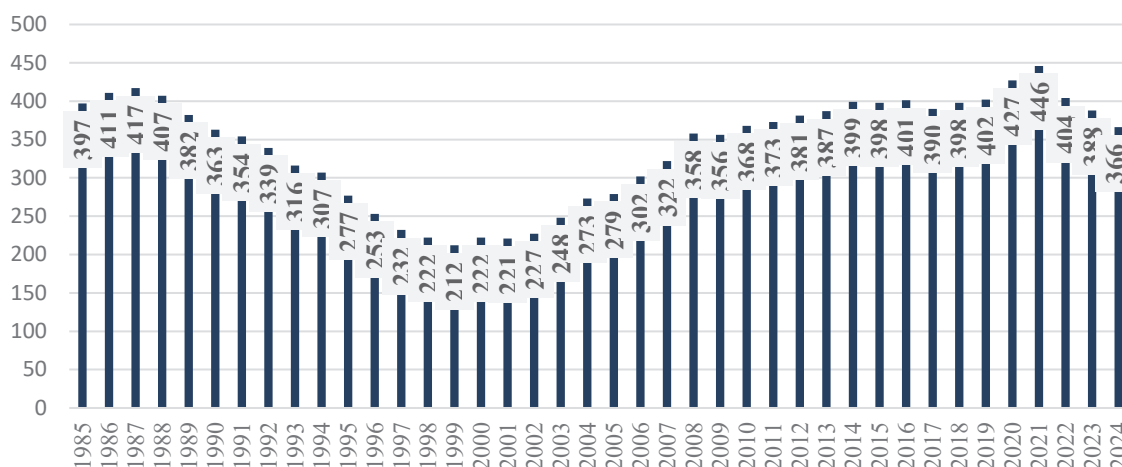

Figure 2 – The number of people born in the Republic of Kazakhstan, thousand people

Note – compiled by the author based on [17]

Of the total number of young people, 62% live in urban areas and 38% in rural areas. At the same time, this trend is moving steadily towards an increase in the number of young people in urban areas.

The share of young people in the region's population is also significantly higher than the national average (28.8%) in megacities, as at the beginning of 2025: Astana 31.5%, Shymkent 31.6% and Almaty (31.1%). The number of young people in the total population is higher than the national average in the southern regions.

Regions with a share of youth below the average in Kazakhstan include North Kazakhstan (24.5%), East Kazakhstan (23.6%), Abai (24.9%), Pavlodar (25.3%), Kostanay (25.8%) regions (Figure 3).

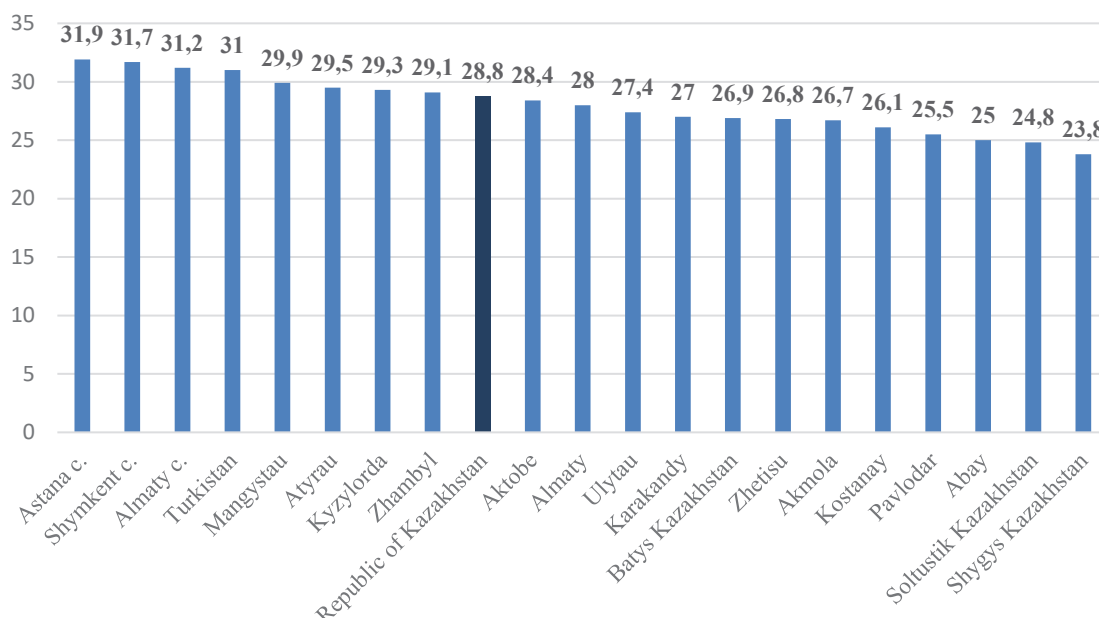

Figure 3 – The share of youth in the population of the regions in 2024, percentage

Note – compiled by the author based on [18]

According to the forecast of the Center for the Development of Labor Resources in Kazakhstan by 2035, the largest proportion of young people in 2030 will be recorded in the Turkestan region – 30.1% or 683 thousand people. In the northern, central, and eastern parts of Kazakhstan, in Aktobe, West Kazakhstan, Almaty, and Zhetysu regions, the proportion of young people is expected to be below the national average [15].

In addition, the regions are characterized by an imbalance of young and mature labor. For example, the Mangystau region has the youngest economically active population in the country, with young people accounting for just over half of the region's total workforce. In general, as they move from north to south, young people and older age groups in the economically active population in the regions tend to achieve parity.

The total number of economically active people aged 15-34 increased from 2,099.9 thousand in 2020 to 3,747.4 thousand in 2024. In the structure of the economically active population, 53.2% of men predominate in the labor force, while 46.8% are women.

Young people are most often employed (more than 70% of those employed by the end of 2024).

There is a dynamic decrease in youth employment: 3.8% in 2020, 3.8% in 2021, 3.8% in 2022, 3.5% in 2023, and 3.1% in 2024. Despite the migration of young people to megacities, the cities of Almaty and Astana have high unemployment rates among the young population of 4.4% and 3.9%, respectively (Figure 4).

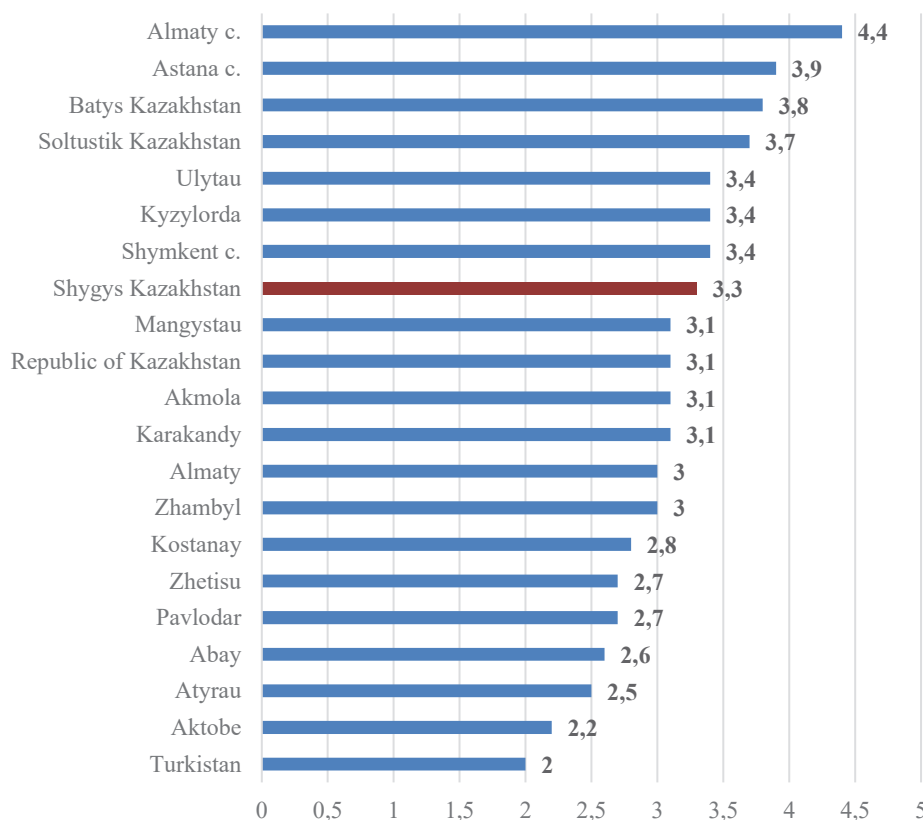

Figure 4 – Youth unemployment rate in the regions in 2024, percentage

Note – compiled by the author based on [19]

The largest proportion of young people work in low-productivity trade sectors, 17.7% (by the end of 2024), dependent on domestic demand and the real sector (Figure 5).

Figure 5 – Percentage of employed youth by industry in 2019 and 2024, percentage

Note – compiled by the author based on [19]

The youth labor market is also influenced by population migration among the regions. The results of a sociological study by the Scientific Research Center "Youth" demonstrate that 45% of young people migrate in search of work [20]. There is an influx of young people into urban areas, as the migration balance has remained positive for five years, from 25,278 people in 2019 to 47,210 people in 2023. Mostly young people tend to megacities, so in Astana the migration balance in 2023 is 23,296 people, in Almaty 21,806 people, in Shymkent 2,349 people. Accordingly, the migration balance in rural areas remains negative and has been increasing for five years from 35,801 people in 2019 to 39,916 people in 2023.

Considering internal migration, it should be noted that the negative balance of migration is typical for the southern regions. In 2023, there were 1,469 people in Zhambyl region, 1,355 people in Kyzylorda region, and 1,329 people in Turkestan region. In addition, a negative balance is observed in three educated regions of Zhetysay – 1161 people, Ulytau – 425 people and Abai - 426 people.

There is a place for NEET youth (Not in Education, Employment or Training – do not study or work), which accounts for about 6.5% in Kazakhstan and has remained virtually unchanged over the past five years, with the exception of 2023, when the figure increased to 7.3%. However, in 2024, the indicator dropped to the previous level. According to the results of 2024, the share of NEET youth is higher than the national average in Karaganda 8.9%, Mangystau 11.6%, Ulytau 10.5%, Zhetysay 7.8% regions. The smallest proportion of NEET youth is in East Kazakhstan - 4.1%, Kostanay – 5.2%, Pavlodar – 5.3% and Abai region – 4.4%.

Features of the youth labor market in Kazakhstan. The study of the youth labor market in Kazakhstan requires an analysis of not only statistical data, but also the specifics of cultural, social and economic factors.

There has been an increase in employment opportunities on platforms in Kazakhstan, which has led to a trend of personnel leaving the country for other countries. Experts say that employees, after reaching a certain level of success in the domestic market, often seek more promising opportunities abroad [21].

Today, the ability to work with digital technologies and digital literacy are an integral part of the employer's package of requirements.

In 2022, the United Nations Development Program in Kazakhstan conducted a survey among enterprises in Kazakhstan. According to a survey of enterprises, 42.4% of enterprises faced a lack of knowledge and skills in digital technologies among employees. Almost every second enterprise in the fields of construction, trade, and agriculture needed to improve the digital literacy of its employees in one way or another [21, P. 63]. For example, in agriculture, machine operators and combine harvesters with knowledge of CNC and English are already in demand. Information and communication companies require knowledge of certain programs (for example, Qlick sense, Power BI, Pentaho) and programming languages (Php, MySQL, Python).

In addition, according to the survey, 39% of respondents noted that there is an oversupply of labor in the regions, but its qualifications make it uncompetitive.

If the necessary specialists are present on the labor market, employers cannot provide them with the required salary level (36% fully agree with this, 47% partially agree with this).

One of the main problems of the labor market in Kazakhstan lies in the specifics of the economy itself. Kazakhstan has an insufficiently "complex" economic structure that produces "uncomplicated" products, which leads to an insufficient number of qualified jobs.

The Economic Complexity Index is used to assess the level of "complexity of the economy" in the world. Information on international trade is taken into account, taking into account those goods that a country exports in larger volumes than average countries of a similar size.

According to the results of 2023, Kazakhstan ranks 84th in the Economic Complexity Index published in 2025, having dropped by 5 positions compared to 2022. The increase in the Complexity Index to 55th place was one of the indicators of the State Program of Industrial and Innovative Development until 2025 [22]. The low complexity of the economy is one of the factors hindering the creation of high-quality jobs.

Kazakhstan's position in the Global Innovation Index increased in 2024 from 81st to 78th place compared to 2023. However, this is not a high enough position among 133 countries.

The state policy on youth employment in Kazakhstan

Today, the institutional framework for managing the youth sector is well established. The Ministry of Information and Social Development has a Committee for Youth and Family Affairs. There is also an advisory body, the Council for Youth Policy, which operates under the supervision of the President of Kazakhstan. Additionally, there are youth committees at enterprises, universities, and colleges.

Kazakhstan has established a legal framework governing youth policy:

- The Law on State Youth Policy [15];
- The concept of the State youth policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029 [23];
- Concepts of the labor market development of the Republic of Kazakhstan for 2024-2029 [24];
- The Social Code of the Republic of Kazakhstan [25].

The development of the youth labor market required the introduction of new concepts regulating relations in the labor market, so in 2022, the Law on State Youth Policy introduced concepts such as:

- Youth Development Index;
- Specialist in youth work;
- youth labor groups;
- youth who are temporarily unemployed (NEET categories).

Youth employment remains the main task of the state.

Government measures to promote youth employment in Kazakhstan include: permanent employment; creation of social jobs; youth practice; referral to community service; provision of grants for the implementation of new business ideas; vocational training; social professional orientation; skills training on the Electronic Labor Exchange; training in the basics of entrepreneurship in Bastau Business.

A number of digital platforms are operating in the country for the convenience of users and the maximum coverage of young people with information. Enbek electronic labor exchange.kz is a single digital employment platform, as well as an online learning platform on the skills.enbek portal.kz, where training in 848 specialties is available. In addition, there are a number of other information support platforms for young people.:

- Career.enbek – digital professional qualifications platform;
- Business.enbek – portal for supporting entrepreneurial initiatives;

- HR.enbek – portal for human resources.

Youth resource centers have been set up in all regions on behalf of the Head of State to work with young people. 231 youth resource centers across the country.

A unified information website, www.eljasty.kz, is dedicated to the implementation of state youth policy and also accumulates relevant information. Despite the development of an information system aimed at promoting youth development, a recent sociological study found that 76.7% of young people are not aware of the effectiveness of programs aimed at implementing youth policy in our country, which is crucial for the socio-political, economic, cultural, and educational development of today's youth [26].

Foreign experience in providing youth employment.

The US experience

In the United States, there is no clear framework for classifying the population as youth, as states independently determine which group they classify as youth.

Youth unemployment in the United States in 2023 was 7.5% (in 2022 – 8%, in 2021 – 9.6%, in 2020 – 14.9%, in 2019 – 8.4%) [27].

In the United States, the youth employment and vocational training support system is based on a wide range of federal, regional, and local programs aimed primarily at vulnerable and low-income groups. For example, in Texas, the focus is on oil and gas internships, and in California – on IT.

The main focus is on preparing young people for the labor market through training, internships and financial support for education, as well as on involving employers in solving the problem of youth unemployment.

One of the key initiatives is the Labor Innovation and Opportunity Act, aimed at helping young people who do not have access to colleges or are experiencing difficulties finding employment. WIOA implements YouthBuild programs, where young people receive secondary education and simultaneously master construction professions, and Job Corps - free educational and professional courses for young people from low-income families. There is also no guarantee of providing jobs for young people in the United States. Many programs (for example, LinkedIn's Pathways) prepare young people for freelancing rather than stable employment.

In the USA, there is a low minimum wage of \$7.25/hour (since 2009), which is critical for young people in their first jobs [28].

During the summer, young people can take advantage of temporary employment programs such as Summer Jobs USA. An example of successful implementation is the New York Youth Summer Employment Program (SYEP), which annually provides over 70,000 jobs for teenagers, primarily from socially vulnerable groups.

A lot of attention in the USA is paid to training through internships. On the federal Apprenticeship platform.gov young people can find paid internships in various industries, from medicine to engineering.

To receive professional education, young people can use Pell Grants, which cover the cost of studying at community colleges. These educational institutions offer short-term applied programs, especially in demand in the fields of information technology, healthcare and services.

Encouraging employers also plays an important role. Under the Work Opportunity Tax Credit (WOTC) program, companies receive tax benefits for hiring young people from at-risk groups, such as foster care graduates or recipients of government assistance. The program has been in effect since 1996 and is extended by the Congress. Currently valid until December 31, 2025 [29]. Work Opportunity Tax Credit is the world's largest system of tax credits up to \$9,600 per person. In addition, the Youth Jobs+ initiative, launched under the Obama administration, has encouraged the active participation of the private sector in creating jobs for young people.

Special attention is paid to the support of NEET youth. Programs such as Reconnecting Youth are aimed at their socialization and return to education or the world of work. Initiatives like Youth Reentry are being implemented for young people with criminal records to help them adapt to life after their release and find work.

Along with federal initiatives, local programs play an important role. In Los Angeles operates LA:RISE youth employment program through partnership with NGOs and social enterprises. In Chicago, the One Summer Chicago program provides more than 30,000 temporary jobs for young people each year. In the state of Tennessee (the Tennessee Promise program), young people can receive professional education without debt.

Despite the variety of programs, the United States faces a number of challenges. First of all, the skills do not meet the requirements of employers: many jobs require experience that young people simply do not have. In addition, there is a racial and gender imbalance: the unemployment rate among African-American and Latino youth is 1.5-2 times higher than among their white peers. The proportion of young people employed in the gig economy is also growing rapidly - delivery, freelancing, and short-term projects - while such forms of employment do not provide stable income and lack social guarantees.

Thus, the American model is a multi-level system combining education, financial support, internships, and private sector participation, but at the same time requires adaptation to changing market realities and the elimination of social imbalances.

The experience of South Korea.

Youth employment in South Korea is a comprehensive system of measures that includes government programs, corporate initiatives, and educational reforms.

The experience of South Korea is interesting because between 2018 and 2023, the country increased its position in the Youth Employment Index from 22nd place to 17th place. The youth unemployment rate in South Korea was 5.6% (in 2022 – 6%, in 2021 – 7.3) [30].

South Korea is developing the integration of education and practice through Meister Schools and "Work & Study" type programs. Meister Schools were founded in 2010 at the initiative of the South Korean government in response to an oversupply of university graduates and a shortage of technical specialists, high youth unemployment (about 10% in 2009), and business demand for personnel with practical skills. Unique features of Meister Schools:

- free training (funded by the government and partner companies);
- narrow specialization for industry requirements: semiconductors and IT (Korea Meister High School of Semiconductor); automotive industry (Hyundai-Kia Meister High School); shipbuilding, robotics, energy.

The educational process in such institutions is based on the priority of practice.: Students spend 70% of their time on production sites, in laboratories and on internships, while only 30% is devoted to theoretical studies. Education takes place on the basis of modern laboratories equipped with equipment similar to that used in enterprises. Students complete internships at leading companies in the country, such as Samsung, LG, Hyundai and others, which provides them not only with practical experience, but also with employment opportunities in these corporations.

At the same time, partner companies provide scholarships, and students receive a deferral from military service. Additionally, the system offers international internships, particularly in Germany, the birthplace of the dual education system. This allows students to gain experience in foreign companies and expand their professional horizons.

However, participation in them is limited: only 3% of high school students are involved, and large companies are inactive - 95% of participants represent small and medium-sized businesses.

It should be noted that the main factor in youth employment is precisely "innovative SMEs" (firms certified by the government as venture capital and/or Inno-Biz companies). In 2014-2017, a quarter of the employees employed by innovative SMEs were young people.

In 2015, the government introduced a tax break of 5 million Korean won (4,135 US dollars) for small and medium-sized enterprises for each young person hired as a permanent employee. In addition, SMEs receive tax deductions of 150% for salary increases paid to young people who are permanent employees. In 2017, an additional subsidy of 20 million Korean won per year was introduced for up to three years for small and medium-sized enterprises that hire three young people as permanent employees. In 2022, it was replaced by a new program that offers up to 9.6 million Korean currency won per year to small and medium-sized enterprises that hire young people who find it difficult to hold down a permanent job.

There is a risk that these policies could lead companies to replace older workers with younger ones. This could have a limited impact on overall employment, as it would only affect a small number of workers. However, the subsidy program also requires that the total number of employees for subsidized small and medium-

sized enterprises (SMEs) increase. This could potentially have a positive impact on employment, as more people would be hired.

In addition, the government uses quotas to encourage youth employment. Since 2014, it has required that unemployed young people make up 3% of the workforce in government organizations and local state-owned enterprises.

Employment measures also include income tax exemption, cash benefits, and workplace benefits. In 2018, the exemption rate increased from 70% to 90%, the age limit was raised from 29 to 34 years, and the duration was extended from three to five years. This resulted in a more than fourfold increase in the amount of tax-exempt income between 2018 and 2021. Additionally, transportation cards for young people put into circulation, aimed at helping young employees save money.

The South Korean system demonstrates a multi-layered approach to youth employment based on stimulating business, developing digital skills, and supporting entrepreneurship.

The experience of the EU countries

The European Youth Guarantee is a key EU initiative aimed at addressing youth unemployment. Under this program, all EU member States commit themselves to ensuring that every young person under the age of 25 has access to quality employment, continuing education, or professional internship within four months of graduation or job loss.

Financial support for the program is provided through the European Social Fund, which has allocated over 100 billion euros for this purpose since 2013 [31].

The implementation of the Youth Guarantee has led to significant positive results. The youth unemployment rate in the EU has decreased from 24% in 2013 to 14% in 2023 [32]. In countries such as Finland and Sweden, the effectiveness of the program is particularly high – more than 80% of the participants are employed here.

The dual education system has proven itself in Germany, Austria and Denmark. The results of the dual system implementation: 83% of graduates find employment immediately after graduation [33]; the youth unemployment rate in Germany remains one of the lowest in the EU - only 5-6%.

This model has proven its effectiveness in training qualified personnel who fully meet the requirements of the modern labor market.

The "Flexicurity" model, which combines the flexibility of the labor market with reliable social protection, is being successfully implemented in the Nordic countries and the Netherlands. This system includes temporary contracts and part-time employment, unemployment benefits, which can reach 90% of the previous salary, retraining programs for the unemployed, offering individual employment plans, which contributes to their successful integration into the labor market.

As a result of the implementation of the model in Denmark, 70% of young professionals find work within 3 months after graduation. In the Netherlands, the youth unemployment rate is only 7.5%, which indicates a high level of youth employment. 85% of dismissed employees undergo retraining at the expense of the state, which contributes to their further employment.

The regional differences in the European Union countries are reflected below in table 1.

Table 1– Regional differences in the European Union countries

Country	Model	Youth unemployment rate (2023)
Germany	Dual training + guarantees	5.8%
Sweden	Flexicurity + government subsidies	8.1%
Spain	Active government programs	29.2%
Poland	Tax cuts for employers	12.4%
Note - compiled by the authors based on data from Eurostat		

As the above experience shows, countries with dual education and a flexible labor market have the best results in terms of youth employment.

CONCLUSION

Thus, the analysis of the current state of youth employment in Kazakhstan allows us to draw the following conclusions:

- in the near future, Kazakhstan has a chance to use the "demographic window" to stimulate economic growth, since in the next 10-15 years the share of young people in the population structure will increase.;
- most of the youth live in megacities, as well as in the southern regions of the country;
- Young people make up a significant part of the workforce in various regions of Kazakhstan, ranging on average from 30 to 40%;
- the majority of young people are employed (over 76%), with an increasing number of those who choose flexible working conditions;
- The youth unemployment rate in Kazakhstan is decreasing, reaching 3.1% in 2024, which is a positive sign for the economy, but there is still a group of young people who are not involved in work or education.;
- the development of platform employment is becoming a key driver of employment for young people;
- young specialists (IT, engineers, scientists) are leaving the country en masse due to low salaries, lack of career growth and weak scientific infrastructure;
- the low level of complexity of the economy does not allow the creation of decent jobs.

Kazakhstan, like other countries of the world, uses a variety of mechanisms to support youth in the labor market, by analogy with world practice, which include vocational training using on-the-job training and at the request of the employer, mechanisms of subsidized workplace and youth entrepreneurship development. The following measures are proposed as recommendations for the development of the youth labor market.

Stimulating the development of economic sectors and the transition to new technological transformations. This will open up opportunities for young people, especially those with modern skills, and reduce dependence on traditional industries where employment is often limited.

Over the past twenty years, the state has consistently implemented major industrial programs - the Industrial and Innovative Development Strategy 2003-2015, the State Program for Accelerated Industrial and Innovative Development 2010-2014, the State Program for Industrial and Innovative Development 2014-2019 and the current State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. The combination of these initiatives, as well as the approval of the Concept for the development of the manufacturing industry for 2023-2029, made it possible to form the basic industrial framework of the country: today, the industrial sector provides 26.1% of GDP and produces over 51.5 trillion tenge of products.

At the same time, the manufacturing industry demonstrates several key structural barriers limiting the expansion of production. These include a high level of depreciation of fixed assets (more than 41.4%), low robotization (9 robots per 10,000 workers versus 1012 in developed countries), and a high share of imports in almost all product groups of the manufacturing industry (USD 55 billion in 2024), including in mechanical engineering, chemical and light industries.. Import dependence reaches 78-90% for certain types of machinery and equipment, 70-80% for chemical products and over 85% for light industry goods, which creates significant potential for expanding the production of medium-sized enterprises already present in the processing sectors.

Government support measures play an important role in these conditions. In order to expand and modernize production facilities, the measure "reimbursement of costs for improving technological processes" plays an important role, which is currently the most in-demand tool in the manufacturing industry, providing compensation for up to 40% of the cost of equipment, but not more than 60 million tenge.

It is advisable to increase the threshold of compensation for this measure. For example, by redistributing part of the limits by adjusting (excluding) the measure "Reimbursement of costs for improving employee competencies." In practice, when purchasing modern equipment from foreign manufacturers, the contract price already includes staff training, installation supervision and commissioning services, which reduces the need for parallel financing of these costs through a separate tool.

Kazakhstan can create an analogue of Meister Schools based on existing vocational schools with the creation of pilots.

In 2019-2025, the state program "Zhas Maman" was implemented in the country, within the framework of which more than 180 colleges were modernized. The program was aimed at training specialists who meet the

requirements of industry 4.0, including skills in working with automated systems and robotics. According to the World Bank, in 2023, about 60% of graduates of Kazakhstani colleges find work within the first year after graduation. However, challenges remain: the lack of teachers with practical experience and outdated methods in some institutions, stereotypes about the "lack of prestige" of working professions among young people. In this regard, it is proposed to continue this program to improve training in vocational organizations based on the experience of "Meister Schools".

Priority areas for Kazakhstani "Meister Schools" are: oil and gas and energy; IT and digital technologies; mechanical engineering and logistics; agro-industrial complex (processing, smart-farming); services sector (tourism, hotel business). Integration with the existing education system:

- create "flexible" curricula (quick adaptation to market changes);
- involve Korean experts to train teachers;
- the ratio of study and practice is 70% practice and 30% study;
- employment at enterprises where internships are held, the opportunity to study abroad.

Automation and robotization of production require new skills from workers. For example, operators of CNC machines must understand programming, and welders must work with robotic welding systems. Experts predict that by 2030, the demand for specialists combining manual labor and digital skills will grow by 20-30%. The proposed measure will increase the demand for college graduates beyond the current 60% level.

In order to strengthen the role of youth in Kazakh society, it seems advisable to build systematic work in such areas as: attracting university graduates to representative government bodies, increasing the participation of young people in decision-making at various levels in the executive and legislative branches, involving young people in discussing draft laws, etc.

Solving problems with brain drain through talent management strategies. Solving the problem of brain drain is closely related to talent management strategy, especially in large enterprises. To do this, it is important to create attractive conditions for professional growth, including career development programs, competitive working conditions, and opportunities for training and advanced training. The key point is to create a corporate culture that values employee contributions and provides them with real growth prospects.

Implementation of mentoring programs. During interviews in focus groups among young people conducted in 2023 as part of the project on localization of Sustainable Development Goals between the Institute for Economic Research and the United Nations Development Program, it was revealed that the main problem among young people is the lack of information on educational programs. As practice shows, mentoring programs in Kazakhstan are implemented as mentoring in schools. It is possible to implement the 500 Mentors program among successful individuals and school graduates, at whose meetings mentors will talk about the opportunity to study at good universities in the world, what needs to be done for this, what conditions should be met, the experience of becoming individuals, etc. In addition, it is necessary to conduct research analyzing the results and impact of these programs on project participants.

In order to ensure the sustainable development of the youth employment market in Kazakhstan, it is necessary to implement measures that will diversify the economy, promote innovative educational models, and create favorable conditions for retaining talented individuals.

REFERENCES

1. World Population Prospects [Электронный ресурс] // United Nations, Department of Economic and Social Affairs [web-портал]. – 2019. – URL: <https://population.un.org/wpp/> (дата обращения: 18.01.2025)
2. Поколение Z выходит на рынок труда: какой мир они построят [Электронный ресурс] // Научно-исследовательский центр «Молодежь» [web-портал]. – 2024. – URL: <https://eljastary.kz/ru/news/19811/> (дата обращения: 20.04.2025)
3. Welcome Gen Beta [Электронный ресурс] // McCrindle [web-портал]. – 2025. – URL: <https://mccrindle.com.au/article/generation-beta-defined> (дата обращения 03.02.2025 г.).
4. Digital Skills Crisis [Электронный ресурс] // House of Commons, Science and Technology Committee [web-портал]. – 2016. – URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmsctech/270/270.pdf> (дата обращения: 03.05.2024)

5. Фридман М. Капитализм и свобода.- М.: Экономика и финансы, 2024. - 304 с.
6. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: ЗАО «Бизнеском», 2013. - 408 с.
7. Lisa Kahn. The Long-Term Labor Market Consequences of Graduating from College in A Bad Economy [Электронный ресурс] // Elsevier [web-портал]. – 2010. – URL: <https://ideas.repec.org/a/eee/labeco/v17y2010i2p303-316.html> (дата обращения 12.10.2024 г.).
8. O'Higgins N. (2021). Youth Unemployment and Employment Policy: A Global Perspective [Электронный ресурс] // Stanford Law School, John M. Olin Program in Law & Economics Working Paper Series [web-портал]. – 2017. - URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3019316 (дата обращения 01.11.2022 г.).
9. Neumark, D. «The effects of minimum wages on employment». [Электронный ресурс] // FRBSF Economic Letter, Federal Reserve Bank of San Francisco [web-портал]. – 2015. - URL: <https://ideas.repec.org/a/fip/fedfel/00077.html> (дата обращения 06.06.2023 г.).
10. Shore J., Tosun J. Assessing youth labour market services: Young people's perceptions and evaluations of service delivery in Germany // Public Policy and Administration. – No 34 (4) – 2017. – P. 1–20. - DOI: 10.1177/0952076717722192
11. Алимбаева С. Особенности формирования молодежного рынка труда на современном этапе (на материалах Казахстана) [Электронный ресурс] // 22.00.04 - социальная структура, социальные институты и процессы: дис. / Алимбаева, Сауле Курмантаевна. – Тараз : [б. и.], 2007. - электрон. дан., 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); в контейнере (дата обращения: 18.12.2024)
12. Абдирайымова Г. С., Веревкин А. В., Лифанова Т. Ю. Выпускники казахстанских вузов глазами работодателей // Социальные проблемы Евразийского пространства. - 2020. - Том 4. № 4 (14). - С. 8-21. - DOI: 10.21684/2587-8484-2020-4-4-8-21
13. Forster A. G., Bol T., van de Werfhorst H. G. Vocational Education and Employment over the Life Cycle // Sociological Science. – 2016. – No 3. – P. 473-494. - DOI: 10.15195/v3.a21
14. Национальный доклад «Рабочая сила будущего: молодежь на рынке труда Казахстана» [Электронный ресурс] // Центр развития трудовых ресурсов [web-портал]. - 2023. - URL: <https://erdo.enbek.kz/news/310> (дата обращения: 05.09.2024)
15. Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V ЗПК «О государственной молодежной политике» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2013. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285> (дата обращения: 20.12.2023)
16. Динамические таблицы «Численность населения по однолетним возрастам» [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам [web-портал]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281562/> (дата обращения: 22.03.2025)
17. Динамические таблицы «Численность родившихся» [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам [web-портал]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281537/> (дата обращения: 22.03.2025)
18. Динамические таблицы «Численность молодежи» [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам [web-портал]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/38259/file/ru/> (дата обращения: 22.03.2025)
19. Молодежь на рынке труда [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам [web-портал]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/281071/> (дата обращения: 22.03.2025)
20. Вопросы миграции среди молодежи стали главной темой на экспертной дискуссионной площадке [Электронный ресурс] // Национальный научный центр «Молодежь» [web-портал]. – 2025. – URL: <https://eljastary.kz/ru/news/18600/04.02.2022> (дата обращения: 14.01.2025)
21. Доклад «Востребованные навыки в Казахстане: настоящее и будущее» [Электронный ресурс] // Программа развития ООН в РК [web-портал]. – 2024. – URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/publications/vostrebovannye-navyki-i-professii-v-kazakhstane-v-post-sovid-19> (дата обращения: 13.04.2024)

22. Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1050 «Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2019. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (дата обращения: 11.07.2025)
23. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 247 «Об утверждении Концепции государственной молодежной политики Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247/history> (дата обращения: 11.04.2024)
24. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2023 года № 1050 «Об утверждении Концепции развития рынка труда Республики Казахстан на 2024 – 2029 годы» [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2023. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001050> (дата обращения: 26.02.2025)
25. Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК. [Электронный ресурс] // Әділет [web-портал]. – 2022. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 04.08.2023)
26. Ермаханов Е.Б. Актуальные вопросы аудита эффективности молодежной политики Казахстана [Электронный ресурс] // ТОО «Центр исследований, анализа и оценки эффективности» [web-портал]. – 2022. – № 1 (54). – С. 64-71. DOI: 10.55871/2072-9847-2022-54-1-64-71 (дата обращения: 01.10.2022)
27. Civilian labor force participation rates by age, sex, race, and ethnicity, 2003, 2013, 2023, and projected 2033 [Электронный ресурс] // U.S. Bureau of labor statistics [web-портал]. – 2025. – URL: <https://www.bls.gov/emp/tables/civilian-labor-force-participation-rate.htm> (дата обращения: 02.03.2025)
28. History of Federal Minimum Wage Rates Under the Fair Labor Standards Act, 1938 – 2009 [Электронный ресурс] // U.S. Bureau of labor statistics [web-портал]. – 2025. – URL: <https://www.dol.gov/agencies/whd/minimum-wage/history/chart> (дата обращения: 02.03.2025)
29. Work Opportunity Tax Credit [Электронный ресурс] // U.S. Bureau of labor statistics [web-портал]. – 2025. – URL: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/work-opportunity-tax-credit> (дата обращения: 29.04.2025)
30. Статистическая база данных «Труд» [Электронный ресурс] // Korean Statistical Information Service [web-портал]. – 2025. – URL: https://kosis.kr/eng/statisticsList/statisticsListIndex.do?parentId=D.1&menuId=M_01_01&vwcd=MT_ETITLE&parmTabId=M_01_01 (дата обращения: 15.02.2025)
31. Unemployment statistics [Электронный ресурс] // Eurostat [web-портал]. – 2025. – URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment_trends (дата обращения: 13.03.2025)
32. Unemployment rate of the European Union (EU27) from January 2000 to March 2025 // Statista [web-портал]. – 2025. – URL: <https://www.statista.com/statistics/685957/unemployment-rate-in-the-european-union/> (дата обращения: 21.03.2025)
33. Education at a Glance 2023" » [Электронный ресурс] // OECD. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2023_e13bef63-en.html (дата обращения: 16.11.2024)

REFERENCES

1. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (2019). *World Population Prospects*, available at: <https://population.un.org/wpp/> (accessed: January 18, 2025).
2. National Scientific Center "Molodezh" (2024), *Generation Z enters the labor market: what kind of world will they build*, available at: <https://eljastary.kz/ru/news/19811/> (accessed: April 20, 2025) (In Russian).
3. McCrindle (2025), *Welcome Gen Beta*, available at: <https://mccrindle.com.au/article/generation-beta-defined> (accessed: February 3, 2025).
4. House of Commons, Science and Technology Committee (2016), *Digital Skills Crisis*, available at: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmsctech/270/270.pdf> (accessed: May 3, 2024).
5. Friedman, M. (2024), *Kapitalizm i svoboda*. Экономика и финансы (In Russian).

6. Keynes, J. M. (2013), *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg*, ZAO "Bizneskom", Moscow, 408 p. (In Russian).
7. Kahn, L. (2010), *The Long-Term Labor Market Consequences of Graduating from College in A Bad Economy*, available at: <https://ideas.repec.org/a/eee/labeco/v17y2010i2p303-316.html> (accessed: October 12, 2024).
8. O'Higgins, N. (2021), *Youth Unemployment and Employment Policy: A Global Perspective*, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3019316 (accessed: November 1, 2022).
9. Neumark, D. (2015), *The Effects of Minimum Wages on Employment*, available at: <https://ideas.repec.org/a/fip/fedfel/00077.html> (accessed: June 6, 2023).
10. Shore, J. and Tosun, J. (2017), *Assessing Youth Labour Market Services: Young People's Perceptions and Evaluations of Service Delivery in Germany*, *Public Policy and Administration*, Vol. 34 No. 4, pp. 1–20. DOI: 10.1177/0952076717722192.
11. Alimbayeva, S. (2007). *Osobennosti formirovaniya molodezhnogo rynka truda na sovremennom etape (na materialakh Kazakhstana)*, (accessed: December 18, 2024) (In Russian).
12. Abdirayimova, G. S., Verevkin, A. V., and Lifanova, T. Yu. (2020), *Vypuskniki kazakhstanskikh vuzov glazami rabotodateley, Sotsial'nyye problemy Yevraziyskogo prostranstva*, Vol. 4 No. 4 (14), pp. 8–21. DOI: 10.21684/2587-8484-2020-4-4-8-21 (In Russian).
13. Forster, A. G., Bol, T., and van de Werfhorst, H. G. (2016), *Vocational Education and Employment over the Life Cycle*, *Sociological Science*, No. 3, pp. 473–494. DOI: 10.15195/v3.a21.
14. Centr razvitiya trudovykh resursov (2023), *Natsional'nyy doklad «Rabochaya sila budushchego: molodezh' na rynke truda Kazakhstana»*, available at: <https://erdo.enbek.kz/news/310> (accessed: September 5, 2024) (In Russian).
15. Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 No. 285-V “*O gosudarstvennoy molodezhnoy politike*”, available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000285> (accessed: September 5, 2023) (In Russian).
16. Dinamicheskie tablitsy “Chislennost' naseleniya po odnoletnim vozrastam” (2025). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281562/> (accessed: March 22, 2025) (In Russian).
17. Dinamicheskie tablitsy “Chislennost' rodivshikhsya” (2025). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/281537/> (accessed: March 22, 2025) (In Russian).
18. Dinamicheskie tablitsy “Chislennost' molodezhi” (2025). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz/api/iblock/element/38259/file/ru/> (accessed: March 22, 2025) (In Russian).
19. Molodezh' na rynke truda (2025). Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, available at: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/281071/> (accessed: March 22, 2025) (In Russian).
20. National Scientific Center "Molodezh" (2025). *Voprosy migratsii sredi molodezhi stali glavnoy temoy na ekspertnoy diskussionnoy ploshchadke* [Youth Migration Issues Became the Main Topic at an Expert Discussion Platform], available at: <https://eljastary.kz/ru/news/18600/04.02.2022> (accessed: January 14, 2025) (In Russian).
21. United Nations Development Programme in Kazakhstan (2024). *Doklad «Vostrebovannye navyki v Kazakhstane: nastoyashchee i budushchee»*, available at: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/publications/vostrebovannye-navyki-i-professii-v-kazakhstane-v-post-sovid-19> (accessed: April 13, 2024) (In Russian).
22. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2019 No. 1050 «*Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy industrial'no-innovatsionnogo razvitiya Respubliki Kazakhstan na 2020–2025 gody*» (2019), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> (accessed: July 11, 2025) (In Russian).
23. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 247 «*Ob utverzhdenii Kontseptsii gosudarstvennoy molodezhnoy politiki Respubliki Kazakhstan na 2023–2029 gody*» (2023), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000247/history> (accessed: April 11, 2024) (In Russian).

24. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2023 No. 1050 «*Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya rynka truda Respubliki Kazakhstan na 2024–2029 gody*» (2023), available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001050> (accessed: February 26, 2025) (In Russian).
25. Sotsial'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan dated April 20, 2023 No. 224-VII ZRK, available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (accessed: August 4, 2023) (In Russian).
26. Ermakhanov, E. B. (2022). *Aktual'nyye voprosy audita effektivnosti molodezhnoy politiki Kazakhstana*, TOO «Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti», No. 1 (54), pp. 64–71. DOI: 10.55871/2072-9847-2022-54-1-64-71 (accessed: October 1, 2022) (In Russian).
27. *Civilian Labor Force Participation Rates by Age, Sex, Race, and Ethnicity, 2003, 2013, 2023, and Projected 2033* (2025), U.S. Bureau of Labor Statistics, available at: <https://www.bls.gov/emp/tables/civilian-labor-force-participation-rate.htm> (accessed: March 2, 2025).
28. *History of Federal Minimum Wage Rates Under the Fair Labor Standards Act, 1938–2009* (2025), U.S. Bureau of Labor Statistics, available at: <https://www.dol.gov/agencies/whd/minimum-wage/history/chart> (accessed: March 2, 2025).
29. *Work Opportunity Tax Credit*, U.S. Bureau of Labor Statistics (2025), available at: <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/work-opportunity-tax-credit> (accessed: April 29, 2025).
30. Database "Labor" (2025), Korean Statistical Information Service, Statistical available at: https://kosis.kr/eng/statisticsList/statisticsListIndex.do?parentId=D.1&menuId=M_01_01&vwcd=MT_ETITLE&parmTabId=M_01_01 (accessed: February 15, 2025).
31. Unemployment Statistics (2025), Eurostat, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics#Youth_unemployment_trends (accessed: March 13, 2025).
32. Unemployment Rate of the European Union (EU27) from January 2000 to March 2025 (2025), Statista, available at: <https://www.statista.com/statistics/685957/unemployment-rate-in-the-european-union/> (accessed: March 21, 2025).
33. *Education at a Glance 2023* (2023), OECD, available at: https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2023_e13bef63-en.html (accessed: November 16, 2024).

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАРДЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУЫ: ЕҢБЕК НАРЫҒЫНЫҢ СЫН-ҚАТЕРЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

А. Б. Утебаева^{1*}

¹ҚР Ұлттық экономика министрлігінің "Экономикалық зерттеулер институты" АҚ,
Астана, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – жастарды жұмыспен қамтудың ағымдағы жай-күйін талдау және жастар еңбек нарығындағы сын-қатерлерді анықтау негізінде жастарды жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің іске асырылып жатқан шараларын жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Әдіснамасы – зерттеу аясында жастарды жұмыспен қамту мәселесін жан-жақты зерделеуді қамтамасыз ететін талдау және синтез әдістері, сондай-ақ салыстырмалы-салғастырмалы әдіс қолданылды. Талдау және синтез әдістері статистикалық көрсеткіштерді жүйелі зерделеуді жүзеге асыруға, Қазақстан Республикасының Еңбек нарығының жастар сегментінің дамуының негізгі үрдістері мен заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-салғастырмалы әдіс ұлттық контексте жастар еңбек нарығын дамытудың жалпы заңдылықтарымен қатар, өзіндік ерекшеліктерін де анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – бұл зерттеудің маңыздылығы жаһандық трендтер, ұлттық ерекшеліктер және үздік халықаралық тәжірибелер призмасы арқылы Қазақстандағы жастардың

жұмыспен қамтылу мәселесін кешенді түрде талдауда жатыр. Зерттеу демографиялық болжамдарды, экономикалық күрделілік индексі және инновациялық әлеуетті адами капитал мен тұрақты даму саласындағы стратегиялық шешімдердің негізін құрай отырып, жастарды жұмыспен қамту контекстіне интеграциялайды.

Зерттеу нәтижелері – Қазақстанның жастар еңбек нарығын талдау 2024 жылы жұмыссыздық деңгейінің 3,1% - ға дейін төмендеуіне қарамастан, жастардың біліктілігі мен нарық қажеттіліктері арасындағы теңгерімсіздікті, экономиканың күрделілігінің төмендігін және жоғары технологиялық секторлардағы "зияткерлік әлеуеттің сыртқа кетуін" (brain drain) қоса алғанда, құрылымдық проблемаларың әлі де өзектілігін айқындап көрсетті.

Түйін сөздер: жастардың жұмыспен қамтылуы, жұмыссыздық, еңбек нарығы, мемлекеттік бағдарламалар, цифрлық дағдылар, білім.

МОЛОДЕЖНАЯ ЗАНЯТОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ: ВЫЗОВЫ РЫНКА ТРУДА И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

А. Б. Утебаева^{1*}

¹АО «Институт экономических исследований»
Министерства национальной экономики РК,
Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – разработка предложений по совершенствованию реализуемых мер обеспечения молодежной занятости на основе проведенного анализа текущего состояния молодежной занятости и выявления вызовов на молодежном рынке труда.

Методы исследования – в рамках исследования были применены методы анализа и синтеза, также сравнительно-сопоставительный метод, обеспечившие всесторонний анализ проблемы молодежной занятости. Методы анализа и синтеза позволили осуществить системное изучение статистических показателей, выявить ключевые тенденции и закономерности развития молодежного сегмента рынка труда Республики Казахстан. Сравнительно-сопоставительный метод позволил выявить как общие закономерности, так и специфические особенности развития молодежного рынка труда в национальном контексте.

Оригинальность / ценность исследования – значимость данного исследования заключается в комплексном анализе молодежной занятости в Казахстане через призму глобальных трендов, национальных особенностей и лучших международных практик. Исследование интегрирует демографические прогнозы, индекс экономической сложности и инновационный потенциал в контекст молодежной занятости, формируя основу для стратегических решений в области человеческого капитала и устойчивого развития.

Результаты исследования – анализ молодежного рынка труда Казахстана показал, что, несмотря на снижение уровня безработицы до 3,1% в 2024 году, сохраняются структурные проблемы, включая дисбаланс между квалификацией молодежи и потребностями рынка, низкую сложность экономики и «утечку мозгов» в высокотехнологичных секторах.

Ключевые слова: молодежная занятость, безработица, рынок труда, государственные программы, цифровые навыки, образование.

ABOUT THE AUTHOR

Utebayeva Altynkul Bolatovna – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, JSC "Economic Research Institute", Astana, Republic of Kazakhstan, email: altynkulutebayeva@gmail.com, ORCID 0009- 0005-1732-6749

MPHTI: 06.77.77

JEL Classification: J31, J24, R12

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-158-173>

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И УРОВЕНЬ ОПЛАТЫ ТРУДА:
РЕГИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**

А. Б. Хасанов^{1*}

¹Казахстанско-Немецкий Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования заключается в выявлении степени влияния элементов человеческого капитала на уровень распределения заработных плат в регионах Казахстана.

Методология. Исследование проведено на основе сбора и эконометрического анализа актуальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Моделирование включает использование метода взвешенных наименьших квадратов, расчёт предельных эффектов и анализ нелинейных зависимостей для построения возрастного профиля заработных плат. Применены методы сравнительного и структурного анализа, графический метод для визуализации результатов, а также синтез исследований зарубежных и казахстанских авторов.

Оригинальность / ценность исследования. Данное исследование раскрывает основные характеристики, которые в большей степени ценятся в денежном выражении на рынке труда Казахстана. Представлен взгляд на причины регионального неравенства сквозь призму получения работником следующего уровня образования или миграции в привлекательный регион. Предложенные рекомендации направлены на устранение разрывов в оплате труда различных групп населения.

Результаты исследования. Рынок труда Казахстана на уровне регионов является сильно фрагментированным с разделением на пять лучших и пятнадцать остальных регионов. Эмпирически доказано, что более высокий уровень образования перекрывает выгоды от внутренней трудовой миграции. Рынок соответствует перевёрнутому U-образному профилю с пиком в 45 лет для мужчин и женщин, после чего происходит постепенное снижение уровня оплаты труда. В стране наблюдается перекося в сторону поощрения управленческих компетенций, что выражается в их преобладании над экспертизой и узкой направленностью.

Ключевые слова: человеческий капитал, функция Минцера, региональное неравенство, высшее образование, рынок труда Казахстана, дифференциация доходов.

ВВЕДЕНИЕ

На протяжении жизни люди стремятся к получению большего дохода. Для этого кто-то выбирает работу в найме, а кто-то открывает и масштабирует своё дело. Для того, чтобы получать с каждым годом всё больше трудового дохода, человек в начале своей карьеры должен задуматься, какой путь приведёт его к цели, и что предстоит сделать. Человек принимает различные решения, начиная с юношеского возраста: поступать ли в колледж после девятого класса, ограничиться ли школьным аттестатом, пойти ли сразу на первую работу или отучиться несколько лет в высшем учебном заведении, совмещая с началом карьеры. О получении диплома магистра или учёной степени и вовсе задумывается лишь малая часть населения. За время своей карьеры человек учится чему-то новому, осваивает новые навыки, особенно технические, потому что за условные 40-45 лет сменяется целое поколение, многое становится другим в мире, в том числе и на рынке труда.

Всё это является компонентами человеческого капитала, который оказывает влияние на то, сколько стоят услуги труда того или иного работника. Если он идентичен, то и платить должны одинаково. Прибавки могут возникать, если у сотрудника более высокий уровень образования, более востребованная специальность, диплом более престижного и известного учебного заведения [1]. Но это всё в

теории. В реальности процессы ценообразования на рынке труда могут быть не так просты в понимании, и не все прибавки носят линейный характер. Однако прежде, чем погружаться в вопрос, носят ли разрывы в оплате труда в Казахстане систематический характер и от чего это может зависеть, следует уделить внимание обзору исследований, которые затрагивают в той или иной степени влияние человеческого капитала на уровень заработных плат в развитых и развивающихся регионах.

Ни для кого не секрет, что диплом престижного учебного заведения открывает перспективы большой карьеры. Эмпирические доказательства этого имеют место для рынков труда США [2, 3] и ряда европейских стран: Италии [4], Норвегии [5] и Великобритании [6]. Разбираясь в причинах подобного феномена, можно выделить три основные. Во-первых, нужно пойти логическим путём и понять некоторые моменты. А именно: лучшие учебные заведения обладают ресурсами для привлечения лучшего профессорско-преподавательского состава, который владеет глубокими познаниями в предмете и современными техниками обучения методологически и практически. Студент, будущий выпускник, вбирая в себя необходимые знания и уникальные умения, оказывается полностью подготовленным к реалиям рынка труда [7]. Во-вторых, на рынке труда уже работают выпускники прошлых лет как показатель высокого качества, в котором уже успели убедиться работодатели. И когда новоиспечённый обладатель диплома делает первые шаги в карьере, у ряда работодателей не вызывает вопросов более высокая оплата труда. Ярким примером является начало карьеры в стратегическом консалтинге (так называемая «Большая Тройка»), куда охотно берут способных выпускников из лучших учебных заведений со всего мира [8]. В-третьих, за время обучения студенты устанавливают прочные связи, наращивая социальный капитал, который может пригодиться им при трудоустройстве. В данном случае можно привести в пример программу обучения на магистра делового администрирования для более зрелых работников, которые идут туда не столько за знаниями, сколько за полезными деловыми контактами [9].

При этом нужно понимать, что абитуриент выбирает не только учебное заведение, а обращает внимание на область специализации, примеряя на себя особенности будущей профессии. Возможное перепрофилирование в будущем может оказаться болезненным и не столь эффективным, поэтому область специализации напрямую влияет на перечень компаний и департаментов, в которые будет пробоваться обладатель диплома [10-12]. В каждой стране есть свой перечень условно денежных и условно альтруистических профессий. Но этот выбор остаётся за каждым. Кто-то стремится закрепиться на управленческой позиции, а кто-то наращивает экспертизу, погружаясь в свою сферу и стремясь быть лучшим в том, что делает. И, безусловно, не стоит сомневаться в том, что область специализации задаёт определённую карьерную траекторию, и выбор рода занятий коррелирует с тем, на какой уровень вознаграждения может рассчитывать работник [13].

Чем образованнее общество, тем выше потенциал научного прогресса в стране и тем более развитыми технологиями оно сможет обладать [14, 15]. О чём не стоит забывать, так это о том, что целью любого коммерческого предприятия является максимизация благосостояния акционеров, а государство, сотканное из множества предприятий, преследует цель улучшения благосостояния своих граждан. И многие граждане измеряют его сквозь призму своей заработной платы. Хотя не для всех это так актуально. В ситуации, когда набирает обороты потребительское кредитование, низкая заработная плата перестаёт быть проблемой. Ведь продвигается принцип «купи сейчас – плати потом».

На рынке труда, как и на любом другом рынке, работает закон спроса и предложения, а мерой равновесия является уровень заработной платы. Развитие технологий на фоне ускоряющейся глобализации формирует спрос на высококвалифицированные кадры. Если в стране или регионе, имеет место их дефицит, иными словами, спрос превышает предложение, это приводит к кратковременному скачку заработных плат [16].

Иногда люди не готовы вкладывать ресурсы в получение диплома о высшем или послевузовском образовании. Вместо этого они идут другим путём. За счёт опыта реальных проектов они нарабатывают навыки, которые можно впоследствии монетизировать. В Казахстане большинство людей не имеет высшего образования, предпочитая следовать принципу *learning by doing* (обучения во время практики). Не стоит забывать, что стоимость образования стремительно повышается, а государственных грантов на всех желающих не хватает. Здесь на первое место выходит рациональный мотив окупить вложенные в образование инвестиции (хочется верить, что всё же не расходы). Это предопределяет универсальное стремление молодых специалистов скорее занять кресло чиновника или руководителя [17, 18].

Локальные рынки труда имеют свою специфику, но, когда их объединяют общие черты, можно утверждать о наличии закономерности. Не являются исключением и азиатские развивающиеся рынки, в частности, Китай, Индия, Малайзия, Пакистан и Филиппины. Для этого набора стран обнаружено, что человеческий капитал в общем и целом положительно влияет на уровень оплаты труда, имея свои особенности в разрезе территориальных областей и провинций [19-23].

Применительно к рынку Казахстана стоит остановиться на нескольких моментах. Исторически местный рынок труда является олицетворением выбора внешнеполитических и внешнеэкономических векторов. Это выражается в особом денежном поощрении тех работников, кто способствует пополнению государственного бюджета за счёт экспортных операций по реализации продукции добывающей промышленности. Столичный статус и карьерные перспективы в городах республиканского значения (Астана и Алматы) также привлекательны для трудовых мигрантов из регионов. В этом отношении исторически отстают регионы, зависимые от единственного, но не приоритетного отраслевого направления (например, сельского хозяйства). Цель данного исследования – выявить степень влияния элементов человеческого капитала на уровень распределения заработных плат в регионах Казахстана. Для решения поставленной задачи применяется эконометрическое моделирование в программном пакете STATA.

На макроуровне на рынке труда Казахстана доминируют факторы безработицы среди молодёжи и миграционные потоки [24], при этом ряд исследователей выделяют общие черты регионов, что позволило объединить их в кластеры [25], а именно их отраслевую специализацию в качестве детерминант, оказывающих влияние на неравенство в уровне заработных плат [26, 27]. Казахстанские авторы также выделяют уровень образования [28], квалификацию и навыки [29], гендер [30-32] в перечне значимых причин, определяющих структурные особенности распределения индивидуальных доходов.

В отличие от предыдущих исследований, данная работа фокусируется на комплексе факторов, формирующих человеческий капитал (уровень образования, возраст, род занятий) и проверяет несколько гипотез, изложенных ниже.

Гипотеза Н1: уровень заработной платы детерминирован в большей степени наличием высшего образования, чем регионом трудоустройства.

Гипотеза Н2: накапливаемый на протяжении жизни опыт не предопределяет стабильно растущий уровень заработной платы.

Гипотеза Н3: род занятий сглаживает региональные диспропорции.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Непосредственно расчётному этапу предшествовало понимание того, какие исходные данные необходимы и откуда их брать. Центральным элементом при проверке сформулированных гипотез выступает величина среднемесячной номинальной заработной платы. Поскольку гипотез три, то и заработных плат тоже собралось три вида, для каждой группы работников соответственно [33]. Учитывая фрагментарность данных и возможность объединения информации только для определённых групп работников, принято решение о последовательном тестировании трёх моделей с помощью метода наименьших квадратов.

Первая модель содержит информацию о распределении заработной платы в зависимости от достигнутого работниками уровня образования (см. формулу 1). Фактическое количество работников в тестируемых моделях, к слову, превышает три с половиной миллионов человек, а для показателя среднемесячной номинальной заработной платы взят её логарифм, поскольку это является и общепринятым в литературе, и так она имеет близкое к нормальному распределение.

$$\ln(W_e) = \beta_0 + \beta_1 \times G + \sum \beta_2 \times R_i + \sum \beta_3 \times E_j + \varepsilon (1), \text{ где}$$

β_0 – свободный член регрессии

G – пол работника, бинарная переменная

R – i -ый регион Республики Казахстан (один из двадцати)

E – j -ый уровень образования (среднее, высшее, послевузовское)

ε – стандартные ошибки регрессии

В свою очередь, переменные во второй модели иллюстрируют характер взаимосвязей между уровнем заработных плат для работников разного возраста (см. формулу 2).

$$\ln(W_a) = \beta_0 + \beta_1 \times G + \sum \beta_2 \times R_i + \beta_3 \times A + \beta_4 \times A^2 + \varepsilon \quad (2), \text{ где}$$

A – возраст работников

Остальные переменные идентичны первой модели.

И, наконец, формула 3 даёт информацию о распределении заработной платы работников, которых объединяет род занятий.

$$\ln(W_p) = \beta_0 + \beta_1 \times G + \sum \beta_2 \times R_i + \sum \beta_3 \times O_p + \varepsilon \quad (3), \text{ где}$$

O – p -ый род занятий

Остальные переменные идентичны первой модели.

Если пропустить следующее упражнение, то можно получить смещение в оценках. Суть аналитического упражнения заключается в том, чтобы использовать взвешивание по фактическому количеству работников в каждой группе (с достигнутым уровнем образования, определённого возраста и рода занятий). Пропуск подобного упражнения равносителен признанию одинаковым количества работников внутри групп, а это далеко от реальности. Статистическая информация носит фрагментарный характер, поэтому тестируются три отдельные модели. Необходимая для процедуры взвешивания информация содержит данные о распределении населения регионов по уровню образования [34], информацию о возрастных группах населения [35] и описание укрупнённых групп занятий [36].

В работе с региональными данными общепринятым является использование дамми-переменных. Именно в таком виде учтены двадцать регионов Казахстана наряду с данными о трёх уровнях образования и десяти родах занятий. В каждом наборе переменных одна взята в качестве базовой группы для сравнения. В частности, это город Алматы, среднее образование и неквалифицированные рабочие. Стоит также помнить о том, что зависимая переменная имеет логарифмический вид, а это значит, что оценочные коэффициенты при переменных необходимо превратить обратно в числа. Подобное преобразование в число в процентном формате возможно при помощи формулы 4. По отношению к базовой группе полученное число в процентах является величиной премии (прибавки) или дисконта (штрафа).

$$(e(\beta_{cap}) - 1) \times 100\% \quad (4), \text{ где}$$

β_{cap} – оценочный коэффициент при соответствующих факторах

Здесь и далее будут представлены индивидуальные результаты моделей, при коэффициентах в скобках указаны робастные стандартные ошибки, а полные результаты можно найти в приложениях 1-3.

В сравнении со средним образованием высшее образование предполагает значительную премию, более чем на три четверти. Ещё почти половину сверху можно получить, завершив этап послевузовского обучения. Говоря о регионе трудоустройства, можно сделать следующее наблюдение. Больше всего отстаёт Туркестанская область, но это все равно меньше, чем выгоды от диплома. Следовательно, гипотеза H1 не может быть отвергнута на 99,9% уровне значимости: внутренняя трудовая миграция не помогает превзойти усилия по получению высшего образования (см. таблицу 1).

Таблица 1 – Избранные результаты первой модели

Факторы	Оценочные коэффициенты
1	2
Мужской пол	0,32 *** (0,027)
Диплом бакалавра	0,58 *** (0,029)
Диплом магистра / доктора PhD	0,82 *** (0,034)
Региональные эффекты	Учтены
R^2 скорректированный	0,84
Наблюдений	120 (20x2x3)
Справочно: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$	
Примечание – составлено автором на основе [33, 34]	

Исходя из общих соображений, движение по карьерной лестнице предполагает увеличение заработной платы с возрастом и накопленным багажом знаний и навыков (см. таблицу 2).

Таблица 2 – Избранные результаты второй модели

Факторы	Оценочные коэффициенты
1	2
Мужской пол	0,22 *** (0,015)
Возраст (опыт)	0,07 *** (0,004)
Региональные эффекты	Учтены
R^2 скорректированный	0,90
Наблюдений	200 (20x2x5)
Справочно: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$	
Примечание – составлено автором на основе [33, 35]	

Однако на рынке Казахстана, как и, собственно говоря, на многих других глобальных рынках имеет место процесс, когда уровень заработной платы достигает вершины в определённом возрасте, а затем уменьшается. Для расчёта вершины автор разделил обратный коэффициент при переменной «возраст» на двукратный коэффициент при «возрасте в квадрате». Стоит напомнить, что анализ проводится для более чем трёх с половиной миллионов работников. Агрегированный пиковый возраст равен 45 лет и 4 месяца. Это позволяет утверждать, что гипотеза H2 не может быть отвергнута на 99,9% уровне значимости. Интересно отметить наличие этой закономерности и для мужчин, и для женщин (см. рисунок 1), а также то, что их зарплатные траектории идут почти параллельным курсом, начиная со старта карьеры.

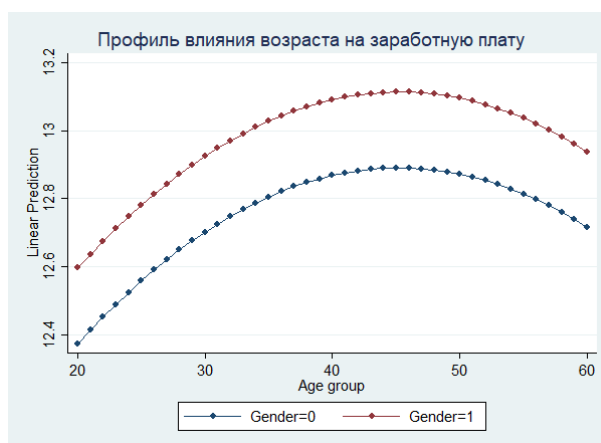

Рисунок 1 – Зарплатная траектория на протяжении карьеры для мужчин и женщин

Примечание – составлено автором на основе [33, 35]

Почти, да не совсем. Автор в своём анализе обратил внимание на то, что гендерный разрыв носит систематический характер, о чём свидетельствует статистическая значимость фактора принадлежности к конкретному полу во всех моделях. Иными словами, мужчины получают больше женщин в номинальном выражении вне зависимости от их уровня образования, возраста и рода занятий. Обращаясь к числам, в среднем этот диапазон составляет от 25% до 38%. Более того, когда доходит до перехода к другому роду занятий, мужчины получают больше и в относительном выражении (5% против 2%). Ярким примером является изменение в позиции специалиста-профессионала на руководящую должность. Несмотря на то, что функциональные требования и должностная инструкция одинаковы для мужчин и женщин, первые имеют больший уровень вознаграждения (см. рисунок 2). В рамках данной статьи не рассматриваются причины, лежащие в основе этого феномена.

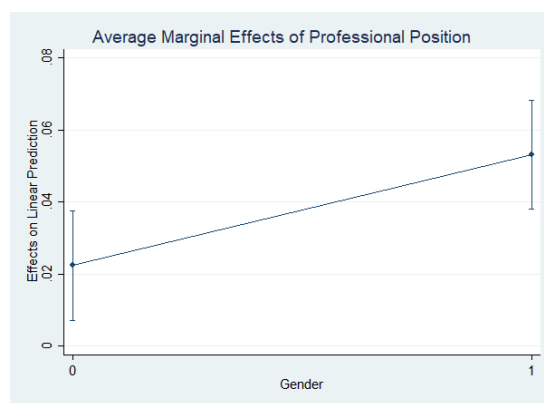

Рисунок 2 – Эффект взаимодействия между полом и должностью
Примечание – составлено автором на основе [33, 36]

Регионы в своей основной массе отстают от г. Алматы по уровню среднемесячной заработной платы. Если, к примеру, взять работника, который относится к низкоквалифицированным рабочим, в Туркестанской области он получает на 61% меньше, чем такой же работник в г. Алматы. Однако смена рода занятий компенсирует этот разрыв. Без необходимости смены локации повышение заработной платы на 54% возможно, если он освоит фермерское искусство. При прохождении специальных курсов по повышению квалификации он может стать у себя в регионе сборщиком, водителем, рабочим в строительстве или промышленности, и тогда его новая заработная плата может увеличиться более чем в два раза. Офисные работники имеют схожую перспективу (см. таблицу 3). Работники сферы услуг и продаж могут добиться роста своей заработной платы в 2,5 раза, если достигнут руководящей должности. Следовательно, гипотеза Н3 не может быть отвергнута на 99,9% уровне значимости.

Таблица 3 – Избранные результаты третьей модели

Факторы	Оценочные коэффициенты
1	2
Мужской пол	0,22 *** (0,019)
Руководители	1,21 *** (0,037)
Специалисты-профессионалы	0,87 *** (0,028)
Фермеры	0,43 *** (0,051)
Работники сферы услуг и продаж	0,29 *** (0,038)
Региональные эффекты	Учтены
R^2 скорректированный	0,90
Наблюдений	400 (20x2x10)
Справочно: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$	
Примечание – составлено автором на основе [33, 36]	

Отраслевая специализация регионов является предметом отдельного исследования, но уже сейчас можно описать конкретные наблюдения. Проще всего это сделать в табличной форме. В таблице 4 содержится классификация регионов Казахстана по уровню заработных плат, условно выделено четыре группы: сырьевой пояс, центры притяжения капитала, умеренно отстающие и сильно отстающие. Сырьевые доходы пополняют государственный бюджет, и поэтому работа там приносит больший доход. Сопоставимые заработные платы можно получать в пяти ведущих регионах, и выбор между ними скорее определяется тем, какую область специализации избрали для себя абитуриенты, будущие выпускники (упрощённо, связанную с химической промышленностью, горным делом или нет). Остальные пятнадцать регионов в среднем отстают на 46% от г. Алматы по уровню заработных плат. Индивидуальные колебания довольно заметны: около 28% для Восточно-Казахстанской области из третьей группы, а для Туркестанской области, замыкающей таблицу, уже около 69%.

Таблица 4 – Типология регионов по уровню заработных плат

Группа регионов	Регионы	Отставание в зарплатах	Описание, комментарии
1	2	3	4
Сырьевой пояс	Атырауская, Мангистауская, Улытау	сопоставимо	Экспорт ориентированные регионы с выпуском продукции с высокой добавленной стоимости республиканского значения.
Центры притяжения капитала	г. Астана, г. Алматы (база)	сопоставимо	Центр перетока «белых воротничков» и административных квалифицированных кадров.
Отстающие умеренно	Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Павлодарская, Актюбинская, Костанайская, Ақмолинская, Алматинская, Абай, Кызылординская, Западно-Казахстанская	от 28% до 44%	Население дискриминируется в вопросе оплаты труда, находясь в «ловушке низких доходов». Одна из причин в недостаточном развитии высоко маржинальных технологичных отраслей.
Отстающие сильно	г. Шымкент, Жамбылская, Северо-Казахстанская, Жетысу, Туркестанская	от 57% до 69%	Группа требует повышенного внимания со стороны государства. Текущих мер поддержки недостаточно.
Примечание – составлено автором на основе [33-36]			

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Основываясь на выявленных закономерностях, можно сделать ряд выводов.

В текущих условиях на казахстанском рынке труда инвестиции в образование полностью перекрывают потенциальные издержки по переезду в г. Алматы. Эмпирически доказано, что, проживая даже в четвёртой группе регионов (из таблицы 2), индивид с высшим и послевузовским образованием обладает большей ожидаемой доходностью, по сравнению с работником со средним образованием в г. Алматы. При этом в среднем доля населения с высшим образованием находится на уровне 25% во всех регионах страны [34]. Повышение уровня образованности населения – стратегически важное направление на уровне страны.

В работе выявлено, что по достижении 45 лет и 4 месяцев работники повсеместно сталкиваются с последующим снижением заработной платы. Это вызывает вопросы. Более 15 лет до выхода на официальную пенсию, которая, к слову, не покрывает и половины трудового дохода. Но тем не менее. Одно дело, когда работник добровольно соглашается на упрощение рода занятий по состоянию здоровья. Но совсем другое, когда у работника элементарно не хватает знаний и технических навыков, ведь за эти годы прогресс касается всех отраслей. В мировой практике приобретение востребованных навыков на протяжении жизни помогает работникам увеличить свою продуктивность, и этому значительно способствует принятие государственных инициатив по развитию постоянных обучающих программ и их активному внедрению [38].

Повышение квалификации, в свою очередь, позволяет компенсировать региональный дисбаланс. А достижение кресла руководителя в любом регионе не просто ассоциируется с признанием в семейном и деловом кругу, но и имеет довольно конкретное привлекательное денежное вознаграждение.

Автор классифицировал регионы Казахстана на четыре группы по уровню заработных плат с разделением на пять лидирующих и пятнадцать отстающих. Усилия на местах, в рамках развития региональной экономики могут иметь не столь значимый эффект, и потому требуют более централизованного контроля.

Вышеизложенное наталкивает на необходимость предложения авторских рекомендаций по сокращению дисбаланса на рынке труда Республики Казахстан. В частности, можно предложить следующие меры.

Во-первых, четвёртая группа регионов требует повышенного внимания. В качестве решения проблемы видится направление инвестиций на создание там трудоёмких якорных проектов. Это положительно скажется на региональной безработице и налоговых поступлениях, а также позволит разгрузить энергетическую и транспортную инфраструктуру лидирующей пятёрки. И тогда работники с высшим и послевузовским образованием на местах смогут спокойно проявить себя без необходимости миграции куда-либо.

Во-вторых, внедрение комплексной государственной программы по поддержке квалификации работников старше 45 лет. Разбрасываться опытными кадрами недопустимо. Чем дольше опытные работники продержатся на своей должности и чем их будет больше, тем выше окажется валовой внутренний продукт страны. Смена поколений в трудовых коллективах должна происходить более плавно. Чем дольше будет длиться период высокой номинальной заработной платы, тем выше будут поступления индивидуального подоходного налога и тем выше окажется накопительный пенсионный фонд работника. Это, в свою очередь, поднимет социальную защиту населения на новый уровень.

В-третьих, необходимо уделить внимание гендерному разрыву в оплате труда. Признать факт неравенства – это первый шаг к его будущему сокращению. Казахстан поддерживает переход к устойчивому развитию, и многие компании начинают публиковать нефинансовую отчётность. Выведение этого показателя (разница заработных плат мужчин и женщин на одинаковых должностях внутри одной компании) в публичное поле позволит сделать следующий шаг к его сокращению. Начав с компаний квазигосударственного сектора и бюджетных предприятий, затем можно перейти к мониторингу данных от публичных и иностранных фирм.

Результаты исследования и рекомендации могут быть использованы лицами, принимающими решения, на государственном и корпоративном уровне.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Mincer J. Schooling, experience and earnings. – National Bureau of Economic Research, 1974. – 152 p.
2. Dale S., Krueger A. Estimating the payoff to attending a more selective college: an application of selection on observables and unobservables // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2002. – № 117 (4). – P. 1491–1527. – DOI: 10.1162/003355302320935089
3. Hoekstra M. The Effect of Attending the Flagship State University on Earnings: A Discontinuity-Based Approach // *The Review of Economics and Statistics*. – 2009. – № 91 (4). – P. 717–724. – DOI: 10.1162/rest.91.4.717.
4. Anelli M. The Returns to Elite University Education: a Quasi-Experimental Analysis // *Journal of the European Economic Association*. – 2020. – № 18 (6). – P. 2824–2868. – DOI: 10.1093/jeea/jvz070.
5. Borgen N. College quality and the positive selection hypothesis: The ‘second filter’ on family background in high-paid jobs // *Research in Social Stratification and Mobility*. – 2015. – № 39. – P. 32–47. – DOI: 10.1016/j.rssm.2014.11.001.
6. Chevalier A. Does Higher Education Quality Matter in the UK? // *Research in labor economics*. – 2014. – № 40. – P. 257–292. – DOI: 10.1108/S0147-912120140000040010.
7. Becker G. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. – Ch.: University of Chicago Press, 1994 – 412 p.
8. Spence M. Job Market Signaling // *The Quarterly Journal of Economics*. – 1973. – № 87 (3). – P. 355–374. – DOI: 10.2307/1882010.

9. Gerber T., Cheung S. Horizontal Stratification in Postsecondary Education: Forms, Explanations, and Implications // *Annual Review Sociology*. – 2008. – № 34. – P. 299–318. – DOI: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134604.
10. Iannelli C., Gamoran A., Paterson L. Fields of study: horizontal or vertical differentiation within higher education sectors? // *Research in Social Stratification and Mobility*. – 2018. – № 57. – P. 11–23. – DOI: 10.1016/j.rssm.2018.06.004.
11. Belfield C. et al. The relative labour market returns to different degrees. – London, 2018. URL: <https://ifs.org.uk/publications/relative-labour-market-returns-different-degrees>.
12. Borgen N., Mastekaasa A. Horizontal Stratification of Higher Education: The Relative Importance of Field of Study, Institution, and Department for Candidates' Wages // *Social Forces*. – 2018. – № 97 (2). – P. 531–558. – DOI: 10.1093/sf/soy075.
13. Klein M. Higher education and non-pecuniary returns in Germany: tracing the mechanisms behind field of study effects at the start of the career // *Irish Educational Studies*. – 2011. – № 30 (2). – P. 253–270. – DOI: 10.1080/03323315.2011.569144.
14. Acemoglu D., Restrepo P. The Race between Man and Machine: Implications of Technology for Growth, Factor Shares, and Employment // *American Economic Review*. – 2018. – № 108 (6). – P. 1488–1542. – DOI: 10.1257/aer.20160696.
15. Spitz-Oener A. Technical Change, Job Tasks, and Rising Educational Demands: Looking outside the Wage Structure // *Journal of Labor Economics*. – 2006. – № 24 (2). – P. 235–270. – DOI: 10.1086/499972.
16. Goldin C., Katz L. The race between education and technology. – Cambridge, Mass.: Belknap Press of the Harvard University Press, 2009. – 488 p.
17. Backes-Gellner U., Herz H., Kosfeld M., Oswald Y. Do preferences and biases predict life outcomes? Evidence from education and labor market entry decisions // *European Economic Review*. – 2021. – № 134 (103709). – DOI: 10.1016/j.eurocorev.2021.103709.
18. Westphal M., Kamhöfer D., Schmitz H. Marginal College Wage Premiums Under Selection Into Employment // *The Economic Journal*. – 2022. – № 132 (646). – P. 2231–2272. – DOI: 10.1093/ej/ueac021.
19. Wen Q. Trends in College-High School Wage Differentials in China: The Role of Cohort-Specific Labor Supply Shift // *Sustainability*. – 2022. – № 14 (24). – 16917. – DOI: 10.3390/su142416917.
20. Hakro A., Ghulam Y., Jaffry S. et al. Employment Choices and Wage Differentials: Evidence on Labor Force Data Sets from Pakistan // *Indian Journal of Labour Economics*. – 2021. – № 64. – P. 199–216. – DOI: 10.1007/s41027-021-00306-0.
21. Xubei L., Takanobu T. Education and Wage Differentials in the Philippines. Policy Research working paper. – 2009. № WPS 5120. – DOI: 10.1596/1813-9450-5120.
22. Bahar M., Kamu A., Jantan N., Gabda D. Analysis of wage distribution in Malaysia // *Journal of Physics: Conference Series*, Volume 1489, 5th International Conference on Mathematical Applications in Engineering. – Putrajaya: 2019. – DOI: 10.1088/1742-6596/1489/1/012031.
23. Azad P., Hari K. Wage inequality across regions in India: Exploring the role of education and skills // *Journal of Public Affairs*. – 2024. – № 24 (2). – e2919. – DOI: 10.1002/pa.2919.
24. Beisembina A., Abuselidze G., Nurmaganbetova B., Kabakova G., Makenova A., Nurgaliyeva A. The Labour Market in Kazakhstan Under Conditions of Active Transformation of Their Economy // *Economies*. – 2025. – № 13 (5). – P. 1–27. – DOI: 10.3390/economies13050131.
25. Нурланова Н., Тлеубердинова А. Кластерный анализ региональной дифференциации оплаты труда в Казахстане и возможности её снижения // *Статистика, учет и аудит*. – 2024. – № 3 (94). – С. 5–16. – DOI: 10.51579/1563-2415.2024.-3.01.
26. Бельгибаева А., Мусина А., Волохова М. Тенденции рынка труда в Акмолинской области Казахстана // *Проблемы агрорынга*. – 2021. – № 1. – С. 163–171. – DOI: 10.46666/2021-1-2708-9991.20.
27. Мауленбердиева Г., Омарбакиев Л., Әбілқасым А., Байдаулетова Г. Анализ дифференциации доходов домохозяйств сельских территорий туркестанской области с учетом регионального фактора // *Вестник университета «Туран»*. – 2025. – № 2. – С. 456–469. – DOI: 10.46914/1562-2959-2025-1-2-456-469.

28. Yemelina N., Assanova M., Kozlova N. Models for Wages' Formation in the Republic of Kazakhstan // *Economy: strategy and practice*. – 2018. – № 4. – P. 101–109. – URL: <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/78/76>.
29. Ералина Э., Алшанов Р. Заработная плата в Казахстане: основные тенденции и влияющие факторы // *Вестник университета «Туран»*. – 2023. – № 4. – С. 39–53. – DOI: 10.46914/1562-2959-2023-1-4-39-53.
30. Кулумбетова Д., Уашов Г., Токарева Е. Особенности казахстанского рынка труда: за рамками официальной статистики // *Central Asian Economic Review*. – 2025. – № 1. – С. 62–75. – DOI: 10.52821/2789-4401-2025-1-62-75.
31. Мубараков Е., Бордияну И. Гендерный анализ основных показателей рынка труда Республики Казахстан // *Central Asian Economic Review*. – 2024. – № 3. – С. 59–68. – DOI: 10.52821/2789-4401-2024-3-59-68.
32. Нюсупова Г., Айдарханова Г., Аубакирова Г., Кенеспаева Л. Региональный анализ гендерного неравенства на казахстанском рынке труда в контексте устойчивого развития // *Economy: strategy and practice*. – 2024. – № 19 (1). – С. 88–103. – DOI: 10.51176/1997-9967-2024-1-88-103.
33. Распределение заработной платы работников в Республике Казахстан [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/458509/> (дата обращения: 15.01.2026)
34. Образование в Республике Казахстан. Итоги Национальной переписи населения 2021 года в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> (дата обращения: 20.01.2026)
35. Численность населения по однолетним возрастам (по годам). [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2025. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/> (дата обращения: 20.01.2026)
36. Численность и заработная плата работников в Республике Казахстан. [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [web-сайт]. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/458509/> (дата обращения: 21.01.2026)
37. Greene W. *Econometric Analysis*. (8th ed.). – NY: Pearson International, 2019. – 1126 p.
38. Отчёт OECD Skills Outlook 2025: Building the Skills of the 21st Century for All. – Paris: OECD Publishing, 2025. – DOI: 10.1787/26163cd3-en

REFERENCES

1. Mincer, J. (1974), *Schooling, experience and earnings*, National Bureau of Economic Research, 152 p.
2. Dale, S., Krueger, A. (2002), "Estimating the payoff to attending a more selective college: an application of selection on observables and unobservables", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 117 No. 4, pp. 1491–1527. DOI: 10.1162/003355302320935089.
3. Hoekstra, M. (2009), "The Effect of Attending the Flagship State University on Earnings: A Discontinuity-Based Approach", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 91 No. 4, pp. 717–724. DOI: 10.1162/rest.91.4.717.
4. Anelli, M. (2020), "The Returns to Elite University Education: a Quasi-Experimental Analysis", *Journal of the European Economic Association*, Vol. 18 No. 6, pp. 2824–2868. DOI: 10.1093/jea/jvz070.
5. Borgen, N. (2015), "College quality and the positive selection hypothesis: The 'second filter' on family background in high-paid jobs", *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 39, pp. 32–47. DOI: 10.1016/j.rssm.2014.11.001.
6. Chevalier, A. (2014), "Does Higher Education Quality Matter in the UK? ", *Research in labor economics*, Vol. 40, pp. 257–292. DOI: 10.1108/S0147-912120140000040010.

7. Becker, G. (1994), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, University of Chicago Press, Chicago, 412 p.
8. Spence, M. (1973), "Job Market Signaling", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 87 No. 3, pp. 355–374. DOI: 10.2307/1882010.
9. Gerber, T., Cheung, S. (2008), "Horizontal Stratification in Postsecondary Education: Forms, Explanations, and Implications", *Annual Review Sociology*, Vol. 34, pp. 299–318. DOI: 10.1146/annurev.soc.34.040507.134604.
10. Iannelli, C., Gamoran, A., Paterson, L. (2018), "Fields of study: horizontal or vertical differentiation within higher education sectors? ", *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol. 57, pp. 11–23. DOI: 10.1016/j.rssm.2018.06.004.
11. Belfield, C. et al. (2018), *The relative labour market returns to different degrees.* – London, URL: <https://ifs.org.uk/publications/relative-labour-market-returns-different-degrees>.
12. Borgen, N., Mastekaasa, A. (2018), "Horizontal Stratification of Higher Education: The Relative Importance of Field of Study, Institution, and Department for Candidates' Wages", *Social Forces*, Vol. 97 No. 2, pp. 531–558. DOI: 10.1093/sf/soy075.
13. Klein, M. (2011), "Higher education and non-pecuniary returns in Germany: tracing the mechanisms behind field of study effects at the start of the career", *Irish Educational Studies*, Vol. 30 No. 2, pp. 253–270. DOI: 10.1080/03323315.2011.569144.
14. Acemoglu, D., Restrepo, P. (2018), "The Race between Man and Machine: Implications of Technology for Growth, Factor Shares, and Employment", *American Economic Review*, Vol. 108 No. 6, pp. 1488–1542. DOI: 10.1257/aer.20160696.
15. Spitz-Oener, A. (2006), "Technical Change, Job Tasks, and Rising Educational Demands: Looking outside the Wage Structure", *Journal of Labor Economics*, Vol. 24 No. 2, pp. 235–270. DOI: 10.1086/499972.
16. Goldin, C. and Katz, L. (2009), *The race between education and technology*, Belknap Press of the Harvard University Press, Cambridge, 488 p.
17. Backes-Gellner, U., Herz, H., Kosfeld, M. and Oswald, Y. (2021), "Do preferences and biases predict life outcomes? Evidence from education and labor market entry decisions", *European Economic Review*, Vol. 134, 103709. DOI: 10.1016/j.euroecorev.2021.103709.
18. Westphal, M., Kamhöfer, D., Schmitz, H. (2022), "Marginal College Wage Premiums Under Selection Into Employment", *The Economic Journal*, Vol. 132 No. 646, pp. 2231–2272. DOI: 10.1093/ej/ueac021.
19. Wen, Q. (2022), "Trends in College-High School Wage Differentials in China: The Role of Cohort-Specific Labor Supply Shift", *Sustainability*, Vol. 14 No. 24, 16917. DOI: 10.3390/su142416917.
20. Hakro, A., Ghulam, Y., Jaffry S. et al. (2021), "Employment Choices and Wage Differentials: Evidence on Labor Force Data Sets from Pakistan", *Indian Journal of Labour Economics*, Vol. 64, pp. 199–216. DOI: 10.1007/s41027-021-00306-0.
21. Xubei, L., Takanobu, T. (2009), "Education and Wage Differentials in the Philippines", *Policy Research working paper*, WPS 5120. DOI: 10.1596/1813-9450-5120.
22. Bahar, M., Kamu, A., Jantan, N., Gabda, D. (2019), «Analysis of wage distribution in Malaysia», *Journal of Physics: Conference Series*, Volume 1489, 5th International Conference on Mathematical Applications in Engineering, Putrajaya. DOI: 10.1088/1742-6596/1489/1/012031.
23. Azad, P., Hari, K. (2024), "Wage inequality across regions in India: Exploring the role of education and skills", *Journal of Public Affairs*, Vol. 24 No. 2, e2919. DOI: 10.1002/pa.2919.
24. Beisembina, A., Abuselidze, G., Nurmaganbetova, B., Kabakova, G., Makenova, A., Nurgaliyeva, A. (2025), "The Labour Market in Kazakhstan Under Conditions of Active Transformation of Their Economy", *Economies*, Vol. 13 No. 5, pp. 1–27. DOI: 10.3390/economies13050131.
25. Nurlanova, N., Tleuberdinova, A. (2024), "Klasternyj analiz regional'noj differenciacii oplaty truda v Kazakhstane i vozmozhnosti eyo snizheniya", *Statistika, uchet i audit*, Vol. 3 No. 94, pp. 5–16. DOI: 10.51579/1563-2415.2024.-3.01. (In Russian).
26. Bel'gibaeva, A., Musina A., Volohova, M. (2021), "Tendencii rynka truda v Akmolinskoj oblasti Kazakhstana", *Problemy agrorynka*, No. 1, pp. 163–171. DOI: 10.46666/2021-1-2708-9991.20. (In Russian).

27. Maulenberdieva, G., Omarbakiev, L., Abilkasym, A., Bajdauletova, G. (2025), "Analiz differenciatsii dohodov domohozyajstv sel'skikh territorij turkestanskoy oblasti s uchetom regional'nogo faktora", Vestnik universiteta «Turan», No. 2, pp. 456–469. DOI: 10.46914/1562-2959-2025-1-2-456-469. (In Russian).

28. Yemelina, N., Assanova, M., Kozlova, N. (2018), "Models for Wages' Formation in the Republic of Kazakhstan", Economy: strategy and practice, No. 4, pp. 101–109. URL: <https://esp.ieconom.kz/jour/article/view/78/76>.

29. Eralina, E., Alshanov, R. (2023), "Zarabotnaya plata v Kazakhstane: osnovnye tendentsii i vliyayushchie faktory", Vestnik universiteta «Turan» No. 4, pp. 39–53. DOI: 10.46914/1562-2959-2023-1-4-39-53. (In Russian).

30. Kulumbetova, D., Uashov, G., Tokareva, E. (2025), "Osobennosti kazakhstanskogo rynka truda: za ramkami oficial'noj statistiki", Central Asian Economic Review, No. 1, pp. 62–75. DOI: 10.52821/2789-4401-2025-1-62-75. (In Russian).

31. Mubarakov, E., Bordiyanu, I. (2024), "Gendernyj analiz osnovnykh pokazatelej rynka truda Respubliki Kazakhstan", Central Asian Economic Review, No. 3, pp. 59–68. DOI: 10.52821/2789-4401-2024-3-59-68. (In Russian).

32. Nyusupova, G., Ajdarhanova, G., Aubakirova, G., Kenespaeva, L. (2024), "Regional'nyj analiz gendernogo neravenstva na kazakhstanskom rynke truda v kontekste ustojchivogo razvitiya", Economy: strategy and practice, Vol. 19, No. 1, pp. 88–103. DOI: 10.51176/1997-9967-2024-1-88-103. (In Kazakh).

33. "Raspredelenie zarabotnoj platy rabotnikov v Respublike Kazakhstan" (2025), Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January 15, 2026, from URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/458509/> (In Russian).

34. "Obrazovanie v Respublike Kazakhstan. Itogi Nacional'noj perepisi naseleniya 2021 goda v Respublike Kazakhstan" (2023), Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January 20, 2026, from URL: <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> (In Russian).

35. "Chislennost' naseleniya po odnoletnim vozrastam (po godam)" (2025), Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January 20, 2026, from URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/dynamic-tables/> (In Russian).

36. "Chislennost' i zarabotnaya plata rabotnikov v Respublike Kazakhstan" (2024), Bureau of National statistics of the Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan. Retrieved January 21, 2026, from URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-wags/publications/458509/> (In Russian).

37. Greene W. (2019), Econometric Analysis, Pearson International, New York, 8th ed., 1126 p.

38. OECD (2025), OECD Skills Outlook 2025: Building the Skills of the 21st Century for All, OECD Publishing, Paris, DOI: 10.1787/26163cd3-en

АДАМИ КАПИТАЛ ЖӘНЕ ЖАЛАҚЫ ДЕҢГЕЙІ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТ

Ә.Б. Хасанов^{1*}

¹Қазақстан-Неміс Университеті, Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстан аймақтарындағы жалақыны бөлу деңгейіне адами капитал элементтерінің әсер ету дәрежесін анықтау.

Әдіснамасы. Зерттеу Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының өзекті деректерін жинау және эконометрикалық талдау негізінде жүргізілді. Модельдеу өлшенген ең аз квадраттар әдісін, шекті әсерлерді есептеуді және

жалақының жас профилін құру үшін сызықтық емес тәуелділіктерді талдауды қамтиды. Салыстырмалы және құрылымдық талдау әдістері, нәтижелерді визуализациялау үшін графикалық әдіс, сондай-ақ шетелдік және қазақстандық авторлардың зерттеулерін синтездеу қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Бұл зерттеу Қазақстанның еңбек нарығында ақшалай тұрғыдан ең жоғары бағаланатын негізгі сипаттамаларды ашады. Онда жұмысшылардың келесі білім деңгейіне жетуі немесе тартымды аймаққа көшуі тұрғысынан аймақтық теңсіздіктің себептеріне көзқарас ұсынылған. Ұсынылған ұсыныстар әртүрлі халық топтары арасындағы жалақыдағы алшақтықты жоюға бағытталған.

Зерттеу нәтижелері – Қазақстанның еңбек нарығы аймақтық деңгейде қатты бөлшектенген, бес жетекші аймаққа және қалған он бес аймаққа бөлінген. Эмпирикалық дәлелдер білім берудің жоғары деңгейлері ішкі еңбек миграциясының пайдасын өтейтінін көрсетті. Нарық ерлер мен әйелдер үшін 45 жаста шыңына жететін, содан кейін жалақының біртіндеп төмендеуімен жүретін төңкерілген U-тәрізді профильді ұстанады. Елде басқару құзыреттерін көтермелеу жағына қарай ауытқушылық байқалады, бұл олардың сараптамалық және тар бағыттылықтан басым болуынан көрінеді.

Түйін сөздер: адами капитал, Минцердің функциясы, аймақтық теңсіздік, жоғары білім, Қазақстанның еңбек нарығы, табысты саралау.

HUMAN CAPITAL AND WAGE LEVEL: REGIONAL ASPECT

Adil B. Khassanov^{1*}

¹Kazakh-German University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research is to identify the degree of influence of human capital elements on the level of wage distribution in the regions of Kazakhstan.

Methodology. The study was carried out on the basis of the collection and econometric analysis of current data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Modeling includes the method of weighted least squares, calculation of margin effects and analysis of non-linear relationships to build an age profile of wages. Methods of comparative and structural analysis, a graphical method for visualizing the results, as well as a synthesis of studies by foreign and Kazakhstani authors were applied.

Originality / value of the research. This study reveals the key characteristics that are most valued in monetary terms in the Kazakhstan labor market. It presents a perspective on the causes of regional inequality through the lens of workers' attainment of the next level of education or migration to an attractive region. The proposed recommendations are aimed at eliminating wage gaps across various population groups.

Findings. The Kazakhstan labor market is highly fragmented at the regional level, divided into five top regions and fifteen remaining regions. Empirical evidence has shown that higher levels of education offset the benefits of internal labor migration. The market follows an inverted U-shaped profile, peaking at age 45 for both men and women, followed by a gradual decline in wages. The country exhibits a bias toward rewarding managerial competencies, which is reflected in their predominance over expertise and narrow focus.

Keywords: human capital, Mincer function, regional inequality, higher education, labor market of Kazakhstan, income differentiation.

ОБ АВТОРЕ

Хасанов Адиль Болатович – доктор философии (PhD), приглашённый старший преподаватель, Казахстанско-Немецкий Университет, г. Алматы, Республика Казахстан,
e-mail: adil_khassanov@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1117-7453>

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Эмпирические результаты модели 1, отражающей влияние факторов на логарифм среднемесячной заработной платы (базовая группа: г. Алматы, среднее образование)

Переменная	Коэффициент	Робастные стандартные ошибки	P > t	95% доверительный интервал	
Мужской пол	0,3233801	0,0270297	0,000 ***	0,2697336	0,3770266
Регионы					
Атырауская	0,0577949	0,1009264	0,568	-0,1425161	0,2581058
Астана	-0,0491238	0,0626358	0,435	-0,1734386	0,0751910
Мангистауская	0,1683856	0,1594319	0,294	-0,1480426	0,4848137
Карагандинская	-0,1029392	0,0882461	0,246	-0,2780833	0,0722050
Улытау	0,2007270	0,1160663	0,087	-0,0296324	0,4310864
Павлодарская	-0,1180934	0,0677090	0,084	-0,2524770	0,0162901
Восточно-Казахстан- ская	-0,1339268	0,0636863	0,038 *	-0,2603264	-0,0075272
Актюбинская	-0,2299486	0,0822262	0,006 **	-0,3931448	-0,0667524
Костанайская	-0,2129892	0,0674546	0,002 **	-0,3468680	-0,0791105
Ақмолинская	-0,2306631	0,0651466	0,001 **	-0,3599609	-0,1013652
Абай	-0,2598860	0,0686435	0,000 ***	-0,3961244	-0,1236476
Алматинская	-0,2654534	0,0699170	0,000 ***	-0,4042193	-0,1266874
Жамбылская	-0,3888446	0,0654796	0,000 ***	-0,5188034	-0,2588858
Жетысу	-0,4495895	0,0830299	0,000 ***	-0,6143809	-0,2847981
Западно-Казахстанская	-0,3254444	0,0668127	0,000 ***	-0,4580492	-0,1928396
Кызылординская	-0,2959514	0,0657668	0,000 ***	-0,4264802	-0,1654225
Северо-Казахстанская	-0,3803844	0,0649923	0,000 ***	-0,5093761	-0,2513927
Туркестанская	-0,5203801	0,0744327	0,000 ***	-0,6681085	-0,3726518
Шымкент	-0,4095489	0,0664684	0,000 ***	-0,5414702	-0,2776276
Уровни достигнутого образования					
Высшее	0,5836395	0,0293414	0,000 ***	0,5254049	0,6418742
Послевузовское	0,8156123	0,0336680	0,000 ***	0,7487905	0,8824340
Свободный член рег- рессии	12,53045	0,0572856	0,000 ***	12,41676	12,64415
Справочно: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001					
Примечание – составлено автором на основе источников [33, 34]					

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Эмпирические результаты модели 2, отражающей влияние факторов на логарифм среднемесячной заработной платы (базовая группа: г. Алматы)

Переменная	Коэффициент	Робастные стандартные ошибки	P > t	95% доверительный интервал	
Мужской пол	0,2230609	0,0154027	0,000 ***	0,1926642	0,2534575
Регионы					
Атырауская	-0,0628302	0,0691151	0,365	-0,1992258	0,0735655
Улытау	-0,0663001	0,0668524	0,323	-0,1982306	0,0656303
Мангистауская	-0,1518579	0,0836393	0,071	-0,3169164	0,0132007
Астана	-0,0918778	0,0355722	0,011 *	-0,1620781	-0,0216776
Карагандинская	-0,3307118	0,0375918	0,000 ***	-0,4048976	-0,2565261
Павлодарская	-0,3285892	0,0372500	0,000 ***	-0,4021005	-0,2550779
Восточно-Казахстан- ская	-0,3431503	0,0375126	0,000 ***	-0,4171798	-0,2691208
Актюбинская	-0,4412935	0,0389651	0,000 ***	-0,5181895	-0,3643975
Костанайская	-0,4152269	0,0407379	0,000 ***	-0,4956214	-0,3348324
Ақмолинская	-0,4077620	0,0403162	0,000 ***	-0,4873243	-0,3281997
Абай	-0,4440384	0,0414601	0,000 ***	-0,5258582	-0,3622186
Алматинская	-0,3883485	0,0361600	0,000 ***	-0,4597086	-0,3169883
Жамбылская	-0,5236652	0,0391134	0,000 ***	-0,6008539	-0,4464765
Жетысу	-0,5758344	0,0498906	0,000 ***	-0,6742913	-0,4773775
Западно-Казахстанская	-0,4470450	0,0362010	0,000 ***	-0,5184861	-0,3756039
Кызылординская	-0,4576634	0,0422449	0,000 ***	-0,5410319	-0,3742949
Северо-Казахстанская	-0,5988709	0,0453471	0,000 ***	-0,6883615	-0,5093802
Туркестанская	-0,5739912	0,0423071	0,000 ***	-0,6574825	-0,4905000
Шымкент	-0,5299794	0,0401215	0,000 ***	-0,6091575	-0,4508013
<i>Переменные возраста</i>					
Возраст	0,0732259	0,0041597	0,000 ***	0,0650170	0,0814349
Квадрат возраста	-0,0008085	0,0000510	0,000 ***	-0,0009092	-0,0007078
Свободный член рег- рессии	11,54922	0,0919378	0,000 ***	11,36778	11,73065
Справочно: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001					
Примечание – составлено автором на основе источников [33, 35]					

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Эмпирические результаты модели 3, отражающей влияние факторов на логарифм среднемесячной заработной платы (базовая группа: г. Алматы, неквалифицированные рабочие)

Переменная	Коэффициент	Робастные стандартные ошибки	P > t	95% доверительный интервал	
Мужской пол	0,2240997	0.0197271	0,000 ***	0.1853081	0.2628913
Регионы					
Астана	0,0555570	0.0444191	0,212	-0.0317894	0.1429034
Атырауская	0,1682714	0.0935167	0,073	-0.0156212	0.3521640
Мангистауская	0,0974710	0.1086513	0,370	-0.1161823	0.3111244
Улытау	0,0296405	0.0712116	0,677	-0.1103910	0.1696721
Карагандинская	-0,2453852	0.0539781	0,000 ***	-0.3515285	-0.1392418
Павлодарская	-0,2683895	0.0434582	0,000 ***	-0.3538463	-0.1829327
Восточно-Казахстанская	-0,2529235	0.0417806	0,000 ***	-0.3350815	-0.1707655
Актюбинская	-0,2517347	0.0526221	0,000 ***	-0.3552114	-0.1482579
Костанайская	-0,3307850	0.0454698	0,000 ***	-0.4201974	-0.2413726
Акмолинская	-0,3592371	0.0430693	0,000 ***	-0.4439292	-0.2745449
Абай	-0,3510305	0.0432143	0,000 ***	-0.4360076	-0.2660534
Алматинская	-0,3436397	0.0469733	0,000 ***	-0.4360086	-0.2512708
Жамбылская	-0,4561242	0.0486903	0,000 ***	-0.5518694	-0.3603789
Жетысу	-0,4546622	0.0623211	0,000 ***	-0.5772113	-0.3321131
Западно-Казахстанская	-0,3188431	0.0548629	0,000 ***	-0.4267263	-0.2109599
Кызылординская	-0,3152807	0.0433405	0,000 ***	-0.4005061	-0.2300552
Северо-Казахстанская	-0,4406652	0.0507717	0,000 ***	-0.5405033	-0.3408271
Туркестанская	-0,4759235	0.0511123	0,000 ***	-0.5764313	-0.3754157
Шымкент	-0,4049856	0.0468528	0,000 ***	-0.4971175	-0.3128537
Укрупнённые группы занятий (должности)					
операторы производственного оборудования, сборщики и водители	0,7703270	0.0531371	0,000 ***	0.6658375	0.8748165
работники сферы услуг и продаж	0,2933140	0.0379655	0,000 ***	0.2186581	0.3679699
работники, не входящие в другие группы	0,3570023	0.0415775	0,000 ***	0.2752437	0.4387608
рабочие промышленности, строительства, транспорта	0,7621663	0.0442393	0,000 ***	0.6751735	0.8491592
руководители и государственные служащие	1,2072500	0.0366133	0,000 ***	1.1352530	1.2792470
служащие в области администрирования	0,5838223	0.0313817	0,000 ***	0.5221129	0.6455317
специалисты-профессионалы	0,8659677	0.0279730	0,000 ***	0.8109613	0.9209742
специалисты-техники и иной вспомогательный профессиональный персонал	0,6202609	0.0261776	0,000 ***	0.5687849	0.6717368
фермеры и рабочие сельского и лесного хозяйства, рыбоводства и рыболовства	0,4334294	0.0513847	0,000 ***	0.3323858	0.5344729
Свободный член регрессии	12,23931	0.0413217	0,000 ***	12.15805	12.32057
Справочно: * p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001					
Примечание – составлено автором на основе источников [33, 36]					

МРНТИ: 06.73.02

JEL Classification: G21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-174-195>

БИБЛИОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЙ ТРАНСМИССИИ ДОХОДОВ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКУЮ СИСТЕМУ

Б. К. Купешова^{1*}, С. С. Арыстанбаева¹

¹Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – Выявить современное состояние, динамику и основные направления исследований в области трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему, а также определить перспективные направления дальнейших исследований.

Методология – В рамках исследования проведен библиометрический анализ научных публикаций, посвящённых трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему. В качестве основной базы данных использована Scopus. В выборку включены 54 научные публикации, отобранные по ключевым терминам, связанным с домохозяйствами, доходами домашних хозяйств, банками и трансмиссией доходов. Для анализа публикационной активности, цитируемости, структуры и динамики научных исследований, а также визуализации взаимосвязей между исследовательскими направлениями использованы инструменты Scopus, VOSviewer и ATLAS.ti.

Результаты исследования – Выявлены основные тенденции развития научных исследований в области трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему, наиболее цитируемые публикации и авторы, а также ключевые исследовательские направления. Проведенный анализ позволил определить структуру и динамику научного дискурса и обозначить перспективные направления дальнейших исследований.

Научная ценность исследования заключается в систематизации и структурировании научных публикаций по проблематике трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему, выявлении ключевых исследовательских направлений и определении перспектив развития данного научного направления. Полученные результаты могут служить основой для дальнейших теоретических и эмпирических исследований взаимосвязи банковской системы, доходов домашних хозяйств и социально-экономического развития.

Ключевые слова: домохозяйства, доходы домашних хозяйств, трансмиссия доходов, банковская система, банки, библиометрический анализ.

ВВЕДЕНИЕ

Одним из ключевых ориентиров современного социально-экономического развития выступают Цели устойчивого развития (ЦУР); определенные Организацией Объединенных Наций (ООН), направленные на повышение благосостояния населения, сокращение бедности и обеспечение устойчивого экономического роста [1]. В условиях глобальной экономической интеграции и трансформации финансовых рынков возрастает роль домашних хозяйств как важнейших субъектов экономической системы.

Домохозяйства выступают не только как хранилище экономических ресурсов и базовые субъекты первичного потребления, но и значимыми носителями финансовых ресурсов, формирующими динамику сбережений, потребления и инвестиционной активности. В этой связи особую актуальность приобретает изучение механизмов взаимодействия домашних хозяйств с финансовой системой, прежде всего с банковским сектором.

Практическая актуальность исследования обусловлена его связью с ключевыми приоритетами социально-экономического развития Республики Казахстан, обозначенными в Послании Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года. В Послании отмечается, что широкая распространенность многократной закредитованности граждан представляет серьезную угрозу социальной стабильности и экономической безопасности страны, что обуславливает необходимость принятия системных мер в сфере регулирования кредитования и повышения эффективности финансовых институтов [2]. В данном контексте особое значение приобретает исследование механизмов взаимодействия доходов домашних хозяйств и банковской системы, поскольку изменение доходов населения непосредственно связано с его возможностями по сбережению, потреблению и обслуживанию долговых обязательств.

Банковская система выступает одним из ключевых финансовых посредников, обеспечивающих движение и перераспределение финансовых ресурсов домашних хозяйств посредством механизмов сбережения, кредитования, платежей и инвестирования. Доходы домашних хозяйств, формируемые в результате участия в производстве и получаемые в виде заработной платы, предпринимательской деятельности, социальных трансфертов и доходов от собственности, включаются в экономический оборот через потребительские расходы, сбережения и финансовые операции. Банковская инфраструктура обеспечивает движение значительной части этих средств посредством банковских счетов, платежных карт, цифровых сервисов и других финансовых инструментов, способствуя вовлечению населения в финансовую систему. Эффективность функционирования данного механизма оказывает непосредственное влияние на уровень финансовой устойчивости домашних хозяйств, динамику потребительского спроса и устойчивость банковского сектора. Недостаточная эффективность финансового посредничества приводит к росту долговой нагрузки населения, снижению уровня сбережений и усилению социальной-экономической уязвимости домашних хозяйств.

Взаимодействие доходов домашних хозяйств и банковской системы имеет двусторонний характер. С одной стороны, доходы населения формируют ресурсную базу банков через депозиты и другие финансовые инструменты, а также определяют возможности домохозяйств по получению и обслуживанию кредитов. С другой стороны, банковское кредитование, платежные инструменты и финансовые сервисы влияют на возможности домашних хозяйств по распределению доходов между текущим потреблением, сбережениями и инвестициями. Таким образом, характер данного взаимодействия имеет значение не только для финансового положения домашних хозяйств, но и для динамики потребительского спроса, финансовой устойчивости и экономической активности.

Особую значимость приобретают изменения, связанные с цифровизацией финансового сектора. Расширение цифровых банковских услуг, развитие открытого банкинга (open banking), современных платежных технологий и использование данных о финансовом поведении клиентов трансформируют механизмы взаимодействия банков с домашними хозяйствами. В частности, расширяются возможности банков по оценке платежеспособности клиентов, управлению кредитными рисками и формированию индивидуализированных финансовых продуктов. Вместе с тем цифровизация создает новые исследовательские вопросы, связанные с изменением финансового поведения населения, доступностью финансовых услуг и устойчивостью домашних хозяйств.

Несмотря на растущий интерес к проблематике взаимодействия домашних хозяйств и банковской системы, научная литература остается фрагментированной. Существующие исследования охватывают различные аспекты доходов, потребления и сбережений домашних хозяйств, банковского кредитования и финансового посредничества, однако взаимосвязь этих направлений в рамках единого исследовательского поля представлена недостаточно систематизировано. Дополнительного изучения требуют вопросы влияния изменений доходов домашних хозяйств на банковскую деятельность, трансформации финансового поведения населения под воздействием цифровизации, а также роли современных финансовых технологий в механизмах передачи и перераспределения доходов через банковскую систему.

В этой связи актуальным становится систематическое изучение сформировавшегося научного массива, посвященного трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему.

Библиометрический анализ позволяет выявить динамику публикационной активности, определить наиболее цитируемые публикации и авторов, установить основные исследовательские направления и тематические взаимосвязи, а также обозначить перспективные направления дальнейших исследований.

В этой связи, цель настоящего исследования заключается в проведении библиометрического анализа научных публикаций, посвященных трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему, выявлении ключевых исследовательских направлений, наиболее значимых авторов и публикаций, а также определении перспектив развития данного научного направления. Проведение библиометрического анализа позволяет систематизировать существующий научный массив и сформировать целостное представление о структуре и динамике исследований в данной области.

Обзор литературы. Современные исследования, посвящённые взаимодействию банковской системы и домашних хозяйств, охватывают широкий круг вопросов, связанных с финансовым посредничеством, доходами, потреблением, сбережениями и финансовой устойчивостью населения. Значительное внимание уделяется механизмам, посредством которых доступ к банковским счетам, сберегательным инструментам и финансовым услугам влияет на финансовое поведение домашних хозяйств, возможности накопления активов и устойчивость к экономическим шокам. Значительное внимание уделяется механизмам, посредством которых доступ к банковским счетам, сберегательным инструментам и финансовым услугам влияет на финансовое поведение домашних хозяйств, возможности накопления активов и устойчивость к экономическим шокам. Отдельное направление исследований связано с цифровизацией финансовых услуг и развитием финансовых технологий, расширяющих доступ населения к банковской инфраструктуре. Значительная часть работ посвящена каналам передачи денежно-кредитной политики, в рамках которых рассматривается влияние изменений процентных ставок и банковской ликвидности на потребление, сбережения и располагаемые доходы домашних хозяйств. Кроме того, исследуется роль денежных переводов и исламского права, которые формируют уникальные условия для финансовой интеграции в регионах Центральной и Южной Азии. В совокупности источники доказывают, что развитая банковская инфраструктура служит ключевым инструментом для сглаживания последствий экономических шоков и долгосрочного накопления человеческого капитала. Эти академические труды подчеркивают, что эффективность финансового посредничества критически зависит от институциональной среды и специфики балансов конкретных домохозяйств.

Особое внимание в научной литературе уделяется развивающимся экономикам и периодам экономической нестабильности, в которых банковская инфраструктура рассматривается как один из механизмов сглаживания последствий экономических шоков и обеспечения социально-экономического развития.

Существенная часть исследований посвящена вопросам финансовой инклюзии, где уровень доходов рассматривается как один из ключевых факторов владения банковским счётом и использования финансовых услуг [3,4,5].

Дальнейшее развитие научного дискурса обусловило расширение исследовательской проблематики и переход к изучению взаимосвязей между доходами домашних хозяйств и банковской системой. В частности, в литературе рассматриваются вопросы о том:

- через какие финансовые инструменты доходы домашних хозяйств интегрируются в банковскую систему,
- каким образом формы получения доходов (наличные и безналичные) влияют на сбережения и потребление,
- как банковская доступность и финансовые технологии воздействуют на уровень доходов населения [6–12].

Отдельное направление исследований связано с анализом перехода от микроэкономических изменений в доходах и финансовом поведении домашних хозяйств к макрофинансовым последствиям и банковским рискам [13–15].

На основе анализа существующей литературы можно выделить несколько основных исследовательских направлений.

Первое направление представлено экспериментальными микроэкономическими исследованиями, посвящёнными влиянию банковских счетов и форм осуществления платежей на финансовое

поведение домашних хозяйств. Работы Breza E. (2020), Somville V. (2018; 2019), Demirgüç-Kunt A. (2012; 2018) показывают, что перевод заработной платы и социальных трансфертов на банковские счета способствует увеличению объема средств, проходящих через банковскую систему, а также стимулирует формирование сбережений по сравнению с использованием наличных расчетов [3,16–19].

Второе направление связано с изучением детерминант финансовой инклюзии и роли доходов в доступе к банковским услугам. Исследования Kochaniak K. (2019), Caselli M. и Somekh B. (2021), Beck T. (2011), Son T. H. (2019), Thermadam S. (2020), Khanh L. C. (2019), Dagnachew T. G. (2022), Mohammady K. (2025), Rodríguez-Pose A. (2025) подтверждают наличие связи, что рост доходов вероятность владения банковским счетом, использование депозитных продуктов и доступ к кредитованию. При этом характер данной взаимосвязи существенно модифицируется стоимостью финансовых услуг, уровнем развития инфраструктуры, качеством регулирования и степенью доверия к банковской системе [3,5,19–27].

Третье направление охватывает исследования влияния финансовой инклюзии на благосостояние домашних хозяйств. Работы Somville V. (2019), Kast F. (2014), Célérier C. (2019), Iddrisu A. (2021), Jin S. (2024), Vo D. (2025), Bhanjankar R. (2025), Naz M. (2020) демонстрируют, что доступ к банковским счетам и сберегательным инструментам способствует снижению зависимости от неформального кредитования, смягчает последствия доходных шоков и в ряде случаев способствует росту доходов и накоплению активов за счёт развития предпринимательской деятельности [6,8–11,18,20,28,29].

Четвёртое направление связано с цифровизацией финансовых услуг и развитием финансовых технологий. Исследования Mel S. (2018), Callen M. (2014), Chen Y. (2024), Li H. (2023) показывают, что современные финансовые технологии, включая мобильные платежи, цифровой скоринг и POS-инфраструктуру, способствуют трансформации нерегулярных и небольших доходов в формальные сбережения, а также расширяют доступ к кредитным ресурсам для низкодоходных и сельских групп населения [7,12,30,31].

Пятое направление посвящено макрофинансовым последствиям взаимодействия домашних хозяйств и банковского сектора. Ozili P. K. (2021), Gosztonyi M. (2021), Arestis P. (2021), Lee S. (2021) рассматривают взаимосвязи между доступом к формальному кредитованию, потребительским поведением домашних хозяйств и устойчивостью банковской системы. В частности, отмечают, что ограниченный доступ к формальному кредитованию усиливает сокращение потребления после экономических шоков, тогда как чрезмерное расширение потребительского кредитования способно повышать уязвимость банковской системы к дефолтам домашних хозяйств [13,15,32,33].

Отдельный блок исследований посвящён механизмам передачи доходных шоков домашних хозяйств через банковскую систему. В рамках данного выделить несколько исследовательских подходов

- микроэмпирические исследования на основе транзакционных данных домохозяйств (Baker S., 2018; 2021; Gelman M., 2014; Agarwal S., 2014; 2020) [34–38];
- макроструктурные модели типа HANK с учётом банковского сектора [15];
- секторные модели финансовых потоков и взаимосвязей (Gumata N., 2021; Castrén O., 2009) [39,40];
- исследования, посвящённые использованию транзакционных данных и финансовых технологий в анализе финансового поведения населения [34].

Таким образом, существующая литература характеризуется разнообразием исследовательских подходов - от микроэкономического анализа финансового поведения отдельных домашних хозяйств до макрофинансового моделирования взаимодействия населения и банковского сектора. Вместе с тем, несмотря на значительный прогресс в данной области, сохраняется необходимость более системного рассмотрения взаимосвязей между доходами домашних хозяйств, банковским посредничеством и современными финансовыми технологиями.

Микроэмпирические исследования подробно описывают реакции домашних хозяйств на доходные шоки, однако недостаточно учитывают банки как активных финансовых посредников. В свою очередь макрофинансовые модели зачастую используют агрегированные показатели доходов и не учитывают реальную платёжную инфраструктуру и современные цифровые финансовые технологии. В научной литературе практически отсутствуют модели, в которых банки эндогенно используют высокока-

стотные данные о доходах и расходах клиентов для динамического изменения кредитных лимитов, процентных ставок и параметров финансовых контрактов. Недостаточно исследованы также влияние мгновенных платежей, open banking, платформенных сервисов и финтех-экосистем на механизмы передачи доходов домашних хозяйств через банковскую систему. Недостаточно систематизированы также исследования, посвящённые влиянию мгновенных платежей, open banking, платформенных финансовых сервисов и финтех-экосистем на характер взаимодействия домашних хозяйств с банковской системой.

Отдельного внимания требует изучение связи между динамикой доходов и платежных потоков домашних хозяйств и изменением финансовых и балансовых рисков банков. Перспективным направлением является также проведение кросс-странового анализа, позволяющего выявить влияние институциональных и технологических различий на механизмы взаимодействия домашних хозяйств и банковской системы.

В этой связи перспективным направлением дальнейших исследований является формирование интегрированной теоретико-эмпирической модели, объединяющей микроуровневые транзакционные данные о доходах и финансовых операциях домашних хозяйств, архитектуру банковской системы и макрофинансовые механизмы. Такая модель должна учитывать гетерогенность доходных шоков, динамику денежных потоков, конкуренцию традиционных банков и цифровых платформ, а также воздействие монетарных, фискальных и регуляторных факторов на устойчивость домашних хозяйств и банковского сектора [34–44].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Настоящее исследование основано на применении методов количественного и качественного библиометрического анализа, направленного на изучение структуры, динамики и тематической эволюции научных публикаций, посвящённых трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему.

Методологическая стратегия сочетает: систематический библиографический поиск; дескриптивный библиометрический анализ; качественный тематический анализ; co-word анализ; сетевой анализ научных связей. Сочетание указанных методов позволило исследовать как количественные характеристики публикационной активности, так и внутреннюю структуру исследовательского поля.

Цель настоящего исследования заключается в проведении библиометрического анализа научных публикаций посвящённых трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему, для определения современного состояния и динамики данного исследовательского направления, а также выявление его ключевых тематических областей и перспектив дальнейшего развития.

Для достижения поставленной цели были решены следующие исследовательские задачи.

Во-первых, осуществлён систематический сбор публикаций в международной базе данных Scopus на основе авторского поискового запроса, что позволило сформировать репрезентативную выборку научных работ по исследуемой тематике.

Во-вторых, проведён дескриптивный библиометрический анализ, позволивший определить динамику публикационной активности, выявить периоды роста интереса к проблематике, установить географическую и институциональную структуру публикаций, а также определить дисциплинарную принадлежность исследований.

В-третьих, проанализированы библиометрические характеристики публикационной базы, включая показатели цитируемости и научного влияния журналов, в которых опубликованы отобранные исследования. Для оценки научного влияния публикационной базы использовались показатели CiteScore и SCImago Journal Rank (SJR), что позволило оценить уровень научной значимости и степень институционализации исследуемого направления.

В-четвёртых, посредством качественного тематического анализа и построения концептуального поля исследования выявлены ключевые направления изучения трансмиссии доходов, включая роль банковских институтов, механизмы перераспределения доходов и поведенческих особенностей домохозяйств.

В-пятых, на основе co-word анализа и сетевого моделирования определена структура взаимосвязей между ключевыми понятиями, выявлены тематические кластеры и установлено положение банковского сектора и домохозяйств в структуре научного дискурса.

В-шестых, проведён сравнительный структурный анализ, позволивший выявить эволюцию исследовательского поля и определить смещение акцентов от банковско-центричных моделей к более комплексным подходам, учитывающим взаимодействие финансовых институтов и домохозяйств в трансмиссионных процессах.

В результате исследования достигнута основная цель исследования: сформировано целостное представление о текущем состоянии научного дискурса, выявлены структурные особенности и динамика его развития, а также определены перспективные направления дальнейших исследований, включая углублённый анализ поведенческих аспектов домохозяйств, цифровизацию банковских каналов трансмиссии и интеграцию макро- и микроуровневых моделей распределения доходов.

Таким образом, проведённый библиометрический обзор не только систематизирует существующие научные результаты, но и формирует основу для развития дальнейших теоретических и эмпирических исследований в области трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

В результате поиска, по ключевым словам, «income AND transmission», «household AND income», «households AND banks» и «through banks» база данных скопус выдала 54 источника. Рисунок 1 отображает динамику изменения количества документов, включающих рост интереса к ключевым словам поиска. Так высокий интерес к проблеме нашего исследования был проявлен в 2023 году.

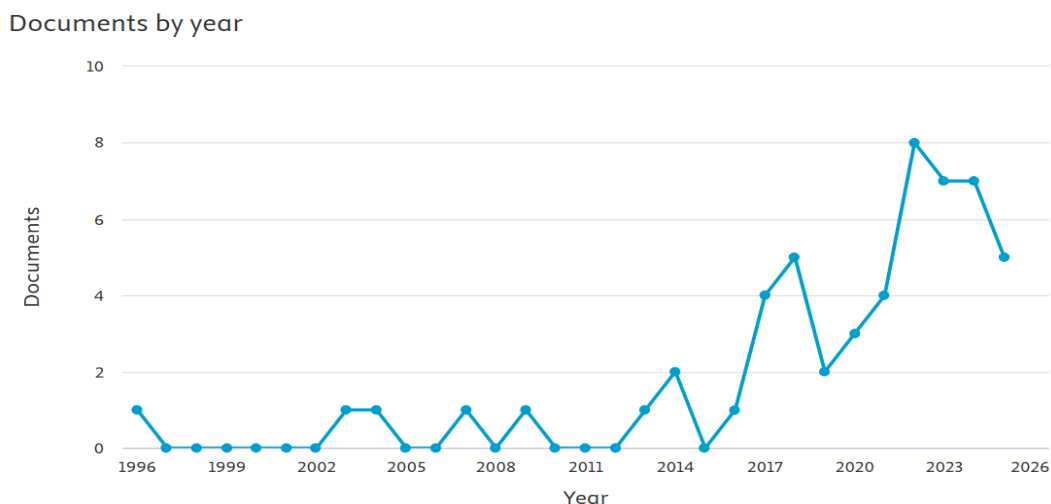

Рисунок 1 – Документы по годам

Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами

Эта библиометрическая визуализация под названием «Документы по годам» иллюстрирует временную эволюцию и исследовательскую продуктивность конкретной научной темы с 1996 по 2025 год.

1. Временные тенденции и этапы исследований

Данные показывают три различных этапа научного интереса:

Начало и период затишья (1996–2012): Область исследований началась с одного документа в 1996 году, за которым последовали почти два десятилетия спорадической активности. Количество документов колебалось от 0 до 1, что указывает на зарождающуюся или узкоспециализированную область исследований.

Возникновение (2013–2020): Заметная тенденция к росту началась примерно в 2013 году. Несмотря на резкое падение в 2019 году (2 документа), общий объем в целом увеличился, достигнув пика в 5 документов в 2018 году. Этот этап предполагает, что тема начала набирать популярность в академическом сообществе.

Быстрое расширение и зрелость (2021 – настоящее время): В 2021 году в данной области произошел «взрыв» объема публикаций. Пик производительности пришелся на 2022 год, когда было опубликовано 8 документов. Хотя в 2025 году наблюдается небольшое снижение (5 документов), общий объем остается значительно выше, чем в предыдущие десятилетия, что свидетельствует о зрелости и активности исследовательской области.

2. Ключевые библиометрические показатели

Пик производительности: 2022 год (8 документов).

Динамика роста: наиболее значительный рост наблюдался в период с 2020 по 2022 год, когда объем публикаций удвоился.

Общий период: 29 лет отслеживаемой истории исследований.

Documents by affiliation

Compare the document counts for up to 15 affiliations.

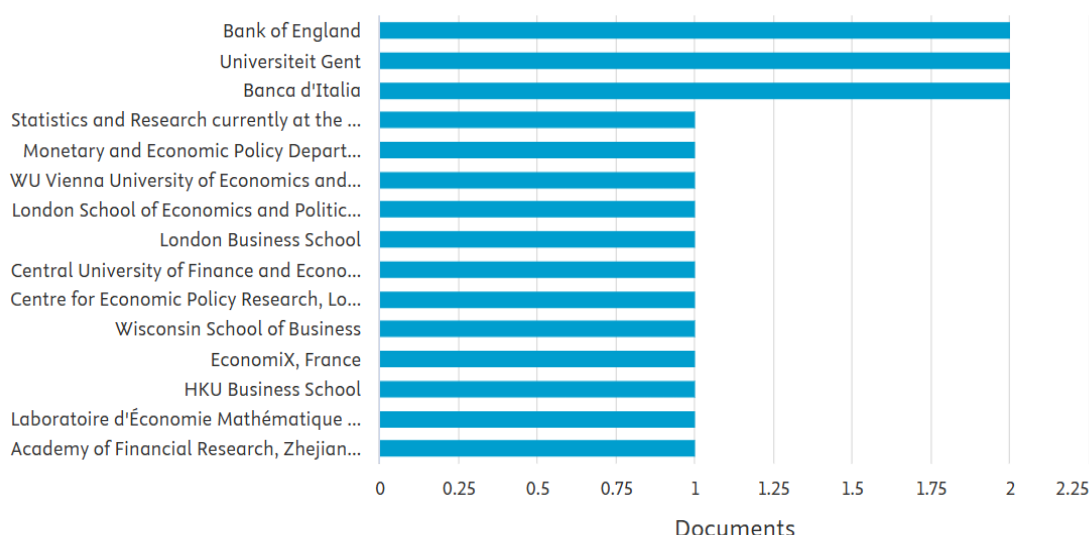

Рисунок 2 – Документы по аффилиации (принадлежности)

Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами

Эта библиометрическая визуализация на рисунке 2 представляет собой количественный анализ результатов исследований в различных учреждениях по определенному набору научных публикаций.

1. Анализ эффективности учреждений

Диаграмма ранжирует 15 аффилиаций на основе количества документов, показывая распределение исследовательской активности:

Ведущие учреждения: Три организации — Банк Англии, Университет Гента и Банк Италии — имеют наибольший объем публикаций, по 2 документа каждая. (Bank of England, Universiteit Gent, and Banca d'Italia)

Вторичный уровень: Остальные 12 учреждений, включая Лондонскую школу экономики, Лондонскую школу бизнеса и Школу бизнеса Гонконгского университета (London School of Economics, London Business School, and HKU Business School), внесли по 1 документу каждая.

2. Область исследований и глобальный охват

Указанные аффилиации предполагают, что исследования проводятся в областях экономики, финансов и денежно-кредитной политики:

Центральные банки и политические органы: Значительное представительство Банка Англии, Банка Италии и Департамента денежно-кредитной и экономической политики. (Bank of England, Banca d'Italia, and Monetary and Economic Policy Department.)

Глобальное академическое разнообразие: набор данных демонстрирует широкое международное сотрудничество с участием видных учреждений из Великобритании (LSE, LBS), Европы (Венский университет экономики и экономики, EconomiX Франция), Азии (Гонконгский университет, Центральный университет финансов и экономики) и США (Висконсинская школа бизнеса). (UK (LSE, LBS), Europe (WU Vienna, EconomiX France), Asia (HKU, Central University of Finance and Economics), and the US (Wisconsin School of Business).)

Рисунок 3 иллюстрирует документы по тематическим областям, в котором наибольший удельный вес составляют исследования в областях «Economics, Econometrics and Finance» - 43,5%, «Social Sciences» - 13% и «Business, Management and Accounting» - 9%.

Documents by subject area

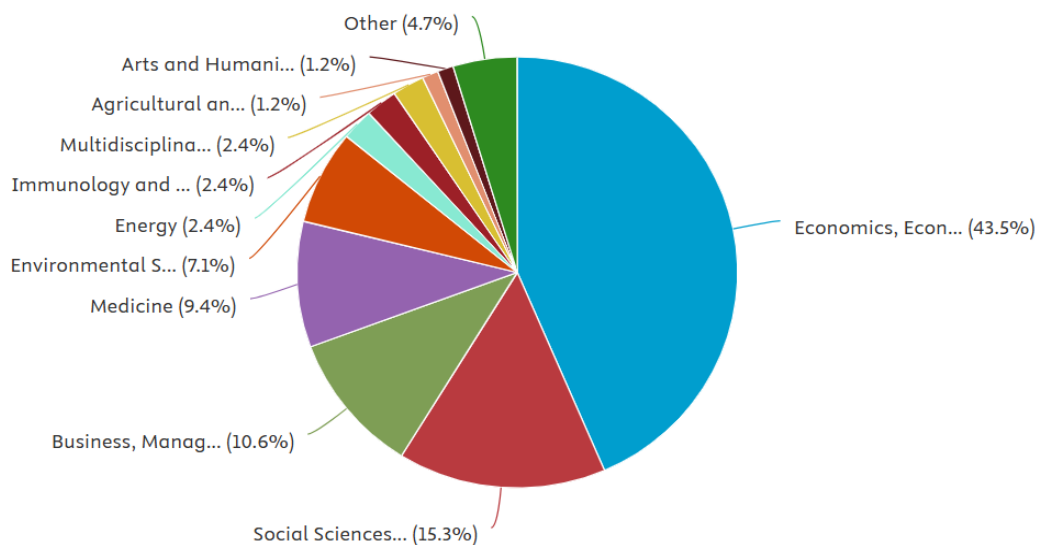

Рисунок 3 – Документы по тематическим областям

Примечание – Составлен аналитической системой SCOPUS на основе поиска заданных авторами

Анализ по территориальному распределению (Рисунок 4) показывает, что наибольшее количество документов по странам или территориям выявлено в США – 10 ед., Великобритании – 9 ед., Италии – 7 ед., Германии – 5 ед., Китае – 4 ед., Колумбии, Индии и Нидерландах по 3 ед., Бельгии, Эфиопии, Франции, Японии, Нигерии, России и Саудовской Аравии по 2 ед.

Documents by country or territory

Compare the document counts for up to 15 countries/territories.

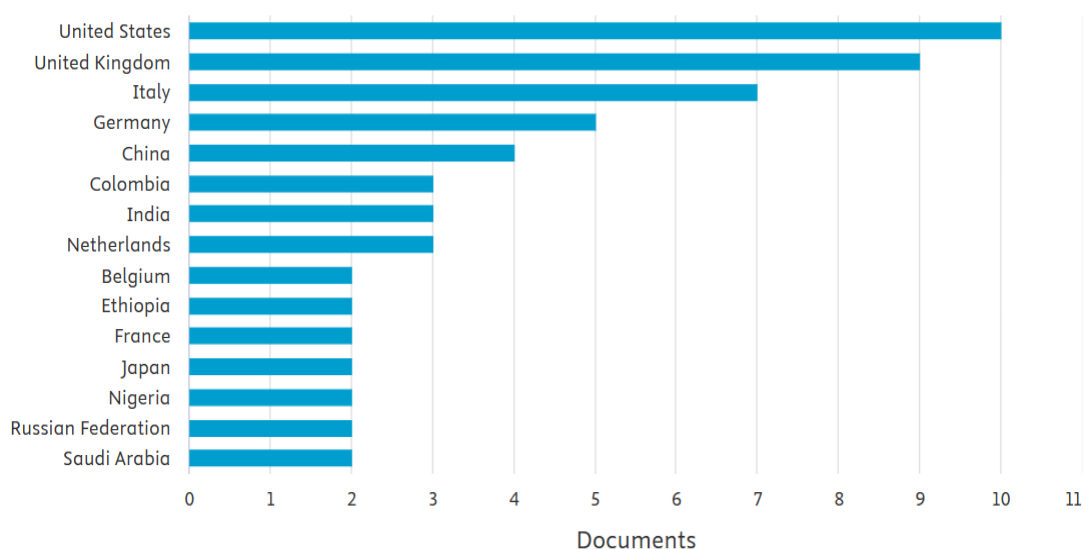

Рисунок 4 – Документы по странам или территориям

Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами

Анализ по типу документов (Таблица 1) показывает, что наибольшее количество документов представлены в форме статьи – 47 ед. (87%), главы книг - 4 ед. (7,4%), обзоров 2 ед. (3,7%).

Таблица 1 – Типы найденных документов

	Тип документа	Количество, ед	Доля, %
1	Статья	47	87,0
2	Глава книги	4	7,4
3	Обзор	2	3,7
4	Заметки	1	1,9
	Итого	54	100
Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами			

В разбивке по годам среднее количество цитируемости недавних статей CiteScore опубликованных в журналах, показывает (Рисунок 5), что с 2022 года растет количество цитируемости «Journal of Financial Stability», «Journal of Banking and Finance» и «Journal of International Money and Finance».

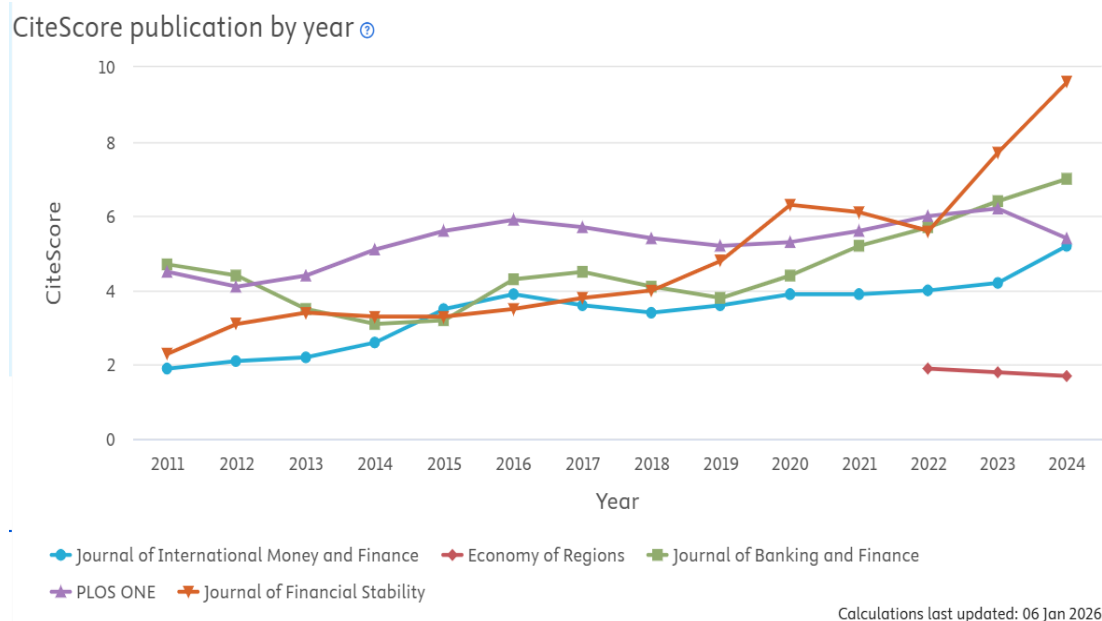

Рисунок 5 – Рейтинг публикаций CiteScore по годам

Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами

Взвешенная оценка престижности журнала SCImago показывает (Рисунок 6), что в 2024 году высокими рейтингами обладали «Journal of Financial Stability», «Journal of Banking and Finance» и «Journal of International Money and Finance».

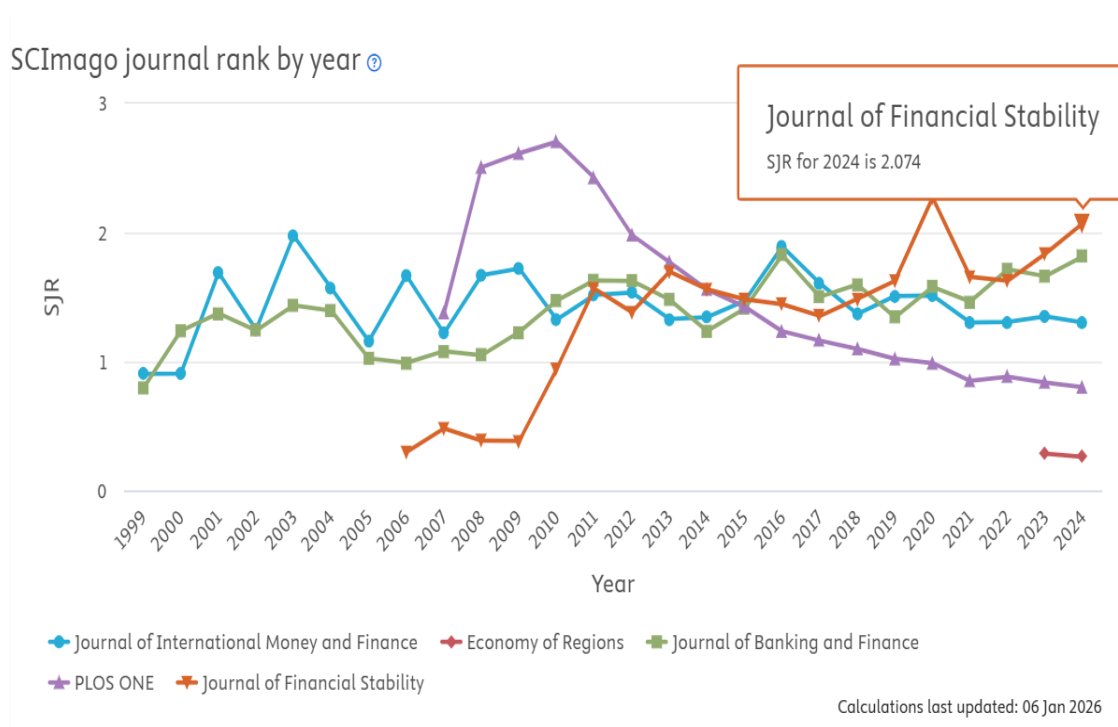

Рисунок 6 – Взвешенная оценка престижности журнала SCImago

Примечание – Составлен аналитической системой scopus на основе поиска заданных авторами

Банковские и кредитные системы (наличие большого количества терминов «банк», «кредит», «займы», «депозиты», «кредитование» являются доказательством наличия обширной литературы о финансовых институтах);

Денежно-кредитная и экономическая политика (наличие ключевых терминов «политика», «денежная политика», «трансмиссия», «шоки и макроэкономика»), определяют исследования в области деятельности центрального банка во взаимодействии с финансовыми рынками и его воздействия на экономику страны);

Финансовая инклюзия и развитие (термины «доступ», «денежные переводы» показывает на наличие кластера посвященного финансовым услугам).

Основными единицами (Рисунок 8) анализа являются ключевые источники: банки, домохозяйства, местные органы власти или рынки.

Термины «аннотация», «цитирование», «доказательства», «данные», «модель» составляют методологические данные, отраженные в исследуемых публикациях.

Рисунок 8 – Облако ключевых слов каналов передачи доходов домохозяйств через банки

Примечание – Составлен авторами с применением ATLAS.ti

На рисунке 8, мелкие термины «мобильный», «онлайн», «электронный журнал», отражают новые и специализированные темы в области цифровых финансов. Термины «кризис», «потрясения», «долг», «ликвидность» дает направление на исследование в будущем финансовой стабильности и экономической устойчивости с уклоном на риск и стабильность.

Библиометрическая карта (Рисунок 9) представляет собой визуальный анализ исследовательских тем, посвященных доходам домохозяйств и распределению доходов.

1. Интеллектуальная структура и основные темы

На карте используется сеть совместной встречаемости ключевых слов, где размер узла отражает частоту появления термина в литературе.

Центральные исследовательские столпы: Крупнейшие узлы, «доходы домохозяйств» и «распределение доходов», образуют ядро интеллектуальной структуры, указывая на то, что это наиболее изучаемые темы.

Социально-экономическая связь: Крупный кластер (зеленый) связывает эти основные термины с бедностью, потребительским поведением и рынками труда, отражая значительный объем исследований о том, как доход влияет на повседневную жизнь и экономическую стабильность.

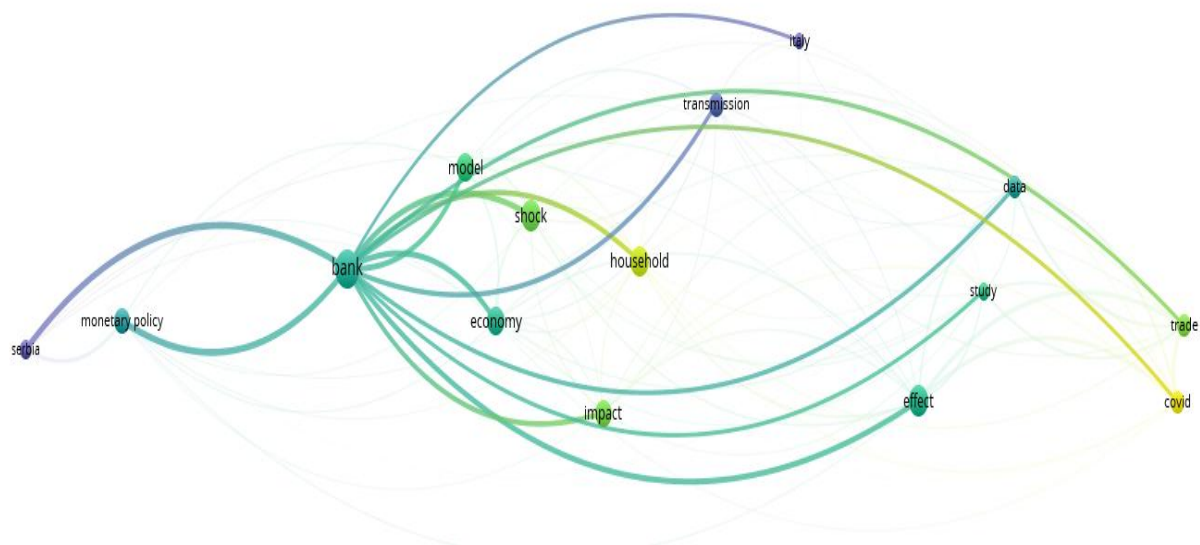

Рисунок 10 – Библиометрический сетевой анализ роли банков в исследовательской структуре.
Примечание – Составлен авторами с применением VOSviewer

Библиометрический сетевой анализ (Рисунок 10) выявляет высокоцентрализованную исследовательскую структуру, где «банк» является центральным узлом, что указывает на доминирующую институциональную направленность литературы. Наиболее сильные связи соединяют банковскую деятельность с экономикой, риском, моделями, домохозяйствами и политикой, отражая многомерный характер исследований, интегрирующих макроэкономические механизмы передачи, моделирование кредитного риска и финансы домохозяйств. Появление ключевых слов, связанных с COVID-19, свидетельствует о недавнем сдвиге в сторону исследований стабильности банковской деятельности, связанных с кризисом. В целом, сеть демонстрирует сильную взаимосвязь между исследованиями финансовой стабильности на макроуровне и кредитным поведением домохозяйств на микроуровне.

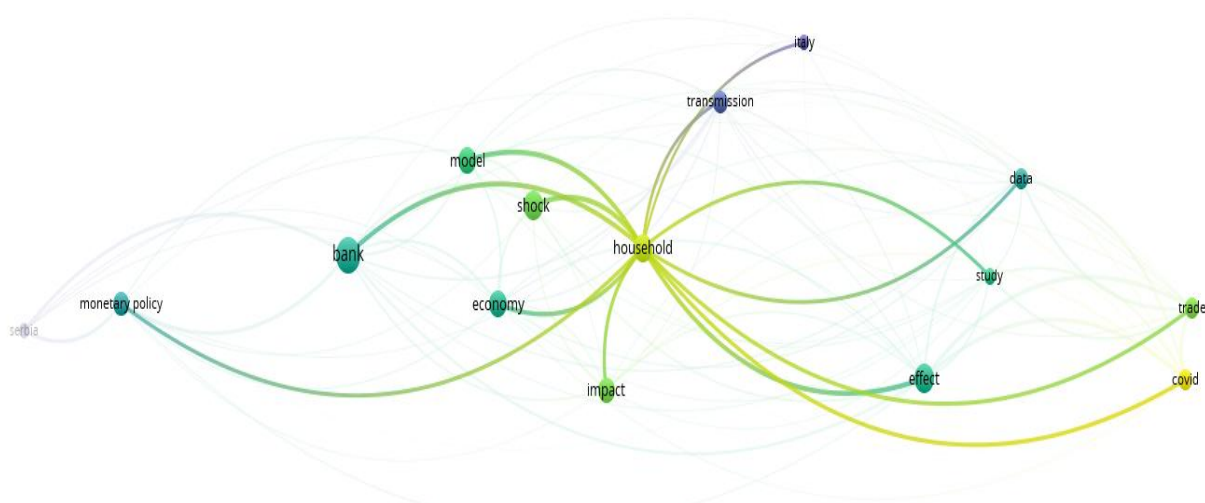

Рисунок 11 – Библиометрический анализ сети совместной встречаемости ключевых слов, анализ роли домохозяйств в исследовательской структуре.
Примечание – Составлен авторами с применением VOSviewer

Анализ сети совместных слов (Рисунок 11) выявляет структурный сдвиг в литературе в сторону исследовательской парадигмы, ориентированной на домохозяйства. В отличие от более ранних институциональных подходов, в которых доминировал анализ банковского сектора, нынешняя сеть ставит «домохозяйство» в центр исследовательской структуры. Сильные связи между домохозяйством, кредитом, долгом и риском указывают на растущее академическое внимание к задолженности, поведению при погашении кредитов и моделированию вероятности дефолта. Интеграция макроэкономических терминов, таких как экономика, переходный период и денежно-кредитная политика, предполагает, что исследования в области финансов домохозяйств все чаще встраиваются в более широкие рамки экономической стабильности.

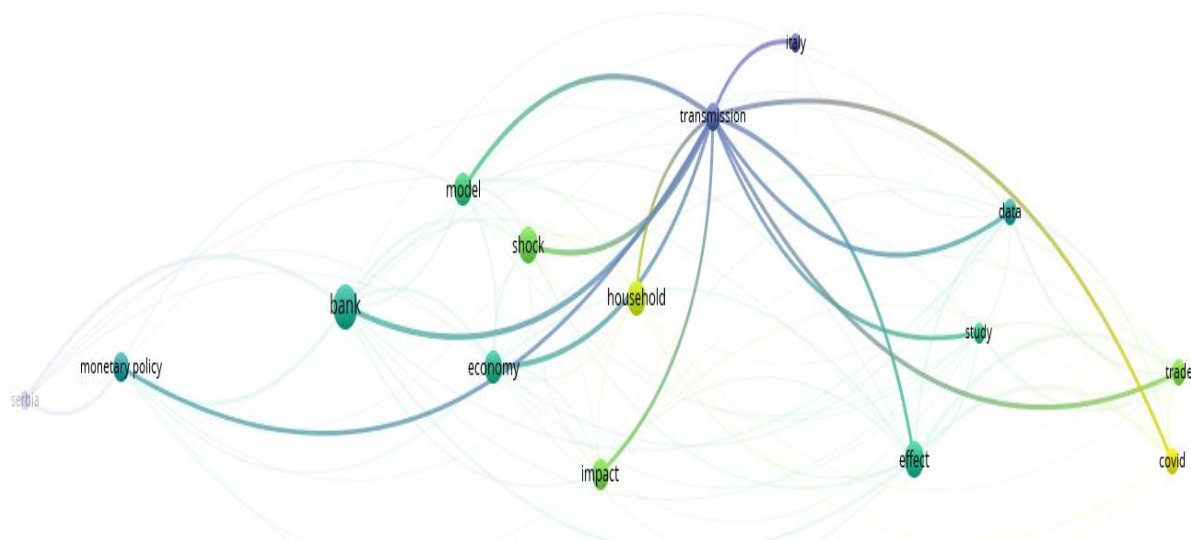

Рисунок 12 – Библиометрический сетевой анализ «трансмиссии» в исследовательской структуре.
Примечание – Составлен авторами с применением VOSviewer

Библиометрическая сетка наложения помещает «трансмиссию» в структурное ядро литературы, подчеркивая доминирующий исследовательский фокус на механизмах финансовой и монетарной трансмиссии. Сеть демонстрирует сильные связи между банками, домохозяйствами, кредитами и макроэкономическими переменными, указывая на интегрированную исследовательскую структуру, которая связывает шоки монетарной политики с задолженностью домохозяйств и кредитным риском. Временной градиент предполагает эволюцию от макроуровневой теории трансмиссии к микроуровневым эмпирическим исследованиям устойчивости задолженности домохозяйств и моделированию риска дефолта. В целом, литература отражает растущую конвергенцию между исследованиями макрофинансовой стабильности и анализом финансов домохозяйств.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый библиометрический анализ позволил систематизировать основные количественные, структурные и тематические характеристики научных исследований, посвящённых трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему. Анализ публикационной активности, географической и институциональной структуры, тематических взаимосвязей и научных сетей позволил сформировать целостное представление о современном состоянии и направлениях развития данного исследовательского поля.

Анализ динамики публикационной активности свидетельствует о росте научного интереса к проблематике взаимодействия домашних хозяйств и банковской системы, особенно в контексте финансовой нестабильности, экономических шоков и изменения условий финансового посредничества. Это отражает

возрастающую значимость вопросов финансовой устойчивости домашних хозяйств, доступа к финансовым услугам и взаимосвязи между поведением населения и устойчивостью банковского сектора.

Географическая структура публикаций характеризуется концентрацией исследовательской активности в странах с развитой финансовой системой, тогда как развивающиеся экономики представлены в научном поле в меньшей степени. Данный результат указывает на необходимость расширения географического охвата исследований и более активного включения в научный дискурс стран с формирующимися финансовыми системами, включая страны Центральной Азии.

Институциональный и дисциплинарный анализ показывает междисциплинарный характер исследуемой проблематики, находящейся на пересечении финансов, экономики, банковского дела и исследований финансового поведения домашних хозяйств. Вместе с тем взаимодействие микроэкономического и макрофинансового уровней в существующей литературе представлено недостаточно системно, что формирует предпосылки для дальнейшего развития интегрированных исследовательских подходов.

Анализ библиометрических характеристик журналов показывает присутствие исследуемой проблематики в изданиях различного уровня научного влияния. При этом наблюдаемая представленность публикаций в журналах более высоких квартилей может рассматриваться как один из признаков повышения научного внимания и институционализации данного направления. Вместе с тем данный вывод следует интерпретировать с учетом динамики выборки и структуры публикационной базы.

Тематический анализ и co-word-анализ позволили выявить основные направления научного дискурса, связанные с банковскими механизмами трансмиссии, распределением и неравенством доходов, финансовым поведением домашних хозяйств, финансовой инклюзией, а также макроэкономической и денежно-кредитной политикой. Полученные результаты свидетельствуют о постепенном расширении исследовательской проблематики - от изучения отдельных механизмов банковского посредничества к более комплексному рассмотрению взаимосвязей между финансовой системой и поведением домашних хозяйств.

Сетевой анализ показывает, что банковская система занимает центральное положение в исследовательском поле, тогда как домашние хозяйства в значительной части исследований рассматриваются преимущественно с позиции получателей финансовых ресурсов и объектов воздействия финансовых механизмов. В этой связи перспективным является дальнейшее развитие подходов, рассматривающих домашних хозяйств как активных участников финансовой системы, способных через изменения доходов, потребления, сбережений и кредитного поведения оказывать обратное воздействие на банковский сектор.

На основании проведенного анализа можно выделить следующие перспективные направления дальнейших исследований:

- разработка интегрированных моделей, объединяющих макрофинансовые механизмы трансмиссии и микроэкономическое поведение домашних хозяйств;
- расширение использования микроданных и данных на уровне домашних хозяйств (household-level data) для анализа неоднородности доходных и финансовых шоков;
- расширение географического охвата исследований, прежде всего за счет развивающихся и формирующихся экономик;
- более глубокое изучение влияния цифровизации банковских услуг, финтех-инструментов, мгновенных платежей и open banking на взаимодействие домашних хозяйств с банковской системой;
- исследование асимметрии воздействия финансовой и банковской политики на различные группы домашних хозяйств с учетом уровня доходов, структуры потребления и долговой нагрузки;
- интеграция микроэкономических, банковских и макрофинансовых данных для более комплексного анализа механизмов трансмиссии доходных шоков.

В контексте Республики Казахстан данное направление исследований представляет особый интерес с учетом трансформации финансового сектора, развития цифровых банковских услуг и необходимости повышения финансовой устойчивости домашних хозяйств. Результаты библиометрического анализа позволяют определить международный научный контекст, в рамках которого могут развиваться дальнейшие исследования специфики взаимодействия доходов домашних хозяйств и банковской системы Казахстана.

Таким образом, проведенное исследование систематизирует существующий научный массив и позволяет определить основные направления, структурные особенности и перспективы развития исследований трансмиссии доходов домашних хозяйств через банковскую систему. Дальнейшее развитие данного направления целесообразно связывать с интеграцией микро- и макроуровневых подходов, использованием современных транзакционных данных и учетом цифровой трансформации финансовой системы.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. United Nations. Sustainable Development Goals [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sdgs.un.org/goals>.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» от 2 сентября 2024 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: официальный сайт Президента Республики Казахстан.
3. Demirgüç-Kunt A., Klapper L. F. Measuring financial inclusion: The Global Findex Database // *Labor: Demographics & Economics of the Family eJournal*. – 2012. – DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6025>.
4. Solo T., Manroth A. Access to financial services in Colombia: The unbanked in Bogota // *World Bank Policy Research Working Paper Series*. – 2006. – DOI: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3834>.
5. Beck T., Beck T., Brown M. Which households use banks? Evidence from the transition economies // *SSRN Electronic Journal*. – 2011. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1761435>.
6. Kast F., Pomeranz D. Saving more to borrow less: Experimental evidence from access to formal savings accounts in Chile // *NBER Working Paper Series*. – 2014. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2451036>.
7. Callen M., d. Mel S., McIntosh C., Woodruff C. What are the headwaters of formal savings? Experimental evidence from Sri Lanka // *Banking & Insurance eJournal*. – 2014. – DOI: <https://doi.org/10.3386/W20736>.
8. Iddrisu A., Danquah M. The welfare effects of financial inclusion in Ghana: An exploration based on a multidimensional measure of financial inclusion // *WIDER Working Paper*. – 2021. – DOI: <https://doi.org/10.35188/unu-wider/2021/086-3>.
9. Jin S., Gan C., Anh D. L. T. Financial inclusion toward economic inclusion: Empirical evidence from China's rural household // *Agricultural Finance Review*. – 2024. – DOI: <https://doi.org/10.1108/af-09-2023-0121>.
10. Vo D., Lang N. D. The effect of financial inclusion on household wealth in Vietnam: Do female-headed households benefit more? // *SAGE Open*. – 2025. – Vol. 15. – DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440251360499>.
11. Bynajankar R., Adhikari S. R., Khan M. M. Financial inclusion and living standards: Evidence from Nepal // *Oxford Development Studies*. – 2025. – Vol. 53. – P. 286–304. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13600818.2025.2507252>.
12. Chen Y., Huang R., Zhang Y., Shuai Q. The impact of digital transformation of commercial banks on household income: Evidence from China // *PLOS ONE*. – 2024. – Vol. 19. – DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0310277>.
13. Ozili P. K. Financial inclusion: Globally important determinants // *Financial Internet Quarterly*. – 2021. – Vol. 17. – P. 1–11. – DOI: <https://doi.org/10.2478/fiqf-2021-0023>.
14. Carvalho C. M., Pasca N. M. C., Souza L., Zilberman E. Macroeconomic effects of credit deepening in Latin America // *Macroeconomics: Prices*. – 2015. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2503755>.
15. Lee S., Luetticke R., Ravn M. O. Financial frictions: Micro vs macro volatility // *SSRN Electronic Journal*. – 2021. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3979318>.
16. Breza E., Kanz M., Klapper L. F. Learning to navigate a new financial technology: Evidence from payroll accounts // *PSN: Financial Institutions (Topic)*. – 2020. – DOI: <https://doi.org/10.3386/w28249>.
17. Somville V., Vandewalle L. Access to banking, savings and consumption smoothing in rural India // *SSRN Electronic Journal*. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4162439>.
18. Somville V., Vandewalle L. Saving by default: Evidence from a field experiment in rural India // *American Economic Journal: Applied Economics*. – 2018. – DOI: <https://doi.org/10.1257/APP.20160547>.
19. Demirguc-Kunt A., Klapper L. F., Singer D., Ansar S., Hess J. The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. – 2018. – DOI: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>.

20. Kochaniak K. Are incomes a key determinant of the levels of household sight deposits during a financial market downturn? The case of the eurozone countries // *Argumenta Oeconomica*. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.15611/aoe.2019.2.01>.
21. Caselli M., Somekh B. Access to banking and the role of inequality and the financial crisis // *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*. – 2021. – Vol. 21. – P. 1373–1410. – DOI: <https://doi.org/10.1515/bejeap-2020-0421>.
22. Son T. H., Liem N., Ly H. T. N. Understanding financial inclusion in Vietnam // *Research in World Economy*. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n3p382>.
23. Thermadam S. Financial inclusion in India // *Artha Journal of Social Sciences*. – 2020. – DOI: <https://doi.org/10.12724/ajss.53.3>.
24. Khanh L. C. Determinants of financial inclusions: Comparing high, middle, and low-income countries // *Political Economy – Development: International Development Efforts & Strategies eJournal*. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3349933>.
25. Dagnachew T. G., Mawugatie T. The analysis of financial inclusion and its determinants in the rural area of South Wollo Zone, Amhara Region, Ethiopia // *Cogent Economics & Finance*. – 2022. – Vol. 10. – DOI: <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2146298>.
26. Mohammady K., Vepa S. Determinants of formal financial services utilization in Afghanistan // *Accounting and Finance Studies*. – 2025. – DOI: <https://doi.org/10.47153/afs2.15572025>.
27. Rodríguez-Pose A., Sandu A. Banking on trust: Institutional trust and the geography of financial exclusion in Central and Eastern Europe // *Environment and Planning A: Economy and Space*. – 2025. – Vol. 57. – P. 921–948. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0308518X251350433>.
28. Célérier C., Matray A. Bank-branch supply, financial inclusion, and wealth accumulation // *The Review of Financial Studies*. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz046>.
29. Naz M., Iftikhar S. F., Fatima A. Formal financial penetration and households' welfare in Pakistan. – 2020. – 2050041. – DOI: <https://doi.org/10.1142/S2424786320500413>.
30. Mel S. d., McIntosh C., Sheth K., Woodruff C. Can mobile-linked bank accounts bolster savings? Evidence from a randomized controlled trial in Sri Lanka // *Review of Economics and Statistics*. – 2018. – Vol. 104. – P. 306–320. – DOI: https://doi.org/10.1162/rest_a_00956.
31. Li H. Impact of digital inclusive finance on household formal credit: Evidence from China Household Finance Survey // *Journal of Applied Finance & Banking*. – 2023. – DOI: <https://doi.org/10.47260/jafb/1369>.
32. Gosztonyi M., Havran D. Highways to hell? Paths towards the formal financial exclusion: Empirical lessons of the households from Northern Hungary // *The European Journal of Development Research*. – 2021. – Vol. 34. – P. 1573–1606. – DOI: <https://doi.org/10.1057/s41287-021-00434-9>.
33. Arestis P., Corrado G., Corrado L. Shocks, financial constraints and households' consumption amid the Great Recession // *Panoeconomicus*. – 2021. – DOI: <https://doi.org/10.2298/PAN2101001A>.
34. Baker S., Kueng L. Household financial transaction data // *SSRN Electronic Journal*. – 2021. – DOI: <https://doi.org/10.3386/W29027>.
35. Baker S. Debt and the response to household income shocks: Validation and application of linked financial account data // *Journal of Political Economy*. – 2018. – Vol. 126. – P. 1504–1557. – DOI: <https://doi.org/10.1086/698106>.
36. Gelman M., Kariv S., Shapiro M., Silverman D., Tadelis S. Harnessing naturally occurring data to measure the response of spending to income // *Science*. – 2014. – Vol. 345. – P. 212–215. – DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1247727>.
37. Agarwal S., Qian W. Consumption and debt response to unanticipated income shocks: Evidence from a natural experiment in Singapore // *Submissions*. – 2014. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2245351>.
38. Agarwal S., Chomsisengphet S., Yildirim Y., Zhang J. Interest rate pass-through and consumption response: The deposit channel // *Review of Economics and Statistics*. – 2020. – Vol. 103. – P. 922–938. – DOI: https://doi.org/10.1162/rest_a_00941.
39. Gumata N., Ndou E. How does a tight monetary policy shock affect the household sector intermediation? Evidence from households' flow-of-funds data. – 2021. – P. 497–519. – DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-66340-7_34.

40. Castrén O., Kavonius I. K., Kavonius I. K. Balance sheet interlinkages and macro-financial risk analysis in the euro area // SSRN Electronic Journal. – 2009. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1516167>.
41. Li B. The impact of the Basel III liquidity coverage ratio on macroeconomic stability: An agent-based approach // European Economics: Macroeconomics & Monetary Economics eJournal. – 2017. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2897238>.
42. Papadopoulos G. Probing the mechanism: Lending rate setting in a data-driven agent-based model // SSRN Electronic Journal. – 2019. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.4198056>.
43. Lengnick M., Krug S., Wohltmann H. Money creation and financial instability: An agent-based credit network approach // Economics. – 2013. – Vol. 7. – DOI: <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2013-32>.
44. Byrialsen M., Raza H. An empirical stock-flow consistent macroeconomic model for Denmark // Macroeconomics: Aggregative Models eJournal. – 2020. – DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3515450>.

REFERENCES

1. United Nations. (n.d.). UN Sustainable Development Goals.
2. Tokayev, K.-Zh. (2024, September 2). Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana «Spravedlivyi Kazakhstan: zakon i poriadok, ekonomicheskii rost, obshchestvennyi optimizm». <https://www.akorda.kz/> (Russian)
3. Demirgüç-Kunt, A., & Klapper, L. F. (2012). Measuring financial inclusion: The Global Findex Database. Labor: Demographics & Economics of the Family eJournal. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-6025>
4. Solo, T., & Manroth, A. (2006). Access to financial services in Colombia: The unbanked in Bogota. World Bank Policy Research Working Paper Series. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3834>
5. Beck, T., Beck, T., & Brown, M. (2011). Which households use banks? Evidence from the transition economies. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1761435>
6. Kast, F., & Pomeranz, D. (2014). Saving more to borrow less: Experimental evidence from access to formal savings accounts in Chile. NBER Working Paper Series. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2451036>
7. Callen, M., d. Mel, S., McIntosh, C., & Woodruff, C. (2014). What are the headwaters of formal savings? Experimental evidence from Sri Lanka. Banking & Insurance eJournal. <https://doi.org/10.3386/W20736>
8. Iddrisu, A., & Danquah, M. (2021). The welfare effects of financial inclusion in Ghana: An exploration based on a multidimensional measure of financial inclusion. WIDER Working Paper. <https://doi.org/10.35188/unu-wider/2021/086-3>
9. Jin, S., Gan, C., & Anh, D. L. T. (2024). Financial inclusion toward economic inclusion: Empirical evidence from China's rural household. Agricultural Finance Review. <https://doi.org/10.1108/afr-09-2023-0121>
10. Vo, D., & Lang, N. D. (2025). The effect of financial inclusion on household wealth in Vietnam: Do female-headed households benefit more? SAGE Open, 15. <https://doi.org/10.1177/21582440251360499>
11. Byanjankar, R., Adhikari, S. R., & Khan, M. M. (2025). Financial inclusion and living standards: Evidence from Nepal. Oxford Development Studies, 53, 286–304. <https://doi.org/10.1080/13600818.2025.2507252>
12. Chen, Y., Huang, R., Zhang, Y., & Shuai, Q. (2024). The impact of digital transformation of commercial banks on household income: Evidence from China. PLOS ONE, 19. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0310277>
13. Ozili, P. K. (2021). Financial inclusion: Globally important determinants. Financial Internet Quarterly, 17, 1–11. <https://doi.org/10.2478/fiqf-2021-0023>
14. Carvalho, C. M., Pasca, N. M. C., Souza, L., & Zilberman, E. (2015). Macroeconomic effects of credit deepening in Latin America. Macroeconomics: Prices. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2503755>
15. Lee, S., Luetticke, R., & Ravn, M. O. (2021). Financial frictions: Micro vs. macro volatility. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3979318>
16. Breza, E., Kanz, M., & Klapper, L. F. (2020). Learning to navigate a new financial technology: Evidence from payroll accounts. PSN: Financial Institutions (Topic). <https://doi.org/10.3386/w28249>
17. Somville, V., & Vandewalle, L. (2019). Access to banking, savings and consumption smoothing in rural India. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4162439>

18. Somville, V., & Vandewalle, L. (2018). Saving by default: Evidence from a field experiment in rural India. *American Economic Journal: Applied Economics*. <https://doi.org/10.1257/app.20160547>
19. Demirguc-Kunt, A., Klapper, L. F., Singer, D., Ansar, S., & Hess, J. (2018). The Global Findex Database 2017: Measuring financial inclusion and the fintech revolution. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1259-0>
20. Kochaniak, K. (2019). Are incomes a key determinant of the levels of household sight deposits during a financial market downturn? The case of the eurozone countries. *Argumenta Oeconomica*. <https://doi.org/10.15611/aoe.2019.2.01>
21. Caselli, M., & Somekh, B. (2021). Access to banking and the role of inequality and the financial crisis. *The B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 21, 1373–1410. <https://doi.org/10.1515/bejeap-2020-0421>
22. Son, T. H., Liem, N., & Ly, H. T. N. (2019). Understanding financial inclusion in Vietnam. *Research in World Economy*. <https://doi.org/10.5430/rwe.v10n3p382>
23. Thermadam, S. (2020). Financial inclusion in India. *Artha Journal of Social Sciences*. <https://doi.org/10.12724/ajss.53.3>
24. Khanh, L. C. (2019). Determinants of financial inclusions: Comparing high, middle, and low-income countries. *Political Economy – Development: International Development Efforts & Strategies eJournal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3349933>
25. Dagnachew, T. G., & Mawugatie, T. (2022). The analysis of financial inclusion and its determinants in the rural area of South Wollo Zone, Amhara Region, Ethiopia. *Cogent Economics & Finance*, 10. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2146298>
26. Mohammady, K., & Vepa, S. (2025). Determinants of formal financial services utilization in Afghanistan. *Accounting and Finance Studies*. <https://doi.org/10.47153/afs52.15572025>
27. Rodríguez-Pose, A., & Sandu, A. (2025). Banking on trust: Institutional trust and the geography of financial exclusion in Central and Eastern Europe. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 57, 921–948. <https://doi.org/10.1177/0308518X251350433>
28. Célérier, C., & Matray, A. (2019). Bank-branch supply, financial inclusion, and wealth accumulation. *The Review of Financial Studies*. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhz046>
29. Naz, M., Iftikhar, S. F., & Fatima, A. (2020). Formal financial penetration and households' welfare in Pakistan. [Journal title not provided], 2050041. <https://doi.org/10.1142/S2424786320500413>
30. Mel, S. d., McIntosh, C., Sheth, K., & Woodruff, C. (2018). Can mobile-linked bank accounts bolster savings? Evidence from a randomized controlled trial in Sri Lanka. *Review of Economics and Statistics*, 104, 306–320. https://doi.org/10.1162/rest_a_00956
31. Li, H. (2023). Impact of digital inclusive finance on household formal credit: Evidence from China Household Finance Survey. *Journal of Applied Finance & Banking*. <https://doi.org/10.47260/jafb/1369>
32. Gosztonyi, M., & Havran, D. (2021). Highways to hell? Paths towards the formal financial exclusion: Empirical lessons of the households from Northern Hungary. *The European Journal of Development Research*, 34, 1573–1606. <https://doi.org/10.1057/s41287-021-00434-9>
33. Arestis, P., Corrado, G., & Corrado, L. (2021). Shocks, financial constraints and households' consumption amid the Great Recession. *Panoeconomicus*. <https://doi.org/10.2298/PAN2101001A>
34. Baker, S., & Kueng, L. (2021). Household financial transaction data. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.3386/W29027>
35. Baker, S. (2018). Debt and the response to household income shocks: Validation and application of linked financial account data. *Journal of Political Economy*, 126, 1504–1557. <https://doi.org/10.1086/698106>
36. Gelman, M., Kariv, S., Shapiro, M., Silverman, D., & Tadelis, S. (2014). Harnessing naturally occurring data to measure the response of spending to income. *Science*, 345, 212–215. <https://doi.org/10.1126/science.1247727>
37. Agarwal, S., & Qian, W. (2014). Consumption and debt response to unanticipated income shocks: Evidence from a natural experiment in Singapore. *Submissions*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2245351>
38. Agarwal, S., Chomsisengphet, S., Yildirim, Y., & Zhang, J. (2020). Interest rate pass-through and consumption response: The deposit channel. *Review of Economics and Statistics*, 103, 922–938. https://doi.org/10.1162/rest_a_00941

39. Gumata, N., & Ndou, E. (2021). How does a tight monetary policy shock affect the household sector intermediation? Evidence from households' flow-of-funds data. [Journal title not provided], 497–519. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66340-7_34
40. Castrén, O., Kavonius, I. K., & Kavonius, I. K. (2009). Balance sheet interlinkages and macro-financial risk analysis in the euro area. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1516167>
41. Li, B. (2017). The impact of the Basel III liquidity coverage ratio on macroeconomic stability: An agent-based approach. European Economics: Macroeconomics & Monetary Economics eJournal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2897238>
42. Papadopoulos, G. (2019). Probing the mechanism: Lending rate setting in a data-driven agent-based model. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4198056>
43. Lengnick, M., Krug, S., & Wohltmann, H. (2013). Money creation and financial instability: An agent-based credit network approach. Economics, 7. <https://doi.org/10.5018/economics-ejournal.ja.2013-32>
44. Byrialsen, M., & Raza, H. (2020). An empirical stock-flow consistent macroeconomic model for Denmark. Macroeconomics: Aggregative Models eJournal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3515450>

ҮЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ ТАБЫСТАРЫНЫҢ БАНК ЖҮЙЕСІ АРҚЫЛЫ ТРАНСМИССИЯЛАНУЫ БОЙЫНША ЗЕРТТЕУЛЕРДІ БИБЛИОМЕТРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Б. К. Купешова¹, С. С. Арыстанбаева¹

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Үй шаруашылықтары табыстарының банк жүйесі арқылы трансмиссиялануы саласындағы зерттеулердің қазіргі жағдайын, динамикасын және негізгі бағыттарын анықтау, сондай-ақ одан әрі жүргізілетін зерттеулердің перспективалық бағыттарын айқындау.

Әдіснамасы – Зерттеу шеңберінде үй шаруашылықтары табыстарының банк жүйесі арқылы трансмиссиялануына арналған ғылыми жарияланымдарға библиометриялық талдау жүргізілді. Негізгі деректер базасы ретінде Scopus пайдаланылды. Зерттеу іріктелгеніне үй шаруашылықтары, үй шаруашылықтарының табыстары, банктер және табыстар трансмиссиясына қатысты негізгі терминдер бойынша іріктелген 54 ғылыми жарияланым енгізілді. Жарияланымдық белсенділікті, дәйексөз келтіру көрсеткіштерін, ғылыми зерттеулердің құрылымы мен динамикасын талдау, сондай-ақ зерттеу бағыттары арасындағы өзара байланыстарды визуализациялау үшін Scopus, VOSviewer және ATLAS.ti құралдары қолданылды.

Зерттеу нәтижелері – Үй шаруашылықтары табыстарының банк жүйесі арқылы трансмиссиялануы саласындағы ғылыми зерттеулердің негізгі даму үрдістері, ең көп дәйексөз келтірілген жарияланымдар мен авторлар, сондай-ақ негізгі зерттеу бағыттары анықталды. Жүргізілген талдау ғылыми дискурстың құрылымы мен динамикасын айқындауға және одан әрі зерттеулердің перспективалық бағыттарын белгілеуге мүмкіндік берді.

Зерттеудің ғылыми құндылығы – Үй шаруашылықтары табыстарының банк жүйесі арқылы трансмиссиялануы проблематикасы бойынша ғылыми жарияланымдарды жүйелеу және құрылымдаудан, негізгі зерттеу бағыттарын анықтаудан және осы ғылыми бағыттың даму перспективаларын айқындаудан тұрады. Алынған нәтижелер банк жүйесі, үй шаруашылықтарының табыстары және әлеуметтік-экономикалық даму арасындағы өзара байланысты одан әрі теориялық және эмпирикалық зерттеулер үшін негіз бола алады.

Түйін сөздер: үй шаруашылықтары, үй шаруашылықтарының табыстары, табыстар трансмиссиясы, банк жүйесі, банктер, библиометриялық талдау.

**BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON HOUSEHOLD
INCOME TRANSMISSION THROUGH THE BANKING SYSTEM**

B. K. Kupeshova ^{1*}, S. S. Arystanbayeva ¹

¹ Narxoz University, Almaty, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the study – To identify the current state, dynamics, and major research directions in the field of household income transmission through the banking system, as well as to determine promising areas for further research.

Methodology – The study employs a bibliometric analysis of scientific publications addressing household income transmission through the banking system. Scopus was used as the primary database. The sample comprises 54 scientific publications selected based on key terms related to households, household income, banks, and income transmission. Scopus, VOSviewer, and ATLAS.ti were used to analyze publication activity, citation patterns, the structure and dynamics of scientific research, and to visualize relationships among research areas.

Research findings – The study identifies the main trends in the development of research on household income transmission through the banking system, the most cited publications and authors, and the key research directions. The analysis made it possible to determine the structure and dynamics of the scientific discourse and to identify promising areas for further research.

Scientific value of the study lies in the systematization and structuring of scientific publications addressing household income transmission through the banking system, the identification of key research directions, and the determination of prospects for the development of this research field. The findings can provide a basis for further theoretical and empirical studies of the relationship between the banking system, household income, and socio-economic development.

Keywords: households, household income, income transmission, banking system, banks, bibliometric analysis.

ОБ АВТОРАХ

Купешова Баян Куанышбековна – магистр экономических наук, докторант, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, e-mail: bayan.kupeshova@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5335-8685>*

Арыстанбаева Сауле Сабыровна – доктор экономических наук, профессор, Университет Нархоз, Алматы, Республика Казахстан, email: saule.arystanbaeva@narxoz.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-9040-390X>

МРНТИ: 06.71.47

JEL Classification: H51

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-196-209>

ФИНАНСИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ КАЗАХСТАНА: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Б. С. Омирбаева^{1*}, Е. К. Жакупов¹

¹Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК,
г. Астана, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования – проанализировать проблемные аспекты действующей модели финансирования здравоохранения Казахстана, выявить ключевые институциональные и экономические ограничения и обосновать целесообразность перехода к финансированию на основе Единого подушевого норматива (ЕПН) как инструмента повышения эффективности, финансовой устойчивости и ориентированности системы на результат.

Методология – в работе применены методы сравнительного и ретроспективного анализа, системного подхода, изучения медико-статистических данных за 1990-2024 годы, а также институциональный анализ механизмов финансирования и сопоставления с международной практикой. Таким образом, исследование направлено не на оценку клинических эффектов, а на анализ институционально-финансовых стимулов и перераспределения ресурсов при переходе к модели ЕПН.

Оригинальность / ценность исследования – показана связь между конфигурацией финансовых стимулов и результативностью системы здравоохранения, обоснованы преимущества перехода к ЕПН для укрепления ПМСП и более рационального использования ресурсов. Научная значимость исследования заключается в институциональной интерпретации ЕПН как инструмента стратегической закупки, а не только механизма подушевой оплаты.

Результаты исследования – в ходе исследования было выявлено, что действующая модель финансирования ориентирована на освоение бюджета и не стимулирует профилактику, что приводит к фрагментарности оказания помощи, искусственному завышению доли экстренности госпитализаций, перепотреблению консультативно-диагностических услуг и низкой эффективности ПМСП. Предложен переход к ЕПН, предусматривающему финансирование ПМСП с учетом оплаты услуг других уровней для прикрепленного населения, что позволит снизить необоснованные госпитализации, усилить профилактику и улучшить доступность помощи в удаленных регионах.

Ключевые слова: финансирование здравоохранения, подушевое финансирование, первичная медико-санитарная помощь, ресурсоэффективность, ОСМС, ГОБМП.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность вопроса. Эффективное финансирование здравоохранения является ключевым условием обеспечения доступности и качества медицинской помощи, устойчивости системы и реализации принципа «деньги следуют за пациентом». Для Казахстана этот вопрос особенно значим в условиях ограниченности ресурсов, роста потребности в медицинских услугах и демографических изменений, включая старение населения и рост распространенности хронических заболеваний. Несмотря на существенный рост бюджетных расходов на здравоохранение в последние годы, сохраняются дефицит финансирования, неравномерность распределения ресурсов и недостаточная результативность вложений. Это указывает на необходимость пересмотра механизмов финансирования и перехода к моделям, стимулирующим профилактику и повышение эффективности первичного звена.

Обзор литературы. ВОЗ рассматривает финансирование здравоохранения через три ключевые функции – мобилизацию ресурсов, их объединение и стратегическую закупку услуг. В глобальных обзорах 2017-2022 гг. ВОЗ подчеркивает важность перехода от затратного финансирования к стратегическому контрактному с ориентацией на результаты. Также в издании «How to make budgets work for health? A practical guide to designing, implementing and monitoring program budgets in health» (2022) представлен анализ глобальных тенденций финансирования здравоохранения: рост государственных расходов, а также вызовы для устойчивости систем здравоохранения. Доклад акцентирует внимание на том, как страны могут сбалансировать источники финансирования и обеспечить движение к всеобщему охвату услугами здравоохранения [1].

Значительный массив зарубежных исследований посвящен анализу результатов внедрения подушевого финансирования и механизмов фондодержания в различных странах. Так, работы Saltman [2], Busse и Figueras [3] показывают, что подушевое финансирование в первичном звене при наличии корректных корректирующих коэффициентов (возраст, пол, социальные и эпидемиологические факторы) способствует сдерживанию роста затрат и смещению акцента в сторону профилактики и раннего вмешательства, однако без встроенных механизмов контроля качества может приводить к рискам недооказания помощи. Аналогичные выводы представлены в исследованиях ОЭСР [4, 5] и ВОЗ [6], где подчеркивается, что эффективность подушевого финансирования напрямую зависит от его сочетания с показателями качества и результативности оказания медицинской помощи.

Отдельное направление исследований связано с фондодержанием и интегрированными моделями закупки услуг. На примере NHS England показано, что переход к «place-based systems of care» и усиление координации между организациями при сохранении роли публичного закупщика повышают управляемость потоков, улучшают преемственность между уровнями помощи и снижают долю необоснованных госпитализаций, при этом успешность таких моделей зависит от институциональной зрелости системы, прозрачности финансовых потоков и наличия четких клинично-экономических регуляторов [7].

Среди современных исследований стоит отметить работу Luyten (2024), где проанализированы прогрессивность и перераспределительный потенциал существующих моделей финансирования здравоохранения. Автор отмечает, что без изменения тарифной политики и внедрения индикаторов качества системы сохраняют ориентацию на освоение бюджета, а не на результат [8]. В систематическом обзоре Hsu (2025) выделены характеристики национальных систем финансирования, которые наиболее существенно влияют на успешность реформ: прозрачность потоков, наличие механизмов оценки качества и финансовая защита пациентов [9].

В Казахстане вопросы финансирования здравоохранения анализировались в исследованиях Байжунусова Э.А., Тынгисhevой А.М., Кулкаевой Г.У., Искаковой З.Д. и другими. Так, Кулкаева Г.У., Байжунусов Э.А. (2024) провели системный анализ государственных программ развития здравоохранения Республики Казахстан за период 1998-2024 гг. и показали эволюцию от бюджетных моделей финансирования к смешанным схемам [10].

Тынгисheva А.М., Аймагамбетов Е.Б. (2024) рассмотрели современное состояние финансового обеспечения системы здравоохранения Казахстана. В исследовании проведен сравнительный анализ структуры источников финансирования (бюджетные ассигнования, ОСМС, частные расходы населения), а также сопоставление с практиками стран ОЭСР. Авторы отметили сохраняющиеся дисбалансы и обозначили риски недофинансирования отдельных сегментов системы [11].

Искакова З.Д., Капенова А.Ж., Зенченко С.В. (2025) сосредоточили внимание на механизмах функционирования финансовых потоков в здравоохранении. В их работе раскрываются роли государства, фонда социального медицинского страхования (ФСМС) и частного сектора, а также предлагаются направления совершенствования: оптимизация распределения средств, повышение прозрачности и внедрение инструментов контроля эффективности [12].

Таким образом, в отечественной литературе уже достаточно подробно изучены вопросы эволюции государственных программ и институциональной архитектуры финансирования. Однако остаются неисследованными пробелы в части эффективных механизмов финансирования, которые определили цель настоящего исследования – провести анализ финансирования системы здравоохранения Казахстана, выявить проблемы и предложить практические рекомендации по их решению.

Методология исследования. Исследование выполнено с использованием комплексного аналитического подхода, сочетающего элементы институционального, сравнительного и финансово-экономического анализа. Анализ охватывает период 1990-2024 гг., что позволяет оценить функционирование действующей модели финансирования здравоохранения в условиях внедрения и развития системы обязательного социального медицинского страхования.

В качестве ключевых индикаторов использовались:

- совокупные расходы на здравоохранение по структуре источников финансирования (ГОБМП, ОСМС);
- медико-демографические показатели (смертность, рождаемость, материнская и младенческая смертность, смертность от БСК, доля экстренных госпитализаций);
- объемы оказания медицинской помощи по уровням (ПМСП, КДП, СМП, ВТМП).

Источниками данных послужили официальные статистические и административные базы Министерства здравоохранения Республики Казахстан, Фонда социального медицинского страхования, Бюро национальной статистики, а также материалы Национальных счетов здравоохранения. Использовались агрегированные годовые данные, что соответствует задачам макро- и мезоуровневого анализа финансовой устойчивости системы.

Сопоставление периодов осуществлялось с использованием методов описательной статистики и анализа трендов. Для сопоставления с международной практикой изучены отчеты Всемирной организации здравоохранения, Организации экономического сотрудничества и развития, Всемирного банка, а также публикации в рецензируемых зарубежных и отечественных научных журналах. В работе использовались методы описательной статистики, структурно-функционального и сравнительного анализа, а также качественный анализ нормативных документов и научных источников. Ограничения исследования связаны с агрегированным характером доступных официальных данных, что не позволяет провести микроуровневый анализ на уровне отдельных медицинских организаций или пациентов, которые могут не в полной мере отражать национальные институциональные особенности, однако данные ограничения не снижают обоснованность сделанных выводов и предложенных рекомендаций.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

С момента обретения независимости система здравоохранения Республики Казахстан развивалась в рамках последовательных государственных реформ, реализуемых через программные и концептуальные документы. За период 1998-2026 гг. было принято восемь государственных программ и стратегических инициатив в сфере здравоохранения, каждая из которых различалась по целям, масштабам и уровню ресурсного обеспечения [10]:

Реализованные программы условно можно сгруппировать по характеру финансовой поддержки. На начальных этапах (1998-2002 гг.) реформы носили преимущественно организационный характер и осуществлялись без существенного увеличения бюджетного финансирования. В последующий период (2005-2015 гг.) государственная политика в сфере здравоохранения сопровождалась значительным наращиванием финансовых ресурсов, что отразилось в реализации программ реформирования и развития здравоохранения, а также программы «Саламатты Казахстан». С 2016 года последующие стратегические документы реализовывались в условиях ограниченных бюджетных возможностей и без дополнительного ресурсного обеспечения, при одновременной трансформации модели финансирования в сторону страховой.

Ретроспективный анализ макроуровневых медико-статистических показателей позволяет выявить устойчивую ассоциацию между объемами финансирования и динамикой результатов функционирования системы здравоохранения. В частности, в период 2005-2015 гг., характеризующийся ростом государственных расходов на здравоохранение и доведением их доли до порядка 4% ВВП, наблюдалась наиболее благоприятная динамика рождаемости и смертности населения (рис. 1), а также значительное улучшение ключевых медико-демографических показателей (рис. 2).

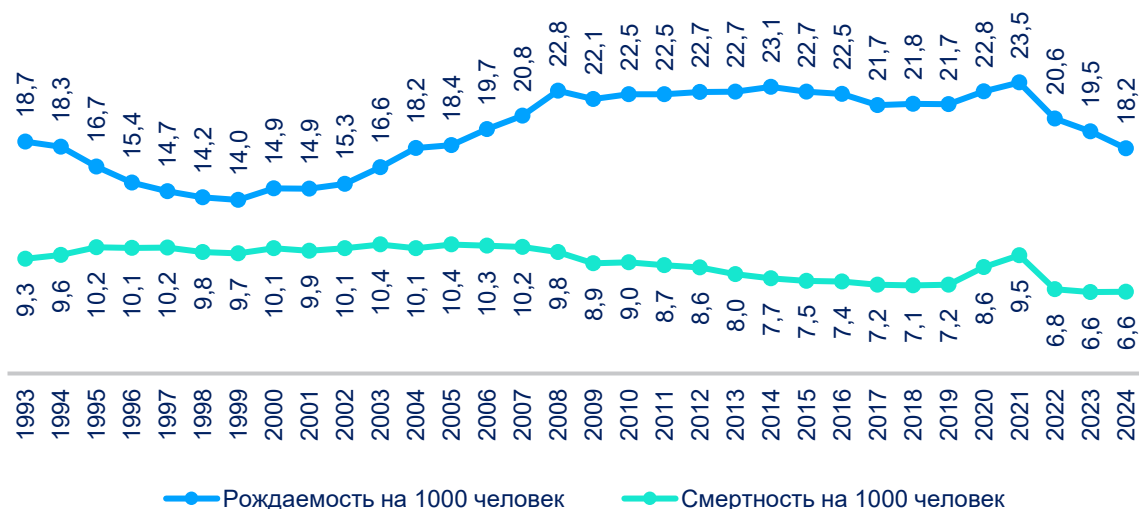

Рисунок 1 – Показатели рождаемости и смертности населения Казахстана за 30 лет

Примечание – Составлено авторами на основе [13]

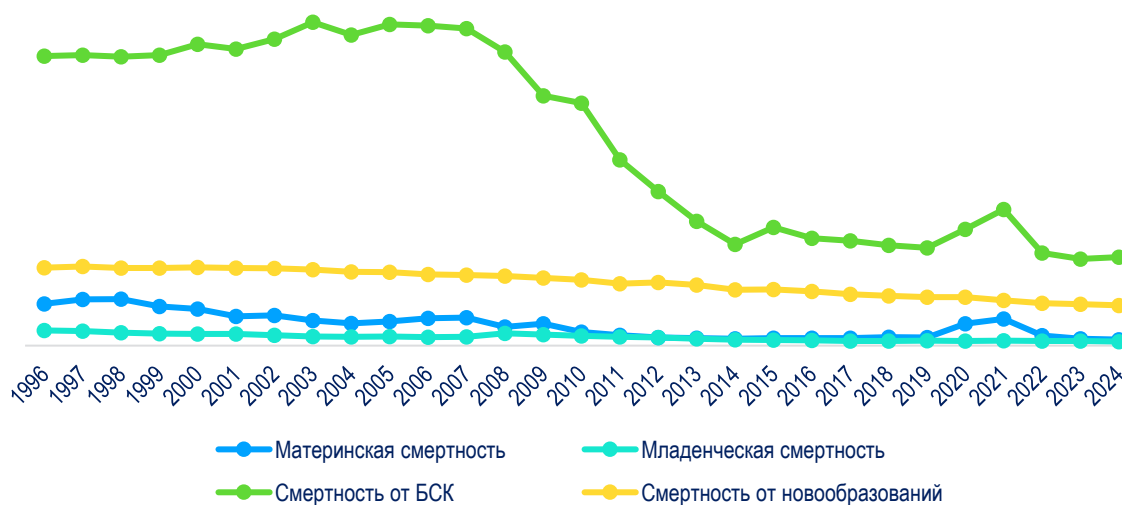

Рисунок 2 – Медико-демографические показатели Казахстана за 30 лет

Примечание – Составлено авторами на основе [13]

За указанный период были достигнуты заметные успехи в снижении младенческой смертности и смертности от болезней системы кровообращения, что в совокупности способствовало стабилизации демографической ситуации и переходу от кризисных тенденций 1990-х годов к устойчивому росту численности населения. Эти результаты свидетельствуют о том, что при наличии достаточного ресурсного обеспечения действовавшая на тот момент преимущественно бюджетная модель финансирования обладала определенным потенциалом результативности.

Вместе с тем к середине 2010-х годов стало очевидно, что возможности исключительно бюджетного финансирования здравоохранения объективно ограничены. Рост численности населения, изменение возрастной структуры, увеличение распространенности хронических неинфекционных заболеваний, а также удорожание медицинских технологий привели к устойчивому росту потребности в ресурсах,

опережающему бюджетные возможности государства. В этих условиях внедрение обязательного социального медицинского страхования рассматривалось как институционально необходимый шаг, направленный на диверсификацию источников финансирования и повышение финансовой устойчивости отрасли.

Введение ОСМС действительно позволило увеличить совокупные расходы на здравоохранение и расширить объемы финансируемой медицинской помощи (рис. 3). Однако последующий анализ показывает, что количественный рост финансирования не сопровождался сопоставимым улучшением результатов деятельности системы. Несмотря на увеличение расходов с 1,1 трлн тенге в 2019 году до 3 трлн тенге в 2024 году, сохраняется хронический дефицит средств, формируется значительная кредиторская задолженность медицинских организаций (117 млрд. тенге в 2024 г., 108 млрд. тенге в 2025 г.) и усиливаются ограничения доступа пациентов к медицинской помощи.

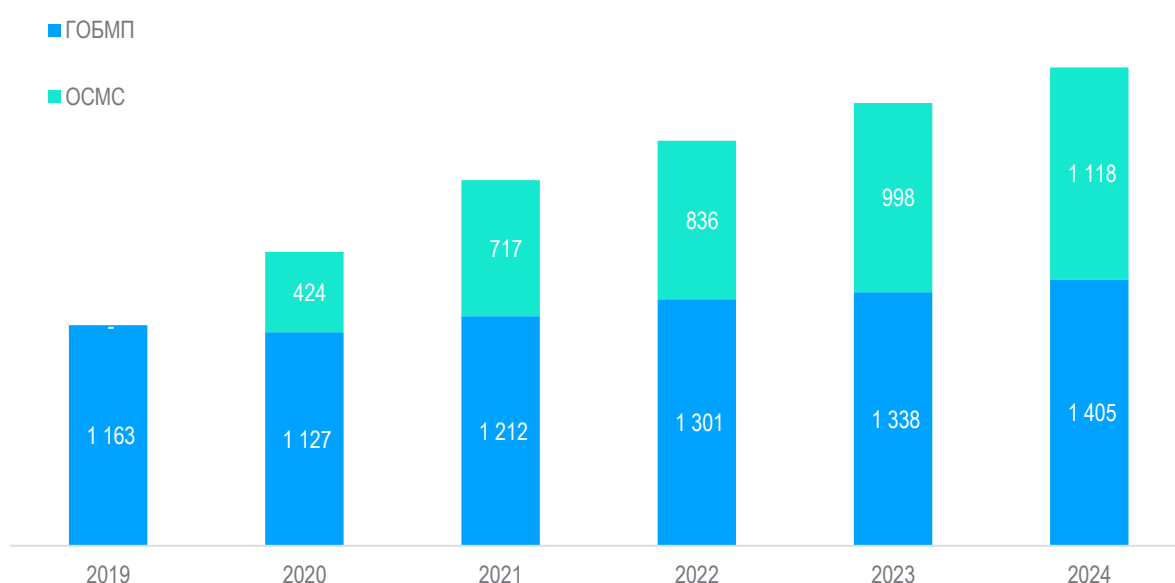

Рисунок 3 – Текущая ситуация финансирования здравоохранения
Примечание – Составлено авторами на основе [14]

Причина данной диспропорции заключается в том, что новая страховая модель в значительной степени воспроизводит прежний затратный подход к финансированию. Оплата медицинской помощи по-прежнему ориентирована на объемы и факт оказания услуг, а не на клинические, профилактические и социально-экономические результаты. Отсутствие прямой связи между расходами и исходами лечения, дублирование финансирования в рамках ГОБМП и ОСМС, а также планирование объемов «сверху» формируют искаженные стимулы для поставщиков медицинских услуг и не способствуют рациональному использованию ресурсов.

При низких тарифах поставщики компенсируют расходы за счет приоритета дорогостоящих и массовых диагнозов, что может формировать стимулы к перепотреблению и искусственному завышению объемов. Это еще больше увеличивает бюджетный разрыв.

В результате даже при росте финансирования не достигается устойчивого улучшения ключевых показателей здоровья населения: сохраняется высокая доля экстренных госпитализаций (ежегодный рост в среднем на 5% [15]), растет смертность от отдельных классов заболеваний (стандартизированный показатель смертности от болезней системы кровообращения вырос со 144,45 на 100 тыс. населения в 2023 году до 147,7 в 2024 году [15]), увеличивается объем дорогостоящих диагностических и консультативных услуг (с 2019 по 2024 годы объем потребления КДУ увеличился на 687%, в том числе по ПЭТ – на 136%, по стоматологическим услугам – на 184%, по КТ и МРТ – на 600% [15]), а карманные расхо-

ды населения остаются на уровне около 30%. Это свидетельствует о том, что дальнейшее наращивание финансирования без изменения принципов его распределения и оплаты не обеспечивает перехода от количественного расширения системы к повышению ее эффективности и качества.

Дополнительным проявлением структурной неэффективности является сохранение избыточного коечного фонда. Фактическое развертывание коек сверх нормативной потребности (100 тыс. коек при нормативе 92 тыс.) сопровождается ростом постоянных расходов на содержание инфраструктуры и персонала, что снижает гибкость системы и усиливает финансовую нагрузку. При этом в существующей модели отсутствует полноценный механизм измерения качества оказанных услуг и учета клинических исходов при финансировании, что ограничивает возможности управляемого перераспределения ресурсов.

Таким образом, текущий этап развития системы здравоохранения характеризуется не столько абсолютным дефицитом ресурсов, сколько институциональной несбалансированностью механизма их распределения и использования. В этих условиях особую значимость приобретает переход от планирования «сверху», ориентированного на освоение бюджета, к модели, позволяющей выявлять реальные потребности и управлять финансовыми потоками на основе результатов. Эффективность здравоохранения в большей степени определяется качеством управленческих решений и структурой расходов, чем абсолютными объемами финансирования.

Указанные обстоятельства обуславливают необходимость постепенного отхода от сметного бюджетного финансирования и внедрения элементов стратегической закупки и управляемых рыночных механизмов. Вместе с тем специфика медицинских услуг, где ценность помощи не всегда поддается прямой калькуляции, предполагает сохранение активной роли государства в определении общего уровня расходов на здравоохранение при одновременном развитии прозрачных инструментов оценки стоимости и качества медицинской помощи.

В данном контексте ключевое значение приобретает анализ структуры потребления медицинских услуг и их средней стоимости (табл. 1). Представленные данные демонстрируют, что подавляющая доля услуг оказывается на уровне первичной медико-санитарной помощи (89%), тогда как наиболее дорогостоящие виды медицинской помощи формируют непропорционально высокую нагрузку на систему при сравнительно низком объеме оказания (0,001%). Это подтверждает необходимость институционального и финансового усиления первичного звена как базового элемента устойчивости системы здравоохранения.

Таблица 1 – Структура потребления медицинских услуг и стоимость услуг

	Количество оказанных услуг	Доля	Средняя стоимость одной услуги (тенге)
Высоко-технологичная медицинская помощь (ВТМП)	23 083	0,001%	3 595 720
Стационарная медицинская помощь (СМП)	4 857 150	2,95%	228 735
Консультативно-диагностическая помощь (КДП)	13 237 946	8,05%	23 644
Первичная медико-санитарная помощь (ПМСП)	16 422 564	88,99%	34 587
Примечание – составлено авторами на основе [15]			

Анализ деятельности ПМСП также указывает на рост числа госпитализаций с осложнениями за последние годы, несмотря на расширение лекарственного обеспечения и увеличение финансирования. Данные по обеспечению лекарственными средствами и структуре экстренных госпитализаций (рис. 4-5) свидетельствуют о том, что действующая модель финансирования в ограниченной степени стимулирует профилактику и раннее вмешательство.

Рисунок 4 – Количество обеспеченных лекарственными средствами пациентов
Примечание – Составлено авторами на основе [15]

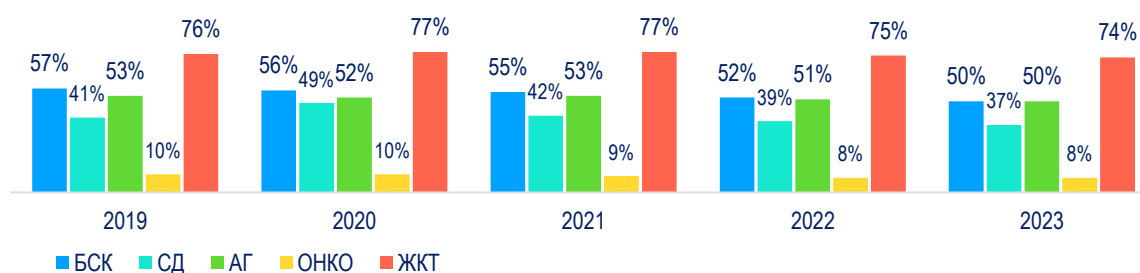

Рисунок 5 – Доля экстренных госпитализаций по группам нозологий
Примечание – Составлено авторами на основе [15]

*БСК – болезни системы кровообращения

СД – сахарный диабет

АГ – артериальная гипертензия

ОНКО – онкология

ЖКТ – желудочно-кишечный тракт

Фрагментация финансовых потоков между уровнями оказания помощи нарушает преемственность наблюдения и лечения пациентов, снижает эффективность организации ухода и формирует доминирование экстренных случаев в структуре расходов. Это соответствует выводам международных исследований. Данные ВОЗ подтверждают, что фрагментация финансирования ограничивает стратегическую закупку, снижает возможности объединения фондов и препятствует достижению всеобщего охвата медицинской помощью [16]. Результаты эмпирических исследований также указывают, что разрыв финансовых потоков между уровнями оказания помощи ассоциирован со снижением равенства доступа, качества услуг и доверия к системе первичной медико-санитарной помощи [17].

Отсутствие прозрачности в планировании объемов медицинской помощи и финансировании остается серьезной преградой на пути повышения эффективности здравоохранения. Как подчеркивает ВОЗ, необходимы усиление прозрачности расходов и механизмов мониторинга финансовых потоков (включая объединение фондов и стратегическую закупку), чтобы улучшить эффективность и справедливость системы [18].

Вместе с тем, преобладание такого подхода, когда финансируются объемы, а не потребность, порождает избыточное потребление медицинских услуг. Исследования показывают, что чрезмерное использование диагностического тестирования значительно увеличивают расходы без соответствующего улучшения здоровья пациентов [19]. При этом такая практика, включая риски необоснованного увеличения объемов, искажает статистику и снижает доверие к качеству оказания медицинской помощи.

В совокупности полученные результаты подтверждают необходимость трансформации модели финансирования здравоохранения с приоритетным усилением роли первичной медико-санитарной помощи. Одним из наиболее эффективных способов повышения результативности системы здравоохранения в условиях ограниченности ресурсов является переход от фрагментарного финансирования отдельных видов медицинской помощи к финансированию на основе Единого подушевого норматива (ЕПН). ЕПН представляет собой механизм подушевой оплаты, ориентированный на интеграцию финансовых потоков и формирование экономических стимулов, направленных на профилактику, управление маршрутом пациента и рациональное использование ресурсов.

В отличие от действующего комплексного подушевого норматива (КПН), охватывающего преимущественно деятельность амбулаторно-поликлинического звена, ЕПН включает расходы на медицинскую помощь прикрепленного населения по всем уровням (включая стационарную помощь). Тем самым ЕПН создает основу для взаиморасчетов и управления потоков, служит базой для распределения ресурсов внутри системы здравоохранения и позволяет связать финансирование первичного звена с результатами использования специализированной и стационарной помощи.

Формирование ЕПН осуществляется путем агрегирования общего объема финансирования медицинской помощи и его распределения в расчете на численность прикрепленного населения с учетом корректирующих коэффициентов. В обобщенном виде расчет ЕПН может быть представлен следующим образом:

$$\text{ЕПН} = (\Sigma \text{расходов на медицинскую помощь в рамках ГОБМП и ОСМС}) / \text{численность прикрепленного населения} \times K,$$

где K – система корректирующих коэффициентов, учитывающих половозрастную структуру населения, плотность населения, сельский характер территории и продолжительность отопительного сезона.

Ключевой институциональной особенностью модели ЕПН является сохранение функций фондодержателя и стратегического закупщика за ФСМС. В отличие от классических моделей полного фондодержания, при которых финансовые риски концентрируются на уровне медицинских организаций, в предлагаемой модели ФСМС аккумулирует финансовые ресурсы, осуществляет оплату услуг сторонних поставщиков и обеспечивает централизованные взаиморасчеты между уровнями оказания медицинской помощи.

Организации первичной медико-санитарной помощи получают расширенный финансовый лимит на прикрепленное население, превышающий текущие объемы финансирования по КПН, поскольку в расчет ЕПН включаются потенциальные расходы на медицинскую помощь, оказываемую пациентам на других уровнях – в стационарах, консультативно-диагностических центрах и иных медицинских организациях по направлению. Финансирование осуществляется по итогам отчетного периода с учетом взаиморасчетов между ПМСП и поставщиками специализированной помощи через ФСМС, после чего остаток средств перечисляется организации ПМСП [20].

Данная модель формирует у организаций ПМСП экономическую заинтересованность в управлении маршрутом пациента. Расходы на стационарную, диагностическую и иную специализированную помощь, оказанную прикрепленному населению, учитываются как издержки, ассоциированные с деятельностью соответствующей организации ПМСП, и подлежат списанию с ее подушевого норматива. Соответственно, рост необоснованных направлений и госпитализаций сопровождается увеличением финансовых списаний, тогда как снижение частоты осложнений, повторных обращений и экстренных госпитализаций приводит к относительной экономии средств в пределах ЕПН.

В результате ключевой финансовый стимул для организаций ПМСП смещается от наращивания объемов оказанных услуг к управлению состоянием здоровья прикрепленного населения. Экономическая мотивация формируется в развитии профилактики, раннего выявления заболеваний, эффективного диспансерного наблюдения и рациональной маршрутизации пациентов. Повышение клинической результативности и качества ведения пациентов создает условия для сохранения части средств подушевого норматива, которые могут быть направлены на оплату труда персонала, развитие инфраструктуры и внедрение стационарозамещающих технологий.

Вместе с тем, внедрение финансирования медицинской помощи через ЕПН может сопровождаться рядом системных рисков, связанных как с изменением экономического поведения поставщиков медицинских услуг, так и с трансформацией структуры оказания медицинской помощи. Указанные риски носят управляемый характер и могут быть минимизированы при условии корректной тарифной, нормативной и институциональной настройки модели.

1. Риск необоснованных задержек при направлении пациентов в стационар. Формирование у организаций ПМСП ответственности за расходы на стационарную помощь потенциально может создавать стимулы к избыточному сдерживанию направлений в стационар с целью экономии средств в пределах подушевого норматива. Это, в свою очередь, может привести к задержкам госпитализации пациентов, реально нуждающихся в специализированной помощи. Механизмом нивелирования данного риска является дифференциация тарифной политики: оплата осложненных, запущенных и поздно выявленных случаев должна осуществляться не по усредненным клинико-затратным группам, а с применением повышающих коэффициентов либо по фактическим затратам. Это позволяет устранить финансовую мотивацию к задержкам и выровнять стимулы между амбулаторным и стационарным уровнями.

2. Риск роста доли экстренных госпитализаций. При недостаточной экономической мотивации к плановому лечению и раннему выявлению заболеваний возможен рост экстренных госпитализаций вследствие позднего обращения пациентов или отсроченного направления. В текущей структуре госпитализаций доля экстренной помощи существенно превышает долю плановой, что свидетельствует о неэффективной маршрутизации пациентов. Для снижения данного риска целесообразно использовать тарифные и организационные инструменты, включая повышение относительной стоимости экстренной госпитализации по сравнению с плановой, а также формирование у ПМСП экономической заинтересованности в раннем выявлении заболеваний и плановом лечении пациентов.

3. Риск финансовой неустойчивости малых амбулаторных организаций. Небольшие семейные врачебные амбулатории могут оказаться более уязвимыми в условиях перераспределения финансовых потоков, что особенно чувствительно для сельских и малонаселенных территорий. В качестве институционального решения предлагается развитие механизмов субподряда с консультативно-диагностическими центрами и центрами амбулаторной хирургии, а также организационное укрупнение или интеграция малых амбулаторий в более крупные медицинские структуры. Это позволяет сохранить доступность первичной помощи при одновременном повышении финансовой устойчивости поставщиков.

4. Риск вытеснения высокотехнологичной медицинской помощи (ВТМП). Концентрация ресурсов в рамках ЕПН может создать предпосылки для относительного сокращения финансирования высокотехнологичных и затратных видов медицинской помощи. Для предотвращения данного эффекта целесообразно выделить ВТМП в отдельный контур финансирования через Фонд социального медицинского страхования с сохранением централизованного стратегического закупа и целевого распределения средств.

5. Риск нецелевого или неэффективного использования средств на уровне ПМСП. Увеличение объема финансовых ресурсов, аккумулируемых в амбулаторно-поликлиническом звене, требует усиления механизмов контроля и прозрачности их использования. Минимизация данного риска предполагает нормативное закрепление направлений использования средств ГОБМП и ОСМС, приоритетное финансирование оплаты труда, повышения квалификации персонала и развития стационарозамещающих технологий, а также развитие инструментов финансового и клинико-экономического мониторинга.

В целом внедрение финансирования на основе ЕПН ориентировано на достижение системных положительных эффектов для здравоохранения. Ожидается снижение доли необоснованной и дорогостоящей

стационарной помощи за счет усиления требований к госпитализации и переноса части услуг в амбулаторное звено, более рациональное использование коечного фонда и смещение экономических стимулов в сторону профилактики и раннего вмешательства. Усиление роли первичной медико-санитарной помощи создает институциональные предпосылки для сокращения экстренных госпитализаций, снижения частоты осложнений и повышения качества наблюдения пациентов с хроническими заболеваниями.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ (ВЫВОДЫ)

Проведенный анализ показывает, что переход к финансированию на основе Единого подушевого норматива может рассматриваться как институциональный инструмент интеграции финансовых потоков и усиления роли первичной медико-санитарной помощи в системе здравоохранения Республики Казахстан. Предлагаемая модель представляет собой модифицированный вариант фондодержания, адаптированный к текущей архитектуре финансирования ГОБМП и ОСМС.

В отличие от классического полного фондодержания, при котором фондодержателем выступает медицинская организация, в модели ЕПН функции аккумулирования средств, стратегической закупки и проведения взаиморасчетов сохраняются за Фондом социального медицинского страхования. ФСМС формирует единый финансовый пул, распределяет ресурсы с учетом нормативов и корректирующих коэффициентов, а также оплачивает услуги сторонних поставщиков, к которым направляются пациенты. Такой подход снижает концентрацию финансовых рисков на уровне отдельных медицинских организаций и обеспечивает управляемость финансовых потоков при сохранении роли централизованного закупщика.

Концентрация функций стратегической закупки в ФСМС создает предпосылки для усиления контроля качества медицинской помощи и прозрачности финансирования. Мониторинг соблюдения требований маршрутизации, клинических протоколов и стандартов оказания помощи, а также сопоставимость финансовых потоков по пакетам ГОБМП и ОСМС позволяют ограничивать риски дублирования расходов и повышать обоснованность распределения ресурсов. Вместе с тем для устойчивости модели ЕПН необходимы развитие инструментов независимой оценки результатов, внедрение показателей качества и клинических исходов, а также прозрачные механизмы стимулирования профилактики.

Изменение логики взаиморасчетов в модели ЕПН формирует экономические стимулы для организаций ПМСП к управлению маршрутом пациента и снижению необоснованных направлений на стационарный уровень, а также к более рациональному использованию консультативно-диагностических и лабораторных услуг. При корректной настройке тарифной политики и механизмов контроля качества это способно усилить профилактическую направленность первичного звена, повысить качество диспансерного наблюдения и сократить долю экстренных госпитализаций, связанных с поздним обращением и осложнениями хронических заболеваний.

Для пациентов потенциальные эффекты внедрения ЕПН выражаются в следующем:

- повышение прозрачности финансирования. Единый подход к расчету нормативов устраняет влияние субъективных факторов, обеспечивая более честное распределение средств и предсказуемость затрат;
- стимулирование профилактической медицины. Финансирование зависит от численности и потребностей населения, что направляет усилия на профилактику и амбулаторное лечение;
- улучшение доступности медицинской помощи. Распределение финансирования пропорционально численности населения в регионах, включая удаленные и сельские зоны, что улучшает доступность медицинской помощи.

Главный ожидаемый результат данной модели – перевод всей отрасли от экстенсивной к интенсивной, что позволит эффективно использовать имеющиеся ресурсы и превратить здравоохранение из зарегулированной к саморегулируемой системе, где основным критерием оценки служб будет удовлетворенность пациента качеством медицинской помощи, что приведет к реализации принципа «деньги идут за пациентом» и сделает последнего реальным источником финансирования и соответственно главным звеном всей системы.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. H. Barroy, M. Blecher, & J. Lakin (Eds.), How to make budgets work for health?: A practical guide to designing, managing and monitoring programme budgets in the health sector (pp. 106). World Health Organization <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049666>
2. Saltman, R. B., Rico, A., & Boerma, W. (Eds.). (2006). Primary care in the driver's seat? Organisational reform in European primary care. Maidenhead: Open University Press / European Observatory on Health Systems and Policies. p. 251 ISBN: 978 0 335 21365 8.
3. Busse, R., Figueras, J., Robinson, R., & Jakubowski, E. (2007). Strategic purchasing to improve health system performance: key issues and international trends. *HealthcarePapers*, 8 Spec No, 62–76. <https://doi.org/10.12927/hcpap.2007.19221>
4. OECD (2016), Better Ways to Pay for Health Care, OECD Health Policy Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264258211-en>.
5. OECD. (2014). Paying for performance in health care: Implications for health system performance and accountability. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264224568-en>
6. WHO: Mathauer, I., Dale, E., & Meessen, B. (2017). Strategic purchasing for universal health coverage: Key policy issues and questions. Geneva: World Health Organization; 2017. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
7. Ham, C.J., & Alderwick, H. (2015). Place-based systems of care: A way forward for the NHS in England. London: The King's Fund.
8. Luyten, E., & Tubeuf, S. Equity in healthcare financing: A review of evidence // *Health Policy*. – 2025. – №152. – P. 1-8. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2024.105218>
9. Hsu, J. et al. What influences the impact of health financing reforms? Using qualitative comparative analysis to identify patterns in health financing systems and their effects on financial protection. – *Health Systems*. – 2025. - №4. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmhs.2025.100055>
10. Кулкаева Г.У., Байжунусов Э.А., Юшицина Н.Г., Карашутова Ж.Н. Анализ реализации государственных программ развития здравоохранения Республики Казахстан с 1998 по 2024 годы [Электронный ресурс] // *Journal of health development*. – 2025. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-realizatsii-gosudarstvennyh-programm-razvitiya-zdravoohraneniya-respubliki-kazahstan-s-1998-po-2024-gody>
11. Тынгишева А.М., Аймагамбетов Е.Б. Современное состояние финансового обеспечения системы здравоохранения в Республике Казахстан. // *Вестник ЕНУ им. Л.Н.Гумилева. Серия Экономическая*. – 2024. - №1. – Стр.223-236. – DOI: 10.32523/2789-4320-2024-1-223-236
12. Исакова З.Д., Капенова А.Ж., Зенченко С.В. Механизм финансирования здравоохранения в Казахстане и направления его совершенствования. // *Вестник ЕНУ им. Л.Н.Гумилева. Серия Экономическая*. – 2025. - №2. – Стр. 179-193. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-2-179-193>
13. Статистика здравоохранения и социального обеспечения. Бюро национальной статистики АС-Пир РК // <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/>
14. Национальные счета здравоохранения // <https://nrchd.kz/health-accounts>
15. Статистические данные информационных систем МЗ РК
16. Pooling revenues and reducing fragmentation // <https://www.who.int/activities/pooling>
17. Gatome-Munyua, A., Sparkes, S., Mtei, G., Sabignoso, M., Soewondo, P., Yameogo, P., Hanson, K., & Cashin, C. Reducing fragmentation of primary healthcare financing for more equitable, people-centred primary healthcare. // *BMJ global health*. – 2025 - №10(1), e015088. – DOI: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2024-015088>
18. Carlos Avila Implementing health financing policies to overhaul the healthcare delivery system in Ukraine // *Journal of Hospital Management and Health Policy* – 2025. – Vol.5 – DOI: <http://dx.doi.org/10.21037/jhmhp-20-97>
19. Lavaste, K. Overuse of medical imaging and effects of payer-provider integration: quasi-experimental evidence from Finland. // *Health Economic Review* – 2025. - №15, 4. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s13561-025-00592-0>
20. Does global capitation prospective payment promote integrated delivery networks? Evidence from China's compact county medical communities // *International Journal for Equity in Health* – 2025. - №24:164 – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12939-025-02490-7>

REFERENCES

1. H. Barroy, M. Blecher, & J. Lakin (Eds.), How to make budgets work for health?: A practical guide to designing, managing and monitoring programme budgets in the health sector (pp. 106). World Health Organization. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240049666>
2. Richard B. Saltman, Ana Rico and Wienke G. W. Boerma. (2006). Primary care in the driver's seat? Organisational reform in European primary care. International Journal of Integrated Care, Open University Press: Maidenhead. 2006. p. 251 ISBN: 978 0 335 21365 8.
3. Busse, R., Figueras, J., Robinson, R., & Jakubowski, E. (2007). Strategic purchasing to improve health system performance: key issues and international trends. HealthcarePapers, 8 Spec No, 62–76. <https://doi.org/10.12927/hcpap.2007.19221>
4. OECD (2016), Better Ways to Pay for Health Care, OECD Health Policy Studies, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264258211-en>.
5. OECD/WHO (2014), Paying for Performance in Health Care: Implications for Health System Performance and Accountability, Open University Press - McGraw-Hill, Buckingham, <https://doi.org/10.1787/9789264224568-en>.
6. Mathauer I, Dale E, Meessen B. Strategic purchasing for Universal Health Coverage: key policy issues and questions. A summary from expert and practitioners' discussions Geneva: World Health Organization; 2017. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
7. Ham, C.J., & Alderwick, H. (2015). Place-based systems of care.
8. Luyten, E., & Tubeuf, S. Equity in healthcare financing: A review of evidence // Health Policy. – 2025. – №152. – R. 1-8. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2024.105218>
9. Hsu, J. et al. What influences the impact of health financing reforms? Using qualitative comparative analysis to identify patterns in health financing systems and their effects on financial protection. – Health Systems. – 2025. - №4. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssmhs.2025.100055>
10. Kulkaeva G.U., Bajzhunusov Je.A., Jushicina N.G., Karashutova Zh.N. Analiz realizacii gosudarstvennyh programm razvitiya zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan s 1998 po 2024 gody [Jelektronnyj resurs] // Journal of health development. – 2025. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-realizatsii-gosudarstvennyh-programm-razvitiya-zdavoohraneniya-respubliki-kazahstan-s-1998-po-2024-gody>
11. Tyngisheva A.M., Ajmagambetov E.B. Sovremennoe sostojanie finansovogo obespechenija sistemy zdavoohraneniya v Respublike Kazahstan. // Vestnik ENU im. L.N.Gumileva. Serija Jekonomicheskaja. – 2024. - №1. – Str.223-236. – DOI: 10.32523/2789-4320-2024-1-223-236
12. Iskakova Z.D., Kapenova A.Zh., Zenchenko S.V. Mehanizm finansirovaniya zdavoohraneniya v Kazahstane i napravlenija ego sovershenstvovaniya. // Vestnik ENU im. L.N.Gumileva. Serija Jekonomicheskaja. – 2025. - №2. – Str. 179-193. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-2-179-193>
13. Statistika zdavoohraneniya i social'nogo obespechenija. Bjuro nacional'noj statistiki ASPiR RK // <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-medicine/>
14. Nacional'nye scheta zdavoohraneniya // <https://nrchd.kz/health-accounts>
15. Statisticheskie dannye informacionnyh sistem MZ RK
16. Pooling revenues and reducing fragmentation // <https://www.who.int/activities/pooling>
17. Gatome-Munyua, A., Sparkes, S., Mtei, G., Sabignoso, M., Soewondo, P., Yameogo, P., Hanson, K., & Cashin, C. Reducing fragmentation of primary healthcare financing for more equitable, people-centred primary healthcare. // BMJ global health. – 2025 - №10(1), e015088. – DOI: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2024-015088>
18. Carlos Avila Implementing health financing policies to overhaul the healthcare delivery system in Ukraine // Journal of Hospital Management and Health Policy – 2025. – Vol.5 – DOI: <http://dx.doi.org/10.21037/jhmhp-20-97>
19. Lavaste, K. Overuse of medical imaging and effects of payer-provider integration: quasi-experimental evidence from Finland. // Health Economic Review – 2025. - №15, 4. – DOI: <https://doi.org/10.1186/s13561-025-00592-0>
20. Does global capitation prospective payment promote integrated delivery networks? Evidence from China's compact county medical communities// International Journal for Equity in Health – 2025. - №24:164 – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12939-025-02490-7>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІН ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Б. С. Омирбаева^{1*}, Е. К. Жакупов¹

¹Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесін қаржыландырудың қолданыстағы моделінің проблемалық аспектілерін талдау, негізгі институционалдық және экономикалық шектеулерін айқындау және тиімділікті, қаржылық тұрақтылықты және жүйенің нәтижеге бағдарлануын арттыру құралы ретінде Бірыңғай жан басына шаққандағы норматив (БЖН) негізінде қаржыландыруға көшудің орындылығын негіздеу.

Әдіснамасы – зерттеуде салыстырмалы және ретроспективтік талдау әдістері, жүйелік тәсіл, 1990-2024 жылдар аралығындағы медициналық-статистикалық деректерді зерттеу, сондай-ақ қаржыландыру механизмдерінің институционалдық талдауы және оларды халықаралық тәжірибемен салыстыру қолданылды. Осылайша, зерттеу клиникалық әсерлерді бағалауға емес, БЖН моделіне көшу жағдайында институционалдық-қаржылық ынталандырулар мен ресурстарды қайта бөлу тетіктерін талдауға бағытталған.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы – қаржылық ынталандырулар конфигурациясы мен денсаулық сақтау жүйесінің нәтижелілігі арасындағы өзара байланыс көрсетілді, медициналық-санитариялық алғашқы көмекті (МСАК) нығайту және ресурстарды неғұрлым ұтымды пайдалану үшін БЖН-ге көшудің артықшылықтары негізделді. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы БЖН-ді тек жан басына шаққандағы төлем тетігі ретінде ғана емес, стратегиялық сатып алу құралы ретінде институционалдық тұрғыдан түсіндіруімен айқындалады.

Зерттеу нәтижелері – зерттеу барысында қолданыстағы қаржыландыру моделінің бюджетті игеруге бағытталғаны және профилактиканы жеткілікті деңгейде ынталандырмайтыны анықталды. Бұл медициналық көмектің фрагментарлы түрде көрсетілуіне, шұғыл госпитализация үлесінің жасанды түрде артуына, консультативтік-диагностикалық қызметтердің артық тұтынылуына және МСАК тиімділігінің төмен болуына әкеледі. Зерттеуде тіркелген халық үшін басқа деңгейлерде көрсетілетін қызметтерді қаржыландыруды ескеретін БЖН моделіне көшу ұсынылады, бұл негізсіз госпитализацияларды азайтуға, профилактиканы күшейтуге және шалғай өңірлерде медициналық көмектің қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: денсаулық сақтауды қаржыландыру, жан басына шаққандағы қаржыландыру, алғашқы медициналық-санитариялық көмек, ресурс тиімділігі, МӘМС, ТМҚКК.

FINANCING OF THE HEALTHCARE SYSTEM IN KAZAKHSTAN: CURRENT CHALLENGES AND WAYS FOR IMPROVEMENT

B. Omirbayeva^{1*}, E. Zhakupov¹

¹Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research – to analyze the problematic aspects of the current healthcare financing model in Kazakhstan, identify key institutional and economic constraints, and substantiate the feasibility of transitioning to a Unified Per Capita Payment Mechanism (UPCPM) as a tool to enhance efficiency, financial sustainability, and outcome-oriented performance of the healthcare system.

Methodology – the study employs comparative and retrospective analysis, a systems approach, and the examination of medical and statistical data for the period 1990-2024, as well as an institutional analysis of healthcare financing mechanisms and their comparison with international practices. Accordingly, the research focuses not on clinical outcomes, but on institutional and financial incentives and resource allocation patterns associated with the transition to the UPCPM.

Originality / value of the research – the study demonstrates the relationship between the configuration of financial incentives and healthcare system performance, and substantiates the advantages of transitioning to the UPCPM to strengthen primary healthcare (PHC) and promote more efficient resource use. The scientific contribution lies in the institutional interpretation of the UPCPM not merely as a capitation payment tool, but as a mechanism of strategic purchasing.

Findings – the study reveals that the current financing model is predominantly oriented toward budget execution rather than outcomes, which contributes to fragmented service delivery, a high share of emergency hospitalizations, overuse of diagnostic services, and low efficiency of primary healthcare. The paper proposes a transition to the UPCPM, under which PHC financing incorporates the costs of services delivered at other levels of care for the enrolled population, thereby reducing unjustified hospitalizations, strengthening prevention, and improving access to healthcare services in remote regions.

Keywords: healthcare financing, capitation, primary healthcare, resource efficiency, mandatory social health insurance, guaranteed volume of free medical care.

ОБ АВТОРАХ

Омирбаева Б.С. – доктор PhD, главный эксперт отдела анализа экономической политики Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, ул. Бейбитшилик, 4, 010000, Астана, Казахстан, bibigulomirbayeva@gmail.com, ORCID 0000-0002-5154-4943*

Жакупов Е.К. – доктор PhD, руководитель отдела глобальной экономики и устойчивого развития Казахстанского института стратегических исследований при Президенте РК, ул. Бейбитшилик, 4, 010000, Астана, Казахстан, ORCID 0000-0002-1550-4063

МРНТИ: 06.73.55

JEL Classification: G21

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-209-233>

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ЭКОСИСТЕМНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ БАНКОВ КАЗАХСТАНА: ИНТЕГРАТИВНЫЙ ОБЗОР И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ

Л. Т. Копбаева^{1*}

¹Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Целью данной статьи является обобщение и структурирование существующих знаний об экосистемной конкурентоспособности банков Казахстана в контексте перехода к цифровым экосистемным моделям, а также разработка концептуальной модели.

Методология. Для исследования применён метод интегративного обзора литературы, основанный на методологических рекомендациях с использованием базы данных Scopus, Google Scholar and

Dimensions за период 2010–2025 гг. В качестве концептуальной рамки была использована связка «зрелость экосистем (EM), оркестрационные способности (OC), качество данных и использование (DGQ), сила цикла data–network–activity (DNA) и конкурентоспособность (EBC)», а также модераторы регуляторной открытости (RO), наследственной нагрузки (Legacy) и давления BigTech.

Оригинальность /ценность исследования. Данное исследование способствует формированию целостного представления о влиянии перехода казахстанских банков к цифровым экосистемным моделям на их конкурентоспособность. Теоретическая ценность работы заключается в определении исследовательских задач для будущих эмпирических и концептуальных исследований. Практическая значимость состоит в формулировке рекомендаций по приоритизации в API-партнерствах, управлению качеством данных и стандартизации интерфейсов.

Результаты исследования. Согласно интегративному обзору научной литературы из методологического ядра 37 статей, было выявлено что, помимо подтверждённых механизмов EM→OC/DGQ→DNA→EBC, научное сообщество было разделено на две конкурирующие теоретические школы: (i) инновационно-ориентированную и (ii) институционально-регуляторную. Выявлены исследовательские пробелы, в частности дефицит эмпирических оценок сетевых эффектов и влияния унаследованных систем. Сформулирована интегрированная модель конкурентоспособности, учитывающая особенности казахстанского контекста. В рамках модели экосистемная конкурентоспособность формируется через взаимосвязь (1) технологической и платформенной зрелости, (2) оркестрационных и аналитических способностей, включая управление данными и развитие сетевых эффектов, а также (3) институционально-рыночных условий, прежде всего регуляторной среды и конкурентного давления со стороны BigTech. Положительные эффекты экосистем проявляются только при согласованном развитии этих компонентов.

Ключевые слова: цифровые экосистемы, банковский сектор, цифровая трансформация, конкурентоспособность, open banking.

ВВЕДЕНИЕ

Динамичная цифровизация банковского сектора радикально трансформирует традиционную модель банков, переводя создание ценности за пределы организации и стимулируя инновации через сетевые эффекты и взаимодействие пользователей и разработчиков. Конкурентное давление со стороны BigTech побуждает традиционные банки усиливать оркестрационные способности и активизировать инновационную деятельность внутри существующих экосистем.

Концепция экосистем стала одной из ключевых рамок для объяснения современной конкуренции и создания ценности в условиях цифровой трансформации. В отличие от традиционного отраслевого подхода, экосистемная перспектива фокусируется на взаимозависимых участниках, совместных платформах и коэволюции бизнес-моделей. В этой логике конкурентоспособность всё чаще определяется способностью организации выстраивать и развивать сеть партнёрств, технологий и клиентских сервисов.

В условиях дефицита эмпирических и концептуальных работ, посвящённых цифровым экосистемам в Казахстане, практики нередко опираются на фрагментарные данные и отдельные кейсы, что затрудняет формирование целостной картины влияния цифровизации на конкурентную динамику банков. Особенность локального рынка заключается в доминировании традиционных банков, которые выступают главными оркестраторами на фоне высокой рыночной концентрации, стремительного проникновения мобильного банкинга и масштабных целевых инвестиций в IT-инфраструктуру. Научная новизна настоящей статьи для Казахстана заключается в переходе от описания отдельных успешных локальных кейсов к системному анализу влияния этих платформенных моделей на конкурентную динамику в специфических институциональных условиях развивающегося рынка. В отличие от европейской модели, где развитие открытого банкинга во многом продиктовано директивно для демонополизации рынка, и китайской модели, где формирование экосистем исторически возглавили нефинансовые технологические BigTech гиганты, банковские экосистемы Казахстана имеют ярко выраженную специфику.

Настоящая статья направлена на синтез накопленных научных исследований по цифровизации и платформенным экосистемам и формирование исследовательской повестки для будущих академических работ. Основные исследовательские вопросы статьи заключаются в следующем:

- 1) Какие теоретические подходы используются для анализа цифровых экосистем в банковском секторе?
- 2) Какие ключевые конструкты описывают цифровые экосистемы и конкурентную динамику банков?
- 3) Какие методы и дизайны исследований применяются?
- 4) К каким результатам и выводам приходят авторы относительно влияния экосистем на конкурентное поведение и показатели банков?

Для структурирования анализа и ответа на исследовательские вопросы была выбрана авторская концептуальная рамка $EM \rightarrow OC/DGQ \rightarrow DNA \rightarrow EBC$. Причиной ее применения стал выявленный методологический разрыв: подавляющее большинство исследований связывают технологическую зрелость (ЕМ) напрямую с конкурентоспособностью (ЕВС), оставляя промежуточные управленческие процессы недостаточно изученными. Предложенная конструкция позволяет проследить полную причинно-следственную цепочку: от базовой платформенной готовности (ЕМ) через критически важные внутренние способности управления партнерами (ОС) и качеством данных (DGQ) к петле масштабирования сетевых эффектов (DNA), которая в конечном итоге трансформируется в устойчивое экосистемное преимущество (ЕВС).

Ответы на эти вопросы, полученные на основе интегративного обзора 37 публикаций, формируют основу для интерпретации результатов и разработки рекомендаций для банков и регуляторов Казахстана.

Литературный обзор. Впервые, Дж. Ф. Мур заложил основу идеи экосистемы, рассматривая бизнес-экосистему как экономическое сообщество взаимосвязанных организаций и людей, совместно коэволюционирующих для создания общей ценности. В этом подходе конкуренция представляется как системное взаимодействие и сотрудничество, а не просто противостояние между компаниями [1,2]. Формирование цифровых экосистем стало заметным явлением в 2000-х годах: создание ценности и согласованность действий стали ориентироваться на сервисном взаимодействии, сетях типа peer-to-peer и эволюционных механизмов поиска решений [3].

В середине 2010-х годов, с ростом популярности Fintech и open banking, банковская отрасль с энтузиазмом приняла идею экосистем. Это трансформировало банковскую сферу в сторону платформенных моделей. Банки теперь действуют как центральные узлы, объединяющие клиентов, деловых партнеров и разработчиков посредством открытых API и совместно генерирующие пользу [4,5]. Дальнейшие исследования показывают, что банки - оркестраторы, получают долгосрочные преимущества благодаря контролю над синергией и сетевым эффектами, тогда как другие участники могут столкнуться с зависимостью от доминирующих платформ [6].

Эмпирические результаты неоднозначны: участие в экосистемах связано с повышением эффективности и рентабельности банков (например, посредством партнёрств по API, платформенных стратегий и расширения нефинансовых услуг), однако параллельно способствует усилению монополизации и увеличению зависимости от ключевых поставщиков инфраструктуры [7].

В государствах с развивающейся экономикой, таких как Казахстан, эмпирические работы в основном упоминают волну цифровизации и открытого банкинга начиная с 2017 года, с введением программы «Цифровой Казахстан» и роста популярности онлайн-сервисов и мобильных приложений крупных банков (Halyk, Kaspi, Freedom и т. д.). Локальные исследователи в основном фиксируют переход от «просто» цифровизации к практикам open banking и API-интеграций, отмечая расширение продуктовых предложений в экосистемах и поиск новых источников эффективности и удобства для клиентов [8-14]. Нормативные и ведомственные документы одновременно отмечают повышение уровня консолидации и трудности в обеспечении совместимости, достоверности данных и установления единых стандартов [14-20].

Таким образом, анализ литературы показывает следующее: (1) последовательный сдвиг от внутреннего цифрового преобразования к построению экосистем; (2) конфликт между принципами «инноваций через открытость» и «стабильности через управление»; (3) дефицит моделей, объясняющих, каким образом взаимодействие с экосистемой преобразуется в стабильное конкурентное преимущество банков в контексте стран с переходной экономикой.

Данная основа служит фундаментом для комплексного изучения эволюции казахстанского банковского сектора в период с 2010 по 2025 год. Она позволяет избежать заранее предопределённых

выводов и создаёт условия для дальнейшего анализа факторов и взаимосвязей, представленных в разделе результатов. Таким образом, исследование переходит от преимущественно описательного подхода к проверяемым причинно-следственным связям и практическим выводам для банков и регулятора в Казахстане.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология. Исследование основано на интегративном обзоре литературы в логике Whitemore и Knafl, что позволяет объединять теоретические, качественные и количественные работы в одной рамке анализа [15]. Такой подход особенно релевантен для темы цифровых и платформенных экосистем в банковском секторе, где эмпирические данные, концептуальные модели и кейсы сосуществуют и дополняют друг друга.

Формальный дизайн для кодирования и синтеза ограничен рецензируемыми научными публикациями, идентифицированными через выбранные научные базы данных. Единицей анализа выступала отдельная статья. Временные рамки исследования определены периодом с 2010 по 2025 гг. Нижняя граница совпадает с началом масштабной волны финтех-инноваций и цифровизации банков после глобального финансового кризиса 2008–2009 гг., когда объём инвестиций в финтех и число публикаций по цифровому банкингу начали потенциально расти. Именно в середине 2010-х годов появляются ключевые регуляторные нормативные акты в области открытого банкинга, которые запускают переход от традиционных банковских моделей к платформенным и экосистемным форматам [16]. Британские программы Midata и Open Banking и европейская директива PSD2 формализуют обмен клиентскими данными через API и закладывают институциональные основы открытых банковских платформ [17, 18].

Тем самым, основной фокус акцентировался на работах, в которых цифровые или платформенные экосистемы банков прямо или косвенно связываются с конкурентоспособностью, результативностью и динамическими способностями банков.

Интегративный подход включал пять шагов: (1) постановка исследовательской задачи и определение временных рамок; (2) многоисточниковый двуязычный поиск (Scopus, Dimensions, Google Scholar); (3) дизайн-специфичная оценка качества рецензируемых публикаций; (4) концепто-центрированное кодирование по авторской рамке EM/OC/DGQ/DNA/EBC; (5) интегративный синтез с сопоставлением согласующихся и противоречивых результатов.

Поисковая стратегия в Scopus была нацелена на рецензируемые статьи и обзоры в смежных областях управления, экономики и информационных технологий. В поиск включались документы типов «Article» и по релевантным предметным областям (бизнес, экономика, финансы, информационные системы). Такое сочетание позволило сфокусироваться именно на банковских и платформенных экосистемах, отсеять экологические и природоохранные исследования, а также ограничить корпус релевантными дисциплинарными полями и двумя языками (английским и русским). В рамках данной структуры Scopus играет роль центрального элемента международного уровня, обеспечивая возможность сравнения и поддерживая минимальный стандарт качества выбранных научных работ.

Поисковая стратегия в Google Scholar преследовала три цели: во-первых, идентифицировать публикации, не индексируемые в основных международных базах, включая локальные и региональные журналы; во-вторых, найти работы, посвящённые специфике Казахстана и Центральной Азии; в-третьих, расширить русскоязычный массив по платформенным экосистемам и открытому банкингу. Google Scholar оказалось критически необходимым в связи с особенностями ситуации в Казахстане, поскольку в стране отсутствует единая национальная система индексации экономических и финансовых журналов. Многие исследования размещаются в локальных вестниках и сборниках, которые не представлены в других базах данных. Использование этой поисковой системы помогло снизить влияние преимуществ, предоставляемых международным изданиям, и географически охватить местную научную среду.

Поиск в Dimensions был ориентирован на более свежие исследования и опирался на поля title/abstract и машинную классификацию базы по схеме ANZSRC 2020 (Fields of Research). В выборку включались

публикации за 2020–2025 гг., отнесённые к кодам, связанным с экономикой, финансами, банковским делом и информационными технологиями. Таким образом, Dimensions расширяет выборку Scopus благодаря более широкому охвату актуальных финтех-областей и наличию интегрированной классификации по направлениям исследований, что обеспечивает большую ясность и повторяемость при выборе подходящих материалов. Подробные поисковые строки для каждой базы приведены в Приложении А.

Скрининг и критерии включения. Суммарно из баз данных и дополнительных источников было идентифицировано 4083 записи. После удаления дубликатов и технически некорректных записей осталось 2808 публикаций. На первом этапе скрининга по названию и ключевым словам были исключены явно нерелевантные работы, что сократило корпус до 815 записей.

На втором этапе анализа полных текстов было оценено 815 публикаций. Из них 650 записей были исключены по следующим основаниям: несоответствие тематике банковских/финансовых экосистем (out of scope; $n = 260$), отсутствие явной связи с конкурентоспособностью или результативностью банков ($n = 150$), недостаточная прозрачность методологии или отсутствие описания данных ($n = 120$), языковые и технические ограничения (иные языки, отсутствие полного текста; $n = 70$), а также нерцензируемый характер или явно низкое качество источника ($n = 50$). Оставшиеся 165 рецензируемых статей сформировали интегративный корпус, из которого 37 работ с Evidence Strength = 3 были выделены в качестве ядра анализа.

На рисунке 1 представлены поток отбора записей представлен на диаграмме PRISMA-типа.

Рисунок 1 – Блок-схема PRISMA комплексного обзора статей

Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].

Оценка качества источников. С учётом гетерогенного состава корпуса для оценки качества рецензируемых публикаций применялся дизайн-специфичный подход. Для количественных и смешанных исследований использовались критерии Mixed Methods Appraisal Tool (MMAT), для качественных работ принципы Critical Appraisal Skills Programme (CASP). Для концептуальных и обзорных статей процесс анализа был разделен на два этапа. На первом этапе производилась дифференцированная оценка качества документов в зависимости от их типа. Для эмпирических исследований критериями качества выступали методологическая строгость, прозрачность формирования выборки и обоснованность выводов. Для теоретических работ ключевыми критериями являлись логическая непротиворечивость, глубина теоретического обоснования и новизна предлагаемой концептуальной рамки.

Для целей синтеза исследования условно классифицировались по силе доказательств (Evidence Strength) на три уровня: ограниченная (1), умеренная (2) и сильная (3) эмпирическая поддержка. Таким образом, ядро из 37 статей со значением Evidence Strength = 3 формирует основную эмпирическую базу для обсуждения механизмов воздействия экосистем на конкурентоспособность банков. Кодирование текстовых сигналов осуществлялось в строгом соответствии с разработанным протоколом операционализации конструкторов, приведённых в Приложении Б, таблице 2 и 3. Для проверки надежности кодирования случайная выборка статей была повторно закодирована независимым исследователем. Уровень согласованности составил более 85%, а возникающие разночтения в интерпретации модераторов (RO, Legacy, BigTech) разрешались в ходе консенсусных дискуссий, что позволило свести к минимуму субъективное смещение автора.

Извлечение и кодирование данных. Для каждой статьи извлекались библиографические сведения, страна или контекст исследования, исследовательский дизайн и тип данных, уровень анализа, а также ключевые конструкторы и метрики, связанные с цифровыми экосистемами и конкурентоспособностью. Все шаги по очистке и агрегированию данных выполнены в средах R (4.5.1) и Python с использованием стандартных статистических и визуализационных пакетов. Все этапы скрининга и кодирования выполнялись одним исследователем по стандартизированному протоколу, что признано как потенциальный источник систематической ошибки отбора и интерпретации.

Кодирование было концепто-центрированным и выровнено с авторской рамкой, включающей пять основных конструкторов: ЕМ (зрелость экосистемы), ОС (оркестрационные способности), DGQ (управление и качество данных, стандарты и обмен), DNA (петля «данные – сеть – активность», сетевые эффекты и вовлечённость) и EBC (экосистемная конкурентоспособность). Дополнительно фиксировались модераторы: регуляторная открытость и институциональная среда (RO), ограничения legacy-ИТ и процессов, а также давление и конкуренция со стороны BigTech. Шкалы и примеры кодирования обобщены в Приложении Б, таблице 5.

Интегративный синтез. Интегративный синтез строился в упрощённой логике «редукция → отображение → сравнение → интеграция». На этапе редукции разнородные формулировки и индикаторы сводились к узлам ЕМ, ОС, DGQ, DNA и EBC с учётом модераторов. На этапе отображения формировались матрицы вида «конструктор × источник × направление эффекта». Далее результаты сравнивались между типами исследований и контекстами.

Заключительный этап интеграции был направлен на построение целостного представления о том, как цифровые и платформенные экосистемы банков связаны с их конкурентоспособностью и от каких контекстных условий зависят эти эффекты.

Концептуальные ограничения операционализации конструкторов. Важной особенностью проведенного анализа является гетерогенность степени проработанности элементов модели. Если конструкторы зрелости (ЕМ) и конкурентоспособности (EBC) обладают устоявшимися метриками, то элементы качества данных (DGQ, DNA) остаются концептуально перспективными и недостаточно операционализированными в самой литературе. Ограничением данного факта для текущего обзора является невозможность проведения жесткого метаанализа количественных данных по этим траекториям на текущем этапе исследования. Однако, позволит заложить теоретический фундамент для последующих разработок в строгих количественных шкал для будущих эмпирических исследований.

ПОЛУЧЕННЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Динамика публикационной активности по теме цифровых экосистем и конкурентной динамики в банковском секторе представляет собой важный контекст для интерпретации результатов. При этом подавляющее большинство работ относится к последним годам: более четырёх пятых публикаций приходится на 2022–2025 гг., а наибольшая концентрация наблюдается в 2024–2025 гг. (Рисунок 2).

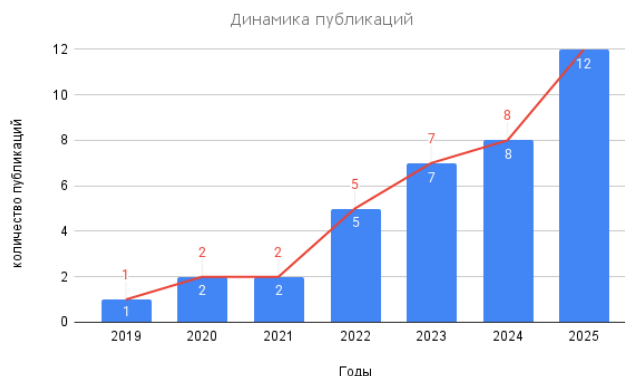

Рисунок 2 – Динамика публикаций по теме цифровых экосистем и конкурентной динамики в банковском секторе за 2019 – 2025 гг.
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].

Таким образом, исследования влияния цифровых платформ, финтеха и банковских экосистем на конкурентоспособность и показатели банков это относительно новая, но быстро развивающаяся область. Если в конце 2010-х годов отдельные статьи в основном описывали отдельные аспекты интернет-банкинга и цифровых сервисов, то начиная примерно с 2020 г. фокус заметно смещается к экосистемам, платформизации и цифровой трансформации банков в более широком стратегическом и институциональном контексте.

Географический контекст и уровни анализа. Интересным аспектом проведённого анализа является распределение публикаций по географическому контексту. В ядре работ доминируют исследования из развивающихся азиатских экономик: крупнейшие кластеры приходятся на Индонезию (19, 20, 22, 28, 29, 43, 45, 46) Китай (36, 52, 53) и отдельно представлены Казахстан (23, 24, 39) и Центральная Азия (25, 26, 37), а также отдельные кейсы из Африки (34, 46, 53) Ближнего Востока, Индии (21, 27, 35) и Восточной Европы (30, 40, 41, 48). Исследования, посвящённые развитым рынкам Европы и США (38, 47) относительно немного и они, служат точкой сравнения или фоновой перспективой. Это подчёркивает, что проблематика цифровых экосистем в банках особенно актуальна для стран, где цифровизация финансовых услуг сочетается с догоняющим развитием и высокой ролью государств и регуляторов. На карте (рисунок 3) показаны только исследования с чётким фокусом на одной стране. Региональные и многострановые панели (например, «Central Asia», «Asia», «Global– multi-country») учитывались в статистике, но не визуализировались отдельным цветом (16, 31, 32, 33, 43, 48, 49, 50).

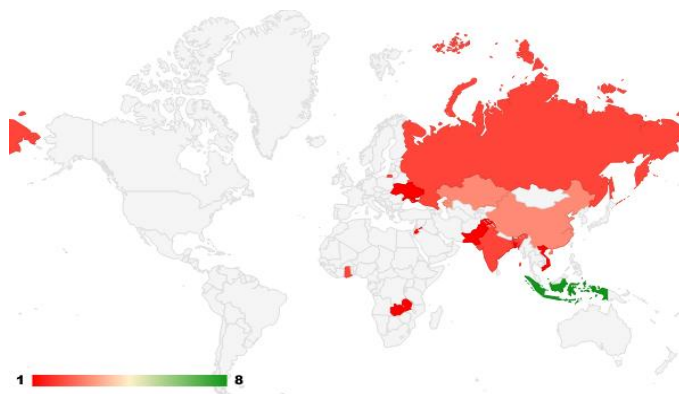

Рисунок 3 – Географический контекст публикаций по теме цифровых экосистем и конкурентной динамики в банковском секторе за 2019–2025 гг.
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].

По уровням анализа доминируют исследования на уровне потребителя и банковского сервиса: примерно 2/3 публикаций фокусируются на принятии цифрового/мобильного банкинга, опыте клиентов и их отношении к цифровым каналам. Около четверти работ анализируют рыночный и институциональный уровень, тем самым подчеркивая влияние цифровой трансформации и финтеха на конкуренцию и устойчивость банковских систем. Небольшое число статей рассматривают экосистемный и платформенный уровень, то есть саму структуру банковских экосистем, оркестрацию партнёров и позиционирование банков как платформенных игроков. Обобщенный профиль публикаций представлен ниже в таблице 1.

Таблица 1 – Обобщённый профиль исследований

Измерение	Категория	Число статей (n)	Доля, %
Уровень анализа	consumer/banking adoption	26	70,3%
	market/institutional	8	21,6%
	ecosystem/platform	2	5,4%
	bank/generic	1	2,7%
Тип метода	Survey-based quantitative (questionnaires)	15	40,5%
	Econometric/regression (financial or survey data)	14	37,9%
	Conceptual/analytical	4	10,8%
	Qualitative/case-based	4	10,8%
Тип экосистемы	Bank-led	23	62,2%
	Fintech-led	13	35,1%
	BigTech-led	1	2,7%
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].			

Сегодняшняя литература значительно лучше описывает «фронт-энд» цифровых экосистем, принятие цифровых каналов и сервисов клиентами, чем собственно экосистемные архитектуры и конкурентную динамику между банками, финтехами и BigTech.

Теоретические подходы к анализу цифровых экосистем. Первый исследовательский вопрос касался того, какие теоретические подходы используются для анализа цифровых экосистем в банковском секторе.

На уровне потребителя и цифровых каналов большинство работ опирается на классические модели поведенческого выбора и принятия технологий. В анализируемых статьях встречаются модели принятия технологий, теории обоснованного действия/планируемого поведения, а также их расширения, где к базовым конструкциям добавляются доверие, восприятие риска, финансовая грамотность, религиозность и факторы безопасности. Отдельные исследования предлагают гибридные модели, интегрируя элементы поведенческих теорий с контекстуальными факторами. Например, собственные каркасы вроде Financial Security – Governance – Technology (FisGoT), сочетающие финансовую безопасность, доверие к технологиям и регуляторную среду.

На уровне банка и банковского сектора чаще всего используются организационно-стратегические и структурные подходы: работы, основанные на логике динамических способностей, ТОЕ-рамке (Technology–Organization–Environment) и концепции бизнес-/платформенных экосистем. Эти исследования осмысливают цифровую трансформацию и платформизацию как смену бизнес-модели, где банк выступает не только поставщиком услуг, но и оркестратором сети партнёров, данных и комплементарных сервисов.

В целом теоретическое поле остаётся фрагментированным. Поведенческие модели редко напрямую соединяются с стратегическими и конкурентными теориями, а экосистемные и платформенные подходы только начинают использоваться для явного объяснения конкурентной динамики между банками, финтехами и BigTech.

Ключевые конструкторы: от зрелости экосистем к конкурентоспособности. Второй исследовательский вопрос был связан с тем, какие ключевые конструкторы описывают цифровые экосистемы и конкурентную динамику банков.

Таблица 2 – Распределение конструкторов EM/OC/DGQ/DNA/EBC

Конструктор	Число статей (n)	Доля, %
EBC	32	86,50%
EM	26	70,30%
OC	6	16,20%
DGQ	2	5,40%
DNA	2	5,40%
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].		

Кодирование по авторской рамке EM/OC/DGQ/DNA/EBC показывает, что наиболее разработанными являются два блока:

EBC (Ecosystem-Based Competitiveness) – около 80% статей прямо или косвенно измеряют эффекты для конкурентоспособности и эффективности банков: финансовые показатели, рост клиентской базы, инновационная активность, удовлетворённость и лояльность клиентов, воспринимаемая конкурентоспособность и т.п. EM (Ecosystem Maturity / Digital Maturity) - более чем в половине работ оценивается зрелость цифровых/платформенных решений банков: степень внедрения цифровых каналов, глубина цифровой трансформации, использование финтех-решений, цифровых платформ и т.д.

Значительно реже явно описываются:

OC (Orchestration Capabilities) - способности банка управлять партнёрской сетью, распределением ценности и governance в экосистеме фигурируют примерно в пятой части работ и чаще остаются в качественном или концептуальном описании, чем в строгой операционализации. DGQ (Data Governance & Quality) и DNA (Data–Network–Activity loop) - конструкторы, связанные с управлением данными, стандартами, обменом, сетевыми эффектами и петлёй «данные – сеть – активность», практически не представлены. Лишь единичные статьи прямо измеряют качество/управление данными или пытаются поймать сетевые эффекты и эффекты масштаба, возникающие в экосистемах. В части модераторов относительно часто, почти трети работ, проявляется регуляторная открытость (RO) обсуждаются роль регуляторов, открытый банкинг. Гораздо реже отмечается влияние BigTech и почти отсутствует явная операционализация Legacy-систем и процессов как ограничения для экосистемных стратегий.

Таким образом, текущая литература в первую очередь описывает связь между цифровой зрелостью и конкурентными результатами, в гораздо меньшей степени собственно архитектуру экосистем, оркестрационные способности и «петли» данных и сетей, которые должны быть теоретическим ядром экосистемного подхода.

Методы и дизайны исследований. Третий исследовательский вопрос касался используемых методов и дизайнов.

Более 86% работ относятся к количественным исследованиям, различаясь по типу данных и статистическому инструментарию. Часть статей опирается на опросные данные и применяет регрессионные модели или структурное моделирование для оценки влияния факторов принятия цифрового банкинга на удовлетворённость, лояльность, намерения использования и т.п. Другая часть работает с панельными или кросс-секционными финансовыми данными банков и исследует влияние цифровизации, финтех-активности, проникновения цифровых технологий и конкуренции на эффективность, риски и устойчивость банков. Встречаются также работы с использованием продвинутых методов (GMM-оценивание, квантильная регрессия, модели волатильности, методы машинного обучения для прогнозирования оттока клиентов)

Качественные и комбинированные дизайны практически минимальны. Глубинные кейсы экосистем, интервью с банками и партнёрами, этнография клиентских практик либо не попадают в ядро по

критерию силы доказательств, либо представлены единично в широком корпусе из 165 публикаций. Это указывает на методологический перекося: литература уже обладает существенным набором количественных корреляций и моделей, но всё ещё недооценивает потенциал кейс-стади и смешанных подходов для раскрытия механизмов оркестрации экосистем и контекстных особенностей, в том числе для Казахстана.

Влияние цифровых экосистем на конкурентоспособность и показатели банков. Четвёртый исследовательский вопрос затрагивает то, к каким результатам и выводам приводит исследование относительно влияния экосистем на конкурентное поведение и показатели банков.

Анализ показывает, что в большинстве работ цифровые технологии и элементы экосистемы интерпретируются как драйверы конкурентных преимуществ, особенно через призму клиентского опыта и эффективности. Около трети статей дают чётко позитивное направление эффекта (↑): более развитый цифровой банкинг и участие в цифровых или финтех-экосистемах ассоциируются с ростом финансовых результатов, повышением операционной эффективности, улучшением качества обслуживания, ростом лояльности и удержания клиентов. Для потребительского уровня это проявляется в более высоких значениях удовлетворённости, доверия и намерения продолжать пользоваться цифровыми услугами; для банковского уровня и отрасли в более высокой прибыльности, эффекте масштаба, снижении издержек и расширении клиентской базы.

В значительной доле работ направления эффекта кодируются как нейтральные или неоднозначные (↔). Это связано либо с тем, что исследования описывают цифровую трансформацию и экосистемы скорее, как контекст и тренд, чем как строго измеряемую причинную переменную. Отдельные работы показывают, что цифровизация и усиление конкуренции могут сопровождаться ростом кредитных рисков или нестабильности, если банки слишком агрессивно используют новые технологии без адекватного управления рисками. Явно негативные эффекты (↓) встречаются единично и чаще связаны с краткосрочными шоками или неудачной реализацией цифровых инициатив.

Таблица 3 – Статьи по Казахстану и Центральной Азии

№	Название статьи	Авторы, год	Метод исследования	Ключевые выводы	Направление эффекта
1	Bank digitalization and financial stability in Central Asia: Assessing risk and resilience (25)	Emil Begimkulov, 2025	Количественный динамический панельный дизайн на выборке банков Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана за период 2013–2023 гг. Для оценки влияния цифровизации на финансовую стабильность применяется двухшаговый системный GMM-подход.	Результаты исследования демонстрируют, что банковский сектор Центральной Азии характеризуется умеренной финансовой устойчивостью, однако имеет более высокий уровень риска по сравнению с другими регионами мира.	↔, нейтральное/неоднозначное направление
2	Financial Technologies in the Banking Sector: Prospects and Security (39)	A.G. Mukusheva M.T. Zholamanova N.K. Kuchukova, 2021	В качестве метода исследования был применен SWOT-анализ. Международные и казахстанские отчеты о классификации категорий финансовых технологий также легли в основу методологии данного исследования.	Цифровая трансформация открывает возможности для внедрения разнообразных решений с использованием мобильных данных, требующих непрерывного обеспечения безопасности. Кроме того, должно побуждать к адаптивности и использованию инноваций во всех сферах деятельности.	↔ нейтральное/неоднозначное направление

№	Название статьи	Авторы, год	Метод исследования	Ключевые выводы	Направление эффекта
3	The effect of digital transformation on the performance of the banking sector in Kazakhstan (23)	Madina Sikakebieke, Akan S. Nurbatsin, 2024	В данном исследовании используются методы количественного анализа для изучения влияния цифровизации банков на их эффективность. Применяется метод анализа панельных данных и проводится эмпирический анализ на основе данных об уровне цифрового развития банков в Казахстане.	Анализ обширного объема литературы и данных, связанных с банковским сектором Казахстана, позволил сделать вывод о том, что цифровые банковские продукты оказывают значительное положительное влияние на деятельность банков.	↑, позитивное направление эффекта
4	Comparative Analysis of Digital Banking Adoption in Central Asia: Opportunities and Barriers (37)	Zokir Mamadiyarov, 2025	Исследование использует смешанный подход для проведения сравнительного анализа внедрения цифрового банкинга в Центральной Азии (литературный обзор, количественный метод,	Данное исследование подчеркивает возможности повышения уровня финансовой доступности и стимулирования экономического развития благодаря цифровому банкингу, одновременно акцентируя внимание на проблемах, которые необходимо решить для полного раскрытия этого потенциала.	↑, позитивное направление эффекта
5	The Impact of Bank Competition on Stability in Central Asia: The Moderating Role of Bank Digitalization (26)	Begimkulov, Emil, Kuti, Mónika, 2025	Для оценки устойчивости банков данное исследование использует показатель Z-оценку – специфический индикатор для каждого банка, широко признанный и используемый в исследованиях банковской деятельности для оценки финансовой стабильности.	Результаты показывают, что более высокая конкуренция оказывает положительное линейное влияние на устойчивость банков. Исследование выявляет обратную U-образную зависимость между цифровизацией банков и их стабильностью.	↑, позитивное направление эффекта
6	The Impact of Digital Technologies on the Efficiency of Banking (24)	Nazira A. Gumara, Gaukhar K. Zhanibekovaa, Munira Y. Imramziyevaa, Ansagan A. Kabdeshovaa, Ainur T. Issaeva, 2023	Основными методами исследования были аналитический и синтез, статистические, вычислительные и аналитические методы. Для проведения анализа использовался подход панельных данных, позволяющий анализировать информацию по различным банкам и периодам времени.	Процессы цифровизации экономики влияют как на все финансовые и кредитные организации в целом, так и на деятельность банков в частности, что определяет задачи качественного переосмысления последствий внедрения банковских инноваций, проявляющихся в создании современных банковских технологий и инновационной банковской инфраструктуры.	↔ нейтральное/неоднозначное направление
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].					

Для казахстанского и центральноазиатского контекста присутствует ограниченное, но показательное число работ. Они указывают, что цифровизация и внедрение цифровых каналов усиливают конкуренцию и могут способствовать повышению эффективности банков, но эффект на устойчивость и рыночную структуру неоднозначен и зависит от регуляторной политики, уровня концентрации рынка и степени проникновения финтех-игроков. В совокупности эти результаты позволяют говорить о цифровых экосистемах как о условно позитивном, но контекстно-зависимом факторе конкурентоспособности банков.

Таблица 4 – Сравнительная характеристика теоретических школ в исследованиях цифровых экосистем

Критерий сравнения	Инновационно-ориентированная школа	Институционально-регуляторная школа
Фокус анализа	Внутренние архитектуры	Регуляторные правила
	технологии	структура рынка
	API-партнерства	асимметрия власти
Драйвер конкурентоспособности	Технологическая и платформенная зрелость	Регуляторный дизайн
	сетевые эффекты	институциональные условия
Роль управления данными	Инструмент для монетизации и персонализации клиентского опыта	Объект защиты конфиденциальности и анти-монопольного контроля
Ключевые угрозы	Неэффективная оркестрация	Давление BigTech
	ограничения legacy-систем	монополизация рынка
Специфика (на примере Казахстана)	Акцент на развитие локальных bank-led супераппов	Необходимость стандартизации Open Banking со стороны регулятора
Примечание – Составлено автором на основе обзора литературы [21-53].		

Развитие экосистемных моделей напрямую влечет за собой структурные рыночные риски, которые в текущей литературе часто отходят на второй план. Анализ показывает, что масштабирование банковских платформ создает угрозу платформенного замыкания, при котором издержки перехода для клиентов и партнеров становятся высокими. В условиях Казахстана, исторически характеризующихся высокой концентрацией банковского сектора, это формирует прямые риски монополизации, когда 2-3 доминирующих супераппа могут ограничивать конкуренцию. Кроме того, интеграция банков с глобальными технологическими гигантами актуализирует проблему зависимости от инфраструктуры BigTech, в части облачных вычислений и алгоритмов искусственного интеллекта. В свою очередь, это акцентирует внимание стратегического характера и роли цифрового суверенитета. Контроль над локальными данными становится не просто фактором конкурентоспособности, но и вопросом национальной экономической безопасности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Обобщая результаты, можно резюмировать ответы на ключевые исследовательские вопросы следующим образом.

Теоретические подходы. Литература опирается на две доминирующие логики: поведенческие модели принятия технологий для анализа клиентского поведения и организационно-стратегические подходы, в том числе динамические способности, ТОЕ, экосистемная и платформенная логика, для интерпретации цифровой трансформации банков и их позиционирования в экосистемах. Однако системная интеграция этих уровней и полноценное включение конкурентных и экосистемных теорий пока остаются вопросом для будущих исследований. Ключевой концептуальный результат обзора состоит в том, что, наряду с подтверждаемой в литературе связкой $EM \rightarrow OC/DGQ \rightarrow DNA \rightarrow EBC$, исследования цифровых банковских экосистем группируются в две конкурирующие теоретические школы: инновационно-ориентированную и институционально-регуляторную. Первая фокусируется на внутренних

способностях и технологической зрелости как источниках конкурентных эффектов, тогда как вторая подчёркивает решающую роль регуляторного дизайна и структуры рынка. Это разделение задаёт направление для будущих исследований, ориентированных на интеграцию двух логик в единую объяснительную модель.

Ключевые конструкторы. Цифровые экосистемы в банкинге чаще всего описываются через зрелость цифровых технологий и платформ (ЕМ) и их влияние на конкурентоспособность и эффективность (ЕВС). Оркестрационные способности, управление данными и сетевые эффекты (ОС, DGQ, DNA) представлены заметно слабее. Регуляторная среда (РО) часто выступает фоном и модератором, в то время как роль BigTech и ограничения legacy-систем только намечаются.

Методы и дизайны. Ядро эмпирических работ почти полностью количественное: опросные модели и эконометрический анализ финансовых данных преобладают, тогда как качественные и смешанные подходы почти отсутствуют. Это создаёт хорошую базу статистических зависимостей, но оставляет пробел в понимании механизмов и контекстов функционирования экосистем.

Результаты для конкурентного поведения и показателей банков. Для Казахстана и схожих рынков развитие цифровых банковских экосистем может стать источником конкурентных преимуществ, требующим продуманной регуляторной рамки и инвестиций в управляемую цифровую трансформацию, а не только в отдельные технологии.

Для Национального банка РК первоочередной задачей становится переход от реактивного надзора к проактивному архитектурному дизайну рынка. Рекомендуется внедрение асимметричного регулирования, в том числе усиление антимонопольного контроля над операциями доминирующих экосистем для предотвращения платформенного замыкания при одновременном расширении регуляторных «песочниц» для новых финтех-игроков.

В контексте развития Open Banking, регулятору необходимо форсировать внедрение обязательных, единых национальных стандартов открытых API. Текущая фрагментация интерфейсов ограничивает оркестрационные способности средних и малых банков. Унификация стандартов обмена данными (DGQ) позволит снизить барьеры входа и стимулировать развитие конкуренции.

В ответ на угрозу экспансии технологических гигантов стратегия Национального банка должна включать систему цифровой безопасности. Это требует жесткой регламентации процессов агрегации и трансграничной передачи клиентских данных, чтобы минимизировать инфраструктурную зависимость казахстанских финансовых институтов от глобальных BigTech-платформ.

Будущие исследования должны быть направлены на эмпирическую верификацию предложенной модели с использованием смешанных дизайнов, а также на разработку точных количественных метрик для оценки сетевых эффектов и качества управления данными в специфических условиях развивающихся рынков.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. Moore J. F. Predators and prey: A new ecology of competition // Harvard Business Review. — 1993. — Vol. 71, № 3. — P. 75–86.
2. Moore J. F. The death of competition: Leadership and strategy in the age of business ecosystems. — New York : HarperCollins, 1996.
3. Briscoe G., De Wilde P. Digital ecosystems: Evolving service-oriented architectures // Computer Science. — 2009.
4. Puschmann T., Alt R. Digitalisierung der Finanzindustrie: Grundlagen der Fintech-Evolution. — Springer, 2016. — DOI: 10.1007/978-3-662-50542-7.
5. Puschmann T. Fintech and banks: How can the financial services industry benefit from fintech's success? // European Journal of Information Systems. — 2017. — Vol. 26, № 3. — P. 293–320.
6. Schrieck M., Wiesche M., Krcmar H. From product platform ecosystem to innovation platform ecosystem: An institutional perspective on the governance of ecosystem transformations // Journal of the Association for Information Systems. — 2022. — Vol. 23, № 6. — P. 1354–1385. — DOI: 10.17705/1jais.00764.

7. Schreieck M., Huang Y., Kupfer A., Krcmar H. The effect of digital platform strategies on firm value in the banking industry // *Journal of Management Information Systems*. — 2024. — Vol. 41, № 2.
8. Whittemore R., Knafl K. The integrative review: Updated methodology // *Journal of Advanced Nursing*. — 2005. — Vol. 52, № 5. — P. 546–553.
9. OECD. Digital disruption in banking and its impact on competition // *OECD Roundtables on Competition Policy Papers*. — 2020. — № 243. — DOI: 10.1787/b8d8fcb1-en.
10. Briones de Araluze G. K., Cassinello Plaza N. Open banking: A bibliometric analysis-driven definition // *PLOS ONE*. — 2022. — Vol. 17, № 10. — e0275496. — DOI: 10.1371/journal.pone.0275496.
11. Brown I. The UK's Midata and Open Banking programmes: A case study of data portability and interoperability requirements // *Technology and Regulation*. — 2022. — P. 113–123.
12. Abdurrahman A. Investigating the impact of digital business ecosystem in enhancing Islamic mobile banking adoption through the TOE framework // *Digital Business*. — 2024. — Vol. 4, № 2. — 100096. — DOI: 10.1016/j.digbus.2024.100096.
13. Abdurrahman A., Gustomo A., Prasetyo E. A. Impact of dynamic capabilities on digital transformation and innovation to improve banking performance: A TOE framework study // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. — 2024. — Vol. 10, № 1. — 100215. — DOI: 10.1016/j.joitmc.2024.100215.
14. Национальный банк Республики Казахстан. Open API / Open Banking — итоги пилота и план масштабирования. — 2023–2025. — URL: <https://nationalbank.kz/en/page/Digital-Financial-Infrastructure>.
15. Bank for International Settlements. Big tech in finance: Market structure and fintech. — Basel : BIS, 2021.
16. Bank for International Settlements. Big techs in finance: On the new nexus between data privacy and competition. — Basel : BIS, 2021. — (BIS Working Papers ; No. 970).
17. Bank for International Settlements. Big techs in finance. — Basel : BIS, 2023. — (BIS Working Papers ; No. 1129).
18. European Banking Authority. EBA report on the use of digital platforms. — Paris : European Banking Authority, 2021.
19. European Banking Authority. Report on 2023 stocktaking of BigTech direct financial services provision. — Paris : European Banking Authority, 2024.
20. Агентство по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан. Текущее состояние банковского сектора Республики Казахстан : отчёт. — 13 июня 2025 г. — URL: https://www.gov.kz/uploads/2025/6/13/c3512c98511278845d36d5b10179eef7_original.506916.pdf.
21. Ali Alqararah E., Shehadeh M., Yaseen H. The role of digital transformation capabilities in improving banking performance in Jordanian commercial banks // *Journal of Risk and Financial Management*. — 2025. — Vol. 18, № 4. — 196. — DOI: 10.3390/jrfm18040196.
22. Anindyastri R., Lestari W. D., Sholahuddin M. The influence of financial technology (Fintech) on the financial performance of Islamic banking (study on Islamic banking listed on the Indonesia Stock Exchange period 2016–2020) // *Benefit: Jurnal Manajemen dan Bisnis*. — 2022. — Vol. 7, № 1.
23. Ысқақбек М., Нурбақин А. С. Влияние цифровой трансформации на эффективность банковского сектора Казахстана // *Qainar Journal of Social Science*. — 2024. — Т. 3, № 3. — С. 6–23. — DOI: 10.58732/2958-7212-2024-3-6-23.
24. Гумар Н. А., Жанибекова Г. К., Имрамзиева М. Ю., Кабдешова А. А., Исаева А. Т. Влияние цифровых технологий на эффективность банковской деятельности // *Economy: Strategy and Practice*. — 2023. — Т. 18, № 3. — С. 241–250. — DOI: 10.51176/1997-9967-2023-3-241-250.
25. Begimkulov E. Bank digitalization and financial stability in Central Asia: Assessing risk and resilience // *Journal of Eastern European and Central Asian Research*. — 2025. — Vol. 12, № 1. — P. 17–30. — DOI: 10.15549/jeecar.v12i1.2100.
26. Begimkulov E., Kuti M. The impact of bank competition on stability in Central Asia: The moderating role of bank digitalization // *Public Finance Quarterly*. — 2025. — Vol. 71, № 1. — P. 87–106. — DOI: 10.35551/PFQ_2025_1_5.

27. Boopathy A. V., Eswaran J. K., Ravichandiran G., Paramasivan C. A study on transforming dynamics of digital banking: An Indian perspective // *Research Explorer: International Journal on Economics and Business Management*. — 2025. — Vol. 14, № 46.
28. Buraera J., Parawansa D. A. S., Asdar M., Mappanyompa A. N. B. Transforming customer engagement through banking super apps: The mediating role of customer ecosystem innovation in value integration // *International Journal of Environmental Sciences*. — 2025. — Vol. 11, № 4. — P. 1775–1800. — DOI: 10.64252/4s433z88.
29. Nanang Setiawan, Alfa Rahmiati. Exploring the determinants of digital banking adoption among Islamic banks in Indonesia // *International Conference on Islamic Economic (ICIE)*. — 2025. — Vol. 4, № 1. — P. 151–170. — DOI: 10.58223/wh7pdh34.
30. Golubev A., Ryabov O., Zolotarev A. Digital transformation of the banking system of Russia with the introduction of blockchain and artificial intelligence technologies // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. — 2020. — Vol. 940, № 1. — 012041. — DOI: 10.1088/1757-899X/940/1/012041.
31. Hoang T. K. L., Le V. Customer experience for digital banking service quality in Vietnam // *International Journal of Science and Research Archive*. — 2024. — Vol. 12, № 2. — P. 1371–1381. — DOI: 10.30574/ijrsra.2024.12.2.1391.
32. Iatzaz Ul Hassan M., Wu M., Lu J. et al. Financial technology and banking performance in developing countries: Evidence from an advanced quantile regression approach // *Humanities and Social Sciences Communications*. — 2025. — Vol. 12. — 1455. — DOI: 10.1057/s41599-025-05571-8.
33. Jain S., Sahu J. P. Banking the unbanked: Exploring the impact of internet penetration on accessibility to banking services in developed and developing economies // *Digital Policy, Regulation and Governance*. — 2025. — Vol. 27, № 1. — P. 94–115. — DOI: 10.1108/DPRG-02-2024-0021.
34. Kelly A. E. Adoption of mobile money banking in Ghana, using an innovative framework of financial security, governance, and technology (FisGoT) model // *Sustainable Futures*. — 2025. — Vol. 10. — 100883. — DOI: 10.1016/j.sftr.2025.100883.
35. Liu T. L., Naveed M. M., Mustafa S. et al. Analysing the impact of digital technology diffusion on the efficiency and convergence process of the commercial banking industry of Pakistan // *Humanities and Social Sciences Communications*. — 2024. — Vol. 11. — 792. — DOI: 10.1057/s41599-024-03184-1.
36. Liu Z., Feng Q., Li H. Digital finance, bank competition shocks and operational efficiency of local commercial banks in Western China // *Pacific-Basin Finance Journal*. — 2024. — Vol. 85. — 102377. — DOI: 10.1016/j.pacfin.2024.102377.
37. Mamadiyarov Z. Comparative analysis of digital banking adoption in Central Asia: Opportunities and barriers // *Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education*. — 2024. — Vol. 2, № 8. — P. 452–458. — DOI: 10.5281/.
38. Matkovskaya Y. S., Vechkinzova E., Biryukov V. Banking ecosystems: Identification latent innovation opportunities increasing their long-term competitiveness based on a model the technological increment // *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. — 2022. — Vol. 8, № 3. — 143. — DOI: 10.3390/joitmc8030143.
39. Mukusheva A. G., Zholamanova M. T., Kuchukova N. K. Financial technologies in the banking sector: Prospects and security // *Buketov Business Review*. — 2021. — Vol. 101, № 1. — P. 92–102. — DOI: 10.31489/2021ec1/92-102.
40. Kolodiziev O., Krupka M., Shulga N., Kulchytsky M., Lozynska O. The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks // *Banks and Bank Systems*. — 2021. — Vol. 16, № 1. — P. 81–91. — DOI: 10.21511/bbs.16(1).2021.08.
41. Prokopenko O., Zholamanova M., Mazurenko V., Kozlianchenko O., Muravskyi O. Improving customer relations in the banking sector of Ukraine through the development of priority digital banking products and services: Evidence from Poland // *Banks and Bank Systems*. — 2022. — Vol. 17, № 3. — P. 12–26. — DOI: 10.21511/bbs.17(3).2022.02.
42. Priyanto P., Murwaningsari E., Augustine Y. Impact digital business strategy on competitive advantage in the banking sector // *European Journal of Business and Management Research*. — 2023. — Vol. 8, № 2. —

P. 65–70.

43. Rahat M. R., Zuhora F. T., Chowdhury C. Bangladesh's banking revolution: Unveiling the potential and challenges of digital banks // *BAIUST Academic Journal*. — 2024. — Vol. 5, № 1. — P. 40–52. — DOI: 10.63307/BAJ.5.1.003.

44. Rahmadhany K. N., Wahyudi H. D. Analysis of the impact of funding, lending, and digital banking on the financial performance of the banking sector // *Proceeding ISETH (International Summit on Science, Technology, and Humanity)*. — 2025. — DOI: 10.23917/iseth.5389.

45. Sambaombe J. K., Phiri J. An analysis of the impact of online banking on customer satisfaction in commercial banks based on the TRA model (A case study of Stanbic Bank Lusaka main branch) // *Open Journal of Business and Management*. — 2022. — Vol. 10, № 1. — P. 369–386. — DOI: 10.4236/ojbm.2022.101022.

46. Stefanelli V., Manta F. Digital financial services and open banking innovation: Are banks becoming 'invisible'? // *Global Business Review*. — 2023. — Vol. 24, № 1. — P. 1–18. — DOI: 10.1177/09721509231151491.

47. Sultanova M., Sultanov A., Zhangaliyeva Y., Zhanibekova G., Ordabayeva M., Zamanbekova A., Ibadildin N., Primbetova S. Identifying features of the level of digitalization of banking services in different countries // *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. — 2024. — Vol. 5, № 13 (131). — P. 58–66. — DOI: 10.15587/1729-4061.2024.312341.

48. Galazova S. S. Digital banking ecosystems: Comparative analysis and competition regulation in Russia // *Journal of New Economy*. — 2023. — Vol. 24, № 4. — P. 82–106. — DOI: 10.29141/2658-5081-2023-24-4-5.

49. Syed M., Azhar Z. Growing share of digital payments in Asian economy: Evidence from banking and customer perspective // *Proceedings of the 5th USM-International Conference on Social Sciences (USM-ICOSS)* / I. H. M. Hashim, N. H. Selamat, S. A. Bono, L. W. Teng, N. A. Khalid, S. A. Baharudin, C. H. Yan (Eds.). — School of Social Sciences, Universiti Sains Malaysia, 2023. — P. 128–136.

50. Thuda A. Does digital banking elevate bank competitiveness? A case in Indonesia Regional Development Bank // *ACM International Conference Proceeding Series*. — 2023. — P. 145–151. — DOI: 10.1145/3616712.3616752.

51. Xu Y., Mohsein bt Abdul Mohsin A., Yang F. Market concentration, digital transformation, and bank credit risk in China: Evidence from GMM estimation // *Humanities and Social Sciences Communications*. — 2025. — Vol. 12. — 990. — DOI: 10.1057/s41599-025-05319-4.

52. YuSheng K., Ibrahim M. Innovation capabilities, innovation types, and firm performance: Evidence from the banking sector of Ghana // *SAGE Open*. — 2020. — Vol. 10, № 2. — P. 1–12. — DOI: 10.1177/2158244020920892.

53. Zhang T., Jia F., Chen L., Blome C., Ball P. From platformization to ecosystem: How do third-party supply chain finance platforms develop an ecosystem? An inter-organizational network perspective // *International Journal of Production Economics*. — 2025. — Vol. 281. — 109521. — DOI: 10.1016/j.ijpe.2025.109521.

REFERENCES

1. Moore, J. F. (1993). Predators and prey: A new ecology of competition. *Harvard Business Review*, 71(3), 75–86.

2. Moore, J. F. (1996). The death of competition: Leadership and strategy in the age of business ecosystems. HarperCollins.

3. Briscoe, G., & De Wilde, P. (2009). Digital ecosystems: Evolving service-oriented architectures. *Computer Science*.

4. Puschmann, T., & Alt, R. (2016). Digitalisierung der Finanzindustrie: Grundlagen der Fintech-Evolution. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-662-50542-7>

5. Puschmann, T. (2017). Fintech and banks: How can the financial services industry benefit from fintech's success? *European Journal of Information Systems*, 26(3), 293–320.

6. Schreieck, M., Wiesche, M., & Kremer, H. (2022). From product platform ecosystem to innovation

platform ecosystem: An institutional perspective on the governance of ecosystem transformations. *Journal of the Association for Information Systems*, 23(6), 1354–1385. <https://doi.org/10.17705/1jais.00764>

7. Schrieck, M., Huang, Y., Kupfer, A., & Krcmar, H. (2024). The effect of digital platform strategies on firm value in the banking industry. *Journal of Management Information Systems*, 41(2).

8. Whittemore, R., & Knafl, K. (2005). The integrative review: Updated methodology. *Journal of Advanced Nursing*, 52(5), 546–553.

9. OECD. (2020). Digital disruption in banking and its impact on competition (OECD Roundtables on Competition Policy Papers, No. 243). <https://doi.org/10.1787/b8d8fcb1-en>

10. Briones de Araluze, G. K., & Cassinello Plaza, N. (2022). Open banking: A bibliometric analysis-driven definition. *PLOS ONE*, 17(10), e0275496. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0275496>

11. Brown, I. (2022). The UK's Midata and Open Banking programmes: A case study of data portability and interoperability requirements. *Technology and Regulation*, 113–123.

12. Abdurrahman, A. (2024). Investigating the impact of digital business ecosystem in enhancing Islamic mobile banking adoption through the TOE framework. *Digital Business*, 4(2), 100096. <https://doi.org/10.1016/j.digbus.2024.100096>

13. Abdurrahman, A., Gustomo, A., & Prasetyo, E. A. (2024). Impact of dynamic capabilities on digital transformation and innovation to improve banking performance: A TOE framework study. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 10(1), 100215. <https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2024.100215>

14. Natsional'nyi Bank Respubliki Kazakhstan. (2023–2025). Open API / Open Banking — itogi pilota i plan masshtabirovaniya. <https://nationalbank.kz/en/page/Digital-Financial-Infrastructure>

15. Bank for International Settlements. (2021). Big tech in finance: Market structure and fintech. BIS.

16. Bank for International Settlements. (2021). Big techs in finance: On the new nexus between data privacy and competition (BIS Working Papers No. 970). BIS.

17. Bank for International Settlements. (2023). Big techs in finance (BIS Working Papers No. 1129). BIS.

18. European Banking Authority. (2021). EBA report on the use of digital platforms. European Banking Authority.

19. European Banking Authority. (2024). Report on 2023 stocktaking of BigTech direct financial services provision. European Banking Authority.

20. Agentstvo po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka Respubliki Kazakhstan. (2025). Tekushchee sostoyanie bankovskogo sektora Respubliki Kazakhstan. https://www.gov.kz/uploads/2025/6/13/c3512c98511278845d36d5b10179eef7_original.506916.pdf (In Russian)

21. Ali Alqararah, E., Shehadeh, M., & Yaseen, H. (2025). The role of digital transformation capabilities in improving banking performance in Jordanian commercial banks. *Journal of Risk and Financial Management*, 18(4), 196. <https://doi.org/10.3390/jrfm18040196>

22. Anindyastri, R., Lestari, W. D., & Sholahuddin, M. (2022). The influence of financial technology (Fintech) on the financial performance of Islamic banking (study on Islamic banking listed on the Indonesia Stock Exchange period 2016–2020). *Benefit: Jurnal Manajemen dan Bisnis*, 7(1).

23. Ysraqbek, M., & Nurbatsin, A. S. (2024). Vliyanie tsifrovoy transformatsii na effektivnost' bankovskogo sektora Kazakhstana. *Qainar Journal of Social Science*, 3(3), 6–23. <https://doi.org/10.58732/2958-7212-2024-3-6-23> (In Russian)

24. Gumar, N. A., Zhanibekova, G. K., Imramzieva, M. Yu., Kabdeshova, A. A., & Isaeva, A. T. (2023). Vliyanie tsifrovoykh tekhnologii na effektivnost' bankovskoi deyatel'nosti. *Economy: Strategy and Practice*, 18(3), 241–250. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-241-250> (In Russian)

25. Begimkulov, E. (2025). Bank digitalization and financial stability in Central Asia: Assessing risk and resilience. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 12(1), 17–30. <https://doi.org/10.15549/jeeecar.v12i1.2100>

26. Begimkulov, E., & Kuti, M. (2025). The impact of bank competition on stability in Central Asia: The moderating role of bank digitalization. *Public Finance Quarterly*, 71(1), 87–106. https://doi.org/10.35551/PFQ_2025_1_5

27. Boopathy, A. V., Eswaran, J. K., Ravichandiran, G., & Paramasivan, C. (2025). A study on transforming

dynamics of digital banking: An Indian perspective. *Research Explorer: International Journal on Economics and Business Management*, 14(46).

28. Buraera, J., Parawansa, D. A. S., Asdar, M., & Mappanyompa, A. N. B. (2025). Transforming customer engagement through banking super apps: The mediating role of customer ecosystem innovation in value integration. *International Journal of Environmental Sciences*, 11(4), 1775–1800. <https://doi.org/10.64252/4s433z88>

29. Setiawan, N., & Rahmiati, A. (2025). Exploring the determinants of digital banking adoption among Islamic banks in Indonesia. *International Conference on Islamic Economic (ICIE)*, 4(1), 151–170. <https://doi.org/10.58223/wh7pdh34>

30. Golubev, A., Ryabov, O., & Zolotarev, A. (2020). Digital transformation of the banking system of Russia with the introduction of blockchain and artificial intelligence technologies. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 940(1), 012041. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/940/1/012041>

31. Hoang, T. K. L., & Le, V. (2024). Customer experience for digital banking service quality in Vietnam. *International Journal of Science and Research Archive*, 12(2), 1371–1381. <https://doi.org/10.30574/ijstra.2024.12.2.1391>

32. Iatzaz Ul Hassan, M., Wu, M., Lu, J., et al. (2025). Financial technology and banking performance in developing countries: Evidence from an advanced quantile regression approach. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 1455. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05571-8>

33. Jain, S., & Sahu, J. P. (2025). Banking the unbanked: Exploring the impact of internet penetration on accessibility to banking services in developed and developing economies. *Digital Policy, Regulation and Governance*, 27(1), 94–115. <https://doi.org/10.1108/DPRG-02-2024-0021>

34. Kelly, A. E. (2025). Adoption of mobile money banking in Ghana, using an innovative framework of financial security, governance, and technology (FisGoT) model. *Sustainable Futures*, 10, 100883. <https://doi.org/10.1016/j.sftr.2025.100883>

35. Liu, T. L., Naveed, M. M., Mustafa, S., et al. (2024). Analysing the impact of digital technology diffusion on the efficiency and convergence process of the commercial banking industry of Pakistan. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, 792. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03184-1>

36. Liu, Z., Feng, Q., & Li, H. (2024). Digital finance, bank competition shocks and operational efficiency of local commercial banks in Western China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 85, 102377. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2024.102377>

37. Mamadiyarov, Z. (2024). Comparative analysis of digital banking adoption in Central Asia: Opportunities and barriers. *Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education*, 2(8), 452–458. <https://doi.org/10.5281/>

38. Matkovskaya, Y. S., Vechkinzova, E., & Biryukov, V. (2022). Banking ecosystems: Identification latent innovation opportunities increasing their long-term competitiveness based on a model the technological increment. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(3), 143. <https://doi.org/10.3390/joitmc8030143>

39. Mukusheva, A. G., Zholamanova, M. T., & Kuchukova, N. K. (2021). Financial technologies in the banking sector: Prospects and security. *Buketov Business Review*, 101(1), 92–102. <https://doi.org/10.31489/2021ec1/92-102>

40. Kolodiziev, O., Krupka, M., Shulga, N., Kulchytskyy, M., & Lozynska, O. (2021). The level of digital transformation affecting the competitiveness of banks. *Banks and Bank Systems*, 16(1), 81–91. [https://doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.08](https://doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.08)

41. Prokopenko, O., Zholamanova, M., Mazurenko, V., Kozlianchenko, O., & Muravskyi, O. (2022). Improving customer relations in the banking sector of Ukraine through the development of priority digital banking products and services: Evidence from Poland. *Banks and Bank Systems*, 17(3), 12–26. [https://doi.org/10.21511/bbs.17\(3\).2022.02](https://doi.org/10.21511/bbs.17(3).2022.02)

42. Priyanto, P., Murwaningsari, E., & Augustine, Y. (2023). Impact digital business strategy on competitive advantage in the banking sector. *European Journal of Business and Management Research*, 8(2), 65–70.

43. Rahat, M. R., Zuhora, F. T., & Chowdhury, C. (2024). Bangladesh's banking revolution: Unveiling the

potential and challenges of digital banks. BAIUST Academic Journal, 5(1), 40–52. <https://doi.org/10.63307/BAJ.5.1.003>

44. Rahmadhany, K. N., & Wahyudi, H. D. (2025). Analysis of the impact of funding, lending, and digital banking on the financial performance of the banking sector. Proceeding ISETH (International Summit on Science, Technology, and Humanity). <https://doi.org/10.23917/iseth.5389>

45. Sambaombe, J. K., & Phiri, J. (2022). An analysis of the impact of online banking on customer satisfaction in commercial banks based on the TRA model (A case study of Stanbic Bank Lusaka main branch). Open Journal of Business and Management, 10(1), 369–386. <https://doi.org/10.4236/ojbm.2022.101022>

46. Stefanelli, V., & Manta, F. (2023). Digital financial services and open banking innovation: Are banks becoming ‘invisible’? Global Business Review, 24(1), 1–18. <https://doi.org/10.1177/09721509231151491>

47. Sultanova, M., Sultanov, A., Zhangaliyeva, Y., Zhanibekova, G., Ordabayeva, M., Zamanbekova, A., Ibadildin, N., & Primbetova, S. (2024). Identifying features of the level of digitalization of banking services in different countries. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies, 5(13[131]), 58–66. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2024.312341>

48. Galazova, S. S. (2023). Digital banking ecosystems: Comparative analysis and competition regulation in Russia. Journal of New Economy, 24(4), 82–106. <https://doi.org/10.29141/2658-5081-2023-24-4-5>

49. Syed, M., & Azhar, Z. (2023). Growing share of digital payments in Asian economy: Evidence from banking and customer perspective. In I. H. M. Hashim, N. H. Selamat, S. A. Bono, L. W. Teng, N. A. Khalid, S. A. Baharudin, & C. H. Yan (Eds.), Proceedings of the 5th USM-International Conference on Social Sciences (USM-ICOSS) (pp. 128–136). School of Social Sciences, Universiti Sains Malaysia.

50. Thuda, A. (2023). Does digital banking elevate bank competitiveness? A case in Indonesia Regional Development Bank. ACM International Conference Proceeding Series, 145–151. <https://doi.org/10.1145/3616712.3616752>

51. Xu, Y., Mohsein bt Abdul Mohsin, A., & Yang, F. (2025). Market concentration, digital transformation, and bank credit risk in China: Evidence from GMM estimation. Humanities and Social Sciences Communications, 12, 990. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05319-4>

52. YuSheng, K., & Ibrahim, M. (2020). Innovation capabilities, innovation types, and firm performance: Evidence from the banking sector of Ghana. SAGE Open, 10(2), 1–12. <https://doi.org/10.1177/2158244020920892>

53. Zhang, T., Jia, F., Chen, L., Blome, C., & Ball, P. (2025). From platformization to ecosystem: How do third-party supply chain finance platforms develop an ecosystem? An inter-organizational network perspective. International Journal of Production Economics, 281, 109521. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2025.109521>

ҚАЗАҚСТАН БАНКТЕРІНІҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ ЭКОЖҮЙЕЛІК ЭВОЛЮЦИЯСЫ: ИНТЕГРАТИВТІ ШОЛУ ЖӘНЕ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ МОДЕЛЬ

Л. Т. Копбаева^{1*}

¹Алматы Менеджмент Университеті, Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Бұл мақаланың мақсаты – Қазақстан банктерінің цифрлық экожүйелік модельдерге көшуі жағдайында олардың экожүйелік бәсекеге қабілеттілігі туралы қалыптасқан білімді жинақтау және жүйелеу, сондай-ақ тұжырымдамалық модель әзірлеу.

Әдіснамасы. Зерттеуде 2010–2025 жылдар аралығын қамтитын Scopus, Google Scholar және Dimensions дерекқорлары негізінде әдіснамалық ұсынымдарға сүйенген интегративті әдебиетке шолу әдісі қолданылды. Тұжырымдамалық негіз ретінде экожүйе жетілуі (ЕМ), оркестрациялық қабілеттер (ОС), деректерді басқару сапасы және пайдалану деңгейі (DGQ), data–network–activity (DNA) циклының күші және экожүйелік бәсекеге қабілеттілік (ЕБС) арасындағы байланыс алынды. Модера-

торлар ретінде реттеушілік ашықтық (RO), мұралық жүктеме (Legacy) және BigTech тарапынан қысым қарастырылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Бұл зерттеу қазақстандық банктердің цифрлық экожүйелік модельдерге көшуінің олардың бәсекеге қабілеттілігіне әсерін кешенді түрде түсінуге ықпал етеді. Жұмыстың теориялық құндылығы болашақ эмпирикалық және тұжырымдамалық зерттеулерге арналған зерттеу бағыттарын айқындаумен сипатталады. Ал практикалық маңыздылығы API-партнёрліктерді басымдыққа қою, деректер сапасын басқару және интерфейстерді стандарттау бойынша ұсынымдар әзірлеуде көрініс табады.

Зерттеу нәтижелері. Интегративті әдебиетке шолу нәтижелері $EM \rightarrow OC/DGQ \rightarrow DNA \rightarrow EBC$ тетіктерінің расталуымен қатар, ғылыми қауымдастықтың екі бәсекелес теориялық бағытқа бөлінгенін көрсетті: (i) инновацияға бағдарланған және (ii) институционалдық-регуляторлық. Шолу нәтижелері Қазақстан банктерінің экожүйелік бәсекеге қабілеттілігіне апаратын жолдардың біріктірілген моделін қалыптастыруға мүмкіндік берді. Модель аясында экожүйелік бәсекеге қабілеттілік (1) технологиялық және платформалық жетілу, (2) оркестрациялық және аналитикалық қабілеттер, оның ішінде деректерді басқару мен желілік әсерлерді дамыту, сондай-ақ (3) институционалдық және нарықтық жағдайлар, ең алдымен реттеушілік орта мен BigTech тарапынан болатын бәсекелестік қысымның өзара байланысы арқылы қалыптасады. Экожүйелердің оң әсері осы компоненттер үйлесімді түрде дамыған жағдайда ғана байқалады.

Түйін сөздер: цифрлық экожүйелер, банк секторы, цифрлық трансформация, бәсекеге қабілеттілік, open banking.

DIGITAL TRANSFORMATION AND ECOSYSTEM EVOLUTION OF KAZAKHSTAN'S BANKS: AN INTEGRATIVE REVIEW AND CONCEPTUAL MODEL

L. T. Kopbayeva^{1*}

¹Almaty Management University, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose of the research. The purpose of this article is to synthesize and systematize existing knowledge on the ecosystem competitiveness of Kazakhstani banks in the context of their transition to digital ecosystem-based models, as well as to develop a conceptual model.

Methodology. The study employs an integrative literature review method based on methodological guidelines, using the Scopus, Google Scholar, and Dimensions databases for the period 2010–2025. The conceptual framework is built around the linkage between ecosystem maturity (EM), orchestration capabilities (OC), data governance quality and use (DGQ), the strength of the data–network–activity (DNA) cycle, and ecosystem-based competitiveness (EBC), with regulatory openness (RO), legacy burden, and BigTech pressure acting as moderating factors.

Originality / Value of the research. This study contributes to a holistic understanding of how the transition of Kazakhstani banks to digital ecosystem models affects their competitiveness. Its theoretical contribution lies in identifying research directions for future empirical and conceptual studies. The practical significance is reflected in the formulation of recommendations for prioritizing API partnerships, managing data quality, and standardizing interfaces.

Findings. The integrative literature review reveals that, in addition to the validated mechanisms $EM \rightarrow OC/DGQ \rightarrow DNA \rightarrow EBC$, the academic community is divided into two competing theoretical schools: (i) innovation-oriented and (ii) institutional–regulatory. The review also enables the development of an integrated model of pathways to ecosystem competitiveness for banks in Kazakhstan. Within this model, ecosystem competitiveness is shaped through the interaction of (1) technological and platform maturity, (2) orchestration and analytical

capabilities, including data management and the development of network effects, and (3) institutional and market conditions, primarily the regulatory environment and competitive pressure from BigTech firms. Positive ecosystem effects emerge only when these components develop in a coordinated manner.

Keywords: digital ecosystems, banking sector, digital transformation, competitiveness, open banking.

ОБ АВТОРЕ

Копбаева Лаура Турсыновна – докторант, Алматы Менеджмент Университет, Алматы, Казахстан, email: laura.kopbayeva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7505-2405>

Приложение А

Поисковая стратегия в Scopus

Базовый запрос (поле TITLE-ABS-KEY) имел вид:

```
TITLE-ABS-KEY (
  bank* AND
  (ecosystem* OR "platform ecosystem" OR "banking ecosystem") AND
  (API OR "open banking" OR "data sharing" OR interoperability
  OR governance OR orchestr* OR "third-party" OR complementor*)
)
AND PUBYEAR > 2014 AND PUBYEAR < 2026
AND NOT TITLE-ABS-KEY (
  "ecosystem services" OR biodivers* OR marine OR forest
  OR environment* OR ecology OR conservation OR habitat
  OR wetland OR soil
)
AND (LIMIT-TO (DOCTYPE, "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE, "re"))
AND (LIMIT-TO (SUBJAREA, "BUSI") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "COMP")
  OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "ECON") OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "DECI")
  OR LIMIT-TO (SUBJAREA, "SOCI"))
AND (LIMIT-TO (LANGUAGE, "English") OR LIMIT-TO (LANGUAGE, "Russian"))
Англоязычный запрос:
(bank* AND (ecosystem* OR "platform ecosystem" OR platformization
  OR "open banking" OR API OR partnership*))
AND (digital OR fintech)
AND (competitiveness OR performance OR "market share" OR ROA OR ROE OR innovation)
-"environment" -ecology -sustainab* -health* -medicine -agricult* -waste* -climate -policy
```

Русскоязычный запрос:

```
(банк* AND (экосистем* OR "платформенная экосистема" OR платформизац*
  OR "открытый банкинг" OR API OR партнерств*))
```

Поисковая стратегия в Dimensions

Упрощённо критерии запроса можно представить так:

```
(title:(bank* AND (ecosystem* OR platform* OR "open banking" OR API OR partnership*))
  OR abstract:(bank* AND (ecosystem* OR platform* OR "open banking" OR API OR partnership*)))
AND
(title:("financial service*" OR "commercial bank*" OR "retail bank*" OR fintech)
  OR abstract:("financial service*" OR "commercial bank*" OR "retail bank*" OR fintech))
NOT
(title:(environment* OR ecology* OR agriculture* OR healthcare* OR medicine* OR sustainab*
  OR waste* OR climate* OR policy*)
  OR abstract:(environment* OR ecology* OR agriculture* OR healthcare* OR medicine*
  OR sustainability OR green))
AND Publication Year ∈ {2020,...,2025}
AND Publication Type = "Article"
AND Fields of Research ∈ {38, 3502, 3801, 46, 3507, 3503}
```

Поисковая стратегия в Google scholar

```
(bank* AND (ecosystem* OR "platform ecosystem" OR platformization OR "open banking" OR API OR partnership*))
AND (digital OR fintech) AND (competitiveness OR performance OR "market share" OR ROA OR ROE OR innovation)
-"environment" -ecology -sustainab* -health* -medicine -agricult* -waste* -climate -policy
```

```
(банк* AND (экосистем* OR "платформенная экосистема" OR платформизац* OR "открытый банкинг" OR
API OR партнерств*))
("финтех" OR "цифровой банкинг" OR "цифровые экосистемы") Казахстан
```

Таблица 2 – Шкалы и коды

Категория	Тип шкалы	Пример
Тип источника	1 = концептуальный, 2 = качественный, 3 = количественный	2
Сила доказательства	1 = ограниченная, 2 = умеренная, 3 = сильная	3
Направление эффекта	↑ = положительно, ↓ = отрицательно, ↔ = нейтрально	↑
Качество (ММАТ/CASP)	High / Medium / Low	High
Модератор присутствует?	1 = да, 0 = нет	1
Примечание – Составлено автором		

Таблица 3 – Расшифровка по силе доказательств

Уровень Evidence Strength	Типичные характеристики выборки и данных	Операционализация конструктов (EM/OC/DGQ/DNA/EBC)	Методологическая строгость (rigour of research)	Роль в синтезе
1 – ограниченная	Небольшие или локальные выборки (обычно $n < 100$ для опросов или единичные кейсы); фрагментарные или агрегированные данные без чёткого описания источников и периода; для концептуальных статей – ограниченный набор примеров и ссылок.	Конструкты экосистемной зрелости и конкурентоспособности обозначены в общих чертах; часто используется только один аспект (например, «цифровизация» или «удобство приложения») без явного связывания с EM/OC/DGQ/DNA/EBC.	Описание дизайна и методов неполное; статистика ограничивается описательными показателями или простыми корреляциями; для качественных работ слабое обоснование выборки и процедур анализа; выводы частично выходят за пределы имеющихся данных.	Используются преимущественно как иллюстративные или контекстуальные источники;
2 – умеренная	Средние по объёму выборки (примерно $n \approx 100-300$ для опросов или ограниченные панельные данные для 1–3 стран/банков); в кейс-стади – несколько кейсов с более детальным описанием; данные по банкам/странам покрывают существенную, но не полную часть рынка.	Один или несколько конструктов EM/OC/DGQ/DNA/EBC операционализированы явно (например, индекс цифровизации, показатели конкурентоспособности), но покрытие рамки неполное; модераторы (RO, legacy, BigTech) учитываются точно.	Применяются базовые регрессионные модели, SEM/PLS-SEM или аккуратный качественный анализ с описанием шагов; дизайн в целом согласован с исследовательским вопросом, но есть ограничения по размеру выборки, измерениям или контролю эндогенности.	Участвуют в формировании выводов и проверке устойчивости результатов, но не определяют ключевые механизмы в одиночку.
3 – сильная	Крупные или репрезентативные выборки (обычно $n > 300$ для опросов) либо много-летние/много-страновые панели по банкам; для кейсов – глубоко проработанные исследования с triangulation источников; данные хорошо документированы (источник, период, охват).	Конструкты EM, OC, DGQ, DNA и/или EBC операционализированы чётко; используется валидированная шкала или обоснованный авторский индекс; модераторы (регуляторная открытость, legacy-ИТ, давление BigTech) встроены в модель как факторы или сценарии анализа.	Высокий уровень методологической строгости: продуманный дизайн, обоснованный выбор методов (панельная регрессия, продвинутое SEM/PLS-SEM, качественный анализ с чёткой процедурой кодирования), проверка робастности и чувствительности; выводы непосредственно опираются на данные.	Формируют эмпирическое ядро синтеза; именно на этих исследованиях базируется реконструкция механизмов влияния экосистем на конкурентоспособность банков.
Примечание – Составлено автором				

Таблица 4 – Протокол кодирования

Элемент	Описание
Единица кодирования	Одна статья.
Цель кодирования	Определить, какие конструкты из модели EM/OC/DGQ/DNA/EBC затронуты, на каком уровне (conceptual / empirical) и с какими эффектами.
Источник данных	Используй столбец Abstract + Key words + при необходимости вступление статьи.
Кодирование	Пиши коды через запятую (ЕМ, ОС) или ставь 1 в отдельной колонке (если используешь бинарную кодировку).
Уровень анализа	Помечай: bank, ecosystem, market, policy.
Направление эффекта	↑ = усиливает конкурентоспособность, ↓ = ослабляет, ↔ = нейтрально/нет эффекта.
Примечание – Составлено автором	

Таблица 5 содержит подробную операционализацию конструктов и модераторов. Эти примеры использовались как справочник для единообразной интерпретации текстовых сигналов при кодировании.

Таблица 5 – Операционализация конструктов

Определение	Ключевые слова	Типичные признаки:	Типичные признаки:
ЕМ — Ecosystem Maturity (зрелость экосистемы: роль платформ, нефинансовые сервисы, API-инфраструктура, партнёрства);	digital ecosystem, platform ecosystem, partner network, API economy, integration, open banking, ecosystem development.	банк интегрируется с финтехами, нефинансовыми партнёрами; наличие открытых API, маркетплейсов, data sharing; стратегия “bank-as-a-platform”.	статья обсуждает создание или развитие цифровой экосистемы банка; оценивает степень цифровизации или партнёрской зрелости; описывает нефинансовые сервисы, интеграцию данных/каналов.
ОС — Orchestration Capability (оркестрационные способности: управление комплементорами, governance, распределение ценности);	governance, coordination, orchestration, leadership, complementors, ecosystem management, capability.	банк управляет взаимодействием участников экосистемы; упоминается “platform owner”, “ecosystem leader”, “coordinator”; есть управление стандартами, ролями, распределением ценности.	анализируется роль банка как orchestrator / coordinator; оцениваются управленческие способности (governance models, contracts); обсуждается стратегическая гибкость или управление партнёрствами.
DGQ — Data Governance & Quality (управление и качество данных: стандарты, обмен, приватность, совместимость)	data governance, data quality, interoperability, standards, privacy, data sharing, data-driven banking.	регуляции по открытым данным (PSD2, open finance); архитектура данных, API standards, data integrity; использование данных для аналитики, доверия, безопасности.	обсуждается обмен данными между участниками; речь идёт о стандартах, качестве, управлении или безопасности данных; показано, как это влияет на ценность, инновации или конкуренцию.

Определение	Ключевые слова	Типичные признаки:	Типичные признаки:
DNA — Data–Network–Activity Loop (петля «данные–сети–активность», сетевые эффекты и их усиление)	network effects, feedback loop, data-driven growth, user engagement, scaling, platform activity	описываются взаимные усиления: больше данных → лучше сервис → больше пользователей; изучаются эффекты сетей и активности клиентов; модель роста экосистемы через данные и взаимодействие.	упоминаются механизмы усиления данных/сетей; анализируются показатели вовлечённости, активности, роста; показаны “feedback loops” или “positive network effects”.
EBC — Ecosystem-Based Competitiveness (экосистемная конкурентоспособность: ROA/ROE, доля рынка, рост, инновационность, вовлечённость клиентов);	competitive advantage, performance, firm success, market share, efficiency, innovation, customer experience.	измеряются ROA/ROE, доходность, клиентская база, инновационность; обсуждаются стратегии повышения конкурентности через экосистемы; есть сравнение экосистемных и традиционных банков.	статье оценивается влияние экосистемы на финансовые, рыночные или инновационные результаты банка; обсуждаются конкурентные стратегии, устойчивое преимущество, value co-creation.
RO Regulatory Openness	PSD2, open banking laws, sandbox, government digital policy.		
Legacy Legacy IT / Processes	упоминаются устаревшие системы, сопротивление изменениям, барьеры интеграции.		
BigTech BigTech Pressure	сравнение с BigTech, угрозы от Google/Amazon/Alibaba, конкуренция с нефинансовыми платформами.		
Примечание – Составлено автором			

MPHTI: 06.73.15

JEL Classification: H23, Q01, Q58

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-234-251>

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ САЛЫҚ САЛУ ОРНЫҚТЫ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ: ҚАЗАҚСТАН ҮШІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Н. С. Нуркашева¹, М. С. Досманбетова^{1*}, У. А. Мырзаева¹

¹К.Сагадиев атындағы Халықаралық Бизнес университеті, Алматы, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Экономиканың әлемдік даму аясында тұрақтылықты қамтамсыз ету үшін экологиялық тұрғыда салық салудың халықаралық тәжірибелерін талдап зерттеу. Тұрақты даму барысында негізгі басымдылықтарды ұмытпай қоршаған ортаның экологиялық мәселелерін ескеріп, ҚР – да экологиялық төлемдер мен салық түрлерін дамыту мақсатында тәжірибелік тұрғыда ұсыныстар ұсыну.

Зерттеудің әдіснамасы. Зерттеу аясында экономикалық ынтымақтастық пен даму ұйымының (бұдан әрі ЭЫДҰ), ЕуроОдақ (бұдан әрі ЕО) және басқа да жекелеген елдердің (Германия, Швеция, Оңтүстік Корея) нормативтік құжаттар мен стратегиялық мазмұнын талдау әдістері, сонымен қатар жүйелі салыстырмалы және институционалдық, статистикалық пен экономикалық талдау әдістері қолданылады.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Зерттеудің құндылығы тұрақты даму мақсатының (бұдан әрі ТДМ) 7, 12, 13 және 15 пунктеріне қол жеткізу контексіндегі экологиялық салық салудың әлемдік тұрғыдағы модельдерін Қазақстандағы тәжірибемен салыстыру арқылы ерекшеленеді. Сонымен қатар, шаруашылық жүргізетін субъектілердің мінез – құлқын өзгерту мақсатында экологиялық салық салудың фискалдық – бағдарланған тәсілінен ынталандарушы – реттеуші моделіне ауысу керектігін және «Жасыл» ынталандыруды қалыптастыруды құндылық етеді.

Зерттеудің нәтижелері: Зерттеу нәтижесінде көптеген дамыған елдердің экологиялық салық салу режимі экономиканың көміртегі қарқындылығын төмендетуде және «Жасыл» инвестицияны дамытуда негізгі құрал ретінде қолданылатыны анықталды. Елімізде экологиялық салық салудың негізгі институционалдық және фискалдық шектеулері айқын бола түсті. Экологиялық тұрғыда залалдың мөлшерлемесіне қарай саралау мен «Жасыл» технологиялар үшін жеңілдетілген салық түрлерін қарастыру және экологиялық көрсеткіштерді салықтық әкімшілендіру жүйесіне біріктіруді қоса қарастырып, экологиялық салықтарды реформалау бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйін сөздер: Тұрақты даму, «Жасыл» экономика, көміртегі салығы, салықтық жүктеме, экологиялық салық салу, экологиялық тәуекел.

КІРІСПЕ

Мәселенің өзектілігі. Әлемдегі климаттық өзгерістер мен дағдарыстардың өсуіне байланысты экологиялық тұрғыда салық салу мәселесін Біріккен Ұлттар ұйымы (бұдан әрі БҰҰ) «2030 жылға дейінгі тұрақты даму тұжырымдамасын» іске асыруды және осы мақсатқа қол жеткізуді қарастырып отыр [1]. ЭЫДҰ (2009) «экологиялық салықтар мен төлемдер бюджеттің кіріс базасын қалыптастырып реттеуге ғана емес, ең бастысы экономикалық тұрғыда субъектілердің мінез – құлқын өзгертуге, ресурстарды үнемдеп «Жасыл» технологияларды дамыта отырып енгізуге ынталандыруды, сонымен қатар қоршаған ортаға әсер ететін зиянды барынша азайтуды қарастырады» [2].

Еуропалық Одақ елдерінің тәжірибесіне назар салатын болсақ, ЖІӨ – дегі экологиялық салық үлесі 2,0 – 2,5% - ды құрап отыр. Бұл тәжірибені қолдану парниктік газ шығындыларының тұрақты түрде төмендеуімен және жаңартылған энергия көздеріне инвестиция жасаудың қарқыны өскенін экологиялық салықтардың жоғары пайдалылығымен байланыстырады [3]. Andersson – өзінің 2019 жылы еңбегінде Швеция мен Германияда көміртегі салығы және энергетикалық алымдар экологиялық үйлесім мен экономикалық өсуді қамтамсыз ететін климаттық саясаттың маңызды екенін айқын дәлелдеді [4].

ҚР үшін экологиялық тұрғыда салық салудың маңыздылығы бірқатар өзекті факторларға байланысты. Біріншіден, еліміздің экономикасының көміртегі сыйымдылығы жоғары, шикізат секторы өте жоғары және қазба отын түрлеріне бай, энергетиканың едәуір үлкен үлесін құрайтын елдердің қатарына жатады [5]. Екіншіден, Париж елінің келісімін ратификациялау аясында еліміз 2060 жылға қарай парниктік газ шығындарын азайту мен көміртегі бейтараптылығына қол жеткізу бойынша міндеттемелерді алды, бұл дегеніміз тиімді экологиялық әдістерді енгізуді талап етеді [6].

Қазақстанның салық заңнамасында экологиялық салық төлемдерінің түрлері болғанымен бұл қолданыста өте әлсіз іске асуда, сонымен қатар «Жасыл» трансформациясын ынталандыру жеткіліксіз бағдарланған [7]. Салық жүктемесі мен экологиялық залал арасында жақын байланыс жоқ. Сонымен қатар қолжетімді, тиімді технологияларды қолданысқа енгізу үшін кәсіпорындарға салықтық жеңілдіктер қарастырылмаған. Сондай – ақ, экологиялық жобалардың пайдасы үшін экологиялық салық түсімдерін қайта бөлу жеткілікті түрде дамымаған.

Мұнымен қоса, отандық авторлар Нуркашева және т.б. (2025) өздерінің кезекті ғылыми мақаласында «...тұрақты даму және экологиялық шығыстарды ашық есепке алу құралы ретінде экологиялық есепке алудың рөлінің маңыздылығын зерттеп көрсетеді. Бұл экологиялық шығындардың дұрыс есептеліп көрсетілуі ынталандырушы салық шараларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін экологиялық салық салу міндеттерімен өте тығыз байланысты.

Сонымен қатар, авторлар экологиялық есепті бухгалтерлік есепту кеңейту ретінде қарастырады және оның бухгалтерлік – бақылау қызметіне баса назар аударады. Халықаралық тәжірибе салық салу саясатының пайдалылығын арттыру мен қатар экологиялық шараларды стратегиялық тұрғыдан тиімді жоспарлау үшін экологиялық есепті басқару есебімен, цифрлық құралдармен сонымен қатар ESG/GRI стандарттарымен біріктіру қажеттілігін көрсетеді» [8]. Экологиялық есеп жеке кәсіпорындардың дәрежесінде талданады, бұл оның салалық тұрғыда және Ұлттық салықтық ынталандыруды қалыптастыру үшін қолданылуына шек қояды. Елімізде экологиялық салық салуды сәтті енгізу үшін макро деңгейдегі ақпараттарды жинақтау қажет болып табылады, бұл әрекет экологиялық тәуекелдерді азайтуға және салықтарды дұрыс болжауға мүмкіндік қалыптастырады.

Зерттеудің гипотезасы. Қазақстанда экологиялық салық салуды қолға алу экологиялық есептің қызметтерін кеңейту, цифрлық құралдармен бірге әрекет ете отырып, халықаралық стандарттармен келісімге келіп шешімдер қабылдау кезінде ғана өз пайдасын тигізеді.

Әдебиеттерге шолу. Зерттеудің негізгі ережелері. Қазіргі таңда экологиялық салық салу ғылыми әдебиеттерде экологиялық тұрғыда келтірілген зиянды іштей «бағалаудың» және өндірушілер мен тұтынушылардың мінез – құлқын баға белгілері арқылы түзетуде экономикалық құрал ретінде қарастырылады. Теориялық база пигувиалық тәсілді қолданады, осыған сәйкес ластану салығы жағымсыз сыртқы әсерлерді төмендетеді, «лас» технологиялардың құнын салыстырмалы түрде жоғарылатады және таза дұрыс шешімдерге көшуді күшейтеді [9]. ЭЫДҰ-ның «Күн тәртібі – 2030» контекстінде экологиялық салықтар тұрақты дамуға қол жеткізу мақсатында қарастырылады. Ол ең алдымен тұрақты даму мақсатының 7 (таза энергия (бұдан әрі ТДМ), ТДМ-ның 12 (жауапты тұтыну мен өндіріс), ТДМ-ның 13 (климат) пен ішінара ТДМ-ның 9 бен 11 (инновациялар мен тұрақты қалалар) талаптарын орындауға бағытталған [10].

Эмпирикалық зерттеуде көміртегі салығының пайдасының қаншалықты маңызды екенін Андерсонның талдауынан көруге болады. Бұл Еуропа елдерінде көміртегі салығының жоғарылауы, CO₂ шығындыларының төмендеуімен және жаңартылған энергия көздерін қабылдауды тездетумен байланысты екенін түсіндіреді [11]. Халықаралық деңгейдегі банк сарапшылары жүргізген талдауына сай дамыған және дамушы елдерге экологиялық салықтар шығындылар саудасымен бірге экономиканың көміртегі сыйымдылығының азаюына да синергетикалық тұрғыдан әсер ететінін көруге болады [12]. Фернандес және шетелдік зерттеушілер 2025 жылы «көміртегі шығындарының бағасын анықтап енгізу оң экологиялық нәтиже беретінін дәлелдеді. Алайда, мұндай нәтижелер фискалдық ынталандыру құрылымы мен институционалдық сапасына қарай өзгертінін» ескертті [13].

Дәл осылай Браун мен Ахмед (2025) өз зерттеулерінде «экологиялық салықтар экологиялық іздің жаңартылатын энергетика көздерінің (бұдан әрі ЖЭК)» үлесімен, динамикасымен, сонымен қатар

экономикалық тұрғыда өсумен байланысты екенін анықтады. «Үлкен 20 (G20)» елдеріне бұл өте пайдалы, себебі экологиялық салық салу экологиялық көрсеткіштердің жақсаруына себеп болады, бірақ әсері экономиканың құрылымы мен табысына қарай өзгереді» деп мәлімдейді [14]. Шетелдік зерттеушілер О' Коннор және Чжоу (2025) зерттеулері экологиялық салықтар жасыл технологияларға субсидиялармен сәйкес келуі экологиялық іздің төмендеуі мен энергияның тиімділігінің өсуіне оң ықпал ететіндігін растады [15]. Сонымен бірге, Ли Х мен Смит Дж. (2025) өз зерттеулерінде «Қос дивиденд» тұжырымдамасына сүйенді. Бұл әдіс экологиялық салық салудан түскен салықтардың бұрмалану қаупін азайтуға, экологиялық пайдаға бір уақытта қол жеткізуге және инновацияларды ынталандыруға қайта бөлу арқылы экономикалық тиімділікті арттыруға мүмкіндік жасайды [16].

Шетелдік авторлардың арасында Ахмед пен Пател (2025) өздері жүргізген зерттеулерінде экологиялық салық салуды таратуға баса назар аударады. Олар егер өтемақы төленбесе экологиялық салықтар тек регрессивті түрде әсер ететінін анықтады. Осы үшін атаулы әлеуметтік трансферттер мен «жасыл субсидияларды және түзетуші салықтық ынталандыруды қолдану керектігін ерекше атап өтті» [17].

Заманауи әдебиеттерді талдай отырып, экологиялық салық салудың қоршаған ортаға келтірілетін зиянды барынша төмендетуге септігін тигізе алатынын және «жасыл» экономикаға көшуді ынталандыратынын анықтап отырмыз. Салықтардың әсері фискалдық ынталандыру құрылымына, институционалдық сапа мен табыс деңгейіне қарай байланыста болады. Ал жоғары жетістіктерге және тиімділіктерге осал топтарды ынталандыру арқылы немесе таза технологияларға субсидиялар бөлу арқылы, шығындылардың саудасымен қол жеткізе аламыз. Әлеуметтік тұрғыдан әсерді зерттеу, сонымен қатар «Қос дивиденд» тұжырымдамасы экологиялық салықтардың бір уақытта экономикалық өсуге және әлеуметтік тұрғыда әділеттілікті қолдауға әсер ете алатындығын дәлелдеді. Демек, экологиялық салық салуды ұлттық даму мақсаттарына сай келетін кешенді «жасыл» фискалдық реформаның бір элементі ретінде қарастыру керек.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Қолданылатын зерттеу әдістері, зерттеу мақсатына жету және қойылған міндеттерді шешу.

Экологиялық салық салудың теориялық және әдіснамалық негіздері. Экологиялық салық салу деңіміз шаруа жүргізуші субъектілердің шығындар құрылымындағы экологиялық зиянды ішкі көрсетуге бағытталған салықтар мен төлемдер жүйесі [2, 3]. Экономика тұрғысынан бұл тәсіл ластанудан туындайтын залалға баламалы салықты енгізу арқылы сыртқы ортаға тигізетін жағымсыз әсерлердің алдын алуды және түзетуді көздейтін пигувия салығы тұжырымдамасына сай жасалған [18]. Мұндай әрекет табиғи ресурстарды тегін пайдаланудан пайда болатын жағымсыз әсерлерді және нарықтағы сәтсіздіктерді жоюға бағыттала отыра экологиялық тұрғыда таза зиянсыз технологияларды енгізу үшін экономикалық ынталандыруды жасауға жағдай жасайды.

«Күн тәртібі – 2030» аясында экологиялық тұрғыдан салық салу тек фискалдық құрал ретінде ғана емес, сонымен бірге тұрақты дамудың негізгі мақсаттарына қол жеткізуде ықпал ететін экономиканы «жасыл» трансформациялау тұтқасы болып табылады (ТДМ 7, 12, 13, 15) [1]. Олардың тиімділігі «жасыл» технологиялар үшін институционалдық қолдау мен инвестициялық ынталандыруды қамтамасыз ететін тәсілмен дамиды. Сонымен экологиялық салу салу экономиканы, экологияны және әлеуметтік аспектілердің бір бірімен біріктіріп тұратын тұрақты экономикалық өсудің негізгі құралына айналады.

Экологиялық салық салудың халықаралық модельдері. Еуропалық одақ елдерінің тәжірибесін талдай отыра біз экологиялық салық салудың үш негізгі салық тобын қамтамасыз ететінін анықтадық. Оларға көлік, энергетика және қоршаған ортаның ластануына салынатын салықтар жатады [3]. Бұл салықтар қазба отындарын тұтынуды төмендетуге, энергия тиімділігін арттырып баламалы энергия көздерін дамытуда ынталандыру жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар Швеция мен Германия елдерінде энергетикалық және көміртегі салықтары климаттың негізгі маңызды бөлігі екендігін шетелдік авторлар анықтап отыр. Олар бұл салық түрлері экономикаға зиян келтірместен шығындыларды азайтуды қамтамасыз етеді деп түсіндіреді [4]. Осы елдерде салық жүктемесі экологиялық залалға байланысты талданып сараланады және бұл кәсіпорындарға өндірісті жетілдіруге, инвестицияларды ұтымды жоспарлауға мүмкіндік береді. Айталық, бұл елдерде

экологиялық салықтардан түсетін кірістерді қайта бөліп қарастыру маңызды рөл атқарады: түсімдер инновацияларды қолдауға, энергия тиімділігін сақтауға бағытталған бағдарламаларды қаржыландыруға және еңбекке салынатын салық жүктемесін төмендетуге бағытталған.

Сонымен қатар, Патуэлли, Ниджкамп, Пелс, (2005) зерттеулерінде ЭЫДҰ елдері «Қос дивиденд» тұжырымдамасын кеңінен қолданатынын мәлімдейді. Бұл тұжырымдамаға сәйкес экологиялық салық салу экономикалық өсуге, еңбек пен капиталға салық жүктемесін азайтуға, қоршаған ортаға әсер ететін жағымсыз салдарды азайта отырып пайда әкелуге, сонымен бірге инновациялар мен «Жасыл» технологияларды дамытуға, ластанудан түскен кірістерді қайта бөлуге бағытталған [19]. Мәселен, Оңтүстік Корея мен Жапония елдері салық құралдарын мемлекеттік субсидиялармен және «жасыл» инфрақұрылымға біріктіріп, экономиканың жақсы бағытқа тез өзгеруіне әсер етуде.

Қазақстандағы экологиялық салық салу: қазіргі жағдайы. Елімізде экологиялық салық салу эмиссиялар үшін төлеммен, қалдықтарды реттеу үшін алымдармен, сонымен қатар Салық кодексінде көрсетілген арнайы экологиялық төлемдер ұсынылған [6]. Алайда, экологиялық салық жүйесінің ресми болып табылуына қарамастан олардың ынталандыру бойынша мүмкіндіктері шектеулі болып отыр. Салық төлемдерінің міндеті бюджетті фискалдық толтыру, ал бұл бизнес саласы үшін мінез-құлық әсері өте әлсіз екенін көрсетіп отыр.

Отандық авторлар Асқарова (2025) зерттеулерінің нәтижесінде «Экологиялық салық бойынша төлем ставкалары экологиялық залалдың қаншалықты деңгейде екенін көп жағдайда көрсетпейді, сонымен қатар олардың экономика секторлары мен ластану түрлеріне қарай саралану деңгейі жеткіліксіз болып отыр». Тіпті түсімдердің көп бөлігі бюджетте нақты мақсатта пайдалану көзінсіз жинақталып, кәсіпорындардың экологиялық тұрғыда дамуына кері әсер тигізе отырып олардың ынтасын төмендетеді. Ғылыми зерттеулер нәтижесінде Қазақстандағы экологиялық тұрғыда салық салудың қазіргі қолданыстағы моделі «жасыл» инвестициялар мен өндірісті дамыту үшін тұрақты ынталандыру мен қолдауды қалыптастырмайтыны көрсетілген [7].

Экологиялық салық салу ТМД-ға қол жеткізу құралы ретінде. Дүниежүзілік банк сарапшылары жүргізген зерттеулерінде «экологиялық салық салу климаттық саясатпен және шығындылар саудасымен, әлеуметтік өтемақы тетіктерімен біріктірілген жағдайда ТМД 12 мен 13 талаптарына қол жеткізудің пайдалы құралы болып табылады». Көміртегі салығының сараланған ставкалары «жасыл» жобаларының инвестициялық тартымдылығын арттырады және энергияны үнемдеуге бағытталатын технологияларды енгізуді ынталандырады [5].

Экологиялық салықтардан түсетін кірістерді ашық және айқын мақсаттарға жұмсау тұрақты дамуға ықпал етеді. Сонымен қатар экологиялық, әлеуметтік және экономикалық әсерлерді біріктіруге жағдай жасайды.

Ынталандыру моделін енгізу мәселелері. Елімізде экологиялық салықтарды дамытудың басты кедергілерінің бірі мемлекеттік бюджеттің шикізат секторына жоғары тәуелділігі, салық және экологиялық органдар арасында тұрақты үйлесімнің жеткіліксіздігі, кәсіпкерлердің «жасыл» қаржы құралдарына қол жеткізе алмауы болып табылады. Сонымен қатар, энергия көздеріне қатысты бағалардың жоғарылауына қатысты әлеуметтік тәуекелдер баяу дамуға себеп болады. Егер бұл жағымсыз факторларды жақсартуға шешімдер қабылдамау, салықтар халыққа және шағын бизнес өкілдеріне ауыртпалық әкелуі мүмкін, сонымен қатар реформалардың әлеуметтік тұрғыда тұрақты болуына және олардың қоғамдық қабылдауына кері әсерін тигізеді.

2025 жылға арналған экологиялық салық салу мен көміртегі салығын реттеудің халықаралық тәсілдерін нақты салыстыру үшін 1 кестеде көрсетілген деректерге назар аудару қажет. Төмендегі деректер институционалдық және экономикалық жағдайларды ескере отырып, мықты тәжірибелерді анықтауға және оларды ұлттық контекстке бейімдеуге мүмкіндік береді.

Халықаралық тәжірибе нәтижелері көрсеткендей, квота саудасы мен көміртегі салығының аралас модельдері экологиялық тиімділікті қамтамасыз етеді. Ал Еуропалық шығарындылар саудасы жүйесі (бұдан әрі EU ETS) оқшауланған қолдану және шектеулі ынталандырушы әсер береді.

Кесте 1 – 2025 жылға арналған халықаралық экологиялық салық салу мен көміртекті реттеу модельдерін салыстыру

Елдер	Негізгі құралдар	Қамту деңгейі	Ерекшеліктері	ТДМ-мен байланысы	Қазақстан үшін әсері
ЕО	EU ETS (cap-trade) + энергетика және көлік саласындағы экологиялық салықтар; ETS2	Энергетика, энергияны көп қажет ететін өнеркәсіп; ETS2 ғимараттар мен жол көлігін қамтиды	ETS2 құрылды және 2027 жылдан бастап операциялық бола алады.	ТДМ 2; 12; 13	ETS құралдары мен экологиялық салықтардың үйлесімі, секторларды қамтуды кезең-кезеңімен кеңейту және реттеудің болжамды ережелері [3].
Швеция	Көміртек салығы + энергия салығы	Отын және энергетика (салалық ерекшеліктерге қарай)	2025 жылы салық ставкасы: 1 т CO ₂ үшін шамамен 1510 швед кроны	ТДМ 7; 13	Ұзақ мерзімді өсу траекториясы бар жоғары салық ставкасы және халықтың осал топтарына бағытталған өтемақы [20].
Германия	Ұлттық жанармай шығарындылары саудасы (nEHS/ nETS) + EU ETS	Жылыту және тасымалдау отыны (Upstream)	2025 жылға дейін белгіленген баға, 2026 жылдан бастап аукциондар мен баға дәлізіне көшу	ТДМ 11; 13	«Upstream» моделі әкімшілік шығындарды азайтады және қамтуды кеңейтеді [21]
ЭЫДҰ	Экослықтар + ETS	Елдерді салыстыру	Көмірқышқыл газының тиімді шығарындылары 2025 есебі Салықтар мен ETS комбинацияларын көрсетеді	ТДМ 13	Саясаттың қаттылығын және салыстырмалы талдауды бағалау үшін "тиімді көміртегі бағасы" көрсеткішін пайдалану [22].
ҚР	KAZ ETS + эмиссия үшін төлемдер	Өнеркәсіп және энергетика	Квоталар 2022-2025 жылдарға бөлінген; аукциондық механизмдер әзірленуде.	ТДМ 9; 12; 13	Салықтар мен ETS ынталандырушы рөлін күшейту, аукциондарды кеңейту және кірістерді ашық мақсатты пайдалану [23;24].
ҚР (ұлттық зерттеу.)	Фискалдық модельден трансформациялық модельге көшу	—	Реформалардың қажеттілігін көрсетеді	ТДМ 12; 13	Салық ставкаларын саралау, кірістерді қайта бөлу механизмі және «жасыл» технологияларды модернизациялауды қолдау [7].

Ескерту – авторлар құрастырған

ЕО елдерінде секторларды қамту кезең-кезеңімен дамып келеді және әкімшілік кедергілер деңгейінің төмендеуі байқалады. Ал Швеция мемлекетіндегі сияқты көміртегі салығының жоғары және болжамды түрде өсіп келе жатқан мөлшерлемелері ұзақ мерзімді инвестициялық тартымдылықты қалыптастырады. «Көміртектің тиімді бағасы» көрсеткішін пайдалану қоршаған орта саясатының қатаңдығын және оның елдер арасындағы салыстырмалы мөлшерін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Елімізде қолданыста жүрген ETS моделі негізінен фискалдық сипатты сақтап келеді және тұрақты даму мақсатына жету жолында инвестициялардың әлі де жетіспеушілігін көрсетіп отыр. Еліміздегі экологиялық салық салудың тиімділігін жоғарылату мақсатында мынадай ұсыныстар бере аламыз:

Біріншіден, ғимараттарды, көлікті және шағын бизнесті қоса алғанда, жаңа секторларды қамтитын ETS жүйесін көміртегі салығымен біртіндеп интеграциялау.

Екіншіден, өндіріс және импорт деңгейінде отынға салық салу үшін «upstream» моделін қолдануды қарастыру.

Үшіншіден, CO₂ қалдықтары бағасының ұзақ мерзімді дәлізін белгілеу, осал топтардың атаулы қолдауымен мөлшерлемелерді саралау арқылы тұрақты инвестициялық қаржылар бөлу және әлеуметтік тәуекелдерді төмендету жолдарын қарастыру.

ETS кірістері мен экологиялық салықтардың көп бөлігі энергия тиімділігі мен жаңартылатын энергия көздерін дамытуға және өнеркәсіпті жаңғыртуға бағытталуы мүмкін. Ал «көміртектің тиімді бағасы» көрсеткішін қолданысқа енгізу климаттық саясаттың қатаңдығына ашық мониторингті қамтамасыз етеді.

Жүйені жетілдіру бойынша ұсыныстар. Елімізде экологиялық салық салудың ынталандырушы моделіне көшу барысында салық мөлшерлемелерін экологиялық залал деңгейіне қарай анықтау, түскен кірістерді мақсатты пайдалануды қамтамасыз ету, әлеуметтік төлемақы тетіктерін енгізу, салық және климаттық құралдарды ұштастыру, сондай-ақ қолжетімді, үздік технологияларды енгізетін кәсіпорындар үшін салық жеңілдіктерін қарастыру қажет. Аталған шараларды іске асыру фискалдық құралдан тұрақты экономиканың пәрменді тетігіне айналдыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістемесі. Зерттеу әдістемесі кешенді талдаудың сандық және сапалық әдістерін қолдануға негізделген. Бұл қадам тұрақты дамудың мақсаттарына қол жеткізудегі экологиялық салық салудың рөлін жан-жақты бағалауға және оны Қазақстанда жетілдіру жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Теориялық негіз ретінде пигувиялық салық салу тұжырымдамалары, «Қос дивиденд» тұжырымдамасы және экологиялық фискалдық саясатты қалыптастыруға институционалдық көзқарас қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде ҚР Статистика бюросының ресми статистикалық деректері, Дүниежүзілік Банктің, ЭЫДҰ-ның, Еуропалық комиссияның есептері, сондай-ақ халықаралық және отандық басылымдардың материалдары қолданылды.

Халықаралық тәжірибені талдау мақсатында ЕО, ЭЫДҰ және Қазақстан Республикасы елдерінің нормативтік-құқықтық актілері мен стратегиялық құжаттарын контент-талдау әдістері, сондай-ақ экологиялық салық салу модельдерін салыстырмалы талдау қолданылды.

Қазақстандағы 2015-2024 жылдар арасындағы экологиялық салықтық түсімдері, парниктік газдар шығарындыларының өсу қарқыны мен құрылымдық өзгерістері және корреляциялық тәуелділіктерді қоса алғанда, экономикалық-статистикалық талдау әдістері қолданылды.

Ұсыныстарды негіздеу шеңберінде сценарийлік және сараптамалық талдау элементтері пайдаланылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жаһандық климаттың өзгеруі, экожүйелердің деградациясы және табиғи ресурстардың сарқылуы секілді заманауи жаһандық мәселелер экономикалық дамудың жаңа парадигмасын қалыптастыруға деген қажеттілікті тудырып отыр. Осы мәселелерді шешу мақсатында 2015 жылы БҰҰ-на мүше елдер тұрақты дамудың 17 мақсатының негізін қалаған 2030 жылға дейінгі «Тұрақты даму күн тәртібін» қабылдады. SDG бұл климаттың өзгеруін азайту және экожүйелерді сақтау шараларын қоса алғанда, әлеуметтік жағдай, экономикалық даму және экологиялық тұрақтылық арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз етуге бағытталған өзара байланысты міндеттер кешені (United Nations, 2015) [25].

Халықаралық сараптама орталықтарының зерттеулері бойынша (United Nations, 2015; OECD, 2022) ТДМ 7 (қолжетімді және таза энергия), ТДМ 12 (жауапты тұтыну және өндіріс), ТДМ 13 (климаттың өзгеруіне қарсы күрес) және ТДМ 15 (құрлық экожүйелерін сақтау) қоса алғанда, экологиялық бағдарланған ТДМ-ге қол жеткізу үшін экономикалық тетіктерді трансформациялау қажет. Атап айтар болсақ, өндірушілер мен тұтынушылардың мінез-құлқын «жасыл» жолға бағыттауға қабілетті экономикалық реттеу құралдары маңызды рөл атқарады. Экологиялық салық салу қарапайым фискалдық құралға қарағанда әлдеқайда күрделі «қос дивиденд» механизміне айналды. Ол бюджетке түсетін қаражат көлемін арттырумен қатар қоршаған ортаға теріс әсер етуді азайтты. [25; 26].

ТДМ-ға қол жеткізудегі экологиялық салық салудың теориялық негіздері мен рөлі.

ЭЫДҰ-ның талдауына сүйенер болсақ (2022) «Ластаушы төлейді» қағидасына негізделген экологиялық салық салу экологиялық шығындарды ішкі реттеушіге айналдыра отырып, экономикалық агенттерді салық төлеуге және экологиялық таза технологияларды енгізуге ынталандырады [26].

Демек, экологиялық салық тұрақты даму мақсаттарына байланысты даму үшін оларға әртүрлі ықпал етеді. Солардың ішінде:

ТДМ 13 (климаттың өзгеруіне қарсы күрес): көміртегі салығы энергетика мен өнеркәсіптің атмосфераға көмірқышқыл газы (CO₂) және басқа парниктік газдар шығарындыларын азайту бойынша шаралар кешені ынталандырады;

ТМД 7 (қол жетімді және таза энергия): энергияға іріктелген салықтар және ЖЭК жеңілдіктері таза энергияның тартымдылығын арттырады;

ТМД 12 (жауапты тұтыну және өндіріс): қаптама мен қалдықтарға салынатын салықтар айналмалы экономиканы қолдайды;

ТДМ 15 (құрлық экожүйелерін сақтау): табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін төлемдер және пестицидтерге салынатын салықтар қоршаған ортаны тиімді пайдалануға және биоалуантүрлілікті сақтауға ықпал етеді [25].

«Қос дивиденд» механизмі экологиялық салық арқылы кірістерді экономикалық, экологиялық және әлеуметтік әсерді күшейте отырып, еңбек салығын азайтуға немесе «жасыл» жобаларды қаржыландыруға бағыттауға мүмкіндік береді [26].

Дамыған елдерде экологиялық салық салудың танылған тиімділігіне қарамастан, оны дамушы елдердің экономикаларына енгізу барысында бірқатар шектеулерге тап болады.

Біріншіден, әлсіз құрылымдық база және бақылаудың әлсіздігі салықтың ынталандырушы әсерін жоққа шығаруы мүмкін.

Екіншіден, табиғи технологияларды қолдаудың қосымша шараларынсыз шамадан тыс салық салу шағын және орта бизнеске жүктемені арттырып, әлеуметтік қарсылық пен экономикалық бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Аталған факторлардың әсерінен «Қос дивиденд» механизмін жүзеге асыру көптеген елдерде қиын болып қалатын бюджетті қайта бөлудің келісілген саясатын талап етеді. Осылайша, экологиялық салықтың тиімділігі тек экономикалық ынталандыруға ғана емес, сонымен қатар институционалдық, әлеуметтік және экологиялық реттеуге деген кешенді көзқарасқа тікелей байланысты болып отыр.

Экологиялық салық салудың халықаралық модельдері: салыстырмалы талдау.

Әлемдік тәжірибе нәтижелеріне сүйенсек, экологиялық салық салу елдердің экономикалық және әлеуметтік жағдайларына бейімделген әртүрлі модельдер арқылы жүзеге асырылады. Солардың кейбір ерекшеліктеріне сипаттама беріп өтейік. Мысалы:

Еуропалық модель (ЕО): күрделілік және климаттық бағыт. ЕО елдері энергетикалық салықтарды (2003/96/ЕО директивасы) және шығарындыларға квоталық сауда жүйесін (EU ETS) біріктіре отырып, экологиялық салықты енгізуде әлемдік көшбасшылар болып табылады.

Мәселен, Скандинавия елдері (Швеция, Дания, Финляндия): көміртегі салығын 1990 жылдардың басынан бастап енгізді; Швецияда 2023 жылы салық ставкасы эмиссиялық сауда жүйесі (ETS) емес секторлар үшін орта есеппен CO₂ (CO₂/t) тоннасы үшін 110 АҚШ долларына жетті. Сонымен бірге еңбек салығы төмендеді. Нәтижесінде 1990 жылдан бастап ЖІӨ-нің 70% өсуі, парниктік газдар шығарындыларының 30% төмендеуі байқалды [27].

Германия елі EU ETS-ке қатысуды ұлттық көмір салығымен (ТЕНГ) біріктіреді. 2024 жылғы салық мөлшерлемесі CO₂ тоннасына 55-65 евро шамасында болды.

Францияда ішкі энергия тұтыну салығының (TICPE) ставкасы 2014 жылы CO₂ тоннасы үшін 7 еуродан 2018 жылы 44,6 еуроға дейін өсті [28].

Нидерландыда өнеркәсіп үшін EU ETS жүйесіне қосымша CO₂ қалдықтарына арналған салық енгізілді. 2023 жылы ең төменгі мөлшерлеме орта есеппен CO₂ тоннасы үшін 125 еурыны. 2030 жылға қарай бұл салықтың мөлшерлемесін 150 еуроға дейін көтеру жоспарлануда. Бұл елде салықтан түсетін кірістер жаңартылатын энергия көздеріне субсидиялауға және энергия тиімділігін арттыруға жұмсалды [29].

Енді төмендегі 2 кесте арқылы экологиялық салық салу жүйесінің еуропалық моделінің ықшамдалған сипаттамасын көрсетуге болады.

Сонымен, салықтар мен нарықтық тетіктердің үйлесімі экономикалық өсу кезінде шығарындыларды азайтуға әсер етеді. Дамушы елдердің тәжірибесіне енгізу кезінде мөлшерлемелерді біртіндеп арттыра отырып, әлеуметтік өтемақыларды қамтамасыз ету және кірістерді «жасыл» инвестициялар мен энергия тиімділігіне бағыттау маңызды болып саналады.

Кесте 2 – Экологиялық салық салу жүйесінің еуропалық моделі

№	Елдер	Негізгі салық түрі	Ставкасы (EUR/t CO ₂)	Кірісті пайдалану бағыты
1	Швеция	Көміртегі салығы	110	Еңбек салығын төмендетуге, «жасыл» субсидияларға
2	Германия	Ұлттық көмір салығы + EU ETS	45	Климаттық қорға: энергия жаңғыртуға, электр көлігіне
3	Франция	TICPE (көміртегі компоненті)	44,6	Ішінара энергияға ауысуға, жалпы бюджетке
4	Нидерланды	CO ₂ + EU ETS шығарындыларына салынатын салық	125	Жаңартылатын энергия көздерін субсидияларға, энергия тиімділігін арттыруға

Ескерту – [25, 26, 27, 28,29] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Экологиялық салық салудың азиялық моделі. Экологиялық салық салудың азиялық тәжірибесі біртіндеп енгізілуімен және экономикалық және әлеуметтік жағдайларға жоғары бейімделуімен сипатталады.

Қытай 2016-2020 жылдары сәтті аймақтық пилоттық жобалардан кейін 2021 жылы қалдықтар саудасының Ұлттық жүйесін (China National ETS) іске қосты. Қытай әлемдегі ең ірі энергетикалық секторда 4 миллиард тоннадан астам CO₂ реттелетін қалдықтар көлемін қамтиды. Сонымен қатар, 2018 жылдан бастап елді суға, ауаға, қалдықтарға және шуға аймақтық экологиялық салықтар енгізілді [30; 31].

Сингапурда 2019 жылдан бастап көміртегі салығы енгізілді. 2024 жылғы деректер бойынша салық мөлшерлемесі CO₂ тоннасы үшін орта есеппен 18,5 АҚШ долларын құрайды [32].

Демек, экологиялық салық салу жүйесінің азиялық моделі экологиялық салықтардың біртіндеп және болжамды өсуінің тиімділігін көрсетеді. Дамушы елдер үшін бұл төмен көміртекті трансформацияны ынталандыруды экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндіктер береді.

Норвегия мен Канада экологиялық салық салудың ресурстық экономикамен қалай үйлесетінін көрсетеді. Норвегияда мұнай-газ секторындағы CO₂ шығарындыларының ставкалары 80-90 АҚШ долларын құрайды. Сонымен қатар, NO_x және SO₂ салықтары жұмыс істейді, бұл көміртекті алу технологияларын (CCS) енгізуді және энергия тиімділігін арттыруды ынталандырады; кірістер Табиғи аннуитетті ұзақ мерзімді капиталға айналдыру арқылы мемлекеттік зейнетақы қорына түседі [26; 28].

Канадада федералдық көміртегі салығы және провинциялық қалдықтар саудасы жүйелері біртіндеп өсуде. Егер 2024 жылы CO₂ тоннасы үшін орта есеппен салық мөлшерлемесі 59 АҚШ доллар болса, оның мөлшерін 2030 жылы 130 АҚШ долларына дейін көтеру жоспарлануда. Салықтан түскен кірістер халыққа және «жасыл» инвестицияларға қайта бөлінеді. Бұл өз алдына шығарындыларды азайтады және әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етеді [30; 33].

Сонымен, бұл елдердің тәжірибесі көрсеткендей, жоғары экологиялық мөлшерлемелер, салық саясатының болжамдылығы және кірістерді институционалды басқару «жасыл» технологияларды ынталандыруға, шығарындыларды азайтуға және ұзақ мерзімді экономикалық ресурстарды құруға мүмкіндік береді. Ресурстық экономикасы бар дамушы елдер үшін экологиялық салықты біртіндеп енгізу, әлеуметтік өтемақыларды қамтамасыз ету және кірістерді төмен көміртекті технологияларға инвестициялауға бағыттауға болады.

Халықаралық экологиялық салық салу тәжірибесін талдау табысты реформалар қалдықтарды азайтуды, «жасыл» инвестицияларды ынталандыруды және әлеуметтік әділеттілікті қолдауды қамтамасыз ететінін көрсетеді. Осы тәжірибелер негізінде келесі негізгі қағидаларды анықтауға мүмкіндік беріп отыр:

Кезеңділік және болжамдылық: нәтижелі реформалар бизнес пен халыққа бейімделуге мүмкіндік беретін ұзақ мерзімді өсу кезеңдерімен (5-15 жыл аралығында) бірге жүреді.

Әлеуметтік және экономикалық шығындарды өтеу: экологиялық салықтан түсетін табыстың бір бөлігі әлеуметтік әділеттілік пен бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ете отырып, халыққа (еңбек салығын төмендету) және бизнеске (модернизацияға субсидиялар) қайта бағытталады.

Кешенділік және ынталандыру: экологиялық салықтар қоршаған ортаны ластаушы салаларға салынатын салықтардың өсуі басқа салықтардың төмендеуімен өтелетін жалпы «жасыл» салық пакетіне ауысады. Негізгі мақсат - бюджетке ақша жинау ғана емес, экологиялық жауапты мінез-құлықты ынталандыру болып саналады.

Кірістерді мақсатты пайдалану: арнайы қорларды құру, мұндай қорлар ашықтық пен қоғамдық қолдауды арттырады.

Экологиялық салық салу жүйесінің қазақстандық моделі. Экологиялық реттеудің негізгі бөліктерінің бірі қоршаған ортаға теріс әсерді бақылау болып табылады. Бұл тұрғыда эмиссиялар мен өндіріс пен тұтыну қалдықтары ластанудың маңызды көздері ретінде қарастырылады, олардың азаюын есепке алуды және қаржылық ынталандыруды қажет етеді.

Қоршаған ортаға эмиссияларға ластаушы заттардың қалдықтары мен шығарындылары, қалдықтарды көму және орналастыру, зиянды физикалық әсерлер және күкіртті ашық орналастыру жатады.

ҚР Салық кодексінің 573-бабына сәйкес, қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлем (бұдан әрі ҚОТӨТ) экологиялық рұқсат және елдің экологиялық заңнамасына сәйкес қоршаған ортаға әсер ету туралы декларация негізінде осы қызмет түрлері үшін алынады [34].

ҚР Салық кодексінің 574-575-баптарына сәйкес I–III санаттағы объектілердің операторлары (арнайы салық режимі шеңберіндегі фермерлік шаруашылықтарды қоспағанда) қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемақы төлеушілер болып табылады. Салық салу объектілері болып теріс әсердің нақты көлемі - қалдықтар, төгінділер, көмілген қалдықтар және көмірсутектерді барлау және өндіру кезінде ашық орналастырылған күкірт - белгіленген нормативтер, лимиттер немесе декларацияланған көлем шегінде болып табылады [34].

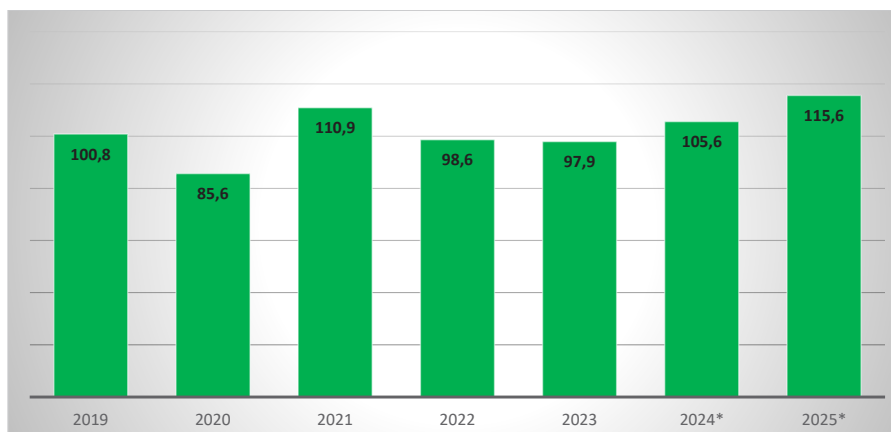
ҚР Салық кодексінің 576-бабына сәйкес, қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемақы мөлшері салық кезеңінің бірінші күніне қолданыста болатын және республикалық бюджет туралы Заңмен бекітілген ең төменгі есептік төлемнің (АЕК) еселенген мөлшерінде белгіленеді [34].

Атап айтар болсақ, стационарлық көздерден ластаушы заттар шығарындылары үшін төлемақы ставкалары ҚР СК 576-бабының 2-тармағында айқындалған [34].

Енді төмендегі 1-сурет негізінде біз ҚР қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемдердің төлену деңгейіне талдау бере аламыз.

Қоршаған ортаға теріс әсер еткені үшін төлемдердің динамикасын талдау экономикалық факторларға да, нормативтік базадағы өзгерістерге де байланысты жекелеген жылдардағы түсімдердің ауытқуын көрсетеді.

2024-2025 жылдары түсімдердің болжамды өсуі экологиялық реттеудің күшеюін және төлемақы мөлшерлемелерінің жоғарылауын көрсетеді, бұл қоршаған ортаға теріс әсерді төмендетуді ынталандыру және Қазақстанның «жасыл» саясатын қолдау мақсатына сәйкес келеді.

Сурет 1 – ҚР-да ҚОТӨТ үшін төлемдің динамикасы (млрд.тг.)

Ескерту - [35] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

2024-2025 жылдардағы жағдайы талдау Қазақстандағы экологиялық салық салу жүйесінің даму деңгейі OECD және Еуропалық одақ елдерінің тәжірибелерімен салыстырғанда әлі де жеткіліксіз екенін көрсетеді. Елде қалыптасқан тиімді көміртегі бағасы өте төмен деңгейде қалып отыр. Атап айтқанда, 2023 жылы парниктік газдар шығарындыларының шамамен үштен бірі ғана оң көміртегі бағасымен қамтылған, ал тікелей көміртегі бағасының орташа мөлшері айтарлықтай реттеуші әсерге ие болмаған. Бұл қолданыстағы салық тетіктерінің шығарындыларды қысқарту ықпалының әлсіздігін айқындайды.

Сонымен қатар, көміртегіге жанама баға беру негізінен шығарындылар мен жанармайға салынатын жанама салықтар есебінен қалыптасқан. Алайда 2023 жылғы деректерге сәйкес, мұндай жанама көміртегі бағасы халықаралық тәжірибемен салыстырғанда өте төмен орташа мәндерге ие болды, бұл оны климаттық саясаттың тиімді құралы ретінде пайдалануды шектейді.

Аталған жағдайлар экологиялық салықтарының экономикалық агенттіктерінің мінез-құлқына ықпалын күшейту және ұлттық климаттық мақсаттарға қол жеткізуді жеделдету үшін салықтық ынталандыруды арттыру, мөлшерлемелерді қайта қарау және көміртегі бағасын қамту аясын кеңейту қажеттілігін көрсетеді.

Институционалдық шектеулер мен жүйелік кемшіліктер.

Қазақстандағы экологиялық салық салу тетігі қоршаған ортаға келетін зиянды қысқартуға ынталандыру және ұлттық климаттық міндеттерді орындау тұрғысынан бірқатар институционалдық, әдістемелік және ұйымдастырушылық проблемаларға тап болып отыр. Аталған факторлар жүйенің жалпы нәтижелілігін айтарлықтай шектейді.

Ең алдымен, 2023 жылға дейін қоршаған ортаға теріс әсер үшін алынатын төлемдер (ҚОТӨТ) парникті газдар шығарындыларын қысқартуға бағытталған нақты мақсаттарға пайдаланылған жоқ. Бұл төлемер негізінен бюджеттің кіріс бөлігін толықтыру функциясын атқарып, экологиялық зиянды азайтуға бағытталған экономикалық ынталандыру тетігі ретінде қалыптасады. 2023 жылы шығарындыларға квоталар сауда жүйесінің (ШКСЖ) енгізілуі көміртегі шығарындыларын реттеудің нарықтық механизмін қалыптастыру жолындағы маңызды қадам болғанымен, қазіргі уақытта ҚОТӨТ пен ШКСЖ арасындағы өзара байланыс жеткілікті деңгейде айқындалмаған. Мұндай үйлесімсіздік реттеудің қайталану қаупін арттырып, төлеушілер үшін құқықтық және қаржылық белгісіздікті тудырады, соның салдарынан экологиялық саясаттың тиімділігі төмендейді.

Екіншіден, ҚОТӨТ қолдану аясы мен есептеу әдістемесі қазіргі заман талаптарына толық сәйкес келмейді. Жүйе негізінен ірі стационарлық ластау көздеріне бағдарланған, ал қалалық аумақтардағы ауа сапасына елеулі әсер ететін көлік секторы жанама түрде ғана реттеліп отыр. Көлік шығарындылары көбінесе экологиялық стандарттарға тәуелсіз белгіленетін отын акциздері арқылы қамтылады. Осыған байланысты ластаушы заттардың көлемін есептеу тәсілдері заманауи өлшеу және мониторинг технологияларын ескере отырып жаңартуды, сондай-ақ экономиканың әртүрлі салаларына бейімделіп, сараланған әдістерді енгізуді талап етеді.

Үшіншіден, экологиялық таза және ең үздік қолжетімді технологияларды енгізуге бағытталған салықтық жеңілдіктердің тиімділігі шектеулі болып отыр. Мұндай жеңілдіктер көбінесе уақытша сипатта болады және нақты экономикалық ынталандыру тетігіне айналмайды. Сонымен қатар, оларды алу рәсімдерінің күрделілігі мен әкімшілік кедергілердің көптігі заңды тұлғалар үшін осы құралдырының тартымдылығын төмендетеді, нәтижесінде экологиялық жаңғырту үдерістері баяу жүреді.

Жалпы алғанда, экологиялық салық салу жүйесінің елдің орнықты даму басымдылықтармен және климаттық саясатымен байланысты жеткілікті деңгейде институционалдық тұрғыдан бекітілмеген. 2060 жылға дейін көміртегі бейтараптығына қол жеткізу тұжырымдамасы қоса алғанда, стратегиялық құжаттарда экологиялық салықтар уралы айтылғанымен, олар климаттық, экологиялық және әлеуметтік мақсаттарға жетудің негізгі құралдарының бірі ретінде нақты айқындалмаған. Орнықты даму саясатына жүйелі интеграцияның болмауы салық тетіктерінің төмен көміртекті және экологиялық таза экономикаға көшуге ықпал ету әлеуетін әлсіретіп отыр.

Қазақстанда экологиялық салық салуды реформалау жөніндегі ұсыныстар. Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау және ұлттық экологиялық салық жүйесінің қазіргі жағдайын бағалау негізінде орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін экологиялық салық салуды ынталандырушы және реттеуші үлгіге көшірудің кезеңдік жол картасын әзірлеу ұсынылады.

1-кезең (2025-2027 жж.) - Қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдер жүйесін жаңғырту (ҚОТӘТ).

Алғашқы кезеңде қоршаған ортаға келтірілген зиян үшін алынатын төлемдер тетігін жетілдіру көзделді. Осы мақсатта ҚОТӘТ мөлшерлемелерін арттыру және оларды сараланған түрде белгілеу ұсынылады. Ставкалар нақты экологиялық залалдың көлемін, әлеуметтік экономикалық алдарды, сондай-ақ аумақтың экологиялық қауіптілік деңгейін сипаттайтын коэффициенттерді ескере отырып айқындалуы тиіс. Экологиялық тұрғыдан осал әрі халқы тығыз орналасқан өңірлерді мөлшерлемелердің жоғары болуы, ал антропогендік жүктемесі төмен, сирек қоныстанған аймақтарда олардың төмендетілуі орынды. Мұндай тәсіл өндірістік шығарындыларды қысқартуға, технологиялық жаңғыртуға және экологиялық қауіпті кәсіпорындарды қауіпсіз аймақтарға көшіруге экономикалық ынталандыру қалыптастырады.

Сонымен қатар, шығарындыларға квоталар жүйесін сауда тетіктерімен үйлестіру қажет. Квоталарға бағынатын кәсіпорындар үшін шығарындылар лимиттері шеңберінде төленген ҚОТӘТ төлемдерін есепке алу тәртібін нақтылау ұсынылады. Бұл бірыңғай экономикалық сигнал қалыптастырып, реттеудің қайталануын болдырмауға және төлеушілер үшін жүйенің айқындылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Салық базасын кеңейту де осы кезеңнің маңызды бағытты болып табылады. Қатты тұрмыстық қалдықтарды кәдеге жаратпай көмуге байланысты полигон операторлары үшін арнайы «полигондық алым» енгізу ұсынылады. Аталған алым мөлшерлемелері кезең кезеңмен өсіп, одан түскен қаражат қалдықтарды бөлек жинау және қайта өңдеу инфрақұрылымын дамытуға бағытталған нысаналы қорларға шоғырландырылуы тиіс. Бұл шара жауапты тұтыну мен өндірісті дамытуға бағытталған орнықты даму қағидаттарын іске асыруға ықпал етеді.

2-кезең (2028-2032 жж.) - Жаңа экономикалық құралдарды енгізу және кірістерді мақсатты пайдалану.

Екінші кезеңде шығарындыларға квота жүйесіне кірмейтін секторлар көміртегі салығын енгізу қарастырылады. Бұл, ең алдымен, көлік саласына (әсіресе коммерциялық көлік), тұрғын үй коммуналдық шаруашылық жүйелеріне және ауыл шаруашылығына қатысты болады. Әлеуметтік әділеттілікті сақтау мақсатында көміртегі салығынан түсетін табыстың бір бөлігін энергия бағасының өсуін өтеу үшін халыққа қайтаруды көздейтін «қайтарымды салық» тетігін қолдану мүмкіндігі ұсынылады.

Сонымен бірге, «Қазақстанның жасыл инновациялық-трансформациялық қоры» құрылуы тиіс. Қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдерден, көміртегі салығынан және полигондық алымдарының жоғарылатылған мөлшерлемелерінен түсетін кірістердің кемінде 70%-ын осы қорға бағыттау ұсынылады. Қор қаражаты мынадай басым бағыттарға жұмсауы мүмкін:

- жаңартылатын энергия көздерін дамыту және кәсіпорындардың энергия тиімділігін арттыру жобаларын бірлесіп қаржыландыру;
- ең үздік қолжетімді технологияларды енгізу үшін өнеркәсіп компанияларын гранттық қолдау;
- қалдықтарды қайта өңдеу мен қайта пайдалануды қоса алғанда, дөңгелек экономика инфрақұрылымын дамыту;
- орман алқаптарын қалпына келтіру және био-диверсификацияны сақтау;
- көлік саласында да фискалдық тетіктерді қайта қарау.

3-кезең - Интеграция және цифрлық трансформация.

Үшінші кезең экологиялық салық салу жүйесін цифрландырумен және әртүрлі дереккөздерді біріктірумен сипатталады. Осы мақсатта төлемдер, салықтық есептеулер және шығарындылар мониторингі жөніндегі ақпараттарды қамтитын бірыңғай цифрлық платформа құру ұсынылады. Бұл салық міндеттемелерін автоматты түрде есептеуге, қабылданған шаралардың тиімділігін бақылауға және кәсіпорындар үшін әкімшілік жүктемені азайтуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, экологиялық төлемдер жүйесін орнықты даму мақсаттары және экологиялық, әлеуметтік және корпоративтік басқару (ESG) есептілігімен байланыстыру маңызды. Ірі компаниялар үшін қоршаған ортаға теріс әсер үшін төлемдер және экологиялық жобаларға бағытталған инвестициялар туралы міндетті жария есептілікті енгізу бизнестің ұлттық орнықты даму мақсаттарына қосқан үлесін бағалаудың ашық индикаторын қалыптастырады.

Күтілетін нәтижелер мен ықтимал тәуекелдер. Ұсынылған реформалар нәтижесінде ірі кәсіпорындардың ластаушы заттар шығарындылары 2023 жылмен салыстырғанда 20-25%-ға қысқарады,

экономиканың көміртегі сыйымдылығы 15-20%-ға төмендейді, ал тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу деңгейі қазіргі шамамен 20%-дан 40%-ға дейін өседі деп күтіледі.

Экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан алғанда, экологиялық салықтардан түсетін бюджет кірістерінің үлесі барлық салықтық түсімдердің 1,5-2%-ына дейін ұлғаяды. «Жасыл» экономика секторына 500-700 млрд теңге көлемінде инвестиция тартылып, жаңартылатын энергия, қалдықтарды қайта өңдеу және экологиялық консалтинг салаларында жаңа нарықтар мен жұмыс орындары қалыптасады.

Сонымен бірге, қысқа мерзімді кезеңде инфляциялық қысымның күшеюі және энергияны көп қажет ететін салаларға жүктеменің артуы сияқты тәуекелдер туындауы мүмкін. Бұл әсерлерді азайту үшін халыққа табыстың бір бөлігін қайтару және бизнеске арналған өтпелі қолдау шараларын қолдану қажет болады.

ҚОРЫТЫНДЫ МЕН ҰСЫНЫСТАР

Зерттеу гипотезасын негіздеу.

Жүргізілген зерттеу экологиялық есеп жүйесінің функционалын кеңейту қоршаған ортаға әсерді бағалаудың сапасын арттыратын көрсетті. Атап айтқанда, шығарындыларды, табиғи ресурстарды тұтынуды және экологиялық тәуекелдерді неғұрлым нақты сепке алу әділ мақсатты салық салу тетіктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, цифрлық технологиялары экологиялық салық салу жүйесіне енгізу мәліметтердің ашықтығын қамтамасыз етіп, салық түсімдерін есепке алу сапасын арттырады. Бұл өз кезегінде әкімшілік шығындарды оңтайландыруға, экологиялық талаптардың сақталуын жедел бақылауға және басқарушылық шешімдерінің тиімділігін арттыруға жағдайды қалыптастырады.

Орнықты дамудың халықаралық стандарттарын жүйелі түрде қабылдау және олармен үйлестіру (БҰҰ-ның Тұрақты даму мақсаттары, Еуропалық одақ тәжірибесі, OECD ұсынымдары) ұлттық экологиялық саясатты жаһандық үрдістермен сәйкестігін қамтамасыз етеді. Мұндай тәсіл инвестициялық тартымдылықты күшейтіп қана қоймай, мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы өзара сенімді нығайтуға ықпал етеді.

Осылайша, ұсынылған гипотеза Қазақстандағы экологиялық салық салудың нәтижелілігі тек салық мөлшерлемелерін белгілеумен шектелмей, кешенді институционалдық және басқарушылық тәсілдерді талап ететінін дәлелдейді. Экологиялық есептің сапалы жүргізілуі, процесстерді цифрландыру және халықаралық стандарттарға сәйкестік экологиялық салықтарды тек фискалды құрал емес, орнықты дамуды ынталандыратын механизм ретінде қолдануға мүмкіндік береді.

Қазіргі жағдайда экологиялық салық салу таза бюджеттік табыс көзі ретіндегі рөлінен шығып, экономикалық саясаттың экологиялық бағыттағы негізгі құралдарының біріне айналуы тиіс. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, тек салықтарды жинауға емес, шаруашылық субъектілері сен халықтың мінез құлқына әсер ететін ынталандырушы және реттеуші модельдер ғана «жасыл» экономикалық трансформацияны тиімді қамтамасыз ете алады.

Экономиканы әртараптандыру, Париж келісімі аясындағы міндеттемелерді орындау және Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге қамтылатын Қазақстан үшін экологиялық салық жүйесін жаңғырту стратегиялық маңызға ие. Экологиялық салық мөлшерлемелерін қайта қарау, оларды саралау және мақсатты «жасыл инновациялық трансформациялық қор» құру жөніндегі ұсыныстар ұлттық экономиканың ерекшеліктерін ескере отырып, халықаралық озық тәжірибеге негізделген практикалық жол картасын қалыптастыруға негіз болады.

Реформалардың табысты жүзеге асырылуы мемлекеттік деңгейдегі саяси ерік-жігерге енгізілетін шаралардың жүйелілігіне, бизнес қауымдастық пен азаматтық қоғаммен тұрақты диалог орнатуға, сондай-ақ салық тетіктерін мемлекеттік жоспарлау жүйесіне тиімді ықпалдастыруға байланысты. Экологиялық салық Салуды трансформациялау тек экологиялық қатерлерді төмендету құралы ғана емес, елдің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін және әлеуметтік тұрақтылығын арттыруға бағытталған инвестиция ретінде қарастырылуы тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York, 2015. – URL: <https://www.un.org/en/development> (қаралған күні: 29.12.2025).
2. OECD. Environmental taxation: A guide for policy makers. – Paris : OECD Publishing, 2019. – URL: <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/48164926.pdf> (қаралған күні: 29.12.2025).
3. European Commission. Environmental tax statistics in the European Union. – Brussels, 2023. – URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2779/17354> (қаралған күні: 29.12.2025).
4. Andersson J. J. Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study // *Energy Policy*. – 2019. – Vol. 127. – P. 94–102. – URL: <https://10.1257/pol.20170144/><https://doi.org/10.1257/pol.20170144> (қаралған күні: 29.12.2025).
5. World Bank Group. Kazakhstan country climate and development report. – Washington, DC : World Bank Group, 2022. – URL: <https://documents.banquemondiale.org/en/publication/documents-reports/documetdetail/099420411012246024> (қаралған күні: 29.12.2025).
6. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. Report on the implementation of the Paris Agreement. – Astana, 2023. – URL: <https://eco.gov.kz> (қаралған күні: 29.12.2025).
7. Аскарова Ә., Тайбек Ж., Кулбай Б., Уразбаева З. Экологическое налогообложение в Казахстане: переход от фискального инструмента к механизму устойчивой трансформации экономики // *Статистика, учет и аудит*. – 2025. – Т. 3, № 98. – С. 93–108. – URL: <https://doi.org/10.51579/1563>.
8. Nurkasheva N. S., Imataeva A. E., Andossova A. R., & Uzun Y. U. Features of the organization of environmental accounting in the Republic of Kazakhstan // *Journal of Economic Research & Business Administration*. – 2024. – No. 2 (148). – P. 179–192. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-015>.
9. Singh A., Wang J. Pigouvian taxes and market behavior: A theoretical review // *Ecological Economics*. – 2025. – Vol. 217. – Art. 108456. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108456> (қаралған күні: 30.12.2025).
10. Kim S., Lee D. Environmental tax policy and the Sustainable Development Goals: A policy coherence perspective // *Environmental Science & Policy*. – 2025. – Vol. 146. – Art. 104865. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2025.104865> (қаралған күні: 29.12.2025).
11. Müller F., Svensson T. Carbon taxes and renewable energy adoption in Europe: A panel analysis // *Energy Economics*. – 2025. – Vol. 118. – Art. 108367. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2025.108367> (қаралған күні: 29.12.2025).
12. Gupta R., Torres M. Carbon pricing and economic transformation: Evidence from OECD and non-OECD countries // *Energy Policy*. – 2025. – Vol. 176. – Art. 113218. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2025.113218> (қаралған күні: 29.12.2025).
13. Fernandez L., Martínez P. Assessing the ex-post effectiveness of carbon pricing: A systematic review // *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. – 2025. – Vol. 177. – Art. 113489. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2025.113489> (қаралған күні: 29.12.2025).
14. Brown T., Ahmed S. Environmental taxation and environmental quality across income groups: A quantile panel study // *Journal of Environmental Management*. – 2025. – Vol. 345. – Art. 118282. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2025.118282> (қаралған күні: 29.12.2025).
15. O'Connor D., Zhou Y. Green fiscal policies and ecological footprint reduction // *Ecological Indicators*. – 2025. – Vol. 148. – Art. 109756. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2025.109756> (қаралған күні: 30.12.2025).
16. Li X., Smith J. Double dividend hypothesis revisited: Empirical insights from carbon tax reforms // *Resource and Energy Economics*. – 2025. – Vol. 71. – Art. 101387. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2025.101387> (қаралған күні: 02.01.2026).
17. Ahmed R., Patel K. Social equity implications of environmental taxation // *Ecological Economics*. – 2025. – Vol. 220. – Art. 108612. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2025.108612> (қаралған күні: 02.01.2026).
18. Manta A. G., Doran N. M., Badyrcha R. M., Badareu G. and Tsaran A. M. Does the implementation of a Pigouvian tax be considered an effective approach to address climate change mitigation? // *Economic Analysis*

and Policy. – 2023. – Vol. 78. – P. 488–502. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.11.002> (қаралған күні: 02.01.2026).

19. Patuelli R., Nijkamp P., & Pels E. Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analysis // *Ecological Economics*. – 2005. – Vol. 55, No. 4. – P. 564–583. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.018> (қаралған күні: 02.01.2026).

20. Regeringskansliet (Government Offices of Sweden). Carbon tax in Sweden: Rates and development. – Stockholm, 2025. – URL: <https://www.government.se/government-policy/taxes-and-tariffs/carbon-tax> (қаралған күні: 03.01.2026).

21. International Carbon Action Partnership. Emissions trading worldwide: Status report 2025. – Berlin, 2025. – URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map> (қаралған күні: 02.01.2026).

22. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Effective carbon rates 2025: Pricing carbon emissions through taxes and emissions trading. – Paris : OECD Publishing, 2025. – URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates-2025.htm> (қаралған күні: 02.01.2026).

23. OECD. Effective carbon rates 2025. – Paris : OECD Publishing, 2025. – URL: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates.htm> (қаралған күні: 02.01.2026).

24. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan Emissions Trading System: Allocation Plan 2022–2025. – Astana, 2024. – URL: <https://eco.gov.kz> (қаралған күні: 07.01.2026).

25. United Nations. Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). – 2015. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (қаралған күні: 07.01.2026).

26. OECD. Environmental taxation and green growth: Policy insights and best practices. – Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development, 2022. – URL: <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmental-taxation-and-green-growth.htm> (қаралған күні: 07.01.2026).

27. European Commission. EU Emissions Trading System (EU ETS). – 2023. – URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (қаралған күні: 07.01.2026).

28. World Bank. Carbon pricing in practice: A review of the French carbon tax. – 2021. – URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/957291616907432838/carbon-pricing-in-practice-france> (қаралған күні: 02.01.2026).

29. ISPT. The Dutch Climate Agreement on industry. – 2023. – URL: <https://ispt.eu/news/the-dutch-climate-agreement-on> (қаралған күні: 02.01.2026).

30. World Bank. China's national carbon market: Opportunities and challenges. – 2022. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/07/01/china-national-carbon-market> (қаралған күні: 02.01.2026).

31. International Carbon Action Partnership (ICAP). China national ETS. – 2023. – URL: <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map?etsid=70> (қаралған күні: 07.01.2026).

32. Singapore Government. Carbon tax. – 2023. – URL: <https://www.mewr.gov.sg/environment/carbon-tax> (қаралған күні: 07.01.2026).

33. Government of Canada. Carbon tax. – 2023. – URL: <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/climate> (қаралған күні: 07.01.2026).

34. Қазақстан Республикасы. Қазақстан Республикасының салық Кодексі: 2008 жылғы 10 желтоқсандағы № 99-IV заң, 2026 жылғы өзгерістермен // Әділет [web-сайт]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214> (қаралған күні: 07.01.2026).

35. ҚР ҰСБ деректері // <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 07.01.2026).

36. OECD. Carbon pricing in Kazakhstan. – 2024. – URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbon-pricing-and-energy-taxes/carbon-pricing-kazakhstan.pdf> (қаралған күні: 07.01.2026).

REFERENCES

1. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York. Retrieved December 29, 2025, from <https://www.un.org/en/development> (English)
2. OECD. (2019). Environmental taxation: A guide for policy makers. OECD Publishing, Paris. Retrieved December 29, 2025, from <https://www.oecd.org/env/tools-evaluation/48164926.pdf> (English)
3. European Commission. (2023). Environmental tax statistics in the European Union. Brussels. Retrieved December 29, 2025, from <https://data.europa.eu/doi/10.2779/17354> (English)
4. Andersson, J. J. (2019). Carbon taxes and CO₂ emissions: Sweden as a case study. *Energy Policy*, 127, 94–102. Retrieved December 29, 2025, from <https://10.1257/pol.20170144/https://doi.org/10.1257/pol.20170144> (English)
5. World Bank Group. (2022). Kazakhstan country climate and development report. World Bank Group, Washington, DC. Retrieved December 29, 2025, from <https://documents.banquemondiale.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099420411012246024> (English)
6. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. (2023). Report on the implementation of the Paris Agreement. Astana. Retrieved December 29, 2025, from <https://eco.gov.kz> (English)
7. Askarova, E., Taibek, Zh., Kulbai, B., & Urazbayeva, Z. (2025). *Ekologicheskoe nalogooblozhenie v Kazakhstane: Perekhod ot fiskal'nogo instrumenta k mekhanizmu ustoichivoi transformatsii ekonomiki. Statistika, uchet i audit*, 3(98), 93–108. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.51579/1563> (Russian)
8. Nurkasheva, N. S., Imataeva, A. E., Andossova, A. R., & Uzun, Y. U. (2024). Features of the organization of environmental accounting in the Republic of Kazakhstan. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 2(148), 179–192. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi.org/10.26577/be.2024-148-b2-015> (English)
9. Singh, A., & Wang, J. (2025). Pigouvian taxes and market behavior: A theoretical review. *Ecological Economics*, 217, Article 108456. Retrieved December 30, 2025, from <https://doi:10.1016/j.ecolecon.2025.108456> (English)
10. Kim, S., & Lee, D. (2025). Environmental tax policy and the Sustainable Development Goals: A policy coherence perspective. *Environmental Science & Policy*, 146, Article 104865. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.envsci.2025.104865> (English)
11. Müller, F., & Svensson, T. (2025). Carbon taxes and renewable energy adoption in Europe: A panel analysis. *Energy Economics*, 118, Article 108367. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.eneco.2025.108367> (English)
12. Gupta, R., & Torres, M. (2025). Carbon pricing and economic transformation: Evidence from OECD and non-OECD countries. *Energy Policy*, 176, Article 113218. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.enpol.2025.113218> (English)
13. Fernandez, L., & Martinez, P. (2025). Assessing the ex-post effectiveness of carbon pricing: A systematic review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 177, Article 113489. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.rser.2025.113489> (English)
14. Brown, T., & Ahmed, S. (2025). Environmental taxation and environmental quality across income groups: A quantile panel study. *Journal of Environmental Management*, 345, Article 118282. Retrieved December 29, 2025, from <https://doi:10.1016/j.jenvman.2025.118282> (English)
15. O'Connor, D., & Zhou, Y. (2025). Green fiscal policies and ecological footprint reduction. *Ecological Indicators*, 148, Article 109756. Retrieved December 30, 2025, from <https://doi:10.1016/j.ecolind.2025.109756> (English)
16. Li, X., & Smith, J. (2025). Double dividend hypothesis revisited: Empirical insights from carbon tax reforms. *Resource and Energy Economics*, 71, Article 101387. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi:10.1016/j.reseneeco.2025.101387> (English)
17. Ahmed, R., & Patel, K. (2025). Social equity implications of environmental taxation. *Ecological Economics*, 220, Article 108612. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi:10.1016/j.ecolecon.2025.108612> (English)

18. Manta, A. G., Doran, N. M., Badyrcha, R. M., Badareu, G., & Tsaran, A. M. (2023). Does the implementation of a Pigouvian tax be considered an effective approach to address climate change mitigation? *Economic Analysis and Policy*, 78, 488–502. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi.org/10.1016/j.eap.2023.11.002> (English)
19. Patuelli, R., Nijkamp, P., & Pels, E. (2005). Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analysis. *Ecological Economics*, 55(4), 564–583. Retrieved January 2, 2026, from <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.12.018> (English)
20. Regeringskansliet (Government Offices of Sweden). (2025). Carbon tax in Sweden: Rates and development. Stockholm. Retrieved January 3, 2026, from <https://www.government.se/government-policy/taxes-and-tariffs/carbon-tax> (English)
21. International Carbon Action Partnership. (2025). Emissions trading worldwide: Status report 2025. Berlin. Retrieved January 2, 2026, from <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map> (English)
22. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2025). Effective carbon rates 2025: Pricing carbon emissions through taxes and emissions trading. OECD Publishing, Paris. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates-2025.htm> (English)
23. OECD. (2025). Effective carbon rates 2025. OECD Publishing, Paris. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/effective-carbon-rates.htm> (English)
24. Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan. (2024). Kazakhstan Emissions Trading System: Allocation Plan 2022–2025. Astana. Retrieved January 7, 2026, from <https://eco.gov.kz> (English)
25. United Nations. (2015). Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1). Retrieved January 7, 2026, from https://unctad.org/system/files/official-document/ares70d1_ru.pdf (English)
26. OECD. (2022). Environmental taxation and green growth: Policy insights and best practices. Organisation for Economic Co-operation and Development. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/environmental-taxation-and-green-growth.htm> (English)
27. European Commission. (2023). EU Emissions Trading System (EU ETS). Retrieved January 7, 2026, from https://climate.ec.europa.eu/eu-action/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en (English)
28. World Bank. (2021). Carbon pricing in practice: A review of the French carbon tax. Retrieved January 2, 2026, from <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/957291616907432838/carbon-pricing-in-practice-france> (English)
29. ISPT. (2023). The Dutch Climate Agreement on industry. ISPT. Retrieved January 2, 2026, from <https://ispt.eu/news/the-dutch-climate-agreement-on> (English)
30. World Bank. (2022). China's national carbon market: Opportunities and challenges. Retrieved January 2, 2026, from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2022/07/01/china-national-carbon-market> (English)
31. International Carbon Action Partnership (ICAP). (2023). China national ETS. Retrieved January 7, 2026, from <https://icapcarbonaction.com/en/ets-map?etsid=70> (English)
32. Singapore Government. (2023). Carbon tax. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.mewr.gov.sg/environment/carbon-tax> (English)
33. Government of Canada. (2023). Carbon tax. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.canada.ca/en/environment-climate-change/services/climate> (English)
34. Qazaqstan Respublikasy. (2015). Qazaqstan Respublikasynyn salyq Kodeksi: 2008 zhylgy 10 zheltoksandagy № 99-IV zan, 2026 zhylgy ozgeristermen. Adilet [web-sait]. Retrieved January 7, 2026, from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000214> (Kazakh)
35. QR USB derekteri. (2026). Retrieved January 7, 2026, from <https://stat.gov.kz> (Kazakh)
36. OECD. (2024). Carbon pricing in Kazakhstan. Retrieved January 7, 2026, from <https://www.oecd-ilibrary.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-sub-issues/carbon-pricing-and-energy-taxes/carbon-pricing-kazakhstan.pdf> (English)

ENVIRONMENTAL TAXATION AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND OPPORTUNITIES FOR KAZAKHSTAN

N. S. Nurkasheva¹, M. S. Dosmanbetova^{1*}, U. A. Myrzayeva

¹Kazakh University of International Business named after K. Sagadiyev, Almaty, Kazakhstan

ABSTRACT

Objective of the study. The study aims to analyze the international experience of using environmental taxation as a tool for ensuring sustainability in the context of global economic development. The goal is to develop practical recommendations for improving the system of environmental taxes and payments in Kazakhstan, considering national sustainable development priorities and environmental challenges.

Research methodology. The research applies methods of analysis of strategic and regulatory documents from the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), the European Union (EU), and selected countries (Germany, Sweden, South Korea), as well as systemic, comparative, institutional, economic, and statistical analysis methods.

Uniqueness / value of the study. The value of the study lies in the comprehensive comparison of international models of environmental taxation with Kazakhstan's experience in achieving the Sustainable Development Goals (SDGs), particularly points 7, 12, 13, and 15. Special attention is given to the need to shift from a fiscally oriented environmental taxation model to a more stimulating and regulatory model aimed at changing the behavior of economic agents and establishing "green" incentives.

Research findings. The study identifies that in developed countries; environmental taxes are used as a key tool for reducing the carbon intensity of the economy and stimulating "green" investments. In Kazakhstan, the main institutional and fiscal barriers to implementing environmental taxation have been identified. Recommendations have been developed for the reform of environmental taxes, including the differentiation of rates based on the level of environmental harm, expanding tax incentives for «green» technologies, and integrating environmental indicators into the tax administration system.

Keywords: Sustainable development, green economy, carbon tax, tax burden, environmental taxation, environmental risks.

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

Н. С. Нуркашева¹, М. С. Досманбетова^{1*}, У. А. Мырзаева¹

¹Университет международного бизнеса им. К. Сагадиева, Алматы, Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Анализ международного опыта применения экологического налогообложения как инструмента обеспечения устойчивости в условиях глобального развития экономики. Разработка практических рекомендаций по совершенствованию системы экологических налогов и платежей в Республике Казахстан с учетом национальных приоритетов устойчивого развития и экологических проблем окружающей среды.

Методология исследования. В ходе исследования применяются методы анализа стратегических и нормативных документов Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Европейского Союза (ЕС) и отдельных стран (Германия, Швеция, Южная Корея), а также системный, сравнительный, институциональный, экономический и статистический анализ.

Уникальность / ценность исследования. Ценность исследования заключается в комплексном сравнении международных моделей экологического налогообложения с учетом опыта Казахстана в контексте достижения Целей устойчивого развития (ЦУР), в том числе по пунктам 7, 12, 13 и 15. Особое внимание уделяется необходимости перехода от фискально-ориентированной модели экологического налогообложения к стимулирующей и регулирующей, направленной на изменение поведения хозяйствующих субъектов и формирование «зеленых» стимулов.

Результаты исследования. В ходе исследования было установлено, что в развитых странах экологические налоги используются как основной инструмент для снижения углеродной интенсивности экономики и стимулирования «зеленых» инвестиций. В Казахстане были выявлены основные институциональные и фискальные ограничения применения экологического налогообложения. Разработаны рекомендации по реформированию экологических налогов, включая дифференциацию ставок в зависимости от уровня экологического ущерба, расширение налоговых льгот для «зеленых» технологий и интеграцию экологических показателей в систему налогового администрирования.

Ключевые слова: Устойчивое развитие, «зеленая» экономика, углеродный налог, налоговая нагрузка, экологическое налогообложение, экологические риски.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ

Нұркашева Нұрсұлу Сұлтанияровна – экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, e-mail: nursulu_1975@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0002-3798-3130.

Досманбетова Мәншүк Серікбаевна – PhD, доцент, e-mail: dms-kz@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0003-0326-2850*.

Мырзаева Ұлжан Абдықаймовна – экономика ғылымдарының магистрі, доцент, e-mail: mirsaeba@mail.ru@mail.ru, Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы қ., Қазақстан, ORCID ID: 0000-0002-2146-4619.

МРНТИ: 06.35.31

JEL Classification: M41, H83, M48

DOI: <https://doi.org/10.52821/2789-4401-2026-3-252-267>

ӘЛЕУМЕТТІК САЛА ҰЙЫМДАРЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП: ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕР ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ БАҒЫТТАРЫ

А. А. Рыскелдиева^{1*}, Г. Д. Аманова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан Республикасы

АНДАТПА

Зерттеудің мақсаты. Қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасында (бұдан әрі ҚР) әлеуметтік саладағы мемлекеттік және коммерциялық емес қоғамдық ұйымдардың бухгалтерлік есеп жүйесінде қалыптасқан әдістемелік тәсілдер бойынша ғылыми көзқарастарды жүйелеу. Отандық және шетелдік есеп тәжірибесін салыстыра отырып, саладағы өзекті тұстарды анықтап, ұсынымдар беру.

Зерттеудің әдіснамасы. Зерттеу барысында ҚР-ның мемлекеттік және қоғамдық секторға арналған нормативтік заңдар мен халықаралық қаржылық есептілік стандарттарын (бұдан әрі IPSAS), Британдық (Charities SORP) және Канадалық есеп стандарттарын (CPA Canada) жүйелік және салыстырмалы талдау, әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің мәселелері бойынша отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне салыстырмалы, функционалдық талдау, контент-талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің бірегейлігі / құндылығы. Әлеуметтік саладағы коммерциялық емес ұйымдардағы бухгалтерлік есептің тұжырымдамалық негізін құрастырушы әртүрлі тәсілдері мен қағидаларын бірізділікпен жүйелеу болып саналады. Саладағы есептің әдістемелік тәсілдерін жүйелеу арқылы әлеуметтік мекемелердің бухгалтерлік есебін оңтайландырудың тәжірибелік әдістері мен стандарттарын дамытуға ықпал жасайды.

Зерттеудің нәтижелері. Әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің басым мектептері мен тұжырымдамаларын зерттеу арқылы бухгалтерлік есептік объектілері мен субъектілері анықталып, тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін ақпараттар мен деректердің толықтылығын қамтамасыз ететін есептің кешенді әдістері мен тәсілдерінің жүйесі ұсынылды.

Түйін сөздер: Әлеуметтік сала, есеп қағидалары, коммерциялық емес қоғамдық ұйымдар, мемлекеттік мекеме, қаржылық деректер, стратегиялық мақсаттар, экономикалық тұрақтылық.

КІРІСПЕ.

Мәселенің өзектілігі. Әлеуметтік сала қоғам мен экономиканың маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Себебі ол елдегі денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет пен өнер, спорт және әлеуметтік қамсыздандыру бағытындағы мемлекеттік және коммерциялық емес ұйымдар халықтың базалық қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады және адами капиталды дамыту мен қоғамның әлеуметтік жағдайын нығайту мақсатында қызмет жасайды. Соған байланысты мемлекеттің әлеуметтік тұрақтылығын қамтамасыз ететін ұйымдардың қызметін тиімді ұйымдастыру, жедел және стратегиялық басқаруда бухгалтерлік есептің алатын орны өте ерекше болып саналады.

Қазақстан Республикасының (бұдан әрі ҚР) әлеуметтік саласы бойынша ұйымдардың (білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет пен өнер, қайырымдылық, әлеуметтік қорғау мен қамтамасыз ету және т.с.с.) коммерциялық ұйымдарға қарағанда өзіндік сипатымен, мақсаты және міндеттерімен ерекшеленеді.

ҚР-да әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есеп қазіргі кезде көптеген өзгерістермен ерекшеленіп отыр. Солардың бірі есеп жүйесінің қоғамдық ұйымдардың халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (бұдан әрі IPSAS) көшуі; әлеуметтік саладағы қызмет нәтижесі мен қаражаттардың тиімділігі бойынша есеп беру, активтер мен міндеттемелерді бағалау ерекшеліктері сияқты мәселелер. Демек

әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің ғылыми тәсілдерін жүйелеу саладағы бюджеттік қаражаттар мен шығындарды нақты бағалауға, ресурстарды тиімді пайдалануды бақылауға, қаражаттардың жұмсалыу объектілері мен субъектілеріне қарай әлеуметтік қызмет нәтижелерін бағалауға мүмкіндік береді.

Мақаланың ғылыми өзектілігі - елдегі әлеуметтік саланың қызмет ерекшеліктерін негізге ала отырып, бухгалтерлік есептің ғылыми негізделген тәсілдерін ұсыну арқылы саладағы ұйымдар қызметінің ашықтығын арттыруға, инвестициялық тартымдылықты нығайтуға, мемлекет пен қоғамдық, әлеуметтік мекемелер, донорлар арасындағы сенімділікті құруға, ең маңыздысы ресурстар мен бюджет қаражаттарының пайдаланудағы әлеуметтік жауапкершілікті күшейтуге мүмкіндік беретін әдістер мен тәсілдердің жүйесін ұсыну.

Әдебиеттерге шолу. Зерттеудің негізгі ережелері. Экономиканың әлеуметтік саласындағы есеп пен есеп беру жүйесі жалпы әлемдік экономикадағы жаңа қарқындар, яғни мемлекетаралық жаһандану, экономикалық-әлеуметтік байланыстарды жандандыру және интеграциялау, халықаралық үрдістерді нығайтумен қатар дамып келеді [1, 4 б.]. Соған байланысты мемлекеттің әлеуметтік саласындағы ұйымдардың, яғни мемлекеттік сектор мекемелеріндегі бухгалтерлік есептің ғылыми жүйеленген тәсілдерін зерттеу, есептің ашықтығы мен құндылығын арттыратын әдістерді қалыптастыру бүгінгі күннің өзекті сұрақтарының бірі болып саналады.

Жалпы ҚР-ның әлеуметтік саласы бұл – негізгі қызмет бағыты қоғамдық, яғни коммерциялық емес қызметтер көрсету мақсатында жұмыс жасайтын білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау мен қамтамасыз ету, мәдениет пен спорт мекемелері мен ұйымдары. Бұларды қаржыландыру бюджет есебінен және қайырымдылық пен инвесторлар есебінен болуы мүмкін.

ҚР-да әлеуметтік саладағы қызмет ететін мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп «Мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есепке алуды жүргізу қағидалары» негізінде ұйымдастырады [2]. Мемлекеттің әлеуметтік саласы бойынша қызмет етуші мекемелердегі бухгалтерлік есепті жүргізу қағидалары ҚР-ның Бюджет Кодексі [3] негізге ала отырып дайындалды және бұл ережелер мемлекеттік мекемелердегі салықтық, салықтық емес түсімдер мен қаржылардың, негізгі капиталды сатудан түсетін түсімдер мен трансферттерді және басқа да мемлекеттік бюджеттен түсетін ресурстардың есеп моделін белгілейді.

Сонымен бірге мемлекеттік ұйымдар өздерінің ағымдағы есебі мен есеп беруін ҚР Қаржы министрінің 2024 жылғы 24 сәуіріндегі № 191 бұйрығымен бекітілген есеп саясатына сәйкес қалыптастырады және жүзеге асырады [4].

Әлеуметтік саладағы бюджеттеу мен бухгалтерлік есептің сенімді және ашық жүйесі мемлекеттік секторды тиімді басқарудың негізгі құралы болып саналады.

Шетелдік зерттеушілер Лиapis, К. және Spanos, П. (Liapis, K., Spanos, P.) өздерінің еңбектерінде «... мемлекеттік ресурстарды тиімді басқару – қаржылық шығындарға байланысты әртүрлі саясат шараларының әсерін үнемі бағалауға негізделуі керек» деп түсіндіреді [5].

Мемлекеттік мекемелердің жалпы қаржылық ресурстарын тиімді басқару мен шешім қабылдау үрдісін жандандыру мақсатында бухгалтерлік есеп тәжірибесін реформалау процесі, әсіресе қоғамдық сектордағы қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына (бұдан әрі ХҚЕС) негізделген есептеу әдісін енгізу арқылы пайда болды [6; 7; 8]. Бұл реформалар мемлекеттік сектордағы есептің мемлекеттік қаржы статистикасының талаптарына сәйкес келтіруге және Ұлттық бухгалтерлік есеп жүйелерін халықаралық стандарттармен үйлестіруге негіз болды.

ҚР-ның мемлекеттік секторының барлық қоғамдық мекемелер үшін ҚЕХС-на көшудің соңғы сатысы 2019 жылмен аяқталды. Қоғамдық сектордағы бухгалтерлік есепті халықаралық стандарттармен реттеу салықтық, бюджеттік және экономикалық саясатты жүргізу қажеттілігімен ұштастыра отырып, мемлекеттік мекемелердің ашық және қолжетімді бухгалтерлік есептің әдістері мен тәсілдерінің жаңа жүйесін қолдануды талап етті.

Демек, әлеуметтік салада қызмет жасайтын ұйымдардың бухгалтерлік есеп жүйесі пайдаланушылардың оңтайлы шешім қабылдауының негізі болатын дұрыс деректерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Кез келген елдің дәстүрлі басқару жүйесінде мемлекеттік сектордың бухгалтерлік есеп жүйесінде бюджет орталық орынды алады [9; 10]. Ұлттық үкіметтер саяси тұрғыдан бірегей және егеменді

институттар болғанымен, бюджет ұлттық үкіметтің қаржылық жағынан артықшылығымен ерекшеленеді. Макроэкономикалық мақсаттарға жету үшін бюджеттің кірістері мен шығыстары бухгалтерлік есеп жүйесімен өлшенетін тиімділік талаптарын қамтамасыз етуі керек. Соған байланысты әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің тұжырымдамасын, олардың орындайтын функциялары мен әдіс-тәсілдері көптеген отандық және шетелдік ғалымдар мен тәжірибешілердің еңбектерінде келтірілген.

Солардың бірі орыс ғалымы Маслова, Т. С. өзінің ғылыми еңбегінде «Бюджеттік есеп мемлекеттік билік органдарының, мемлекеттік бюджеттен тыс қорлардың, бірлескен өзін-өзі басқарудың және олар құрған бюджеттік мекемелердің қаржылық және қаржылық емес активтері мен міндеттемелерінің жай-күйі мен қозғалысы туралы ақшалай мәндегі ақпаратты жинаудың, тіркеудің, топтастырудың және жинақтаудың реттелген жүйесі» деп көрсетеді [11]. Сонымен қоса, әлеуметтік сала қызметіндегі бухгалтерлік есептің технологиялық сатысындағы соңғы буын ол есеп беру болып табылады.

Отандық авторлар Бекова Р.Ж., Досаева А.Ж. өздерінің кезекті ғылыми жұмыстарында «мемлекеттік ұйымдар болып жатқан өзгерістерге бейімделу мақсатында ХҚЕС-на сәйкес есеп тәжірибесінде түрлі өзгерістер мен түзетулерді егізуге бағыт алды» [12, 66 б.]. Авторлар бюджеттік мекемелердегі активтер мен міндеттемелердің есебін ұйымдастыруда халықаралық тәжірибе мен алдыңғы қатарлы технологиялардың алатын орны өте жоғары деп атап көрсетті [12, 66 б.].

Сонымен бірге, отандық авторлардың ішінде Спанова Б. және т.б. өздерінің еңбектерінде коммерциялық емес ұйымдардағы әлеуметтік жауапкершіліктің қалыптасу ерекшеліктерін айта отырып, әлеуметтік саладағы есептің тәсілдеріне қалай ұйымдастыруға болатынын түсіндіріп берді [13].

Қазақстандық авторлар Джаншанло Р.Е., Когут О.Ю. ғылыми мақаласында әлеуметтік мекемелердің басқарудың маңызды аспектісі болып саналатын мүдделі тараптардың ашықтығы мен сенімділігін арттыру үшін интеграцияланған есепті қолданудың маңыздылығын ашып көрсетеді [14]. Бұл авторлардың зерттеулері бойынша қоғамдық ұйымдардың ашықтығын қамтамасыз ету үшін әлеуметтік жауапкершілікті күшейтетін интеграцияланған есепке бет бұру керектігін түсінуге болады.

Халықаралық тәжірибені зерттеу арқылы біз мәселен, қоғамдық сектордағы ХҚЕС (IPSAS) мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық секторлар үшін ХҚЕС бухгалтерлік есептің негізгі әдістерін құрайтынын анықтадық [15].

Сол сияқты, 2021 жылы жүргізілген халықаралық бухгалтерлер қауымдастығының (IFAC) зерттеулеріне сәйкес, қоғамдық сектордағы бухгалтерлік есептің есептеу әдісіне көшуі есептіліктің ашықтығы мен салыстырмалылығын арттыруға, активтер мен міндеттемелерді басқаруды жақсартуға мүмкіндік береді [16].

Ұлыбритания, Канада, Австралия елдеріндегі қоғамдық жауапкершілігі бар коммерциялық емес секторға арналған арнайы салалық стандарттар кеңінен қолданылды [17]. Бұл салалық стандарттардың ережелері қайырымдылық ұйымдарының есеп беру құрылымын және мақсатты қаражаттар, гранттар мен қайырымдылықтар туралы ақпаратты ашуға қойылатын талаптарды анықтайды.

Британдық зерттеулерде қайырымдылық қорлары үшін арнайы салалық ережелерді Statement of Recommended Practice (SORP) қолдану қоғам мен донорлардың сенімін арттырады, ашықтық пен жауапкершілік мәдениетін дамытады деп көрсетеді [18; 19].

Отандық ғылыми ортада әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің әдістемелік мәселелері жалпы мемлекеттік сектордағы есеп тәжірибесінің реформалары аясында ғана қарастырылып келеді. Мәселен, Султанова Б.Б. өзінің еңбегінде «мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есептің қолданыстағы ережелері әрдайым шаруашылық өмір фактілерінің, әсіресе қаржылық емес активтер мен міндеттемелер бөлігінде дұрыс көрсетілуін қамтамасыз етпейтінін атап өтті» [20].

Хасенова М. өзінің еңбегінде «әлеуметтік нәтижелер мен ресурстарды пайдалану тиімділігіне бағытталған есептің әдістемесін қалыптастыру қажеттілігін атап көрсетеді. Оның пікірінше, «бухгалтерлік есеп экономикалық ғылым және практикалық басқарушылық қызметпен қатар, әлеуметтік және экологиялық сипаттағы салдардың нәтижелерін де көрсетуі тиіс» деп түсіндіреді [21].

Сонымен, қазақстандық авторлардың еңбектерін зерттеу арқылы әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есепті көп жағдайда мемлекеттік немесе бюджеттік мекемелердегі есепті призмасы арқылы қарастырады. Сонымен қатар, Қазақстанда әдістемелік база негізінен мемлекеттік нормативтік актілермен және

есеп стандарттарымен реттеледі. Бұл көп жағдайда есеп қағидаларының ресми сақталуын қамтамасыз етсе де, бірақ әлеуметтік ақпараттардың талдамалылығын толықтай ашуға мүмкіндіктер бермейді.

Ал шетелдік тәжірибеде, соның ішінде Ұлыбритания, Канада, АҚШ елдерінде әлеуметтік қоғамдық сектордағы бухгалтерлік есеп қоғамдық есеп беру және ақпараттың ашықтығы қағидатына негізделеді.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Қолданылатын зерттеу әдістері, зерттеу мақсатына жету және қойылған міндеттерді шешу

Жүйелік талдау әдісі. Әлеуметтік саладағы бюджеттік мекеме және қоғамдық ұйымдар бюджет қаражаты мен донорлық қаражаттар есебінен қаржыландырылатын әлеуметтік функциялар мен міндеттерді орындайтын ұйым. Демек, мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың негізінде тұрғындардың өмір сүру сапасын қамтамасыз ету мен жақсартуға бағытталған қоғам мүддесі үшін қызмет жасайды.

Әлеуметтік саладағы ұйымдардың қызметін жүзеге асырудағы негізгі ерекшеліктері ретінде төмендегілерді атап өтуге болады:

- саладағы ұйымдардың қызметі пайда табу емес, қоғамдық мүдделерге бағытталады;
- саланы қаржыландыру бюджет есебінен, демеушілік пен субсидиялар есебінен жүргізіледі;
- қаржылық есеппен қатар, саладағы қаржылық емес нәтижелердің есебін жүргізуге бағытталуы (көрсетілген әлеуметтік қызметтер саны, сапасы, оның қызметті алушылар мен қоғамға әсері);
- саладағы ұйымдар мен мекемелер әлеуметтік міндеттемелер (зейнетақы, әлеуметтік жәрдем ақы және т.б. төлемдер) бойынша ұзақ мерзімді жауапкершікте болады;
- есеп пен есеп берудің қатаң нормативтік ережелермен реттелуі және қатаң ашықтығы.

ҚР-да әлеуметтік саладағы ұйымдардың бухгалтерлік есебі «есептеу» әдісіне негізделіп ұйымдас-тырылады. Яғни, бюджеттік операциялар ақшаның алыну немесе төлену фактісі бойынша емес, опера-цияның жасалу сәті бойынша есепте көрсетіледі [2].

Әлеуметтік саладағы ұйымдардың бухгалтерлік есебінің сапалық қағидалары жалпы қабылданған бухгалтерлік есептің қағидаларына негізделсе (үздіксіздік, екі жақты жазу, деректердің шындығы, ақ-шалай өлшем, кезеңділік, салыстырмалылық, реттілік), екінші жағынан бюджеттік қаржыландыруларды игеруге байланысты өзіне тән есептің қағидалары бар. Олар төмендегі 1-сурет арқылы көрсетіліп отыр.

Заңдылық қағидаты: бухгалтерлік есепті жүргізу және барлық операцияларды жасау бюджеттік құрылымды және есепке алуды реттейтін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына қатаң сәйкес келуге тиіс.

Қаражатты мақсатты пайдалану қағидаты: бюджет қаражатының мақсатына сәйкес жұмсалуын бақылау міндетті болып табылады, бұл түсімдер мен шығыстарды есепке алуда көрініс алады.

Баптар бойынша есеп қағидаты: бюджеттік, бюджеттен тыс көздерден де қаражаттың барлық түсімдері мен шығыстарының есебі егжей-тегжейлі шығын баптары бойынша жүргізіледі.

Сызба 1 – Бюджеттік бухгалтерлік есептің ерекше қағидалары
Ескерту – [2] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жалпы бухгалтерлік есептің келесі негізгі қағидалары ретінде есеп саясатын қолдану дәйектілігі, шаруашылық операциялардың уақыттылық, ұқыптылық, экономикалық мазмұнның заңды формадан басымдығы.

Отандық және шетелдік ғылыми еңбектерді зерттеу арқылы біз әлеуметтік саладағы ұйымдардың бухгалтерлік есебі өзіне тән «қолданбалы» қағидалармен ұйымдастырылуы қажет деп санаймыз. Біздің ойымызша, бұл қағидалар бюджет қаражаты есебінен қызмет жасайтын ұйымдардың есеп қағидаларының ілгерлісі бола отырып, мынадай қағидалар арқылы қалыптасуы қажет (2 сызба).

- мемлекеттік құзыреттілік;	
- орталықтандыру;	
- бағыныштылық;	
- біркелкілік;	
- кешенділік.	

Сызба 2 – Бюджеттік есептің өзіндік қағидалары
Ескерту – сызба авторлардың ұсынысы

Мемлекеттік құзыреттілік – бюджеттік есеп мемлекеттің қаражатының негізін құрайтын болғандықтан, мемлекет бюджеттік мекемелер үшін есептің біыңғай тәртібін белгілейді.

Орталықтандыру - бір жағынан бірыңғай басқару орталығынан бюджеттік мекемелерге (жоғарыдан төменге) арналған нұсқаулар мен ережелер сипатындағы мәліметтердің түсуі, екінші жағынан қорытынды қаржылық есептілікті жасау үшін бюджеттік мекемелерден (төменнен жоғарыға) орталыққа есептік және талдамалық мәліметтердің ұсығылуын білдіреді.

Бағыныштылық - төмен тұрған бюджеттік мекемелердің жоғары тұрған мекемелердің алдында жауапкершілігі және бағынуы.

Біркелкілік – мемлекеттік және жергілікті бюджеттік ұйымдар мен мекемелердің бухгалтерлік есептің бірыңғай ережелері мен әдістемелерін қолданудың тәртібін білдіреді.

Кешенділік – бюджеттік ұйымдардағы есеп бюджетті жоспарлаудан бастап есеп беруге дейінгі барлық кезеңдерінде деректерді ұсыну арқылы мемлекеттік органдар мен қаражат алушылардың қаржысының ашықтығы мен бақылауын қамтамасыз ететін жүйе.

Жоғарыдағы қағидалардың түйіндісі – есеп объектілерінің нақты шындық дәрежесін түсіну үшін, ең алдыменен осы шындықты қалыптастыратын іргермелі қағидаларды қолдана білуден басталады.

Мемлекеттік мекемелердегі және әлеуметтік салада қызмет жасайтын қоғамдық сектордағы есеп тәжірибесі бойынша Қазақстандық заң нормативтерін, бухгалтерлік есептің тәжірибелік әдістемесі бойынша ғылыми еңбектерді талдаудың нәтижесінде саладағы есептің әдістемелік ерекшеліктерін анықтадық (1 кесте).

Кесте 1 – ҚР-да әлеуметтік саладағы есеп тәжірибесінің негізгі әдістемелік ерекшеліктері

№	Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру әдістемесі	Сипаттамасы мен мәселесі
1	Әлеуметтік саладағы есептің бюджеттік-әкімшілік және нарықтық қағидаларының қатар қолданылуы	Әлеуметтік қызмет көрсететін ұйымдар көбінесе аралас режимде жұмыс істейді (бюджеттік қаражаттар, ақылы қызметтер арқылы). Бұл өз алдына кірістер мен шығыстардың икемді жіктелуін және мақсатты қаражаттарды есепке алудың арнайы әдістерін қолдануды талап етеді.
2	Нормативтік актілердің ауқымдылығы	Әлеуметтік сала үшін бухгалтерлік заңнама мен ережелерден басқа, бюджеттік мекемелер мен коммерциялық емес ұйымдар үшін арнайы ережелер мен нұсқаулықтар, есепті жүргізудің салалық әдістері есеп саясатын қалыптастыруда бірізділікті қиындатады.
3	Ақпараттарды ашу тәртіптері	Саладағы мақсатты есеп беру мен ерікті қайырымдылықтар бойынша операциялардың есебін жүргізу кезіндегі ақпараттық жүйелер мен цифрлық шешімдердің шектеулі болуы есептің ашықтығы мен есеп берушілердің әлеуметтік жауапкершілігіне кері әсер етеді.
Ескерту – кестені авторлар құрастырды		

Жоғарыда беріген кестенің негізгі қорытындысы мынада:

1. Әлеуметтік саланың ерекшеліктеріне қарай ұлттық есеп әдістемесінің халықаралық стандарттармен толықтай үйлесім таппауы – халықаралық есеп стандарттарының қағидаларын қолдануды талап етеді.

2. Есеп саясатының шашыраңқы болуы. Әлеуметтік сала мекемелерінде (денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қоғамдар мен қорлар) мақсатты қаражаттарды, ерікті жарналарды, амортизацияны есепке алудағы әртүрлі тәсілдер қолданылады.

3. Саладағы кадрлық дайындық пен әдістемелік тәсілдерді қолданудағы алшақтық. Әлеуметтік салада цифрлық технологияларға тез бейімделетін әдістемелік база мен білікті мамандардың жетіспеушілігі есеп берудің жылдамдығы мен мақсатты қорлардың тиімділігін жедел бақылауға кері әсер етеді.

4. Саладағы қаржылық есеп берудің бірыңғай жүйелі тәсілдердің болмауы мен әлеуметтік міндеттемелер бойынша жауапкершіліктің әлсіздігі -әлеуметтік бағдарламалар мен мақсатты қаржыландырудың тиімділігін бағалауға кері әсерін тигізеді.

Нормативтік-құқықтық талдау. Әлеуметтік саладағы ұйымдарындағы есепті реттейтін нормативтік ережелері мен қолданыстағы әдістемелер әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар, субсидиялар бойынша қаржылық есептіліктің ашықтығын толықтай қамтамасыз ете бермейді. Сонымен қатар гранттар мен қайырымыдылық бойынша түсетін кірістерді танудың бірыңғай ережелерінің болмауы, әлеуметтік салаға өтеусіз түскен мүліктер мен активтерді бағалау әдістерінің реттелмеуі саладағы есептің ашықтығын толықтай көрсете алмай отыр.

Бұл аталған мәселелердің шешу үшін саладағы қолданылатын есептің әдістемелерін халықаралық қаржылық есептілік стандарттарымен үйлесімде қолданудың қажеттілігі туындап отыр.

Төмендегі 2 кесте арқылы біз әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыру мен реттеуді жүзеге асыру үшін қолданылатын негізгі құжаттар мен олардың функцияларына қысқаша сипаттама беріп отырмыз (1-кесте),

Кесте 2 – ҚР-да әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есепті реттеуші заңдар мен стандарттар

№	Нормативтік заңдар мен стандарттар	Реттелу деңгейі	Қысқаша сипаттамасы	Әлеуметтік саладағы қолданылу деңгейі
1	Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» ҚР Заңы (2007) [22]	Ұлттық	Бухгалтерлік есеп пен есеп берудің жалпы қағидаларын анықтайтын негізгі заң.	Әлеуметтік сала ұйымдарының есеп жүргізу жөніндегі міндеттерін реттейді.
2	ҚР-ның Бюджет Кодексі [3]	Ұлттық	Бюджеттерді құру және орындау қағидаларын айқындайды.	Денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қорғау мекемелерінде бюджет қаражатын есебінің тәртібін реттейді.

№	Нормативтік заңдар мен стандарттар	Реттелу деңгейі	Қысқаша сипаттамасы	Әлеуметтік саладағы қолданылу деңгейі
3	Мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есеп шоттарының жоспары (2025, №170) [23]	Ұлттық	Шоттардың коды мен корреспонденциясын анықтайды	Әлеуметтік сала мекемелерінде есеп саясатының біркелкілігін қамтамасыз етеді.
4	Коммерциялық емес ұйымдардағы бухгалтерлік және салықтық есеп саясаты	Ұлттық	Гранттарды, қайырымдылықтарды және мақсатты бағдарламаларды есепке алу тәртібін реттейді.	Әлеуметтік саладағы жеке қорлар мен қауымдастықтарға қолданылады.
5	IPSAS (Қоғамдық сектордағы қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары) [15]	Халықаралық	Мемлекеттік секторда есепке алудың халықаралық қағидаттарын белгілейді.	IPSAS 23 және IPSAS 47 гранттар мен субсидиялардың есебін реттейді.
6	Charities SORP (Ұлыбритания) [17]	Халықаралық (ұсыныс ретінде)	Қайырымдылық ұйымдарының есебі мен есептілігін реттейді.	Әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруда коммерциялық емес (КЕҰ) үшін қолдануға болады.
7	ASNPO (CPA Канда) [24]	Халықаралық (ұсыныс ретінде)	Коммерциялық емес ұйымдардағы жарналар мен қайырымдылықтарды есепке алу реттейді.	Қазақстанда КЕҰ-да есепке алу реформасының үлгісі ретінде қолдануға болады.
8	ҚР-ның Әлеуметтік кодексі (2023) [25]	Ұлттық	Әлеуметтік қорғау жүйесінің қызметінің негіздерін белгілейді.	Әлеуметтік төлемдер мен субсидияларды есебін ұйымдастыруға жанама әсер етеді.
9	Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы заңы (2015) [26]	Ұлттық	Мемлекеттік аудит, қаржылық бақылауға байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді	Мемлекеттік мекемелердегі бухгалтерлік есеп, есеп беру мен ішкі бақылауды жүргізу сапасын реттейді.

Ескерту – кестені авторлар көрсетілген әдебиеттер негізінде құрастырды

Жоғарыдағы кестені қорытындылайтын болсақ, қазіргі таңда ҚР қоғамдық секторлағы ХҚЕС-ның басты қағидалары мен элементтерін есеп тәжірибесіне енгізді. Мәселен, ҚР-ның мемлекеттік секторындағы гранттардың қайырымдылық пен субсидиялар бойынша есептер ішінара халықаралық есеп стандарттарының (IPSAS 1, 23, 47) нормаларымен үйлесім тапқанын байқауға болады. Яғни, саладағы ұйымдарда есептеу принципі арқылы қаражаттар мен ресурстардың берілу кезінде, яғни операциялардың болған сәтінде есепке алуға мүмкіндік қалыптасты.

Британдық (Charities CORP), Канадалық (SNO) есеп тәжірибесінде қайырымдылық пен мемлекеттік ресурстардың мақсатты пайдалануын дәл көрсететін есеп тәсілдері қолданылады. Бұл аталған елдерде әлеуметтік саладағы ұйымдар қаражаттардың жұмсалуды мен игерілуі бойынша және оның тиімділігі туралы ақпараттарға қол жетімділік қамтамасыз етілген.

Бірақ, еліміздің жекелеген әлеуметтік саласы мен коммерциялық емес ұйымдарында бухгалтерлік есептің әдістемесін одан әрі жетілдіру мен нақтылауды талап етіп отыр. Атап айтатын болсақ:

- ҚР-да коммерциялық емес секторы ұйымдарына арналған есеп стандарттарының болмауы;
- мақсатты түсімдер мен өтеусіз алынған мүліктер мен активтердің есебінің толық жетілмеуі;
- әлеуметтік нәтижелер және олардың тиімділігі бойынша есептілікті ұсынудағы шектеулердің болуы және есеп берушілердің қызығушылық танытпауы.

Демек, болашақта қоғамдық сектордағы ХҚЕС-ның қағидаларына негізделген әлеуметтік сала ұйымдары үшін бухгалтерлік есеп тәсілдері мен әдістерін бірізділігін қамтамасыз ететін ұлттық есеп стандарттарын әзірлеудің қажеттілігі туындап отыр. Соның нәтижесінде, Қазақстанда әлеуметтік саладағы тиімділік пен ашықтықты қамтамасыз ететін халықаралық дамуға негізделген есеп жүйесі қалыптасады.

Салыстырмалы талдау. ҚР-ғы әлеуметтік саладағы бюджеттік есеп пен халықаралық тәжірибеге негізделген есептің айырмашылықтарын және халықаралық тәжірибенің элементтерін отандық есепке енгізудің мүмкіндіктеріне сипаттаманы төмендегі 3-кесте арқылы жинақтап көрсетіп отырмыз (3-кесте).

Кесте 3 – Әлеуметтік саладағы қазақстандық және халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттарын салыстырмалы сипаттамасы

№	Есептің аспектілері	Халықаралық тәсіл (ХҚЕС, IPSAS)	Қазақстандық тәжірибе (ҚЕҰС, бюджеттік есеп)	Негізгі сәйкессіздіктер мен үйлесімді бағыттары
1	Қолдану аясы	ХҚЕС -коммерциялық сектор; IPSAS-әлеуметтік төлемдерді қоса алғанда, қоғамдық сектор (IPSAS 42).	Есептің ҚЕҰС бойынша коммерциялық ұйымдарға және бюджеттік есепке бөлінуінде; әлеуметтік төлемдер үшін бірыңғай стандарт жоқ.	Мемлекеттік сектор үшін IPSAS-қа негізделген ұлттық стандарт баламасын әзірлеу керек.
2	Әлеуметтік міндеттемелерді тану	IPSAS 42: ағымдағы міндеттеме және сенімді бағалау мүмкіндігі болған кезде міндеттемелерді тану жүргізіледі	Міндеттемелер төлем жасалған кезде танылады «кассалық әдіс» арқылы танылады	Есептің ашықтығын күшейту үшін міндеттемелерді «есептеу әдісі» арқылы тануға көшу керек
3	Әлеуметтік төлемдерді бағалау	Актуарлық әдістер қолданылады; дисконттық мөлшерлемелер, демографиялық және экономикалық болжамдар ашылады.	Актуарлық бағалау міндетті емес, есептеулер көбінесе жеңілдетілген.	Әлеуметтік міндеттемелерді бағалау бойынша әдістемелік нұсқаулар енгізу керек.
4	Әлеуметтік қызметтердің есебі	IPSAS трансферттер мен қызметтерді бөліп қарастырады; қызметтер шығындар ретінде есептеледі.	Қызметтер мен трансферттер шығындары көп жағдайда есептілікте араластырылып көрсетіледі	Әлеуметтік шығыстардың түрлері бойынша нақты жіктемесін бекіту керек
5	Кірістерді тану (гранттар, субсидиялар)	IPSAS 23; 20 шарттарына байланысты болады	Қаржы министрлігінің жеке-леген бұйрықтары бірыңғай тәсілсіз қолданылады.	Мақсатты түсімдерді тану мен ашудың бірыңғай әдістемесі қажет
6	Ақпараттарды ашу	Бағалау әдістері, болжамдардың сезімталдығы, бағдарламалардың сипаттамасы ашылады	Ақпараттарды ашу формальды болып келеді, сезімталдық талданбайды.	Ақпараттарды ашу диапозонын кеңейту; есептілікте сезімталдықты талдауды қосу керек
7	Шоғырландыру және есеп беру	IPSAS 35-38 талаптары бойынша: ақпараттың толықтығы үшін қоғамдық сектордағы шоғырландыру міндетті.	Шоғырландыру мемлекеттік бюджетпен шектеледі; бюджеттен тыс қорлар бөлек есепке алынады.	Шоғырландыру есептілігіне әлеуметтік қорлар мен ҚЕҰ-ды қосу қажет.
8	Кадрларды даярлау және әдістемелік база	IPSAS оқыту мен институционалдық қолдауға баса назар аударады.	Кадрларды даярлаудың жеткіліксіздігі және әдістемелік базаны шашыраңқы, жүйесіз болуы.	IPSAS және актуарлық әдістер бойынша Ұлттық оқыту бағдарламасын әзірлеу.
Ескерту – [2; 4; 16; 18; 24; 27; 28; 29; 30] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған				

Жоғарыдағы кестені қорытындылайтын болсақ, қазақстандық әлеуметтік саладағы есеп тәжірибесіне халықаралық есеп стандарттарының (IPSAS) элементтері мен тұжырымдамалық қағидалары ендіру әрекеттері толықтай аяқталды деуге болмайды. Мемлекеттік сектордағы бюджеттік есепте «есептеу әдісіне» бағыт алса да, әлеуметтік саладағы басқа да қоғамдық, коммерциялық емес ұйымдардың есеп жүйесі кассалық әдіс пен ведомствалық реттеуге жоғары тәуілділік пен бағыныштылықты сақтап отыр.

Ал халықаралық тәжірибе (IPSAS 42, 23, 35) есептеу әдіс арқылы әлеуметтік міндеттемелер туралы толық ақпараттардың ұсынылуын талап етеді. Демек, ҚР-ның әлеуметтік секторы бойынша есеп тәжірибесіне осындай қағидаларды енгізу арқылы есептіліктің ашықтығы мен нақтылығын күшейтуге мүмкіндік болады және әлеуметтік жауапкершілікті арттырады.

Ғылыми дереккөздердің мазмұнын талдау. Ғылыми мақаланы зерттеу барысында көптеген отандық және шетелдік әдебиеттер мен ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалынды. Қазақстандық зерттеулерге келетін болсақ, авторлардың тұжырымдамаларынан әлеуметтік саладағы ұйымдардың есеп тәжірибесінің әдістемесінде қарама қайшы факторлардың қатар орын алатынын айқын көруге болады. Олар бір жағынан мемлекеттік реттеудің міндеттілігі болса, екінші жағынан халықаралық стандарттарға бейімделудің қажеттілігі.

Енді төмендегі 4-кестеден отандық және шетелдік дереккөздерді талдаудың нәтижесі мен олар бойынша ұсыныстарды жинақтап көрсете аламыз.

Кесте 4 – Отандық және шетелдік тәжірибе бойынша бухгалтерлік есептің әдістемесін зерттеу тұжырымдамасы

Есептің аспектілері	Қазақстандық авторлардың тұжырымдамасы	Шетелдік авторлардың тұжырымдамасы	Есептегі ұқсастық пен айырмашылық	Қазақстан тәжірибесіне енгізу ұсыныстар
Зерттеудің бағыты	Ұлттық ережелерді әлеуметтік саланың түрлеріне қарай әдістемелік бейімдеу: мақсатты қаражатты есепке алу, бюджеттік мекемелердің ерекшелігі; әдістемелер мен кадрлардың тапшылығы [31, 32].	- жергілікті контексте халықаралық стандарттардың (IPSAS/ UN-IPSAS) қолданылуы; - КЕҰ-дағы қаржылық және қаржылық емес есептіліктің байланысы; - тәжірибеге енгізудің институционалдық кедергілері [33].	Ұқсастық: авторлар тәжірибе мен ережелердің сәйкес келмеуін және кадр мен инфрақұрылымның тапшылығы мәселесін айтады. Айырмашылық: шетелдік авторлар IPSAS-тың рөлін, цифрландыру мен басқару есебіне басымдықты береді.	Нормативтік актілерге негізделген бюджеттік есеппен қатар, әлеуметтік саланың коммерциялық емес ұйымдары үшін IPSAS-тың принциптерін қолдануды күшейту.
Мақсатты қаражатты тану мен/бағалау және есепке алу мәселелері	Мақсатты түсімдерді тану бойынша бірыңғай ережелердің болмауы, әлеуметтік саладағы активтер мен мүліктерді амортизациялаудың әртүрлі тәжірибесі, гранттар мен қайырымдылықтардың дұрыс жіктелуінің болмауы [31].	Қаржылық емес әсерлерді өлшеудегі қиындықтар, әлеуметтік саладағы интеграцияланған есептің қажеттілігі және гранттар мен қайырымдылықтардың танудың біртегіс әдістерінің қолданылуы [34].	Ұқсастық: екі жақтың авторлары мақсатты қаражаттар мен гранттарды есепке алудың әдістемесінің кемшіліктерін атап көрсетеді. Айырмашылық: шетелде әлеуметтік жауапкершілікті күшейту мақсатында әлеуметтік есеп беруді талап етеді.	Қазақстандық есеп тәжірибесіне үшін мақсатты қаражаттар мен гранттардың есебінің типтік әдістемесін әзірлеу және бюджеттік есеп пен КЕҰ үшін халықаралық стандарттардың элементтерін енгізудің күшейтуі керек.
Халықаралық стандарттармен үйлестіру (IPSAS)	Қазақстан мемлекеттік секторда реформалар жүргізуде, бірақ көшу процесі бюджет ерекшелігімен және кезең-кезеңмен енгізуге байланысты баяу жүргізілуде [35].	IPSAS есептің ашықтығын арттырады, бірақ оны іске асыру жоғары шығындарды және білікті мамандарды талап етеді [33].	Ұқсастық: IPSAS пайдалы, бірақ дайындықты бағалауды және біртіндеп енгізуді қажет етеді. Айырмашылық: шетелдік тәжірибеде IPSAS-тің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің, бақылауға әсерін егжей-тегжейлі бағалауға көп көңіл бөледі.	Қазақстанның есеп тәжірибесіне енгізу үшін алдын ала дайындық жүргізіп, пилоттық жобаларды және техникалық көмек пен аудитті қолдана отырып, іске асыру керек; IPSAS-ке бейімделу кезінде бюджеттік қаржыландырудың ерекшеліктерді ескеру керек.

Есептің аспек-тілері	Қазақстандық авторлардың тұжырымдамасы	Шетелдік авторлардың тұжырымдамасы	Есептегі ұқсастық пен айырмашылық	Қазақстан тәжірибесіне енгізу ұсыныстар
Кадрлық және әдістемелік даярлық, IT даму	Қазақ авторлары кадр тапшылығын, әдістемелік материалдар мен жергілікті жерлерде оқытудың жетіспеушілігін атап өтті [12]	Шетелдік зерттеу-лершілер оқыту және кәсіптік оқыту - табысты трансформацияның негізгі шарттары деп түсіндіреді; IPSAS-ты оқу бағдарламаларына енгізуді және тренингтер өткізуді ұсынады [34; 35]	Кадрларды даярлау және оқыту бойынша ұсыныстарда толық сәйкестік бар.	Тәжірибеде ҚР Қаржы Министрлігі, университеттер мен білім беру орталықтары бірлесіп білім беру бағдарламалары арқылы, қашықтан оқытуды қоса отырып мамандарды даярлауды іске қосу керек.
Нәтижені есепке алу және қаржылық емес есептілік	Отандық авторлар қоғамдық және әлеуметтік ұйымдарда әлеуметтік бағдарламалардың нәтижелері бойынша есеп берудің бірыңғай тәжірибесінің жоқтығын атап өтеді [36].	Шетелдік тәжірибеде қаржылық емес көрсеткіштердің (әлеуметтік тиімділік пен тұрақтылық) есебін жүргізуді және оларды есептілікке интеграциялауды белсенді түрде дамытуда [34].	Айырмашылық: шетелдік нәтижені есепке алу теориясы мен практикасы басымды дамыған. ҚР-алдымен базалық әдістемені әзірлеп, салдағы технологиялық бағдарламалардың жұмысын күшейту жолдарын қарастыру керек.	Қазақстан тәжірибесіне жеке бағдарламалар бойынша нәтижелердің есептілігін беруді және әлеуметтік жауапкершілік пен есептілікті міндетті ұсынуды талап ету керек.
Сенім, ашықтық және бақылау мәселесі	Қазақ авторлары ішкі бақылауды нығайту және мақсатты құралдар бойынша ақпаратты ашу қажеттігін атап өтті [12; 36]	Шетелдік авторлар стандарттарды қабылдау және ақпараттарды ашуды күшейту сенімнің артуымен және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің төмендеуімен байланысты екенін атап көрсетеді [33]	Ұқсастық: ашықтық және аудит. Айырмашылық шетелдік тәжірибе оң әсердің айқын эмпирикалық дәлелдемелерін береді.	Қазақстан тәжірибесіне ішкі және сыртқы аудитті күшейту, ақпаратрады ашуды стандарттау және ашықтық пен жауапкершілік элементтерін енгізу керек.
Ескерту – [12; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған				

Жоғарыдағы кестенің талдауын тұжырымдайтын болсақ мыналарды атап көрсетуге болады:

1. Қазақстандық авторлар әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің практикалық және әдістемелік проблемалары ретінде мақсатты қаржыларды есепке алу, бухгалтерлік шоттарға жазуларды типтеу, кадрлық даярлық, құқықтық бейімделуге есептің бағытталуын көрсетеді.

2. Шетелдік зерттеушілер неғұрлым кең әдістемелік және институционалдық перспективаны, соның ішінде халықаралық есеп стандарттарына бейімделу, әлеуметтік және қаржылық емес есептіліктерді дайындауды күшейту, цифрландыру, ашықтыққа ықпал етуді қарастырады.

ҚОРЫТЫНДЫ МЕН ҰСЫНЫСТАР

Қазақстандағы әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есепті жүргізудің әдістемелік ерекшеліктерін талдау арқылы біз қазіргі күні есептің әдістемесі бюджеттік қаржыландыру ерекшеліктерін, ашықтық пен әлеуметтік есептілік тәжірибесі арасында белгілі бір үйлесімді талап ететін өтпелі кезеңде екенін анықтадық. Соған байланысты зерттеудің нәтижесінде әлеуметтік саладағы бухгалтерлік есептің әдістемелік тұстарын жетілдіру бағытында мынадай ұсыныстар мен тұжырымдамаларға келп отырмыз:

1. Әлеуметтік саланың ерекшелігіне байланысты (бюджеттік мекемелер, оның ішінде: денсаулық сақтау, білім беру, спорт, мәдениет; бюджеттен әлеуметтік қорлар; коммерциялық емес ұйымдар және өзге де қоғамдық ұйымдарға қарай) бағытталған нақты бір бірінен ажыратылған бухгалтерлік есептің әдістемелік ережелерін қолдану керек.

2. Бюджеттен және бюджеттен тыс қорлардан бөлінген мақсатты қаражаттарды, гранттар мен қайырымдылық қаражаттарын есепке алудың және олардың тиімділігі мен мақсатты жұмсалуды бағалау үшін ХҚЕС-ның қағидаларына негізделген әдістемелік нұсқауларды дайындау.

3. Тұрақты мемлекеттік бағдарламалар арқылы цифрлық технологияларды ескере отырып, әлеуметтік саладағы есеп, қаржы, аудит мамандарының біліктілігін үнемі арттыру жұмыстарын өткізу және заң нормативтері мен ХҚЕС-ның негізінде жүйеленген әдістемелік базаны оңтайландыру.

4. Саладағы бухгалтерлік есепті цифрлық трансформациялау, яғни бастапқы деректерден бастап есеп беруге дейінгі операциялардың есебін құрастыратын және жедел бақылау мен аудитті жүргізуге мүмкіндік беретін есеп технологияларын қолдану.

5. Әлеуметтік саладағы мақсатты қаражаттар, гранттар мен қайырымдылық қаражаттарының түсімдері мен оларды пайдалану нәтижесі бойынша әлеуметтік жауапкершілікті күшейтетін ашық қаржылық есептіліктерді дайындауға талап қою және ішкі бақылау мен міндетті аудит тетіктерін енгізу.

Сонымен, осы аталған ұсыныстар әлеуметтік саладағы ұйымдардың бухгалтерлік есебін тиімді және оңтайлы ұйымдастыруға негіз болады деп санаймыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Досаева А.Ж., Есайдар У.С., Бухгалтерский учет в государственных организациях: Учебное пособие - Караганда: ТОО «Medet Group», 2020. – 216 с.

2. «Мемлекеттік мекемелерде бухгалтерлік есепке алуды жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2025 жылғы 12 мамырдағы № 223 бұйрығы // Әділет [web-сайт]. – 2025. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000223> (қарау уақыты: 06.07.2025) (Electronic source).

3. «Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 15 наурыздағы № 171-VII Кодексі // Әділет [web-сайт]. – 2025. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000171> (қарау уақыты: 06.07.2025) (Electronic source).

4. «Есеп саясатын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2025 жылғы 24 сәуірдегі № 191 бұйрығы // Әділет [web-сайт]. – 2025. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000191/history> (қарау уақыты: 06.07.2025) (Electronic source).

5. Liapis, K., & Spanos, P. (2015). Public accounting analysis under budgeting and controlling process: The Greek evidence. // *Procedia Economics and Finance*, 33, Pp. 103–120. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01697-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01697-4).

6. Manes-Rossi F., Cohen S., Caperchione E., Brusca I. (2016). The Gordian knot of public sector accounting and the role of the International Public Sector Accounting Standards // *International Review of Administrative Sciences* 82 (4), Pp. 718-723. <https://doi.org/10.1177/0020852316665048>.

7. Schmidhuber L., Hilgers D., Hofmann S. (2019). International Public Sector Accounting Standards (IPSASs): A systematic literature review and futurere search agenda // *Financial Acc & Man.* 2022 (38) Pp.119–142 <https://doi.org/10.1111/faam.12265>.

8. Carlin, T. M. (2005). Debating the impact of accrual accounting and reporting in the public sector. *Financial Accountability and Management*, 21(3), 309-336. <https://doi.org/10.1111/j.0267-4424.2005.00223.x>

9. Liguori, M., Sicilia, M., & Steccolini, I. (2012). Some like it non financial ... Politicians' and managers' views on the importance of performance information // *Management Review*, 14 (7), Pp. 903–922. <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.650054>

10. Jones, R., Lande, E., Luder, K., & Portal, M. (2013). A comparison of budgeting and accounting reforms in the national governments of France, Germany, the UK and the US. // *Financial Accountability and Management*, 29 (4). Pp. 419-441 // <https://doi.org/10.1111/faam.12022>

11. Маслова, Т. С. (2007). Теоретические аспекты организации и методики бухгалтерского учета бюджетных учреждений // *Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях*. - 2007, №6 (174). – С.6-16.

12. Бекова Р.Ж., Досаева А.Ж. (2022). Формирование учетной информации бухгалтерского учета в государственных учреждениях, 2022. - № 3 (56). – С.66-77 // <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-66-77>.

13. Spanova B., Nakipova G., Mukatay. A., Jazykbayeva B. (2020). «Non-profit sector in Kazakhstan: influence analysis and development opportunities», *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, VSI Entrepreneurship and Sustainability Center, vol. 7(4), Pp. 2784-2802 // [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(14\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(14)).
14. Джаншанло Р. Е., Когут О.Ю. (2020). Концептуальные основы формирования интегрированной отчетности // *Central Asian Economic Review*, 2020. - № 1 (130). – С. 111-123.
15. International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB). (n.d.). International Public Sector Accounting Standards (IPSAS). Retrieved July 16, 2025, from <https://www.iasplus.com/en/standards/ipsas> (internet resource).
16. International Federation of Accountants (IFAC). (2021). 2021 financial statements. Retrieved July 16, 2025, from <https://www.ifac.org/publications/2021-financial-statements> (internet resource).
17. Charities SORP. (2019). Accounting and reporting by charities: Statement of recommended practice (FRS 102). Retrieved July 16, 2025, from <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5e6102c286650c513b442f14/charities-sorp-frs102-2019a.pdf>
18. Financial Reporting Council (FRC). (2018). UK financial reporting standards and SORP update. Retrieved July 16, 2025, from <https://www.iasplus.com/en-gb/projects/frc-projects/new-uk-gaap/sorps-and-new-uk-gaap>.
19. Department for Business and Trade. (2025, July 16). Updated SORP: Charities encouraged to respond to consultation and be ready for change. Retrieved July 16, 2025, from <https://www.gov.uk/government/news/updated-sorp-charities-encouraged-to-respond-to-consultation-and-be-ready-for-change>
20. Султанова, Б. Б. (2015). Совершенствование системы бухгалтерского учета в Республике Казахстан. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 85 (3). – Pp 49 –52.
21. Хасенова М. (2020). Теория и методология бухгалтерского учета // URL: <https://keu.edu.kz/attachments/article.pdf> (қарау уақыты: 16.07.2025). (internet resource).
22. «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» ҚР Заңы 2007 ж. 28 ақпандағы № 234 Заңы (2017 жылғы өзгерістермен). // Әділет [web-сайт]. – 2017. - URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000234/_links (қарау уақыты: 06.07.2025) (Electronic source).
23. Мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлік есепке алу шоттарының жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2025 жылғы 16 сәуірдегі № 170 бұйрығы. // Әділет [web-сайт]. – 2025. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000170> (қарау уақыты: 01.08.2025) (Electronic source).
24. Accounting Standards for Not-for-Profit Organizations (ASNPO). (n.d.). Accounting Standards for Not-for-Profit Organizations (NPO Standards). Retrieved August 1, 2025, from <https://www.iasplus.com/en-ca/standards/part-iii-asnpo>.
25. Қазақстан Республикасының әлеуметтік кодексі, 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII ҚРЗ Кодексі. // Әділет [web-сайт]. – 2023. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224> (қарау уақыты: 01.08.2025) (Electronic source).
26. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ. //Әділет [web-сайт]. – 2015. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392> (қарау уақыты: 01.08.2025) (Electronic source).
27. International Federation of Accountants (IFAC). (n.d.). IPSAS 42: Social Benefits. Retrieved September 8, 2025, from https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/IPSAS-42-Social-Benefits.pdf.
28. International Federation of Accountants (IFAC). (n.d.). IPSAS 23: Revenue from non-exchange transactions (Taxes and transfers). Retrieved August 1, 2025, from https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ipsas-23-revenue-from-non-3.pdf
29. Ұлттық қаржылық есептілік стандарты. ҚР Қаржы министрінің 2013 жылғы 31 қаңтардағы № 50 бұйрығы // // Әділет [web-сайт]. – 2013. - URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1300008328> (қарау уақыты: 01.09.2025) (Electronic source).
30. International Federation of Accountants (IFAC). (2015). IPSAS 35: Consolidated financial statements. Retrieved September 1, 2025, from https://ifacweb.blob.core.windows.net/publicfiles/2025-04/B08_IPSAS_35.pdf
31. Нурпеисова А.А. (2019). Анализ финансового обеспечения социальной сферы Республики Казахстан в современных условиях Евразийский Союз Ученых (ЕСУ), 2019. - №12 (69). – С.86-90.

32. Сапарбаева С.С., Жумағалиева Ж.М., Түребекова Б.О. (2021) Особенности развития национальных и международных систем бухгалтерского учета в условиях гармонизации экономических процессов. *Статистика, учет и аудит*, 80 (1), 31–37. // <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.05> (қарау уақыты: 01.09.2025).
33. Scannell, S., & Tawiah, V. (2024). A thematic literature review on International Public Sector Accounting Standards (IPSAS). *Public Organization Review*, 24, 1053–1075. <https://doi.org/10.1007/s11115-024-00773-1>.
34. Mook, L. (2014). An integrated social accounting model for nonprofit organizations. <https://doi.org/10.1108/S1041-706020140000017008>.
35. Hall, M., & O'Dwyer, B. (2017). Accounting, non-governmental organizations and civil society: The importance of nonprofit organizations to understanding accounting, organizations and society. *Accounting, Organizations and Society*, 63, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2017.11.001>.
36. Кулмухамбетова, А. А. (2012). О реформе бухгалтерского учета в государственном секторе Республики Казахстан. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-reforme-buhgalterskogo-ucheta-v-gosudarstvennom-sektore-respubliki-kazakhstan> (қарау уақыты: 04.09.2025).

REFERENCES

1. Dossaeva, A. Zh., & Esaydar, U. S. (2020). *Bukhgalterskiy uchets v gosudarstvennykh organizatsiyakh: Uchebnoe posobie* [Accounting in public organizations: A textbook]. Karaganda: TOO «Medet Group». [in Russian].
2. Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministriniń (2025, mamyr 12). «Memlekettik mektemelerde bukhgalterlik esepke aludy zhurgizu kagidalaryn bekitsu turaly» №223 buyrygy. Adilet [website]. Retrieved shilde 6, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000223> [in Kazakh] (Electronic source)
3. Qazaqstan Respublikasy (2025, nauryz 15). «Kazakhstan Respublikasynyn Byudzhets kodeksi» №171-VII. Adilet [website]. Retrieved shilde 6, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000171> [in Kazakh] (Electronic source).
4. Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministriniń (2025, Sáuir 24). «Esep sayasatyn bekitsu turaly» №191 buyrygy. Adilet [website]. Retrieved July 6, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000191/history> [in Kazakh] (Electronic source).
5. Liapis, K., & Spanos, P. (2015). Public accounting analysis under budgeting and controlling process: The Greek evidence. // *Procedia Economics and Finance*, 33, Pp. 103–120. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01697-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01697-4).
6. Manes-Rossi F., Cohen S., Caperchione E., Brusca I. (2016). The Gordian knot of public sector accounting and the role of the International Public Sector Accounting Standards // *International Review of Administrative Sciences* 82 (4), Pp. 718-723. <https://doi.org/10.1177/0020852316665048>.
7. Schmidhuber L., Hilgers D., Hofmann S. (2019). International Public Sector Accounting Standards (IPSASs): A systematic literature review and future research agenda // *Financial Acc & Man.* 2022 (38) Pp.119–142 <https://doi.org/10.1111/faam.12265>.
8. Carlin, T. M. (2005). Debating the impact of accrual accounting and reporting in the public sector. *Financial Accountability and Management*, 21(3), 309-336. <https://doi.org/10.1111/j.0267-4424.2005.00223.x>
9. Liguori, M., Sicilia, M., & Steccolini, I. (2012). Some like it non financial ... Politicians' and managers' views on the importance of performance information // *Management Review*, 14 (7), Pp. 903–922. <https://doi.org/10.1080/14719037.2011.650054>
10. Jones, R., Lande, E., Luder, K., & Portal, M. (2013). A comparison of budgeting and accounting reforms in the national governments of France, Germany, the UK and the US. // *Financial Accountability and Management*, 29 (4). Pp. 419-441 // <https://doi.org/10.1111/faam.12022>.
11. Maslova, T. S. (2007). *Teoreticheskie aspekty organizatsii i metodiki bukhgalterskogo ucheta byudzhetykh uchrezhdenii* [Theoretical aspects of organization and methodology of accounting in budgetary institutions]. *Bukhgalterskii uchets v byudzhetykh i nekommercheskikh organizatsiyakh*, 6(174), 6–16.

12. Bekova, R. Zh., & Dossaeva, A. Zh. (2022). Formirovanie uchetnoi informatsii bukhgalterskogo ucheta v gosudarstvennykh uchrezhdeniyakh [Formation of accounting information in public institutions]. *Bukhgalterskii uchët i audit*, (3[56]), 66–77. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-66-77>.
13. Spanova B., & Nakipova G., Mukatay. A, Jazykbayeva B. (2020). «Non-profit sector in Kazakhstan: influence analysis and development opportunities», *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, Vsi Entrepreneurship and Sustainability Center, vol. 7(4), 2784-2802 // [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(14\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(14)).
14. Dzhanshanlo, R. E., & Kogut, O. Yu. (2020). Kontseptual'nye osnovy formirovaniya integrirovannoi otchetnosti [Conceptual foundations of integrated reporting formation]. *Central Asian Economic Review*, 1(130), 111–123.
15. International Public Sector Accounting Standards (IPSAS) // URL: <https://www.iasplus.com/en/standards/ipsas> (қарау уақыты: 16.07.2025). (internet resource).
16. International Federation of Accountants (IFAC). (2021). 2021 financial statements. Retrieved July 16, 2025, from <https://www.ifac.org/publications/2021-financial-statements>.
17. Charities SORP. (2019). Accounting and Reporting by Charities: Statement of Recommended Practice (FRS 102). // URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5e6102c286650c513b442f14/charities-sorp-frs102-2019a.pdf>. (қарау уақыты: 16.07.2025). (internet resource).
18. FRC. (2018). UK Financial Reporting Standards and SORP update.
19. Updated SORP charities encouraged to respond to consultation and be ready for change (2025). // URL: <https://www.gov.uk/government/news/updated-sorp-charities-encouraged-to-respond-to-consultation-and-be-ready-for-change> (қарау уақыты: 16.07.2025). (internet resource).
20. Sultanova, B. B. (2015). Sovershenstvovanie sistemy bukhgalterskogo ucheta v Respublike Kazakhstan [Improvement of the accounting system in the Republic of Kazakhstan]. *Journal of Economic Research & Business Administration*, 85(3), 49–52.
21. Khasenova, M. (2020). Teoriya i metodologiya bukhgalterskogo ucheta [Theory and methodology of accounting]. Retrieved July 16, 2025, from <https://keu.edu.kz/attachments/article.pdf>
22. Qazaqstan Respublikasy. (2007, February 28). «Bukhgalterlik esep zhane karzhylyk esepilik turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zany No. 234 (2017 zhyldagy ozgeristermen). Adilet [Website]. Retrieved July 6, 2025, from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000234_/links.
23. Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministrliги. (2025, April 16). Memlekettik mekemelerdin bukhgalterlik esepke alu shottaryn bekitu turaly buiryq No. 170. Adilet [Website]. Retrieved August 1, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/G25E0000170>.
24. Accounting Standards for Not-for-Profit Organizations (ASNPO). (n.d.). Accounting Standards for Not-for-Profit Organizations (NPO Standards). Retrieved August 1, 2025, from <https://www.iasplus.com/en-ca/standards/part-iii-asnpo>
25. Qazaqstan Respublikasy. (2023, April 20). «Aleumettik kodeksi» Qazaqstan Respublikasynyn Kodeksi No. 224-VII. Adilet [Website]. Retrieved August 1, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2300000224>.
26. Qazaqstan Respublikasy. (2015, November 12). «Memlekettik audit zhane karzhylyk bakylau turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zany No. 392-V. Adilet [Website]. Retrieved August 1, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>.
27. International Federation of Accountants (IFAC). (n.d.). IPSAS 42: Social Benefits. Retrieved September 8, 2025, from https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/IPSAS-42-Social-Benefits.pdf.
28. International Federation of Accountants (IFAC). (n.d.). IPSAS 23: Revenue from non-exchange transactions (Taxes and transfers). Retrieved August 1, 2025, from https://www.ifac.org/_flysystem/azure-private/publications/files/ipsas-23-revenue-from-non-3.pdf.
29. Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministrliги. (2013, Kantar 31). «Ulttyq karzhylyq esepilik standarty» Qazaqstan Respublikasy Qarzhy ministrining buirygy No. 50. Adilet [Website]. Retrieved September 1, 2025, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1300008328>.
30. International Federation of Accountants (IFAC). (2015). IPSAS 35: Consolidated financial statements. Retrieved September 1, 2025, from https://ifacweb.blob.core.windows.net/publicfiles/2025-04/B08_IPSAS_35.pdf.

31. Nurpeisova, A. A. (2019). Analiz finansovogo obespecheniya sotsial'noi sfery Respubliki Kazakhstan v sovremennykh usloviyakh. *Evrasiiskii Soyuz Uchenykh (ESU)*, 12(69), 86–90.
32. Saparbaeva, S. S., Zhumagalieva, Zh. M., & Turebekova, B. O. (2021). Osobennosti razvitiya natsional'nykh i mezhdunarodnykh sistem bukhgalterskogo ucheta v usloviyakh garmonizatsii ekonomicheskikh protsessov. *Statistika, uchet i audit*, 80(1), 31–37. <https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-1.05>.
33. Scannell, S., & Tawiah, V. (2024). A thematic literature review on International Public Sector Accounting Standards (IPSAS). *Public Organization Review*, 24, 1053–1075. <https://doi.org/10.1007/s11115-024-00773-1>.
34. Mook, L. (2014). An integrated social accounting model for nonprofit organizations. <https://doi.org/10.1108/S1041-706020140000017008>.
35. Hall, M., & O'Dwyer, B. (2017). Accounting, non-governmental organizations and civil society: The importance of nonprofit organizations to understanding non-accounting, organizations and society. *Accounting, Organizations and Society*, 63, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2017.11.001>.
36. Kulmukhametova, A. A. (2012). O reforme bukhgalterskogo ucheta v gosudarstvennom sektore Respubliki Kazakhstan. Retrieved September 4, 2025, from <https://cyberleninka.ru/article/n/o-reforme-buhgalterskogo-ucheta-v-gosudarstvennom-sektore-respubliki-kazakhstan>.

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В ОРГАНИЗАЦИЯХ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

А. А. Рыскельдиева^{1*}, Г. Д. Аманова¹

¹Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Астана, Республика Казахстан

АННОТАЦИЯ

Цель исследования. Систематизировать научные подходы, сформировавшиеся в методологии бухгалтерского учёта государственных и некоммерческих общественных организаций социальной сферы в современных условиях Республики Казахстан (далее - РК). На основе сравнительного анализа отечественного и зарубежного опыта бухгалтерского учёта определить актуальные проблемы данной сферы и выработать соответствующие рекомендации.

Методология исследования. В процессе исследования использовались системный и сравнительный анализ нормативно-правовых актов РК, регулирующих государственный и общественный сектор, а также международных стандартов финансовой отчётности для государственного сектора (IPSAS), британских стандартов (Charities SORP) и канадских стандартов бухгалтерского учёта (CPA Canada). Кроме того, применялись методы сравнительного, функционального и контент-анализа трудов отечественных и зарубежных авторов, посвящённых проблемам бухгалтерского учёта в социальной сфере.

Уникальность / ценность исследования. Уникальность исследования заключается в последовательной систематизации различных подходов и принципов, формирующих концептуальные основы бухгалтерского учёта в некоммерческих организациях социальной сферы. Систематизация методологических подходов к бухгалтерскому учёту в данной области способствует развитию практических методов и стандартов, направленных на оптимизацию бухгалтерского учёта социальных учреждений.

Результаты исследования. В результате анализа основных школ и концепций бухгалтерского учёта в социальной сфере были определены объекты и субъекты учёта. Разработана система комплексных методов и подходов, обеспечивающих полноту информации и данных, необходимых для принятия эффективных управленческих решений.

Ключевые слова: социальная сфера, принципы учёта, некоммерческие общественные организации, государственное учреждение, финансовые данные, стратегические цели, экономическая устойчивость.

ACCOUNTING IN SOCIAL SECTOR ORGANIZATIONS:
METHODOLOGICAL ISSUES AND AREAS FOR IMPROVEMENT

A. A. Ryskeldieva^{1*}, G.D. Amanova¹

¹The Eurasian National University named after L. N. Gumilyov,
Astana, Republic of Kazakhstan

ABSTRACT

Research Objective. To systematize scientific approaches developed within the methodological framework of accounting in public and non-profit organizations operating in the social sector of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - RK). By comparing domestic and international accounting practices, the study aims to identify current issues in the sector and propose relevant recommendations.

Research Methodology. The study employed a systematic and comparative analysis of the regulatory and legal framework governing the public and social sectors of the Republic of Kazakhstan, as well as international public sector accounting standards (IPSAS), the British Charities SORP, and Canadian accounting standards (CPA Canada). In addition, comparative, functional, and content analysis methods were applied to examine the works of domestic and foreign scholars addressing issues of accounting in the social sector.

Originality/Value of the Study. The uniqueness of the research lies in the consistent systematization of various approaches and principles that form the conceptual foundation of accounting in non-profit organizations within the social sector. The systematization of methodological approaches to accounting in this field contributes to the development of practical methods and standards aimed at optimizing accounting processes in institutions.

Research Results. The study of major schools and conceptual frameworks of accounting in the social sector allowed the identification of accounting objects and subjects. A system of comprehensive methods and approaches was proposed to ensure the completeness of information and data necessary for effective managerial decision-making.

Keywords: social sector, accounting principles, non-profit public organizations, public institution, financial data, strategic objectives, economic sustainability.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ:

Рыскелдиева Айдана Айболовна – Л.Н. Гумилев атындағы «Есеп және талдау» кафедрасының докторанты, экономика ғылымдарының магистрі, aidanabusiness1991@gmail.com, ORCID 0009- 0009-6681-4107*

Аманова Гулнара Дюсенбаевна – (ғылыми жетекші), экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы «Есеп және талдау» кафедрасының меңгерушісі, agd65@mail.ru, ORCID 0000-0002-0829-5953

Central Asian Economic Review №3 (168) 2026

Жазылатын индекс / – 74002

Редакторлары / Редакторы – **А.Ж. Сарсембаева**
Компьютерде беттеген / Компьютерная верстка – **А.Т. Акылова**

Басуға / Подписано к печати 26.06.2026

Пішімі / Формат 70×100¹/₈.

Көлемі б.т./ Объем 33,5 п.л. / Есептік б.т. / Уч-изд. 31,1 п.л. / Шартты б.т./ Усл. 25,4 п.л.

Таралымы / Тираж 300 дана /экз.

«Фортуна полиграф» баспасы» ЖШС / ТОО «Издательство «Фортуна полиграф»
050063, Алматы қаласы, 1-ықшам ауданы, 81-үй / 050063, г. Алматы, 1-микрорайон, д. 81.
akikat@mail.ru

Тел: + 7 707 463 13 22, +7 701 787 32 92,
+7 771 574 57 05

